

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

мр Љубиша Б. Васиљевић

ЕКСПЛОАТАЦИЈА И ЗНАЧАЈ ТЕРМАЛНИХ ИЗВОРА
У РИМСКОМ ПЕРИОДУ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

докторска дисертација

Београд, 2014.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Ljubisa B. Vasiljevic, MSc

**EXPLOITATION AND SIGNIFICANCE OF THE THERMAL SPRINGS IN THE
ROMAN PERIOD ON THE TERRITORY OF SERBIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014.

Ментор:

доц. др Мирослав Вујовић,

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

доц. др Јелена Цвијетић,

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Ивана Поповић, научни саветник

Археолошки институт, Београд

Датум одбране:

ЕКСПЛОАТАЦИЈА И ЗНАЧАЈ ТЕРМАЛНИХ ИЗВОРА У РИМСКОМ ПЕРИОДУ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

Резиме:

Преглед бројних локалитета, регистрованих у близини термалних и минералних извора у оквиру граница римских провинција на територији данашње Србије, показао је велики спектар различитог типа налазишта који се, директно или посредно, могу повезати са експлоатацијом лековитих вода. Стање истражености већине локалитета није довољно да би се добиле прецизне слике о некадашњим бањским комплексима или култним местима поред лековитих извора, али одређене индиције више него јасно указују да су благодети појединих извора биле познате, коришћене и поштоване и током античког периода.

Практична корист коју су носиле термалне и минералне воде, спојена са лако створивом мистиком везаном за воде неуобичајене по топлоти, укусу или боји, свакако су створиле бројна веровања лако уклопљива у антички верски синкретизам, али и остварила могућност за њихово коришћење у свакодневном животу, што сигурно није могло да промакне предузимљивом духу Римљана.

Преглед античких локалитета у близини термалних извора, у ради је конципиран на основу поделе Србије на хидрогеолошке реоне (Реон Дакијског басена, Реон Карпато-балканида, Реон Српског кристаластог језгра, Шумадијско-копаоничко-косовски реон и Реон Динарида западне Србије)

Назнаке о траговима коришћења термалних и минералних вода систематизоване су кроз најбитније ставке везане за коришћење бањских комплекса у античком периоду.

ТОПОНИМИЈА:

Мали број римских топонима директно можемо повезати са термалним изворима. Истина, за већину обрађених локалитета није познат њихов антички назив, па нека будућа

открића можда покажу постојање још неких топонима везаних за термалне изворе из римске епохе.

Вероватно није случајно да римски топоним познајемо за античко насеље формирано на простору Куршумлијске Бање, где се налазе бројни трагови поштовања и коришћења термалних извора. Реч је о топониму *Aquar(um) Vas...*, сачуваном на вотивном споменику посвећеном Деа Дарданики. Предложена претпоставка о лоцирању античке Термидаве на простору данашње Пећке Бање, у складу са садашњим знањима, тешко се може прихватити. Постоји могућност и да је епитет са вотивног споменика у Крупцу, Βερακελήνός, повезан са античким називом насеља везаним за постојање оближњег термалног извора.

Навешћемо и три локалитета повезана са називом Тулари – Тулари код Уба, Тулари у околини Прокупља и Туларску Бању код Медвеђе чији назив А. Јовановић сматра за метатезу грчког термина „лутро“ (λουτρόν) који означава топлу воду, врело или бању. Причу о познатим топонимима из римског периода заокружићемо још једном претпоставком А. Јовановића да извор Видан у Петници представља епиклесис бога Силвана и нуди синтагму *Silvanus Vidasus* у коме види, поред бројних других функција, поменуто божанство и као заштитника извора, врела и бања.

Познати топоними са српским асоцијацијама на термалне изворе су, наравно, знатно бројнији, али је овде реч о местима где су констатовани антички слојеви насељавања, па је, бар у неким случајевима, можда и реч о преводу некадашњег назива. Нећемо се посебно задржати на називу „бања“ без обзира да ли он стоји самостално или има испред или иза одређену географску одредницу. На првом месту навешћемо топоним Сланкамен, као пример да и изузетан стратешки положај, какво представља место где су утврђења подизана током латена, антике и средњег века, својим именом првенствено асоцира на постојање термалних вода и промена које оне изазивају у свом непосредном окружењу.

На основу особина појединих термалних вода настали су топоними Слана Вода у Крајчиновићима, Бела Вода, у оквиру које постоје извори Слатина и Кисељаја, Топлац, где се налази и локалитет Баре, Клокот Бања, Врутци, Бањска, Бањица и локалитет Пискавица у Вичи. У Врњачкој Бањи постоје извори Бели извор и Слатина, док кроз Врањску Бању протиче река Бањштица. О близини термалних извора сведоче топоними Бањска стена код Гамзиградске Бање, Бањско брдо код Прибојске Бање и Голеш Бањски. Сећање на античку прошлост можда је очувано у топонимима Римски извор у Врњачкој Бањи и Римски бунар у Котражи. Наравно, и у овом случају, детаљним истраживањем терена и разговором са становништвом вероватно би се знатно обогатио постојећи фонд топонима. Још једном ћемо напоменути да је реч само о топонимима где су посведочени антички или хронолошки врло блиски локалитети.

КУЛТОВИ И КУЛТНА МЕСТА

Лековита својства и мистична појава термалних и минералних извора представљали су идеалну подлогу за развој веровања и формирање култних места у њиховом непосредном окружењу. О постојању култних места поред термалних извора сведочи нам постојање храмова, што је најређе, открића вотивних споменика и статуета божанстава, трагови остављања култних прилога, али и, у неким случајевима, дуга традиција култног места, оличена у поштовању непромењеном током протока миленијума и формирања различитих религија.

Постојање култних места, на основу постојања вотивних дарова и традиције места, можемо претпоставити у Шарбановцу, Николичеву, Врњачкој Бањи (локалитет Римски извор), Негришорима, Лисицама, а постоји претпоставку да се у близини средњовековног манастира Дечани налазио свети гај у коме је поштована богиња Дијана. Трагови античких светилишта или храмова пронађени су у Новопазарској Бањи, Куршумлијској Бањи, Нишкој Бањи, Туларској Бањи, Сијаринској Бањи, Врањској Бањи (локалитет Латифка), Топлацу, Крупцу, Сланкамену (локалитет Венчац), Кремнима и Пећкој Бањи.

Од конкретних божанствана, са ијатричким и сотеролошким култним елементима, поменућемо култ Асклепија (Ескулапа), посведочен у Медијани (вероватније светилиште у Нишкој Бањи) и Пећкој Бањи. У оба случаја божанство је поштовано у култној заједници са Хигијом и Телесфором. Из Медијане потиче и налаз бронзане ограде на којој су представљени Асклепије и Луна. У Феликс Ромулијани је потврђено поштовање култа Асклепија, док је вероватно да је био развијен и култ Хигије. Култ Асклепија у Крупцу поштован је заједно са Аполоном, подунавским коњаником, а посредно и са Диоскурима. Култ Хигије самостално је потврђен у Куршумлијској Бањи.

Култ Херакла, божанства чврсто повезаног са лековитим изворима, археолошки налази потврђују у Медијани, Николичеву, Паланачком кисељаку и Феликс Ромулијани (у овом случају је култ, вероватно, био више везан за царску идеологију тетрархије) .

Нимфе, нераскидиво повезане са изворима, вероватно су поштоване поред готово свих лековитих врела коришћених у античко доба, али је њихов култ директно посведочен у Врањској Бањи и Куршумлијској Бањи, вероватно и у Врњачкој бањи (локалитет Римски извор), док је у оквиру комплекса античке Медијане постојао и раскошан нимфеум.

Божански близанци Кастор и Полукс, Диоскури, поштовани су поред извора у Шарбановцу, Крупцу и Идимуму – Деспотовачкој Бањи.

Култ Силвана поштован је у Бањици на Косову, док се одсјај поштовања овог божанства можда може препознати у називу извора, Видан у Петници, као и у надгробним

споменицима са представом „младићког пара“ („Атиса“, „младих Силвана“) посведочених у Кремнима.

Дијана, вероватно као Дијана Гермитеа, заштитница врела, извора и бања, можда заједно са Аполоном, поштована је у близини лековитих извора у Купинову, Шарбановцу, вероватно Медијани, док се са овом богињом можда може повезати и налаз мермерног портрета из Горње Трешњевице код Аранђеловца, а навели смо да се код средњовековног манастира Дечани можда налазио свети гај посвећен Дијани. Култ Аполонау оквиру шире култне заједнице ијатричког карактера, поштован је у Крупцу, а можда и у Феликс Ромулијани..

Од локалних божанстава, претпоставља се да је у Новопазарској Бањи поштован геније локалних термалних извора. Видели смо да су у Куршумлијској Бањи и Медијани посведочени трагови култа Деа Дарданике, док је у Дубљу пронађена оловна икона посвећена подунавском коњанику.

У сваком случају, можемо основано сматрати да су термални и минерални извори одувек привлачили пажњу становништва, који су око њих исплели широк спектар веровања и поштовања различитих божанстава, који нису увек били оличени у вотивним споменицима или фигуринама, него и кроз низ култова, о чијем постојању нису остали материјални трагови.

КУПАТИЛА

Постојање римских терми и балнеума, као и простора намењених за купање и лечење лековитом водом констатовано је поред више лековитих извора.

Луксузне терме у оквиру царске палате у Гамзиграду, као и два објекта у Медијани, представљају најраскошније примере. Постојање балнеума документовано је у Бољетину, Идимуму и Бацама код Туларске Бање. Сачувани епиграфски споменик указује на постојање римског купатила у близини Прибојске Бање. Према Каницовим белешкама, постојање римских купатила могло би се претпоставити и у Јошаничкој Бањи, Соко Бањи и Аранђеловцу.

За нашу тему можда су и значајнији објекти који указују на неку врсту купања намењеног за потребе лечења. Поменућемо, у том контексту, „базене“ откривене поред термалних извора у Ердевику. Слични објекти могу се очекивати и у Врњачкој Бањи, Купцима и Горњој Црнишави.

У Бањској је посведочено постојање фонтане, вероватно повезане са купатилом, где је коришћена вода из термалног извора. У Врањској Бањи, на локалитету Кале, уочено је постојање „каде“ за купање, док налази бакарних цеви у Клокот Бањи говоре у прилог томе да је на овом локалитету коришћена термална вода у свакодневном животу.

Сматрамо да је вероватно да ће се докази о практичном коришћењу вода са термалних и минералних извора у античком периоду, пронаћи, приликом наредних истраживања и на другим локалитетима где је лековита вода са извора била доступна становништву током римске епохе.

САХРАЊИВАЊЕ

Представићемо симболику термалних извора повезаних са бољим очувањем тела након смрти, а тиме и већим шансама за спасење душе, што је доводило до култних сахрањивања поред термалних извора. При садашњем степену истражености, ова појава је боље документована у гробним формама насталих током старијег гвозденог доба, него у периоду антике. То представља и разлог зашто смо примерима сахрањивања придали већи значај приликом прегледа локалитета забележених поред термалних извора, јер ова појава јасно говори о континуитету значаја придаваним врелима са лековитом водом.

Ритуална сахрањивања у периоду гвозденог доба регистрована су у Пећкој Бањи, Новопазарској Бањи, околини Клокот Бање, Јошаничкој Бањи, Крајчиновићима... Закључак А. Јовановића је да су поред термалних извора сахрањивани прваци локалних заједница – кнежеви и првосвештеници, који су, поред функција везаних за извршну власт, обављали и дужност лекара, па због тога и сахрањивани у светом гају поред лековитог извора, чиме су наглашавали његов ијатричко – сотеролошки значај

Са римским освајањима, губи се ова функција локалних првака, можда сачувана у неким традиционалнијим срединама о чему нам сведочи гробни налаз откривен поред термалног извора у Крупцу код Пирота где је утврђено постојање светилишта посвећеном Аполону, Асклепију и трачком коњанику.

У римском периоду настављена је пракса сахрањивања поред термалних извора. Истина, изгледа да су, у том периоду, условно речено „права“ на овај тип сахране знатно проширена и на друге слојеве становништва, па нам често недостатак монументалности или карактеристичних налаза из бројних гробова констатованих у близини лековитих извора, онемогућава да јасно повежемо гробни налаз за оближњом бањом, али сматрамо да у већини случајева сотеролошка веровања везана за простор врела са лековитом водом имају везе са избором локације за сахрањивање.

На претходним странама упознали смо се са мноштвом података везаних за археолошке локалитете регистроване поред термалних и минералних извора на простору Србије. Преглед је несумњиво показао да су неки термални извори у античком периоду били

познати и коришћени, како у свакодневном животу, тако и кроз стварање сакралних простора везаних за култове ијатричког и сотеролошког карактера.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: бање, термални извори, минерални извори, антика, Србија, лечење, локалитети, култ, сахрањивање, топонимија, терме.

Научна област: археологија

Ужа научна област: класична археологија

УДК: 663.6+25](497.11)(043.3)

УДК: 556.3+663.6]:616-08(652)(043.3)

EXPLOITATION AND SIGNIFICANCE OF THE THERMAL SPRINGS IN THE ROMAN PERIOD ON THE TERRITORY OF SERBIA

Resume:

An overview of the numerous sites registered in the vicinity of the thermal and mineral springs, within the boundaries of the Roman provinces on the territory of today's Serbia, has shown a wide range of various types of sites, which could, directly or indirectly, be put in relation to the exploitation of the healing waters. The present state of the exploration of the majority of sites is insufficient for having the accurate images of the former spa complexes or the cult places near the healing springs, but certain clues more than clearly indicate that the benefits of some of the springs were known, used and respected even during the Antique period.

The practical benefit that the thermal and mineral water had, combined with the easy creatable mistique associated with the water unusual for its heat, taste or colour, certainly created the numerous beliefs easy to fit into the antique religious syncretism, but so created the possibility for its usage in the everyday life, what certainly could not slip by the entrepreneurial spirit of Romans.

An overview of the antique sites in the vicinity of the thermal springs is in this work conceptualized on the basis of the division of Serbia into the hydrogeological regions (the Region of Dacian Basin, the Region of Carpatho – Balkanids, the Region of Serbian crystalline core, the Sumadija – Kopaonik – Kosovo Region and the Region of Dinarides of Western Serbia).

The indicators of the traces of the thermal and mineral waters usage were systematized through the most important issues related to the usage of the spa complexes in the antique period.

TOPONYMY:

As we have already noticed, there is a small number of the Roman toponyms which could be directly related to the thermal springs. It is true that for the majority of the processed sites their antique name is unknown, so that there is a possibility that some of the future finds indicate the existence of more toponyms related to the thermal springs from the Roman epoch.

Probably, it is not a coincidence that known is the Roman toponym for the antique settlement formed in the area of Kursumlijska Banja, where the numerous traces of the respect and usage of the thermal springs exist. The toponym in question is the Aquar(um) Bas..., preserved on a votive monument dedicated to Dea Dardanica. A proposed hypothesis on locating the antique Thermidava in the area of today's Pecka Banja could hardly be accepted in correspondance with the today's knowledge. There is a possibility that the epithet from the votive monument in Krupac, Βερακελήνός, is in relation to the antique name of the settlement related to the existence of the nearby thermal spring.

We will also indicate three sites related to the name of Tulari – Tulari near Ub, Tulari in the surrounding of Prokuplje and Tularska Banja near Medvedja, whose name, as we could see, A. Jovanovic considers a metathesis of the Greek term „lutro“ (λουτρόν) signifying hot water, well or spa. We will round the story about the known toponyms from the Roman period with another hypothesis of A. Jovanovic that the name of the spring Vidan in Petnica is in relation to the cult of Silvan, as a protector of springs, wells and spas.

The known toponyms with the Serbian associations of the thermal springs are much more numerous, of course, but now we are talking about the places where the antique layers of the settlements were found, so that, at least in some of the cases, maybe it is a translation of its former name. We will not particularly deal with the name „banja“, regardless if it stands alone or it has certain geographical determinants in front or behind itself. At first place, we will indicate the toponym Slankamen, as an example that even an extraordinary strategic position, represented by the place where the fortifications had been built during the La Tene, Antiquity and Middle Ages, with its name primarily associates of the existence of the thermal waters and changes which they cause in their immediate surrounding.

Based on the characteristics of the certain thermal water came to existence the toponyms: Slana Voda in Krajeinovici; Bela Voda within which are the springs Slatina and Kiseljaja; Toplac, where also are the sites Bare, Klokot Banja, Vrutci, Banjska, Banjica and the site Piskavica in Vica. In Vrnjacka Banja are the springs Beli izvor and Slatina, while through Vranjska Banja runs river Banjstica. Of the thermal springs' vicinity evidence the toponyms: Banjska stena near Gamzigradska Banja, Banjsko brdo near Pribojska Banja and Goles Banjski. The remembrance of the antique past is maybe preserved in the toponyms Rimski izvor in Vrnjacka Banja and Rimski bunar in Kotraza. Of course, in this case also, the existing fund of the toponyms would probably be significantly enriched through the detailed research of the

terrain and the interviews with the population. We will once again say that we are now talking only about the toponyms, where the antique or chronologically very close sites are evidenced.

CULTS AND CULT PLACES

The healing characteristics and the mystical phenomenon of the thermal and mineral springs have presented the ideal basis for the development of the beliefs and for the formation of the cult places in their immediate surrounding. Of the existence of the cult places beside thermal springs evidence the temples, being the rearest, the finds of the votive monuments and the statuettes of the deities, traces of leaving the cult contributions, but also, in some cases, the long tradition of the cult place, personified in the respect that is unchanged during the passage of millenium and forming of the various religions.

On the basis of the existence of the votive gifts and tradition of the place, we can presuppose the existence of the cult places in Sarbanovac, Nikolicevo, Vrnjacka Banja (site Rimski izvor), Negrisori and Lisice, and we have already given the presumption that in the vicinity of the medieval monastery Decani was a sacred grove in which a goddess Diana was honoured. The traces of the antique sanctuaries or temples were found in Novopazarska Banja, Kursumlijska Banja, Niska Banja, Tularska Banja, Sijarinska Banja, Vranjska Banja (site Latifka), Toplac, Krupac, Slankamen (site Vencac), Kremna and Pecka Banja.

Concerning the specific deities, with iatric and soteriological elements, we will mention the cult of Asclepius (Aesculapius), evidenced in Mediana (more likely sanctuary in Niska Banja) and Pecka Banja. In both cases, the deity was respected in the cult community with Hygieia and Telesfora. From Mediana also originates the find of the bronze fence on which are presented the Asclepius and Luna. In Felix Romuliana was confirmed the respect of the cult of Asclepius, while it is likely that developed was the cult of Hygieia. The cult of Asclepius in Krupac was honoured together with Apollo, the Danubian horseman, and indirectly, also with Dioskouri. The cult of Hygieia, singly, was confirmed in Kursumlijska Banja.

The cult of Heracles, the deity strongly associated with the healing springs, is confirmed by the archaeological finds in Mediana, Nikolicevo, Palanacki kiseljak and Felix Romuliana (in this case the cult was, more probably, related to the imperial ideology of tetrarchy).

Nymphs, inextricably associated with springs, were probably honoured beside almost all of the healing wells used in the Antiquity, but their cult was directly evidenced in Vranjska Banja and Kursumlijska Banja, and in Vrnjacka Banja probably (the site Rimski izvor), while within the complex of the antique Mediana there was also a sumptuous nymphaeum.

The Great Twins Castor and Pollux, Dioskouri, were honoured beside the springs in Sarbanovac, Krupac and Idimum – Despotovacka Banja.

The cult of Silvan was honoured in Banjica in Kosovo, while the reflection of the honour of this deity could probably be recognized in the name of the spring, Vidan, evidenced in Petnica, as well as in the tombstones with the image of the „youngmen pair“ („Atis“, „young Silvans“) evidenced in Kremna.

Diana, probably as Diana Germita, the protector of wells, springs and spas, together with Apollo maybe, was honoured in the vicinity of the healing springs in Kupinovo, Sarbanovac, and probably Mediana, while to this goddess could be related the find of the marble portrait from Gornja Tresnjevica near Arandjelovac. We have already mentioned that near the medieval monastery Decani possibly was the sacred grove dedicated to Diana. The cult of Apollo, as we have seen, within the larger cult community of the iatric character, was honoured in Krupac, and maybe in Felix Romuliana also.

Among the local deities, it is assumed that in Novopazarska Banja was respected the genius of the local thermal springs. We have seen that in Kursumlijska Banja and Mediana were evidenced the traces of the cult Dea Dardanica, while in Dublje was found a leaden icon dedicated to the Danubian horseman.

In any case, we have every reason to believe that the thermal and mineral springs have always attracted the attention of the population, who knitted a wide range of beliefs and honours for the various deities, that have not always been personified in the votive monuments or figurines, but also through the set of cults, on whose existence there are no material traces left.

BATHS

The existence of the Roman Thermae and balnea, as well as of the spaces intended for the bathing and treatment with the healing water, was asserted beside the several healing springs.

Luxury thermae within the imperial palace in Gamzigrad, as well as two buildings in Mediana, represent the most sumptuous examples. The existence of balnea was documented in Boljetin, Idimum and Bace near Tularska Banja. The preserved epigraph monument indicates the existence of the Roman bath near Pribojska Banja. According to the notes of Kanic, the existence of the Roman baths could also be presupposed in Josanicka Banja, Soko Banja and Arandjelovac.

For our topic, maybe the most significant are the buildings indicating to a sort of bathing used for the needs of treatment. We will mention in that context „the pools“ found beside the thermal springs in Erdevik. Similar buildings could also be expected in Vrnjacka Banja, Kupci and Gornja Crnisava.

In Banjska was evidenced the existence of a fountain, probably in relation to the bath, where the water from the thermal spring was used. In Vranjska Banja, in the site Kale, noted was the

existence of „the tub“ for bathing, while finds of the copper pipes in Klokot Banja go in favour of the thesis that on this site the thermal water was used in everyday life.

We believe in the probability that the evidences of the practical usage of the waters from the thermal and mineral springs in the Antiquity will be found in the future researches also in the other sites, where the healing water from the springs had been available to the population during the Roman epoch.

BURIAL

We have mentioned the significance of the thermal springs in relation to the better preservation of body after death, and along with it, the greater chances for the soul salvation, what had been leading to the cult burial beside the thermal springs. At the present state of the research, this phenomenon was better documented in the grave forms, which incurred during the early Iron Age than the ones from the period of Antiquity. That is the reason for the examples of the burials being given the great significance in the overview of the sites recorded beside the thermal springs, because this phenomenon clearly indicates the continuity of the significance which had been given to the wells with healing water.

The ritual burials in the period of the Iron Age have been registered in Pecka Banja, Novopazarska Banja, the surrounding of Klokot Banja, Josanicka Banja, Krajinovici... A conclusion of A. Jovanovic says that beside the thermal springs were being buried the leaders of the local communities – princes and highpriests, who, besides their functions related to the executive authority, had also performed the duty of a doctor, and so, because of that buried in the sacred grove beside the healing spring, through which it was emphasized his iatric – soteriological significance.

With the Roman conquest disappears this function of the local leaders, possibly preserved in some of the more traditional milieus, what is evidenced by the grave find beside the thermal spring in Krupac near Pirot, where the existence of the sanctuary dedicated to Apollo, Aesclepius and the Thracian horseman was ascertained.

In the Roman period the practice of the burial beside the thermal springs was continued. In truth, it seems as if in that period, tentatively speaking, „the rights“ on this type of the burial had been significantly broadened to the other layers of the population, so that often the lack of the monumentality or characteristic finds from the numerous graves, asserted in the vicinity of the healing springs, disables us to clearly link the grave find with the near spa, but we think that in the most cases the soteriological beliefs, related to this area of the wells with the healing water, are in relation to the choice of the burial location.

On the previous pages we have met with the plenty of data related to the archaeological sites registered beside the thermal and mineral springs in the area of Serbia. The overview undoubtedly showed that some thermal springs in the period of Antiquity were known and used in everyday life, as well as through a creation of the sacral spaces related to the cults of the iatric and soteriological character.

KEY WORDS: spas, thermal springs, mineral springs, Antiquity, Serbia, treatment, sites, cult, burial, toponymy, thermae

Scientific field: archaeology

Narrow scientific field: classic archaeology

UDC number: 663.6+25](497.11)(043.3)

UDC number: 556.3+663.6]:616-08(652)(043.3)

Садржај

1. Увод – Циљеви рада и географски оквири истраживања	1
2. Преглед историјата римских провинција на територији Србије	4
3. Белешке античких аутора о термалним водама	14
4. Хидрогеолошки реони Србије	20
5. Реон Дакијског басена	22
5.1. Милутиновац	26
6. Реон Карпато – балканида	28
6.1. Нересница	33
6.2. Брестовачка Бања – Трњане	36
6.3. Шарбановац	40
6.4. Сумраковац	43
6.5. Николичево	45
6.6. Гамзиградска Бања	46
6.7. Соко Бања	60
6.8. Бања Јошаница	66
6.9. Нишка Бања	68
6.10. Звоначка Бања	89
6.11. Ргоште	90
6.12. Сисевац	91
6.13. Деспотовачка Бања	92
6.14. Миљковац	100
6.15. Бољетин	102
6.16. Крупац	107
7. Реон Српског кристаластог језгра	110
7.1. Салаковац	114
7.2. Паланачки кисељак	115
7.3. Дражимировац	117
7.4. Рашевица	119
7.5. Својново	122

7.6.	Орашје	124
7.7.	Кукљин	126
7.8.	Бела Вода	130
7.9.	Читлук	134
7.10.	Мрмош	142
7.11.	Велика Ломница	144
7.12.	Рибарска Бања	147
7.13.	Туларска Бања	152
7.14.	Сијаринска Бања	155
7.15.	Врањска Бања	161
7.16.	Топлац	172
7.17.	Левосоје	174
7.18.	Купци	176
8.	Шумадијско – копаоничко – косовски реон	178
8.1.	Вишњица и Вишњичка Бања	183
8.2.	Лештане	187
8.3.	Завојничка река – Врчин	189
8.4.	Буковичка Бања	190
8.5.	Бања Љиг	196
8.6.	Горња Трпача	198
8.7.	Врњачка Бања	199
8.8.	Руђинци	208
8.9.	Велуће	210
8.10.	Горња Црнишава	213
8.11.	Јошаничка Бања	215
8.12.	Брус	218
8.13.	Доње Левиће	221
8.14.	Мала Река	224
8.15.	Луково	225
8.16.	Новопазарска Бања	226
8.17.	Куршумлијска Бања	240

8.18.	Бањска	247
8.19.	Љушта	251
8.20.	Угљаре	252
8.21.	Клокот Бања	253
8.22.	Грнчар	256
9.	Реон Динарида западне Србије	257
9.1.	Јаково	262
9.2.	Купиново	271
9.3.	Врдник	283
9.4.	Сланкамен	288
9.5.	Дебрц	300
9.6.	Дубље	304
9.7.	Богатић	307
9.8.	Бања Бадања	312
9.9.	Оглађеновац	313
9.10.	Црниљево	314
9.11.	Бања Радовашница	318
9.12.	Бања Ковиљача	321
9.13.	Радаљска Бања	323
9.14.	Пауне	325
9.15.	Петница	326
9.16.	Бањци – Косјерић	328
9.17.	Овчар Бања	329
9.18.	Пожега	335
9.19.	Негришори	339
9.20.	Лисице	347
9.21.	Биоштанска Бања	349
9.22.	Вича	355
9.23.	Котража	359
9.24.	Кремна	362
9.25.	Ивањица	370

9.26.	Прибојска Бања	373
9.27.	Крајчиновићи	385
9.28.	Чедово	391
9.29.	Дежева	392
9.30.	Слатински кисељак	394
9.31.	Рудник Бања	402
9.32.	Студеница	404
9.33.	Пећка Бања	407
9.34.	Дечани	415
9.35.	Бањица	416
9.36.	Ердевик	419
9.37.	Врутци	422
10.	Закључна разматрања	426
11.	Библиографија	428

Ultimum refugio balnea est

– *Последње уточиште је бања,*

римска изрека (Боровић Димић 2004, 40)

1. УВОД - ЦИЉЕВИ РАДА И ГЕОГРАФСКИ ОКВИРИ ИСТРАЖИВАЊА

Период римске доминације оставио је неизбрисив траг на простору данашње Србије. Археолошки слојеви са античким материјалом сведоче о интензивном животу одвијаном у наведеном периоду на простору Централног Балкана и Срема, областима које ће представљати географски оквире истраживања. Предмет рада бројних истраживача античке прошлости била су градска и сеоска насеља, каструми и кастели, царске резиденције и маузолеји, градске и сеоске виле, терме и балнеуми, покретни налази - од сведочанстава свакодневног живота, преко култних инструмената и вотивних дарова, надгробних обележја и саркофага, ратничке опреме, уметничких дела, све до луксузних предмета од којих су неки припадали и самим императорима.

Помало скрајнуто, мада често наведено у склопу проучавања других тема из епохе антике, остало је питање експлоатације и значаја термалних и минералних извора у античком периоду. Екскурси професора А. Јовановића дали су значајне правце свима који желе да се упусте у ову проблематику, док су бројни истраживачи локалитета у близини термалних извора оставили назнаке о њиховом коришћењу у античком периоду. Антички извори не помињу често коришћење лековитих извора на простору данашње Србије, мада постоје занимљиви записи, попут белешке да је Септимије Север, тражећи себи лека, посећивао бање на простору Централног Балкана (Јовановић А. 2003, 37). Ипак, остало је недовршено питање систематизације и прегледа коришћења термалних извора у античком периоду на простору данашње Србије, што представља основну тему рада.

Предмет истраживања теме је коришћење термалних и минералних извора у римском периоду на територији Србије. Поље истраживања географски одређују границе римских провинција формираних на територији данашње Србије (у оквиру теме неће бити обрађени археолошки налази откривени поред термалних извора са простора Бачке и дела Баната, односно територија изван граница Римског царства). У раду ћемо се користити поделом Србије на шест хидрогеолошких реона, према класификацији Б. Филиповића.

Хронолошки, тема ће се бавити периодом од I - VI века нове ере, с тим што ће бити наведени и археолошки налази из периода праисторије и средњег века, како би био остварен увид у, евентуални, континуитет коришћења лековитих извора.

Циљ истраживања представља утврђивање могућности коришћења термалних вода у Србији у римском периоду. Путем истраживања покушаћемо да дођемо и до података о покретним и непокретним античким археолошким налазима, забележених у окружењу термалних извора.

Истраживање ће обухватити преглед целокупне археолошке литературе са подацима о налазима откривених у окружењу термалних извора. Анализа предмета и њихово поређење омогућиће стицање додатних сазнања о свакодневном животу античког човека на простору наше земље и евентуалном обогаћивању његове свакодневнице путем коришћења лековитих својстава термалних извора, али и атмосфером мистике и религиозности која одувек прати појаве лековитих и топлих извора.

Основне хипотезе у теми односиће се на могућности коришћења термалних вода у античком периоду на територији Србије. Приказ регистрованих античких локалитета у непосредном окружењу термалних извора показаће да је велики број лековитих вода у Србији коришћен и за потребе лечења античког човека и да је континуитет коришћења бројних термалних вода понекад непрекинут од праисторије до данашњих дана. Посебан осврт посветиће се бројним траговима римског присуства на овим локалитетима (архитектура, римска купатила, вотивни споменици, нумизматички налази, керамика, медицински инструменти...). У раду ће посебна пажња бити посвећена античким култовима поштованим у близини термалних извора, са посебним освртом на божанства са ијатричким сакралним компетенцијама (Асклепије, Хигија, Херакле, Аполон, Дијана, Телесфор, Силван, нимфе, локална божанства...).

Резултат рада представљаће археолошка слика територије данашње Србије са приказаним местима коришћења термалних и минералних извора у античком периоду, уз преглед свих специфичности појединачних локалитета и констатације да ли су лековити извори имали примарну улогу приликом настанка античких насеља на одређеним местима.

О значају термалних и минералних извора у античком периоду сведочи и закључак С. Крунић, која у докторској дисертацији под називом „Римски медицински, фармацеутски и козметички инструменти на територији Горње Мезије“ износи следеће запажање: „Здрава вода, комунална мрежа, јавна купатила, простор за гимнастичарске вежбе, лековити извори и термалне воде били су предуслов за одржавање личне хигијене“ (Крунић 2000, 3). Проширујући улогу термалних и минералних вода, са практичне и на сакралну сферу, иста ауторка наводи и да: „...није ни чудно што баш поред термалних и лековитих извора најчешће и налазимо вотивне плоче и скулптуре, у знак захвалности за излечење и спас“ (Исто, 233).

2. ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈАТА РИМСКИХ ПРОВИНЦИЈА НА ТЕРИТОРИЈИ ДАНАШЊЕ СРБИЈЕ

На врхунцу римске власти над највећим делом територије данашње Србије, овај простор био је подељен између три провинције - Доње Паноније, Горње Мезије и Далмације. Коначна последица ратова, које је Рим водио током I века пре нове ере на просторима Балкана (против Дарданаца, Скордисака, Бреука, Амантина и Десидијата) представљало је избијање римске војске на Дунав и вишевековно учвршћивање власти на овим просторима. Логичан исход процеса је укључивање новоосвојених територија у систем римске државе, што је значило и њихову административну организацију у оквиру римских провинција.

Прва основана римска провинција на Балкану, северно од Македоније, је Илирик, чије оснивање се прецизно датује у 11. годину пре нове ере. Новооснована провинција је врло брзо, највероватније 8. године пре нове ере, подељена на Горњи Илирик и Доњи Илирик, односно Далмацију и Панонију, чија гранична линија је повучена нешто јужније од тока Саве. На жалост, прецизну годину оснивања провинције Мезије, која је обухватала највећи део данашње Србије, није могуће прецизно одредити. Провинција Мезија основана је на простору источно од Илирика, почетком I века нове ере, можда већ 6. године нове ере. Провинција је први пут поменута у познатим историјским изворима 15. године нове ере, тако да се та година узима као *terminus ante quem* њеног оснивања (Ферјанчић 2013, 18).

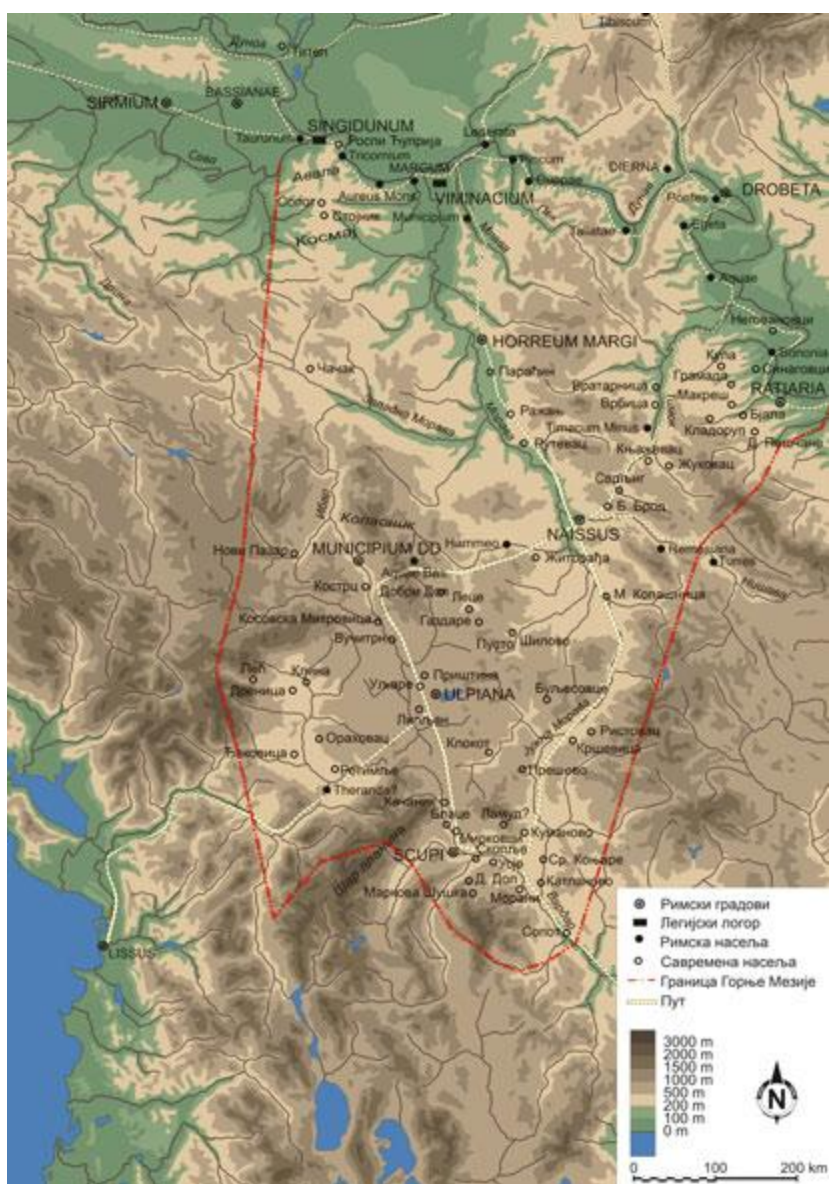
Имајући у виду да су се новосноване провинције налазиле на дунавском лимесу, или у његовој непосредној близини, биле су непрестано угрожене од стране варвара, што је резултирало сталном потребом за присуством римских легија. Постоји податак да су, око 11. године нове ере, легије IV Скитика и V Македоника премештене из Македоније у Мезију. Прецизна локација логора поменутих легија није утврђена, па у домену претпоставки остају предложена лоцирања у Наисус или Скупе, односно на југ провинције (Mirković 1968, 23).

Неопходност заштите провинције од упада са севера условљава другачији распоред војних логора, па долази до успостављања војних постаја дуж обала Дунава. За прва подигнута утврђења сматрају се Сингидунум, Виминацијум, Рацијарија и Ексус, чији основни задатак представља надгледање покрета варвара на левој обали реке. Легије IV Скитика и V Македоника су, за време Тиберијеве власти, прекомандоване на Дунав. Локација логора прве јединице није позната, док је V Македоника била стационарана у Ексусу (Mirković, Dušanić S. 1976, 28).

Прегруписавање војних јединица у оквиру граница Мезије дало је видљиве резултате, јер нема помена о значајнијим варварским упадима све до краја седме деценије I века, односно 69. године, када мезијске легије крећу пут Италије како би подржале Веспасијана у немирним временима насталим након Неронове смрти. Дачани су искористили новостворене околности и, преко небрањеног Дунава, кренули у пљачкање провинције. Иако су Дачани брзо заустављени, њихов пример, са више успеха, следили су Сармати. Тек 70. године, након смиривања ситуације у Италији, варвари бивају потиснути преко Дунава, након чега се предузимају конкретне мере на утврђивању лимеса и спречавању нових упада (Ферјанчић 2013, 18).

Предузете мере нису биле довољне, па Дачани поново врше упад 85. године и том приликом туку читаву легију под командом провинцијског намесника Опија Сабина, након чега крећу у пљачку и опсаду утврђења. Поменути догађаји наводе Домицијана да појача одбрану овог дела дунавског лимеса. У оквиру јединица, прекомандованих из других делова Царства, налазила се и легија IV Флавија, која 86. године долази из Далмације. Исте године Мезија се дели на две провинције – Горњу Мезију, у чијем саставу остаје највећи део данашње Србије и Доњу Мезију. Епоха династије Флавијеваца значајна је за наше подручје и по томе што у том периоду започиње значајна урбанизација огледана у оснивању првих римских градова у Панонији и Горњој Мезији. Најстарији римски град на данашњој српској територији био је Сирмијум, настао као мало насеље римских трговаца које је врло брзо напредовало тако да је, већ под Домицијаном, добило статус колоније. Остала цивилна насеља (Виминацијум, Сингидунум, Басиана, Маргум...)

развила су се на раскршћима значајних путних праваца, у близини војних логора (Исто, 19).

Сл. 1. Границе римске провинције Горње Мезије, према: Mirković 2007, 8.

Мир са Дачанима, склопљен 89. године, није гарантовао сигурност подунавских провинција. Енергични цар Трајан није желео да чека будуће упаде варвара и започиње припреме за освајање Дакије. Припрема за поход подразумевала је обнову старих и подизање нових утврђења на дунавском лимесу, укључујући Ледерату, Пинкум, Нове, Сморну (Бољетин), Дијану, Акве..., али и изградњу и побољшање саобраћајних комуникација, чија изградња је започела још за време Тиберијеве владе. Ради олакшања пребацивања војске на другу обалу, 101. године, прокопан је канал код Сипа, чиме је значајно олакшана пловидба Дунавом (Петровић П. 1972, 32).

Између две кампање дачких ратова, подигнуто је ремек дело античке архитектуре, Трајанов мост, изграђен по пројекту архитекте Аполодора из Дамаска. Мост је повезивао утврђења Понтес на десној и Дробету на левој обали Дунава. Подигнут је на месту отпочињања трасе неколико путева ка унутрашњости Дакије. Мост је дуго времена представљао највећу грађевину те врсте икада подигнуту на свету.

Оснивање провинције Дакије, 106. године, означио је почетак периода мира и просперитета за Горњу Мезију, оличен у наставку процеса урбанизације, развоју привреде, првенствено рударства и разгранавану мреже путева. Од војних јединица, после обимне реорганизације дунавског лимеса, спроведене за време владавине Хадријана, у Горњој Мезији остају легије IV Флавија и VII Клаудија (прекомандована из Далмације између 62. и 66. године). Просперитет провинције резултирао је приливом становништва из свих делова царства. У том периоду, сагласно са Хадријановом политиком урбанизације подунавских провинција, више насеља добија статус муниципијума (Сингидунум, Виминацијум, Улпијана, Наисус, Хореум Марги, Муниципијум ДД) (Ферјанчић 2013, 20 – 21).

За време владавине Марка Аурелија, нарушен је мир на средњем и доњем Дунаву. Марко Аурелије већи део своје владавине води ратове против Квада, Маркомана и Јазига, германских племена настањених на просторима северно и западно од Паноније. Централну базу за вођење операција, одакле је војском руководио лично цар, представљао је Сирмијум. Средиште ратних операција налазило се на панонском лимесу, али је

близина ратних жаришта представљала претњу и за балканске провинције. Војска, десеткована епидемијом куге, попуњавана је регрутацијом робова, гладијатора и латрона. На тај начин су стваране нове кохорте, од којих су неке биле стационаране у Горњој Мезији. Кохорта II Аурелија Нова представљала је заштиту космајских рудника, а кохорта II Аурелија Дарданска имала је седиште у Тимакум Минусу. У Наису, вероватно главној одбрамбеној бази у северној Дарданији, налазила се кохорта I Аурелија Дарданска, чија посада је бринула о сигурности околних саобраћајних комуникација (Исто, 23).

Велика криза настала током III века, није мимоишла ни провинције на територији данашње Србије, поново изложене варварским нападима. У годинама владавине војничких царева, простор данашње Србије има велики значај. Максимин Трачанин је значајан део своје трогодишње владавине провео у Сирмијуму. Период владавине Гордијана III је од значаја за Горњу Мезију, јер 249. године Виминацијум и Сингидунум добијају статус колоније. Том приликом је у Виминацијуму отворена ковница новца, која је радила до 255. године (Mirković, Dušanić S. 1976, 32).

Мезијске легије имале су активно учешће у догађајима изазавним кризом Римског царства током III века. Мезијска војска у пролеће 248. године на престо уздиже Пакацијана, највероватније рођеног у месту Будалија у Доњој Панонији. Реч је о првом у низу римских императора рођених на простору данашње Србије. Пакацијанова власт није потрајала дуго, јер је исте године убијен од стране својих војника. У наредним годинама, обележеним брзим променама на престолу, на трон долазе императори који су често били пореклом са ових простора или им се седиште налазило у Сирмијуму или Виминацијуму. На просторима средњег и доњег Дунава проглашавани су цареви или су вођене борбе између регуларних владара и узурпатора. Док се све ово дешавало, Царство поново почињу да угрожавају варвари (Ферјанчић 2013, 24).

Свеопшта криза царства успешно је окончана захваљујући предузимљивости и реформама Диоклецијана, извиканог за цара 20. новембра 284. године у Никомедији. Извори наводе да се одлучујућа битка између Диоклецијанових трупа и снага његовог супарника Карна одиграла код Маргума у Горњој Мезији, крајем лета 285. године. Након учвршћивања власти, Диоклецијан успоставља нов систем управљања Римским царством

– тетрархију, где власт припада четворици владара: двојици августа и двојици цезара. Међу прва четири владара, у оквиру новоуспостављеног поретка, двојица су рођена на тлу данашње Србије – Максимијан у близини Сирмијума и Галерије у Приобалној Дакији. Могуће је да са простора Горње Мезије (Наис или Дарданија) потиче и трећи Диоклецијанов савладар, Флавије Валерије Констанције, који је у Наису, 272. или 273. године, добио сина и наследника Флавија Валерија Константина (Ферјанчић 2013а, 26 – 27).

Диоклецијан спроводи велики број реформи, укључујући и нову административну поделу на дванаест дијецеза, подељених на мањи или већи број провинција. Реформа је подразумевала и повећање броја провинција, као и раздвајање цивилне и војне власти. Новом административном поделом биле су обухваћене и провинције на територији данашње Србије. Према новој подели, Доња Панонија је подељена на Валерију и Другу Панонију. Данашњи Срем припадао је Другој Панонији, чији намесник је столовао у Сирмијуму. Подељена је и територија провинције Горње Мезије. Североисточни део, са територијом Рацијарије и областима око Аква ушао је у састав провинције Приобалне Дакије, основане 271. године, након римског повлачења из Дакије. Југоисточни део некадашње провинције, територија Наисуса и област Ремесијане, постао је део провинције Средоземна Дакија, чији је центар Сердика. Остатак Горње Мезије подељен је између две провинције. На северу се налазила Горња Мезија, називана и Прва Мезија или Мезија Маргенсис. Од централних и јужних делова некадашње Горње Мезије, основана је провинција Дарданија са седиштем у Скупима. Западни део Србије остао је у склопу римске провинције Далмације. Панонске провинције и Далмација су, заједно са провинцијама на територији Норика, чиниле Панонску дијецезу. Провинције на територији некадашње Горње Мезије, заједно са Македонијом и провинцијама на тлу некадашње Ахаје, чиниле су Мезијску дијецезу. Када је, под Константином, Мезијска дијецеза подељена на Дачку и Македонску, провинције некадашње Горње Мезије ушле су у састав Дачке дијецезе (Исто, 27 – 29).

Сл. 2. Границе римских провинција на територији данашње Србије у периоду позног Царства, према: Mirković 2007, 90.

После римског напуштања Дакије ослабио је варварски притисак на провинције на средњем и доњем Дунаву, али Панонија постаје изузетно угрожена од стране Сармата, што доводи до тога да Диоклецијан и Галерије често бораве у Сирмијуму, одакле руководе одбраном провинције.

Диоклецијанов систем тетрархије није дуго надживео свог идејног творца. После бурних дешавања почетком III века, када су се значајни историјски догађаји дешавали и на простору данашње Србије, на престолу се учврстио Константин I, под чијом управом Горња Мезија, а посебно Наис, доживљавају процват.

Спровођење и развој Диоклецијанових реформи наставио је Константин I. Реформе су подразумевале и нов начин командовања војском у провинцијама. Врховни заповедник више није био намесник провинције, него војсковођа са титулом дукса. Према сачуваним изворима, у оквиру Прве Мезије, под заповедништвом дукса налазиле су се бројне помоћне јединице распоређене у утврђењима дуж Дунава. Легија IV Флавија имала је седиште у Сингидунуму. Део легије VII Клаудија, био је стациониран у Виминацијуму, а део у кастелу Купе код Голупца. У Виминацијуму и Маргуму налазили су се и одреди речне флоте (Mirković 2007, 91).

После смрти Константина I, у Виминацијуму, током јесени 337. године, долази до састанка царевих синова, који је довео до поделе провинција. Најмлађем сину, Констансу, припали су Италија, Африка и Илирик, па су се под његовом непосредном влашћу нашле римске провинције на територији данашње Србије. Убрзо долази до сукоба између Констанса и његовог брата Константина II, у коме Констанс односи победу и постаје једини господар западних делова Царства. У овом периоду, владао је мир на просторима Централног Балкана. Ствари се мењају када, после убиства Констанса, 350. године на западу за августа бива изабран Магнус Магненције који планира ширење на исток, у правцу балканских и подунавских провинција. Као одговор на ове претензије, подунавска војска исте године у Сирмијуму за цара бира Ветраниона, искусног заповедника рођеног на простору Горње Мезије. Ветранион се приклања Констанцију, који се тада налази у рату са Персијанцима, и, крајем исте године, предаје му у Наису инсигније царске власти. После тога, Констанције, поново у Сирмијуму, за савладара проглашава свог рођака Констанција Гала, кога упућује у источне провинције. За то време, Магненцијева војска напредује кроз Панонију и креће ка Сирмијуму, који су заједничким снагама одбранили војници и наоружани грађани. До одлучујуће битке, када Магненције бива до ногу потучен од стране Констанцијевих трупа, долази код Мурсе, 28. септембра 351. године.

Магненције се враћа у зарадне провинције где, након две године, извршава самоубиство (Ферјанчић 2013а, 32).

Последице сукоба у подунавским и балканским провинцијама користе варвари и поново почињу да угрожавају овај простор, па је Констанције приморан да се позабави овим проблемом. За своју базу бира Сирмијум, одакле 358. и 359. године предузима походе против Сармата и Квада. Походи су били успешни и мир је на дунавским границама трајао све до седме деценије IV века.

И поред тога што су биле поштеђене варварских упада, провинције на тлу данашње Србије представљају у том периоду поприште бурних догађаја, који доводе до Констанцијевог пада. Пошто је у 360. године у Галији за августа проглашен Јулијан, полубрат Констанција Гала, он се одмах упутио на исток, при чему се задржао у Сирмијуму, рачунајући да ће групе Илирика прећи на његову страну. До одлучног сукоба између Констанција и Јулијана није ни дошло. Нови август је у Наису добио вест о Констанцијевој смрти и 361. године постао једини господар Царства. После Јулијанове погибије у Персији, 363. године, за цара је проглашен Јовијан, искусни војсковођа рођен у Сингидунуму (Исто, 33).

Покушај стварања великог фронта против варвара отпочео је са доласком на престо браће Валентинијана I и Валенса, који су расподелили задатке везане за одбрану Царства, али обојица гину у сукобима што доводи до далекосежних последица. Теодосије I, за цара проглашен у Сирмијуму, чини пресеседан и са Готима склапа уговор по коме они постају римски федерати, насељени у оквиру Царства као слободни припадници својих племена. Готи настављају да живе у складу са својим обичајима, али имају обавезу да бране римске границе и дају одређен број војника за потребе Царства (Поповић И. 1988, 26).

Крајем IV и почетком V века долази до периода економског опадања, док у неким деловима Балканског полуострва, римска власт фактички не постоји. Почетком V века, Аларих са Визиготима прелази, на путу за Италију, кроз Горњу Мезију без икаквог отпора. До коначног уништења римског одбрамбеног система долази након хунске најезде, 441. године, када су прво разорена утврђења на дунавском лимесу, а потом и

градови у унутрашњости. После преговора са Хунима, граница Царства се помера до Наиса и Подунавље, за неко време, постаје изгубљено за Римљане (Исто).

Након распада хунске државе, око 456. године, Панонија и мезијско Подунавље остају под влашћу племена (Гепиди, Херули, Остроготи) која су се ослободила хунске власти. После бурних дешавања током друге половине V и првих година VI века, окончаних миром из 510. године, Готима је препуштена цела Панонија, изузев крајњег југоистока са Басијаном, док Мезија и Дарданија остају у оквиру Царства (Исто, 27).

Поменуто стање остаје све до Јустинијанове владавине, који обнавља власт Источног Царства и на просторима Паноније и успоставља контролу на Балкану. Ипак, овај систем не остаје дуго стабилан и, тек повраћен Сирмијум, убрзо заузимају Гепиди, против којих Византија склапа савез са Лангобардима. Са своје стране, Гепиди, у помоћ позивају Аваре, што постаје судбоносан преокрет за даљу историју Балкана. Авари 562. године долазе на доњи Дунав, и то сада на позив Византије, након чега брзо, са сродним племенима, а можда и делом Словена, заузимају просторе Паноније. Од 569. године Авари започињу упаде на територију Царства и од 579 – 582. године заузимају Сирмијум. Паралелно са аварским, почињу и продори Словена, вршених са тенденцијом сталног насељавања. Основана је претпоставка да је до словенског насељавања на Балкану пре дошло на југу полуострва, што се може тумачити једино тиме да је Византија упорно бранила север због његових рудних богатстава (Исто, 27 – 29).

Након што, 602. године, цар Фока повлачи војску са Дунава на исток, због ратова са Персијанцима, унутрашњост Балкана, изузев неколико приобалних градова, постаје изгубљена за Византију. О судбини романизованог становништва у то време се зна веома мало. До коначне славизације највећег дела Балкана долази око 680. године када, заједно са Бугарима, креће нови талас словенског насељавања. Овај датум, према оцени И. Поповић, означава крај античке цивилизације на просторима северног Балкана (Исто, 29).

3. БЕЛЕШКЕ АНТИЧКИХ АУТОРА О ТЕРМАЛНИМ ВОДАМА

Антички аутори оставили су забелешке о коришћењу термалних и лековитих вода. Иако нам није познато дело посвећено искључиво лековитим својствима вода, кроз бројне екскурсе писаца из античке епохе стичемо утисак о значају придаваном лековитим својствима термалних и минералних вода.

Један од утемељивача медицине, Хипократ, у својим делима кренуо је путем рационализације односа човека према свету и самоме себи, будући да у старијим медицинским списима преовладава такозвано „магијско мишљење“ које подразумева доживљај болести као нечег спољног у односу на човека, попут агресије неког демонског створења, односно божанства (Stevanović D. 2003, 98).

За нашу тему је најзначајнији Хипократов спис „О врстама ваздуха, вода и места“, где аутор говори о разноврсним својствима воде. Пажњу привлачи његов закључак да се вода састоји из финог, лаког и бистрог дела који Сунце одмах извлачи и тешког, сланог дела. Део воде који је испарио даље се пречишћава и мења – путем кувања. Постоји једно сведочанство о Анаксимандровом објашњењу настанка мора, према коме море представља остатак првобитне влаге, чији је већи део исушила ватра, а остатак се променио путем кувања. Уочава се да и Анаксимандар сматра кување као фактор промене воде, али он сматра да ковање доводи до појаве слане воде, док, према Хипократу, вода постаје слађа кувањем (Isto, 105 – 106).

Говорећи о врстама вода, Хипократ се осврће и на термалне и минералне воде, о чему ћемо се упознати из превода Дивне Стевановић: „... Друга (по нездравости) је она вода која извире из стена – пошто мора бити тврда – или из земље, где је вода топла, или где има гвожђа, или бакра, или сребра, или злата, или сумпора или стипсе или битумена или соде. Дакле, не само да вода из такве земље није добра, већ је тврда, врућа, лоша за мокрење и крајње неповољна за пробаву... Оне које су слане, тврде и тешке, све такве нису добре за пиће. Постоје ипак извесне природе људи и болести којима је пијење такве воде од користи – о њима ћу одмах говорити... Изворским водама треба се на следећи начин служити: онај који је здрав и пуца од снаге нека ништа не пробира, већ нека пије

ону воду која му се нађе при руци. Онај који због неке болести жели да пије ону воду која му највише одговара, најпре ће повратити здравље овако чинећи: онима који имају тврд пробавни тракт, кадар да спали (намирнице), њима прија изузетно слатка, лака и бистра вода; они којима је стомак мек, влажан и пун флегме прија изузетно тврда, тешка и сланкаста вода – тако се најбоље исуше. Наиме, оне воде које су најбоље за кување и отапање, по свој прилици и најбоље развезују и олабављују црева. Које су пак тешке, тврде и уопште нису добре за кување, оне најбоље исушују и везују црева“ (Isto, 108 – 109).

Као што смо видели, Хипократ упозорава на могућа штетна дејства термалних и минералних вода, али и указује на случајеве када оне могу бити од користи. Неки други антички аутори су даље усмерили правце могућег искоришћавања лековитих својстава термалних и минералних вода.

Књига III гинеколошког списка Сорана из Ефеса бави се женским болестима које не спадају у домен хирургије. У овој књизи највећа пажња посвећује се упутствима о начину живота, правилима о исхрани и препорукама о купању. У поменутом контексту вода се наводи као: чиста вода, мешана вода, минерална вода, морска вода, хладна вода, млака вода, врућа вода, кипућа вода, вода за кување, пијаћа вода, вода за исплакивање уста, за привијање, за туширање, за купање, за пливање (Gurević 2003, 52).

У оквиру свог дела, Соран из Ефеса, скреће пажњу на потребу за боравком у бањама, односно „на природним водама“, како аутор назива минералне воде са удаљених извора. Ауторова препорука о коришћењу термалних вода у гинеколошким третманима, у складу је са учењем према коме „женско тело треба кувати... треба га квасити, грејати, влажити, солити, зачињавати, уносити у њега састојке који недостају“ (Isto, 57, 59, 67).

Соренов запис о „води са удаљених извора“ наводи нас на размишљање о начину на који је лековита вода допремана на велике удаљености. Археолошки налаз из Шпаније нуди један начин транспорта термалних вода.

Наиме, Д. Гуревич, размишљајући о начину транспорта термалних вода у античком периоду, скреће пажњу на сребрну чашу пронађену на локалитету Кастро Урдиалес у

Шпанији, преносећи опис декорације изнет од стране Ф. Барата: „у шумовитом пејсажу... појављује се изворска нимфа... наслоњена на урну. Благотворна вода из ње таласаво истиче, каналисана између два реда пљоснатог камења постављеног на кант. То камење одводи воду у каменити базенчић у коме ври. Ту је слуга који је црпе клечећи, босоног, у краткој туници. Црпи је чашом да би је потом излио у посуду која је можда затворена цилиндричним поклопцем. Други слуга, исто обучен, нешто ниже празни садржину амфоре, за коју се може претпоставити да је пуна лековите воде, у пространо буре брижљиво уобручено и натоварено на кола која вуку две мазге“ (Isto, 60 – 61).

Начин транспорта термалних вода, приказан на чаши из Кастро Урдиалеса, подразумева пренос малих количина, које су, у том случају, извесно биле јако скупе, па је сигурно за широку употребу коришћен неки економичнији начин допревања вода до крајњих корисника. Можда нам неки други, сличан налаз, укаже на начин којим су се предузимљиви Римљани служили у овом случају. Досадашња сазнања остављају нам само могућности разних претпоставки.

У делу *Collectiones Medicae*, Орибазиде пише о коришћењу терапеутске воде, за спољну и унутрашњу употребу, са нагласком на коришћењу као пиће. Нагласићемо да аутор, ипак, скреће пажњу на опрез приликом коришћења термалних и минералних вода. Приликом избора воде за пиће, према Орибазиду, треба обратити пажњу на следеће: „треба имати искуства са добрим и лошим особинама вода, јер се вода у свим дијетатама готово највише користи. Треба, дакле, знати да је најбоља вода без икаквих својстава, и у погледу укуса и у погледу мириса. Таква вода је нужно, онима који је пију изузетно слатка, а на поглед је бистра... Како каже Хипократ, кишница је најлакша од вода... Воде настале од леда и снега су врло лоше... Било би добро блатњаву, смрдљиву и воду неуобичајених својстава поправити кувањем и мешањем са вином и тако пити“ (Isto, 63).

У Орибазидејевом делу су описане многе методе спољне употребе воде. Природне и вештачке купке су врло опширно описане. Осврћући се на купке у минерализованим водама, аутор наводи: „Минералне купке или су алкалне или слане, или алуминске или сумпорне, или битуминозне, или витриолске, или феругинозне; остале су састављене од ових различитих врста. Уопште узев, све минералне воде имају исушујућа и загревајућа

својства и посебно одговарају хладним конституцијама и конституцијама са израженом влажношћу... Алуминске воде одговарају... женама чији је менструални оток нередован и које често пабацују... Мора се ући у купке са минералном водом без превише покрета, да би, управо улазећи у додир са телом када је ово опуштено, супстанце могле ефикасно да делују прожимајући тело својим својствима“ (Isto, 65).

Витрувије је у делу „О архитектури“ изложио своја виђења о својствима вода. Описујући места где се вода налази, писац наглашава да „с пољских је врела вода слана, тешка, млака и неукусна. Од овога се изузима она која тече с брда испод земље па избије у средини поља“ (Vitruvije 2009, 158).

Ипак, Витрувије наводи и да има и топлих врела из којих извире врло укусна вода. Према аутору, на основу превода М. Лопца, поменути извори настају на следећи начин: „Кад се дубоко у земљи разгори ватра од алауна, асфалта или сумпора, загрије се од те врућине горњи слој земље па избацује од себе ужарену пару на више слојеве. Ако из тих слојева истичу врела слатке воде, загрију се од те паре у својим жилама и тако извиру непоковарена укуса. Има и хладних врела, која немају добар мирис и укус. Она долазе дубоко из унутрашњости земље и пролазе кроз ужарена подручја. Како протичу кроз велике просторе у земљи, то се охладе и на површину долазе с поковареним мирисом, окусом и бојом...

Свака је врућа вода лековита. То је зато што се она укуха с разним тварима и тим добије својство за лијечење. Тако сумпорна врела лијече болести живаца тим што загријавају и испаравају врућином из тијела болесну влагу. Алаунаста врела, кад се употребе за дијелове тела, одузете парализом или каквом сличном болести, гријањем кроз отворене поре лијече укоченост супротним дјеловањем врућине и тим редовно враћају удовима стару функцију. Битуминозна вода, кад се пије, обично чисти и лијечи нутарње болести. Постоји и нитрозна врста хладне воде, као у Пини Вестини, Кутилији и другим мјестима. Кад се она пије, пролазећи кроз желудац, чисти крв и умањује отеклину гуша. Гдје се копа злато, сребро, жељезо, бакар, олово и други минерали, налази се доста врела, али су већином штетљива. Као топле воде, оне имају сумпора, алауна и асфалта. Кад се таква вода пије, улази у тијело и пролази кроз вене, дође до живаца и зглобова, њих

надме и укочи. Дакле, нерви кад се напрегну, набујају па се по дужини стежу и људи постану или нервно болесни или подаргични. То је зато што се поре вена затворе врло тврдим, густим и хладним честицама. Има врста воде, које нису сасвим прозирне, него на њима плива какав цвијет, бојом сличан пурпурном стаклу. То се најбоље види у Атени. Ту су из таквих мјеста и врела у сам град и до луке Пиреја доведени зденци. Из њих тога својства нико не пије, него они служе за купање и друго, а пију из бунара. Тако избјегавају њихову штетност. У Трезени не могу то избјећи, јер се уопште не налази друга вода осим оне што је имају Кибдели. Од ње су у том граду сви, или у врло много случајева, болесних ногу. У Киликији, у граду Тарсу, налази се река Кидно. У њој се људи који болују од подагре купају и ублажују бол“ (Isto, 161 – 162).

Витрувије даље наводи још низ примера термалних и минералних вода, забележених широм Царства. Скренућемо пажњу на, очито, примере везане за минералне изворе, које Витрувије описује речима: „Има неких врела и с киселим жилама, као код Линкеста, затим Велинска у Италији, у Кампанији у Теану и у више других мјеста. Она имају то својство да болесницима, кад из њих пију, растапају каменчиће у мјехуру који се стварају у људском тијелу. Да је то природно, види се из овога: Ту се налази жесток кисео сок у земљи кроз коју пролазе жиле. Оне се прожму том жестином, и кад уђу у тијело, растварају све на шта наиђу, што се у тијелу од воде сталожило и отврднуло. Зашто се од киселих вода распадају оне твари, можемо проматрати на овоме: Ако јаје оставимо дуже времена у сирћету, кора ће се његова омекшати и распасти. Ако олово, које је веома отпорно и тешко, ставимо у посуду, полијемо га сирћетом па покријемо и оставимо, оно се раствори и постане бијела боја. На исти начин ће се распасти и бакар, иако је чвршће природе. Ако поступимо слично с њим, добићемо бакренорђасту боју. Тако је и с бисером. И кременасто камење, које не може растворити ни жељезо, ни сама ватра, растопи се и распадне, ако га жаримо на ватри и поливамо сирћетом. Дакле, кад видимо да нам се те ствари догађају пред очима, можемо закључити да се тако и киселим водама због жестока сока бубрежни каменчићи могу лијечити“ (Isto, 163 – 164).

У наредним редовима, Витрувије наводи и примере где вода са појединих извора негативно утиче на здравље, а наводи и нека веровања и епиграме везане за поједине

термалне изворе. Размишљајући о разлозима за појаву различитих врста вода, писац наводи следеће: „...жилама земље протиче сила воде, па она, упивши то, долази у отворе извора. Тако од тога настају разноврсна и неједнака врела са својим засебним својствима због различних својстава мјеста, квалитета крајева и различних особина земље. Од тога сам неке ствари и ја сам лично видио, друго сам нашао писано у грчким књигама ових писаца: Таофраста, Тимеја, Посидонија, Хегисија, Херодота, Аристија и Метродора. Они су у својим списима са великом тачности и врло дугим студијем приказали да су својства мјеста и дјеловања вода тако размештени због небескога нагиба и својства крајева. Поводећи се за њима, написао сам у овој књизи онолико о разликама воде колико сам држао да је довољно. Тако ће људи из овог списка лакше бирати изворе вода одакле могу за употребу водити водоводе до градова и муниципија. Та, очито је да од свих ствари ни једна није толико потребна и важна као вода. То је зато што би природа свих живих створова без плодова поља или дрвећа, без мяса или риба и без чега год тога могла очувати живот, служећи се осталом храном, без воде пак ни тијело живих створова ни храна не може постати нити се одржати. С великом опрезошћи и трудом треба, дакле, изворе тражити и одабирати, због здравља људских живота“ (Isto, 166).

Плиније Старији се понекад осврће на својства термалних вода, па помиње термалне изворе у Петрперени (Смирни), односно Адепсусу на Еубеји, чије воде служе за наводњавање. Аутор скреће пажњу и на својства вода у Хиерополису (данашњим Памуккалама), скрећући пажњу на њихово богатство калцијум бикарбонатом (Heally 1999, 209).

На претходним страницама осврнули смо се на одређене забелешке античких аутора, посвећене појави и коришћењу термалних извора. О траговим коришћења термалних и минералних извора у римском периоду на територији Србије упознаћемо се на наредним страницама.

4. ХИДРОГЕОЛОШКИ РЕОНИ СРБИЈЕ

Велики број познатих лежишта минералне воде на простору данашње Србије захтева одређени прилаз у њиховом третману ради боље прегледности и уочавања одговарајућих специфичности у границама њиховог распрострања.

Имајући у виду основне теоретске захтеве, са једне стране, као и сложеност и разноврсност геолошке грађе територије Србије, затим, постојеће структурно-геолошке, геоморфолошке, хидрогеолошке, физичко-географске и друге услове, Б. Филиповић је територију Србије поделио на следећих шест хидрогеолошких реона:

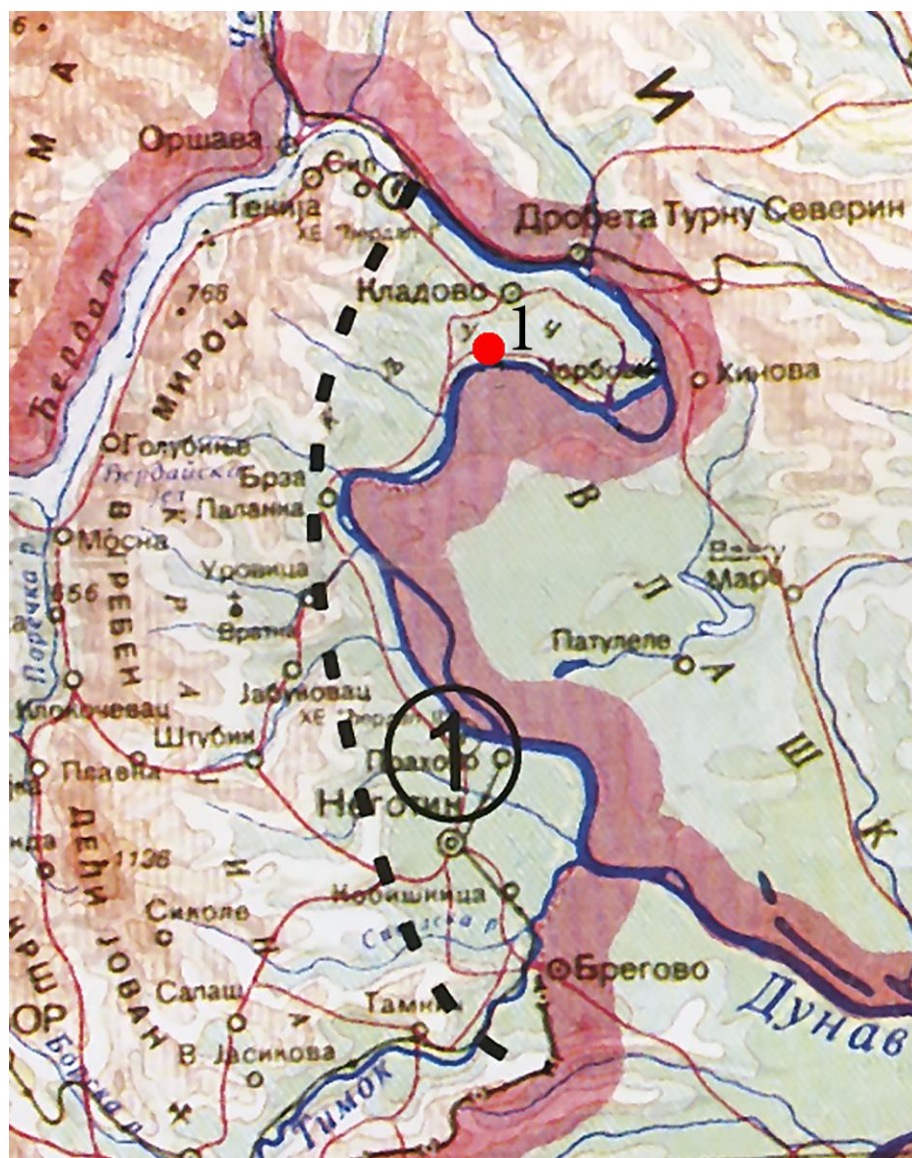
1. Реон Дакијског басена
2. Реон Карпато-балканида
3. Реон Српског кристалоног језгра
4. Шумадијско – копаоничко – косовски реон
5. Реон Динарида западне Србије
6. Реон Панонског басена (Филиповић Б. 2003, 15).

За тему нашег рада, реон Панонског басена нема значај, пошто се његова територија није налазила у склопу Римског царства. Имајући у виду територију некадашњих римских провинција, погледом на карту приметно је да се реон Динарида западне Србије територијално поклапа са делом провинције Паноније Секунде у склопу данашње Србије и, у највећој мери, са границама римске провинције Далмације.

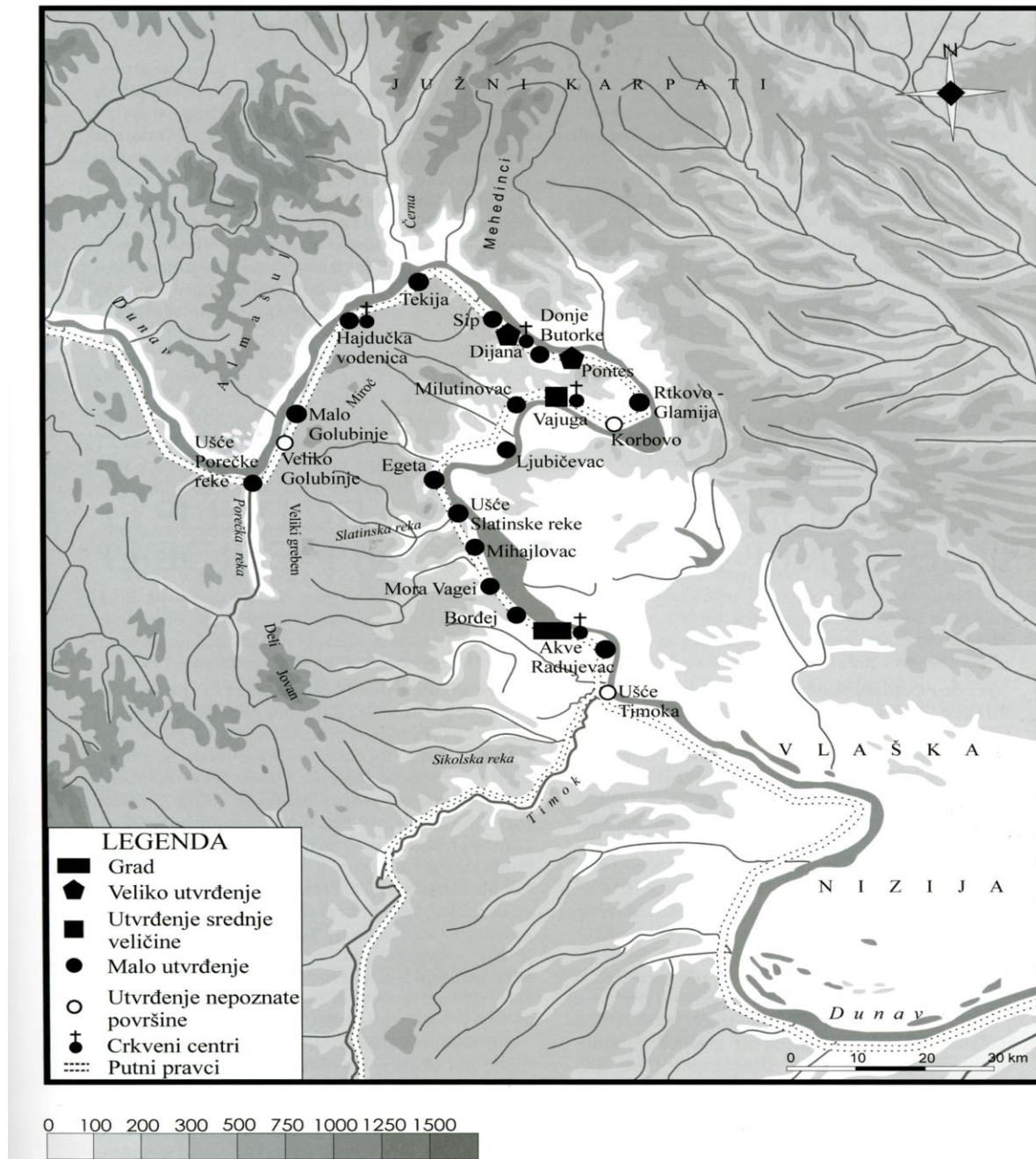
У оквиру рада држаћемо се поделе на хидрогеографске реоне Србије. Примери када је констатовано постојање минералних или термалних извора незабележених у подели Б. Филиповића (Ердевик, Врутци, Бољетин, Милутиновац, Крупац...), биће описани у оквиру одговарајућег реона, уз нагласак да нису наведени у поменутој класификацији.

Како је територија Србије изузетно богата, како минералним и термалним изворима, тако и археолошким локалитетима, који се често и поклапају, морамо одредити одређене принципе приликом прегледа минералних и термалних извора експлоатисаних у римском периоду. На првом месту бићемо заинтересовани за изворе код којих је доказана експлоатација или култни значај током античке епохе. У прегледу ћемо навести, ради сагледавања могућег континуитета насељавања и експлоатације извора, навести и локалитете регистроване у близини извора, датоване у праисторијски и средњовековни период.

5. РЕОН ДАКИЈСКОГ БАСЕНА

Сл. 3. Локалитети у реону Дакијског басена (1. Милутиновац).

Сл. 4. Касноантичка и рановизантијска утврђења на простору Бердапа, према: Špehar 2010, 17.

Хидрогеолошки реон Дакијског басена нема велико распрострањање на територији Србије. Захвата крајње североисточне делове Србије, омеђене Дунавом и доњим током Тимока са северне и источне стране, док западну границу представљају обронци планинских масива Мироча и Дели Јована. Северни део реона припада Дунавском кључу, а јужни Неготинској низији. Присуство минералних вода је доказано на основу изведених истраживања за нафту и гас на локалитетима Ртково, Вајуге, Велика Врбица и Корбово. Сви наведени локалитети налазе се у Дунавском кључу. Ради се о високоминерализованим водама хлоридно-натријумског типа са изузетно великим садржајем соли. Такође, реч је о високо температурним водама (Филиповић Б. 2003, 17). На основу бележака Ф. Каница, закључујемо да је утврђење у Милутиновцу подигнуто у непосредној близини минералног извора незабележеног у прегледу Б. Филиповића.

Поменути извори налазе се на местима где су откривени вишеслојни археолошки локалитети, са значајним античким хоризонтом. Ипак, имајући у виду да није констатовано постојање природних појава минералних вода на површини терена (уз већ поменути изузетак у Милутиновцу), не можемо извући директан закључак о повезаности извора са настанком насеља у њиховој близини. Поменути локалитети подигнути су на значајним стратешким местима у оквиру дунавског лимеса, тако да присуство извора није могло представљати директан повод за њихов настанак на конкретној локацији.

Констатоване термалне и минералне воде у оквиру реона откривене су на великим дубинама, али пример утврђења у Милутиновцу, као и релативно недалеког дунавског каструма у Бољетину, где је Каниц, такође, забележио постојање јаког термалног извора, незабележеног код Б. Филиповића, указује на могућност њиховог постојања на површини у античком периоду, па овај реон не можемо искључити из тематике, уз све наведене ограде везане за малу могућност коришћења извора на античким локалитетима у Корбову, Рткову, Вајуги и Врбици.

Иако је реч о релативно малом простору, на њему је регистрован велики број античких налазишта. У атару сваког појединачног места постоји више локалитета. Положај у оквиру дунавског лимеса сигурно је допринео бурном животу током антике. На простору Рткова имамо две фортификације – старију, насталу током IV века, сукцесивно

обнављану у наредна два века, и млађу фортификацију, подигнуту на истом месту, али на знатно већој површини. Могуће је да млађа фортификација никада није била завршена (Gabričević 1986, 71-73; Špehar 2006, 33).

Трагови античког живота регистровани у на локалитету Гламија II, где је претпостављено постојање римске куле стражаре (Vasić R., Janković Đ. 1971, 109), док археолошки непотврђени подаци сведоче и о античком слоју на локалитету Ограде (Kondić 1965, 86).

На простору Вајуге констатовано је више античких и рановизантијских локалитета. Посебно је значајан локалитет Караула са остацима насеља из I - IV века, утврђења са некрополом вероватно готске посаде (IV - V век) и фортификационог објекта са базиликом из VI века. (Каниц I 1985, 482-483; Поповић, Љ. 1984, 109; Јанковић Ђ. 1981, 41; Поповић, V. 1987, 129-132).

На локалитету Песак утврђено је постојање касноантичке некрополе са зиданим гробницама (Parpenica 1986, 223), трагови античких грађевинских конструкција забележени су на налазишту Блато (Vasić R., Janković Đ. 1971, 110), док су појединачни налази пронађени на местима под називима Корбово (Krstić 1986, 148 – 151) и Селиште (Vasić R., Janković Đ. 1971, 110).

У атарима Мале Врбице и Велике Врбице, такође, постоје вишеслојни археолошки локалитети. Антички хоризонти констатовани су на локалитету Конопиште, где је претпостављено постојање римског насеља повезаног са грађевинским радовима на изградњи Трајановог моста (Popović P, Vukmanović, Radojčić 1990, 82-83).

Трагови грађевинских објеката (хореум, можда и утврђење и пристаниште) пронађени су на налазишту Курвинград (Васић М. 1910, 5; Vasić R., Janković Đ. 1971, 108; Trbuhović 1986, 59 – 60), као и на Обали и Рендуљу (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 148 – 149; Jovanović B., Kondić 1965, 86, 91, нар. 46). Антички гроб познат је са вишеслојне некрополе на месту званом Јазбина (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 147), док су антички хоризонти потврђени и на локалитетима Јамана (Vasić R., Janković Đ. 1971,

108), Рит (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 148 – 149) и Фуња Туфи (Vasić R., Janković Đ. 1971, 108).

На простору Корбова, антички слојеви утврђени су на местима Збрадила – осматрачница (Бабовић 1990, 117 - 118), Збрадила Фунд - грађевине, пећи, земунце са дачким и римским налазима (Babović 1986a, 116 - 117) и Песак – гроб (Цермановић Кузмановић 1960, 185 – 191). Рановизантијска фортификација налази се и на локалитету Корбово Утврђење (Јанковић Ђ. 1981, 39; Šrehar 2010, 32-35).

Како смо већ навели, проналазак термалних вода на изузетно великим дубинама, онемогућава закључак о њиховој употреби у античком периоду, па сматрамо да је поменути преглед довољан за основну информацију о локалитетима у Дакијском реону, па ће ближе бити обрађен само локалитет у Милутиновцу.

5.1. МИЛУТИНОВАЦ

Милутиновац			
Рана Византија		УТВРЂЕЊЕ	VI ВЕК

Милутиновац је насеље у општини Кладово у Борском управном округу.

Постојање извора минералних вода у Милутиновцу није забележено у прегледу Б. Филиповића. Ипак, траг постојања некадашњег извора забележио је Ф. Каниц. Путописац наводи да се испод брда Чука маре (надморска висина 366 метара), северозападно од Милутиновца, где, иначе, постоје остаци земљаног утврђења из Првог српског устанка, по Каницу подигнутом на античким темељима: „У подножју овог оштро профилисаног брда постоји извор прилично укусне топле слане воде, због које су, недалеко од села насељеног пре три деценије Црногорцима, пре 18 година вршена пробна бушења у нади да би се могла наћи со, али без резултата“ (Каниц II 1989, 481 – 482).

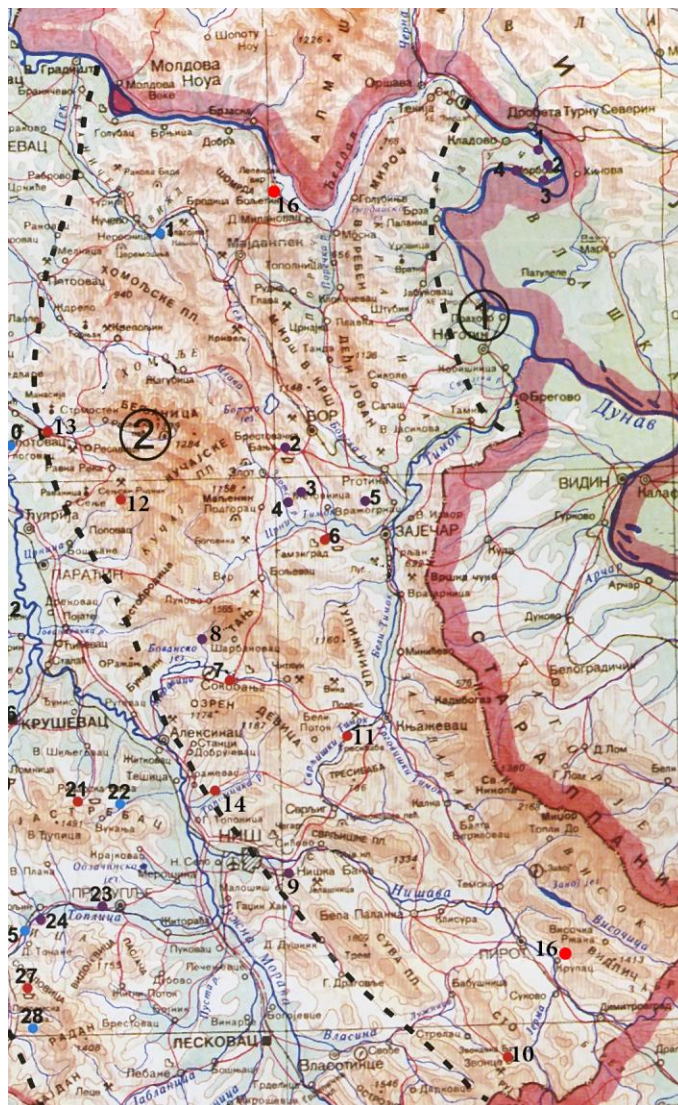
Каниц бележи да је у месту Милутиновац, налази правоугаони кастел, приближних димензија 50 x 60 метара, чији су поједини зидови очувани до висине од два метра. Путописац је сматрао да ће трагови кастела нестати у врло кратком времену (Исто).

Утврђење, за које није познато локално име, П. Милошевић и М. Јерemiћ условно идентификују са Тименом, забележеним код Прокопија. Подигнуто је на месту где је Дунав најужи, како би се омогућила и контрола великог спруда у близини, чије постојање је додатно олакшавало прелаз преко Дунава. Пошто је локалитет био угрожен изградњом хидроелектране Ђердап II, изведена су археолошка ископавања (Milošević P., Jeremić M. 1986, 245).

Истраживања су показала да је реч о рановизантијском утврђењу из VI века, приближних унутрашњих димензија 48 – 49,90 x 54 м, а спољашњих 51,80 – 53,30 x 57,80 м. Углови утврђења ојачани су са једном кружном (јужна кула) и три елипсоидне куле. На средини обалног бедема констатовано је постојање четвороугаоне куле где се, вероватно, налазио и улаз у утврђење. Са унутрашње стране бедема откривени су делови степенишних конструкција и излаз на шетну стазу. Дебљина бедема износи 1,90 – 1,95 м. Од покретних налаза, пронађени су фрагменти рановизантијских амфора и полуфолиси Јустина II, датовани у седму деценију VI века (Исто, 246 – 249).

Избор локације утврђења у Милутиновцу извесно је био условљен стратешким разлозима, на првом месту чињеницом да је подигнут на месту где је дунавски Кључ најужи. Ипак, сматрамо да је постојање недалеког минералног извора имало значај у свакодневном животу посаде утврђења, па овај локалитет можемо уврстити у списак налазишта повезаних са лековитим изворима. Забележено постојање некадашњег минералног извора у Милутиновцу, условљава размишљање да су слични, данас непостојећи, извори, могли постојати и поред других локалитета у оквиру реона.

6. РЕОН КАРПАТО – БАЛКАНИДА

Сл. 5. Локалитети у реону Карпато-балканида (1. Нересница, 2. Брестовачка Бања – Трњане, 3. Шарбановац, 4. Сумраковац, 5. Николичево, 6. Гамзиградска Бања, 7. Соко Бања, 8. Бања Јошаница, 9. Нишка Бања, 10. Звоначка Бања, 11. Ргоште, 12. Сисевац, 13. Деспотовачка Бања, 14. Миљковац, 15. Бољетин, 16. Крупац).

Реон Карпато-балканида покрива широку територију чију северну границу представља Дунав, на истоку је то државна граница са бугарском и граница према Дакијском хидрогеолошком реону. На западу граница иде линијом која почиње код Голупца на Дунаву, преко Деспотовца, Алексинца, да би дуж североисточног обода нишке котлине избила до границе са Бугарском, по јужном ободу Руј планине.

У хидрогеографском погледу реон припада сливовима Тимока, Поречке реке, Пека и Млаве (горњи и средњи делови слива), као директним притокама Дунава, затим сливовима Ресаве, Моравице и Нишаве (горњи и средњи делови слива), као притокама Јужне Мораве, односно Велике Мораве. У геоморфолошком погледу реон има брдско – планински карактер са израженим планинским масивима чије апсолутне коте расту идући из правца севера према југу где, у зони Старе планине, достиже надморску висину од 2000 метара. Насупрот планинских врхова истичу се међупланинске депресије, котлине као што су сокобањска, жагубичка, кучевска, кривовирска, зајечарско – књажевачка, сврљишка и пиротска, као и делови котлина по западном ободу реона – нишка, алексиначка, деспотовачка, млавско – петровачка и браничевска. Трећи елемент у геоморфолошком погледу представљају речне долине са доста разуђеном хидрографском мрежом.

Највећи број вода из реона Карпато-балканида везан је за распрострањавање карстног или карстно-пукотинског типа издани. На простору реона још нису идентификоване хладне минералне воде, што не значи да их нема на том простору. На основу температуре, највећи број појава спада у групу термалних вода, температуре од 20 – 35 °С. Мањи број спада у групу хомеотерми, односно хипертерми, температуре изнад 35 °С. Није забележена појава температура вода изнад 45 °С. На основу рН вредности минералне воде могу да се сврстају у слабо киселе са вредношћу од 5,5 – 6,8, неутралне од 6,8 – 7,2 и слабо алкалне од 7,2 – 8,5. У складу са минерализацијом воде реона спадају у мало минерализоване са минерализацијом до 1 mg/l. По свом гасном саставу доминантно место имају воде азотног типа, док су воде са угљен-диоксидом заступљене само у једном случају, док је присуство вода са сумпорводоником посведочено на неколико локалитета. Садржаји микрокомпонената и радиоактивних елемената се посебно не истичу. На основу

радиоактивности спадају у групу радонских вода (Нишка Бања), односно радонско-радијумских (Соко Бања). По основном хемијском саставу највећи број припада класи хидрокарбонатних вода калцијумско-магнезијумске подкласе, односно ређе калцијумске, односно натријумско-калцијумско-магнезијумске подкласе (Филиповић Б. 2003, 21 – 22).

Минералне воде се, по јасно уочљивим својствима, попут мириса, укуса и температуре, могу битно разликовати од хладних, мало минерализованих вода. У реону Карпато-балканида, минералне воде немају знатно повећано присуство сумпорводоника, што значи да њихов мирис није изражен, али је приметан и довољан за идентификацију. Због повишене температуре и садржаја одређених компонената, минералне воде задобијају карактеристичан укус, као, на пример, вода у Нересници, која због повишеног садржаја угљен-диоксида има „киселкаст“ укус. У највећем броју случајева, укус је последица повишене температуре, па воде, у принципу, имају „непријатан“ укус. Воде у овом реону су прозрочне и по боји не скрећу пажњу на себе. На основу температуре, воде у оквиру реона крећу се у широком интервалу од 16,5 °C до 43°C (Соко Бања). Највећи број појава је са температуром од 20 – 35 °C. Забележене су појаве са температурама до 40°C – Николичево (35 °C) и Нишка Бања (39,1 °C). Температуру од преко 40 °C имају воде из Брестовачке Бање (41 °C), Гамзиградске Бање (41,3 °C) и Соко Бање (извор Парк – 43°C) (Исто, 22).

По величини рН вредности, минералне воде реона Карпато-балканида крећу се у интервалу од 6,5 (Нересница) до 8,4 (Сумраковац и Шарбановац). Највећи број појава има вредности између 7,0 и 7,5. Мањи број вода (Брестовачка Бања, Николичево, Гамзиградска Бања, Нишка Бања и Грлиште) имају рН вредност изнад 7,5. По минерализацији минералних вода, реон не скреће посебну пажњу, јер по вредностима испод 1 g/l, спадају у мало минерализоване воде. На основу макро састава главних анјона и катјона, воде реона деле се, по преовладавајућем садржају анјона на класу хидрокарбонатних вода, где спада највећи број појава, затим у класу хидрокарбонатно-сулфатних (Шарбановац и Николичево), односно сулфатно-хидрокарбонатских вода (Брестовачка Бања и Сумраковац), као и класу вода различитог састава, где спадају воде Гамзиградске Бање (Исто, 22 – 23).

У оквиру реона, следеће појаве припадају класи хидро-карбонатских вода: Нересница, Соко Бања „Парк“, Соко Бања „Бањица“, Соко Бања „Лептерија“, Нишка Бања, Звоначка Бања, Бања Јошаница, Грлиште, Ргоште, Сисевац, Деспотовачка Бања, Островица и Миљковац.

Појаве у Брестовачкој Бањи, Сумраковцу, Шарбановцу и Николичеву припадају сулфидно – хидрокарбонатној, односно хидрокарбонатно – сулфатној класи, док воде Гамзиградске Бање имају нешто сложенији анијонски састав и припадају хидрокарбонатно-хлоридносулфатној класи.

За припадност вода одређеној поткласи на основу катјона, уочава се припадност калцијумској (Са) подкласи код следећих појава: Нересница, Соко Бања „Бањица“ и Соко Бања „Лептерија“. Калцијумско-магнезијумској (Са-Мг) подкласи припадају Соко Бања „Парк“, Бања Јошаница, Грлиште, Ргоште, Сисевац, Деспотовачка Бања, Островица и Миљковац. Брестовачка Бања припада калцијумско-натријумско-магнезијумском типу (Са-На-Мг), Сумраковац натријумско-калцијумској (На-Са) подкласи, док појава у Николичеву припада натријумској (На) подкласи. Воде Гамзиградске Бање припадају натријумско-калцијумско-магнезијумској (На-Са-Мг) подкласи (Исто, 207 – 208).

У погледу микрокомпонетног састава вода реона, по повећаном садржају флуора истичу се Нересница (8,5 mg/l), Николичево (4,5 mg/l), Сумраковац (2,1 mg/l) и Шарбановац (2,0 mg/l), док је код осталих појава садржај флуора низак. Садржај брома повећан је код вода у Нересници и Николичеву, док је садржај јода нешто већи код воде у Нересници. Садржај оксида гвожђа наглашен је, са вредностима већим од 1 mg/l, у водама Деспотовачке Бање. Слична ситуација јавља се и са алуминиј-оксидом код вода у Нересници. Присуство метаборне киселине је код одређених појава значајно, а нарочито у водама Нереснице (40 mg/l), а знатно мање у водама Брестовачке Бање, Шарбановца, Сумраковца, Нишке Бање и Деспотовачке Бање (1-2 mg/l). Присуство силицијум-диоксида је значајно, најчешће изнад 10 mg/l, са максималним садржајем од 40 - 45 mg/l у водама Шарбановца, Брестовачке Бање и Сумраковца. Скоро за све појаве је карактеристичан садржај стронцијума, чији садржај не прелази 0,5 mg/l. Садржаји литијума, баријума и рубидијума у водама Нереснице битно одскачу у односу на њихову вредност код других

појава. Од осталих микрокомпонената треба истаћи нешто повећан садржај мангана код вода Нереснице, Брестовачке Бање, Шарбановца, Николичева, Сисевца, Деспотовачке Бање и Миљковца. Присуство радиоактивних елеманата радона, радијума и урана код анализираних појава је евидентно, али не и посебно карактеристично. Повишен садржан радона, односно радијума, карактеристичан је за воде Соко Бање, Нишке Бање и Миљковца. Изузев вода Нереснице, све остале појаве по гасном саставу припадају азотном типу. У водама Нереснице приметно је и присуство угљен-диоксида као преовлађујућег гаса. Поред поменутих гасова, присуство сумпорводоника истиче се у водама Шарбановца, Лептерије и Бање Јошанице (Исто, 24 – 26).

6.1. НЕРЕСНИЦА

Нересница			
Бронзано доба		Локалитет Кракулу Јордан НАСЕЉЕ	
Антика		Трагови РУДАРСТВА – рудокопови и рударске алатке	
Антика		Локалитет Маркова крчма КУЛА ОСМАТРАЧНИЦА	
Антика		Локалитет Кракулу Јордан УТВРЂЕНИ МЕТАЛУРШКИ ЦЕНТАР	
Средњи век		Локалитет Кракулу Јордан КЕРАМИКА	

Нересница се налази у Општини Кучево у Браничевском управном округу.

Постојање минералних вода у Нересници констатовано је на основу постојања извора, копаних бунара и истражне бушотине дубине 302 метра. Већ смо навели да вода у Нересници има повећан садржај угљен диоксида и, због тога, “киселкаст“ укус, по чему се издваја у реону. Припада подгрупи слабоугљекиселих вода и по томе се разликује од осталих минералних вода из реона Карпато-балканида, пошто оне припадају азотној подгрупи. Спада у класу хидро-карбонатних вода, односно, подкласу калцијумских (Са)

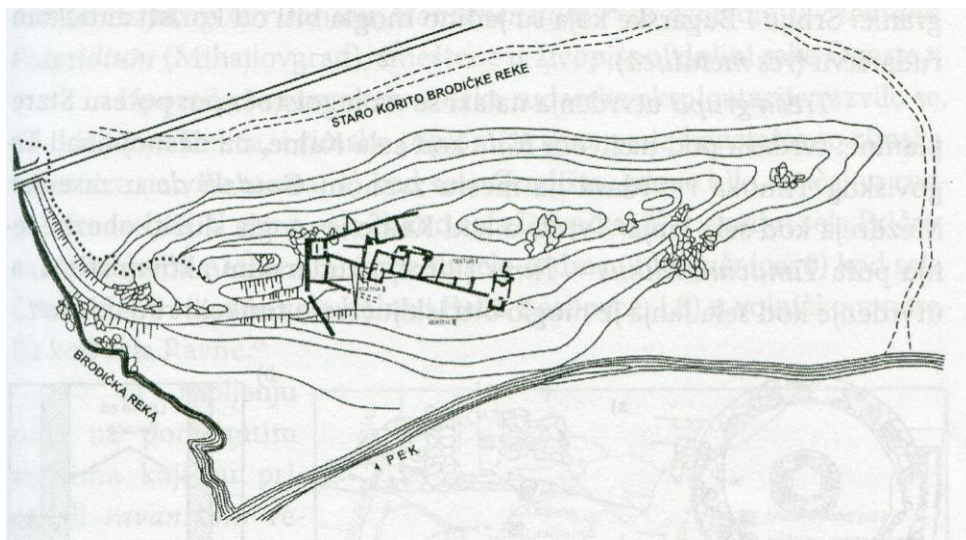
вода. Истиче се по повећаном садржају флуора, брома, јода, литијума, баријума и рубидијума. Температура воде износи 20 °С (Филиповић Б. 2003, 23-25, 28-29, 207, 217).

Археолошка слика Нереснице не потврђује директно коришћење минералних вода, односно да су оне, у неком периоду, укључујући и антички, иницирале оснивање насеља на овом месту. Ипак, постоје одређени налази датовани у антички период. У прегледу локалитета, видећемо да је незаобилазни путописац Феликс Каниц забележио постојање римске осматрачнице у Нересници, као и да су археолошки потврђени антички рудокопи са налазима рударских алатки. У близини Нереснице, на локалитету Кракулу Јордан, сигурно повезан и са констатованим рудокоповима, налази се утврђени антички металуршки центар. Рударење и термални извори често имају додирне тачке, реч је о богатствима из дубина земљине коре чије се истраживање често подударало, намерно или случајно.

Каниц наводи да су, код Маркове крчме, постојали остаци римске осматрачнице (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 143). Приликом рекогносцирања, спроведених у организацији Народног музеја у Пожаревцу, утврђено је постојање утврђеног касноантичког локалитета (Јацановић 2013, 14).

Експлоатација рудног богатства у античком периоду у Нересници је потврђена налазима рударских крамова – пијука и секира – пијука пронађених ин ситу на галеријама античких рудокопова (Гаговић 2010, 53, 65).

У близини Нереснице, на локалитету Кракулу Јордан, истражени су остаци утврђеног античког металуршког центра, могућег центра мање рударске области. Истраживањима, спроведеним у организацији Археолошког института, руководио је Владимир Кондић (Isto; Мадас, Брмболић, Фидановски 1987, 57).

Сл. 6. Антички металуршки комплекс на локалитету Кракулу Јордан, према: Gasović 2010, 47.

Истраживања показују да је у овом рударско – металуршком центру прерађивана руда бакра. Откривени су остаци бакарног лима, као и кварцно – лимонитна руда злата, а произвођена је и једна врста месинга. У оквиру оставе новца пронађена је и златарска вага са теговима. Постоје наговештаји и да су у центру израђивани и финални производи од метала, али је примарна функција комплекса вероватно била прикупљање и дистрибуција алувијалног злата из Бродице и њених притока (Tomović M. 2000a, 155 – 185).

6.2. БРЕСТОВАЧКА БАЊА – ТРЊАНЕ

Брестовачка Бања			
Позно бронзано доба		Локалитет Хајдучка чесма (ископан 1992. године)	1700 – 1300. године пре нове ере
Позно бронзано доба		Локалитет – ушће потока Веља Жони у Марцелову реку НЕКРОПОЛА	1700 – 1300. године пре нове ере
Позно бронзано доба		Локалитет Лазарева пећина – кањон Злотске реке	1700 – 1300. године пре нове ере
Позно бронзано доба		Локалитет – брдо Чоканица НЕКРОПОЛА	1700 – 1300. године пре нове ере
Позно бронзано доба		Локалитет Кучајна НАСЕЉЕ	1700 – 1300. године пре нове ере
Позно бронзано доба	Гамзиградска култура	Локалитет Трњане НАСЕЉЕ и НЕКРОПОЛА са урнама	1600 – 1400. године пре нове ере
Латен		Локалитет Џунв поток у Брестовику КЕРАМИКА	
Антика		Брестовац трагови РУДАРЕЊА	
Антика		Брестовац рударско НАСЕЉЕ	
Антика		ВИЛА РУСТИКА	
Касна антика/ рана Византија		УТВРЂЕЊЕ	Крај III/почетак IV века Обновљено 530. године
Средњи век		ОСТАВА византијског чанкастог новца	XIII век

Брестовачка Бања се налази у источној Србији, у близини села Брестовац, на седам километара удаљености од Бора.

На простору Брестовачке Бање постоји шеснаест извора и чесама са минералном водом, две плиће бушотине и две бушотине дубине 126 метара и 50 метара. Минерална вода из Брестовачке Бање припада класи сулфатно – хидрокарбонатских вода, односно подкласи калцијумско –натријумско – магнезијумске воде. У води се примећује нешто веће присуство мангана и силицијума. Температура воде износи 17 – 41 °С (Филиповић Б. 2003, 22 – 25, 28 – 29, 218).

У окружењу Брестовачке Бање утврђено је постојање више локалитета из периода позног бронзаног доба. Посебно се истиче познати локалитет Трњане, са насељем и некрополом из поменутог периода. Уз спорадичне појаве налаза из доба латена, на простору оближњег Брестовца констатовано је и постојање више античких локалитета. Извесни су трагови античког рударења и рударског насеља. Вероватно је постојала најмање једна вила рустика, док слику употпуњава утврђење из периода касне антике, обновљено почетком VI века. Средњовековни период заступљен је налазом оставе византијског чанкастог новца из XIII века, откривене у Брестовику.

У атару села Трњане, надомак Брестовачке Бање, истражени су насеље и некропола датовани у период позног бронзаног доба. Истражено насеље се састојало од једног хоризонта кућа страдалих у пожару (Јовановић В. 1987, 1 – 10). Количина откривене шљаке и бројни фрагменти керамике, коришћени у преради руде бакра, доказују постојање значајног металуршког центра (Лазих 2004, 109).

На стрмој падини, у непосредној близини насеља, откривена је мала некропола, повезана са насељем. Некрополу су чиниле густо збијене кружне конструкције са керамичким урнама. У оквиру поменутих конструкција откривена су 43 гроба. Гробне конструкције обликоване су ређањем крупног камена у правилан круг испуњен ситнијим камењем. Пречници конструкција варирају између 1,5 – 2,5 метра. Конструкције се не преклапају, што омогућава закључак да су биле обележене и поштоване као култна места.

Некропола припада гамзиградској култури и временски се одређује у период 1600 – 1400. године пре нове ере (Јовановић В. 1987, 1 – 10; Лазих 2004, 105 – 107).

У непосредној близини Брестовачке Бање регистрован је низ налазишта са остацима насеља и некропола, датованих између 1700 – 1300. године. Познати су следећи локалитети: некрополе на ушћу потока Ваља Жони у Марцелову реку, Хајдучка чесма поред Брестовачке Бање, Лазарева пећина у кањону Злотске реке, некропола на брду Чокањица и суседно насеље у Кучајни код Бора (Лазих 2004, 105).

Из Брестовца, са потеса Џунов поток, потичу случајни налази латенске керамике. Потес Џунов поток налази се на пространој речној тераси омеђеној Брестовачком реком са истока и реком Огашу Ђепи са запада, око четири километра јужно од Брестовца. На имању М. Благојевића пронађен је фрагмент зделе оштрије S профилације, сиве боје, израђене на витлу (Булатовић, Капуран, Јовановић И. 2011, 121, кат. 3).

У оквиру истог локалитета, око три километра северозападно од имања М. Благојевића, на поседу Л. Дудића, евидентирани су фрагменти здела оштрије S профилације, црвенкасте боје, израђених на витлу, као и фрагмент дубље посуде благе S профилације, сиве боје, израђене на витлу (Исто, кат. 4).

У атару Брестовца пронађени су трагови античког рударења. А. Јовановић сматра да је у Брестовцу постојало мање рударско насеље, а наводи и постојање виле рустике. У вези са рударењем вероватно стоји и античко утврђење, подигнуто крајем III или почетком IV века и, можда, обновљено око 530. године (Јовановић А. 2004, 183, 185, 187; Гаговић 2010, 61).

Треба поменути и да Каниц наводи да се на локалитету Тилва Мик у Брестовачкој Бањи налазе остаци римског утврђења (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 133).

За истраживање античких култова поштованих у близини термалних и минералних извора значајан је налаз статуете Венере. Реч је о иконографској парафрази познате Афродите Анадиомене. Узори за овај тип скулптура су бројни, али заједнички корен им лежи у Апеловој слици, често копираној у хеленистичком и римском периоду. Статуета је стилизована и представља богињу у стојећем ставу. А. Јовановић сматра да тема

Афродите Анадиомене изражава идеју ишчекивања новог времена и повезује је са прославом деветстогодишњице Рима, обележене за време владавине Антонина Пија (Јовановић А. 2004, 197 - 201).

Археолошку слику овог простора употпуњава остава византијског чанкастог новца из XIII века, откривена у Брестовцу (Јанковић Ђ., Вуксан 2004, 266, сл. 159).

Као што смо видели, не постоје директни докази о експлоатацији термалних извора на простору Брестовачке Бање у античком периоду. Постоје подаци о некрополи са сложеним религијским веровањима из периода позног бронзаног доба, за коју су можда већ тада била повезана сотеролошка и ијатричка веровања о својствима минералних вода. Поменута веровања могла су трајати све до античког периода и имати утицај на живот становништва у време римске доминације на овим просторима. Потврду о ијатричким култовима на овом месту не налазимо, мада откриће статуете Венере представља материјалну потврду поштовања римских божанстава, па се може очекивати да, у наредном периоду, пронађемо доказе о поштовању и других божанстава, можда и директно повезаних са коришћењем лековитих извора.

6.3. ШАРБАНОВАЦ

Шарбановац			
Старије гвоздено доба	Калакача хоризонт	МЕТАЛНИ НАЛАЗИ ОСТАВА или ГРОБ	
Антика		Локалитет поред топлот извора – римски НОВАЦ, СТРЕЛИЦЕ И ОРУЂЕ (култни прилози уз топле изворе?)	
Антика		локалитет Градишка чука УТВРЂЕЊЕ СА ЦЕНТРОМ ЗА ПЕРЕРАДУ РУДЕ	
Антика		Локалитет Здрави камен – Урдеш УТВРЂЕЊЕ .	
Средњи век		НАСЕЉЕ	X-XI век
Средњи век		НАСЕЉЕ	XV век

Насеље Шарбановац се налази на територији Општине Бор, у Борском управном округу.

На простору Шарбановца постоје три извора минералне воде и две истражне бушотине дубине. Минерална вода припада типу хидрокарбонатно – сулфатних вода, односно подкласи натријумско – калцијумских вода. Температура воде варира од 16 – 30 °C. Уочава се већи садржај флуора (Филиповић Б. 2003, 19 – 25, 28 – 29, 218).

Неки од локалитета у Шарбановцу, првенствено антички, могу се повезати са присуством минералних вода. Из периода старијег гвозденог доба постоје случајни метални налази из оставе или гроба. Један од топлих извора у Шарбановцу можда је, у античком периоду, представљао култно место где су остављани заветни дарови. Прилази овом простору штитила су два античка утврђења (локалитети Градишка чука и Здравни камен – Урдеш). Из периода средњег века констатована су два насеља (X-XI и XV век).

У једној приватној збирци у Лесковцу налази се неколико металних предмета пронађених, према наводима, код Шарбановца. Реч је о неколико бронзаних тордираних торквеса, неколико гвоздених наногвица, више витичарки од двојне бронзане жице, тордираних у средини, бронзане нарукнице и неколико навоја од бронзане жице. М. Стојић и Р. Васић налазе датују у калакача хоризонт старијег гвозденог доба. Исти аутори наводе да, из истог места, потиче остава или гроб са сличним материјалом, данас чуваним у Народном музеју у Нишу (Стојић, Васић Р. 2005, 179 – 182).

Реч је о налазу, доспелом у нишки музеј пре Другог светског рата. Сачињавају га предмети од бронзе (стрелице у виду ластиног репа, гривне, цевчице, траке...) и ћилибара (перла). Налази се хронолошки могу поделити у две групе – Шарбановац А – бронзано доба и Шарбановац Б – гвоздено доба III (Стојић, Јоцић 2005, 244 – 245).

Каниц наводи да се код топлот извора у Шарбановцу налазе римске стрелице, оруђе и новац (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 133; Каниц II 1989, 406). А. Јовановић сматра могућим да су култни прилози уз термалне изворе обележавали сакрална средишта ијатричког карактера. Налази новца су чести у оваквим контекстима, док стрелице могу представљати неку врсту монетарног ублета. Необичност представљају налази оруђа у култном амбијенту. Можда се могу повући паралеле са рударским слицима постављаним у темеље грађевина као профилактички елемент. Исти аутор износи могућност да је реч о месту поштовања локалног култа ијатричког карактера повезаног са термалним изворима, вероватно *interpretatio romana* култа Аполона или Артемиде (Јовановић А. 2004, 193).

С. Јовановић је код Шарбановца, у клисури Јелашничке реке, забележио остатке два античка утврђења. Једно се налази на високом брду Градишка чука (надморска висина 907 метара), забележеном код Каница. У оквиру утврђења вероватно се налазио и центар

за прераду руде. Друго утврђење констатовано је на брду Здравни камен – Урдеш (надморска висина око 600 метара). Утврђење на Здравом камену подигнуто је на заравни приступачној само са југозападне стране. Очувани делови бедема углавном се распознају по конфигурацији терена. Античка утврђења код Шарбановца могу се довести у везу са обезбеђивањем античких рудника и пуних комуникација за превоз руда до рударске постаје у Тимакум Минусу (Јовановић С. 1986, 195 – 197; Гаговић 2010, 47).

У Шарбановцу су откривени трагови два средњовековна локалитета. Старије налазиште има насеобински карактер и датује се у X – XI век (Вуксан 1990, 194; Јанковић Ђ., Вуксан 2004, 253). Млађе средњовековно насеље страдало је у XV веку. Откривени керамички налази карактеристични су за северне делове српске деспотовине (Вуксан 1990, 194 - 195; Јанковић Ђ., Вуксан 2004, 271).

На овом месту можемо извести закључак да је извор у Шарбановцу представљао место где су поштовани ијатрички култови, којима су прилагани вотивни дарови. На жалост, нису откривени остаци римских непокретних објеката, нити предмета култа, на основу којих би могли да наслутимо начин коришћења лековитих вода и одредимо конкретне култове поштоване на овом месту.

6.4. СУМРАКОВАЦ

Сумраковац			
Енеолит		налаз бакарне секире	
Антика		Локалитет Селиште – ВИЛА РУСТИКА	
Средњи век		Мала једнобродна ЦРКВА	XIV – XV век

Сумраковац је насеље на територији Општине Бољевац, у Зајечарском управном округу.

У Сумраковцу постоје два извора и једна стара запуштена бушотина. Минералне воде из Сумраковца припадају класи сулфатно – хидрокарбонатских вода, односно подкласи натријумско-калцијумских вода. Значајно је присуство флуора и силицијум-диоксида. Температура воде варира између 17 – 24 °C (Филиповић Б. 2003, 24 – 25, 28- 29, 218).

О животу из времена енеолита можда сведочи случајан налаз бакарне секире. Антички период, са могућношћу повезивања са минералним изворима, репрезентује вила рустика и случајан налаз геме са представом Диоскура. Из периода средњег века постоје остаци мање једнобродне цркве.

На локалитету Селиште, на простору од приближно једног квадратног километра налази се на остатке римских грађевина, укључујући и опеке димензија 40 x 40 цм (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 133). Вероватно је реч о истом локалитету где је А. Јовановић забележио остатке античке виле рустике. Вила у Сумраковцу подигнута је на повољном проширењу изнад реке, слично као и друге грађевине овог типа у околини (Јовановић А. 2004, 183, 187; Гаковић 2010, 61).

Из Сумраковца потиче случајан налаз геме са представом Диоскура у стојећем ставу, ослоњених на скиптре. Композиција је веома занимљиво решена – хералдичка оса је наглашена скиптрима, а извијене фигуре прате овалну ивицу објекта. А. Јовановић сматра да повод за овакву представу може бити деафикација Антиноја или увођење младих цезара, Каракале и Гете, у империјални програм цара Септимија Севера. Аутор потврду за другу претпоставку проналази у решењу са одсечком на бази, због чега гема подсећа на ковања новца из III века, па се и датује у поменуто столеће (Јовановић А. 2004, 213).

Сл. 7. Римска гема са представом Диоскура из Сумраковца, III век, према: Јовановић А. 2004, 205, сл. 114.

Сматрамо да поменути налаз сигурно није случајно пронађен у близини извора у Сумраковцу. Култ Диоскура је имао значајне ијатричке и сотеролошке елементе и могао је бити поштован у окружењу лековитих извора.

У близини Сумраковца налазе се остаци мале цркве једнобродне основе, датоване у XIV – XV век (Јанковић Ђ., Вуксан 2004, 271). На жалост, није позната посвета цркве.

Индиције су довољне да закључимо да су воде у Сумраковцу коришћене у античком периоду и да су била позната њихова лековита својства, о чему сведочи и налаз геме са представом Диоскура. У оквиру поменуте виле рустике, за сада, нису потврђени остаци римског купатила, али сматрамо да се постојање терми може претпоставити.

6.5. НИКОЛИЧЕВО

Николичево			
Антика		КУЛТНО МЕСТО (?)	

Николичево представља насељено место Града Зајечара, у Зајечарском управном округу.

У Николичеву постоје три извора и две истражне бушотине. Минерална вода из Николичева припада класи хидрокарбонатско - сулфатних вода, односно подкласи натријумских вода, по чему је јединствена у реону. Евидентан је повећан садржај брома и мангана. Температура воде варира у интервалу од 19 – 35 °С (Филиповић Б. 2003: 23 – 25, 28 – 29).

На простору Николичева нису регистровани археолошки локалитети, али налаз недовршене статуе Херакла у Рготини, навео је А. Јовановића на помисао да је божанство могло бити поштовано као заштитник термалних извора у оближњем Николичеву (Јовановић А. 2004, 193).

Поменута претпоставка остаје у домену теорије, али сматрамо да довољно указује на могућност експлоатације, али и култног поштовања извора у Николичеву у античком периоду.

6.6. ГАМЗИГРАДСКА БАЊА

Гамзиградска Бања			
Енеолит	Бубањ – Салкуца – Криводол културни комплекс	локалитет Белигово НАСЕЉЕ	
Енеолит	Бубањ – Салкуца – Криводол културни комплекс, Костолачка култура	локалитет Бањска стена НАСЕЉЕ	
Бронзано доба	гамзиградска култура	локалитет Магура НЕКРОПОЛА	
Бронзано доба	гамзиградска култура	локалитет Бањска стена УТВРЂЕНО НАСЕЉЕ	
Бронзано доба	гамзиградска култура	локалитет Звездан НАСЕЉЕ	
Бронзано доба		локалитет Поткапина СТАНИШТЕ	
Бронзано доба / рано гвоздено доба		локалитет Милетов бунар НАСЕЉЕ	
Антика		НАСЕЉЕ	II – III век
Антика		ЦАРСКА ПАЛАТА	крај III / почетак IV века
Антика		локалитет Магура САКРАЛНО – ФУНЕРАРНИ КОМПЛЕКС	почетак IV века
Касна антика / Рана Византија		УТВРЂЕНО НАСЕЉЕ	крај IV - крај VI / почетак VII века
Средњи век		УТВРЂЕНО НАСЕЉЕ	X – XI век
Средњи век		ПРИБЕЖИШТЕ	XIV – XV век

Гамзиградска Бања се налази у источној Србији, једанаест километара западно од Зајечара. У самој Гамзиградској Бањи налази се једна од најстаријих хидроцентрала у Србији.

У Гамзиградској Бањи постоји шест каптираних извора минералне воде, као и један бунар издашности од преко 20 l/s. По својим карактеристикама, минерална вода из Гамзиградске Бање представља јединствену појаву у реону Карпато-балканида и припада класи вода различитог састава, односно подкласи натријумско-калцијумско-магнезијских вода. Температура воде износи 37 – 41,3 °C (Филиповић Б. 2003, 25 – 29) .

Долина Црне реке, где је смештен локалитет Гамзиград и Царска палата Феликс Ромулијана, окружена планинама вулканског порекла, пружа све погодности за живот. Међу бројним природним благодетима истицали су се и термални извори, путем којих су мештани ових предела, као што је написао М. Лазић, „стицали виталност и подстицали своју паганску религиозност“ (Лазић 2010, 21).

Прва сведочанства о праисторијским културама на простору Гамзиграда откривена су током седме деценије XX века, приликом истраживања римске царске палате. У околини Гамзиграда истражено је неколико праисторијских локалитета, и то: енеолитско налазиште (Бубањ – Салкуца – Криводол) на брду Белигово, код Гамзиградске Бање, некропола из бронзаног доба на брду Магура (гамзиградска култура), вишеслојно праисторијско налазиште на Бањској стени, код Гамзиградске Бање (Бубањ–Салкуца–Криводол, Коцофени – Костолачка култура), станиште из бронзаног доба у поткопини код Гамзиградске Бање, насеље из бронзаног и раног гвозденог доба на потесу Милетов бунар, код Римског мајдана и насеље из бронзаног доба у селу Звездан (гамзиградска култура). Рекогносцирањима је, у близини царске палате, регистровано више од тридесет локалитета из различитих епоха праисторије. (Исто).

Археолошки налази са поменутих локалитета довели су до сасвих нових сазнања о далекој прошлости Тимочке Крајине. За нашу тему најважније је било запажање да су некрополу на Магури и насеље на Бањској стени, током бронзаног доба, основали носиоци културе која је на простору данашње Тимочке Крајине, остварила свој потпуни развој. Названа је гамзиградска култура и дефинисана као засебна појава у праисторији на

територији Србије. Гамзиградска култура датује се у период од XVIII до XIII века пре нове ере. Њени носиоци препознати су као сточари, земљорадници и металурзи који су остварили блиске контакте са савременицима из Поморавља, Баната и Олтеније (Срејовић, Лазић 1997, 225 – 247).

У непосредној близини царске палате констатована су многобројна насеља гамзиградске културе, а на некима су обављена пробна истраживања. Насеља су била смештена по благим косама уз обале мањих токова, поред извора и покрај обала Црног Тимока. Једино утврђено насеље, са бедемима и дрвеним палисадама, основано је на Бањској стени – важном стратешком пункту одакле је контролисан приступ у пространу и плодну долину у доњем току Црне реке (Лазић 2010, 25).

Насупрот насељима, подизаним у нижим пределима, некрополе гамзиградске културе смештене су на доминантним узвишењима. На брду Магура налазиле су се две некрополе, једна поред сакралног комплекса из античког периода, док је друга констатована пар стотина метара северније – код античког тетрапилона. Реч је о пространим некрополама спаљених покојника, насталим тако што су керамичке урне са остацима покојника и прилозима укопаване у средишта гробних конструкција кружних основа, обликованих брижљивим ређањем ломљеног камена (Срејовић, Лазић 1997, 223-233).

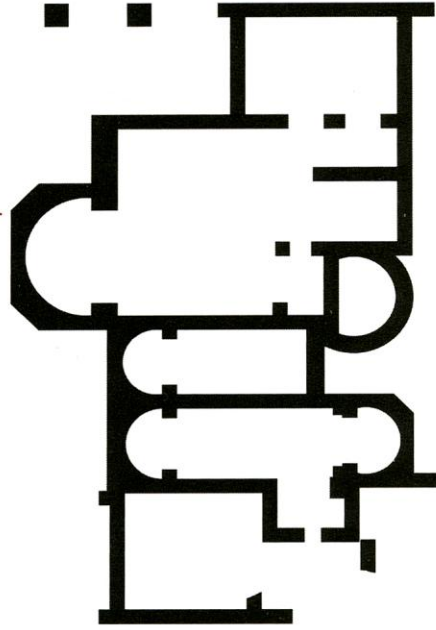
Почетком XIII века пре нове ере, насилан продор носилаца канеловане керамике са севера зауставио је развој традиционалних култура бронзаног доба у Подунављу и Централном Балкану. Насеља гамзиградске културе страдала су у пожарима. Нападима освајача нису одолеле ни палисаде Бањске стене. На згариштима уништених насеља освајачи су подизали своје насеобине (Сладић, Ружић 2001, 159-160).

Са великом вероватноћом се може претпоставити да су околину гамзиградске палате, од VI до краја IV века пре нове ере, насељавали носиоци постбасараби стила, познати по тремоло декорацији керамике. Носиоци овог препознатљивог стила били су Трибали, моћно палеобалканско племе (Parazoglu 1969, 11-68; Срејовић 1983а, 20). Превласт Трибала није трајала дуго, јер већ током III века пре нове ере ће овим просторима почети да доминирају келтски Скордисци (Сладић 2010, 29).

Археолошка истраживања на Гамзиграду потврдила су постојање римског насеља пре изградње монументалне Феликс Ромулијане, палате цара Галерија. У старијој литератури, римски остаци из периода пре подизања палате тумачени су као античка вила рустика (Петковић С. 2010, 33; Sreјović, Vasić Ć. 1994, 56-57). Резултати археолошка истраживања бацају ново светло на предгалеријевску прошлост Гамзиграда.

У јужном делу утврђења, јужно од Јупитеровог храма, откривен је део грађевине димензија 11,5 x 10,5 м. Констатоване су две уздужне просторије, ширине 4 метра, и на истоку уздужни „коридор“ ширине 1,5 метар. Коридор је, највероватније, представљао везу са спољашњим атријумом. Зидови објекта изграђени су од опеке и камена у техници опус микстум, а темељи су од ломљеног камена заливеденог кречним малтером. На основу покретних налаза (керамика, жишци, бронзане фибуле) може се претпоставити да је грађевина настала у првој половини III века, а порушена је почетком IV века, приликом изградње царске палате (Петковић С. 2010, 33).

Испод улаза у јужну кулу западне капије млађег утврђења делимично је истражена грађевина са остацима хипокаустног система грејања. Реч је о касноантичком купатилу, које ћемо, као грађевину која се условно може повезати са термалним изворима, ближе описати. Купатило, као самостални објекат, подигнуто је на крајњем југоисточном делу палате, на најнижој коти терена. Лоцирано је уз стубове портика млађег утврђења. Констатоване су две фазе градњи и преправки. Купатило заузима површину од приближно 28,5 метара (правац север – југ) x 14,6 метара (правац исток – запад), односно 403,56 м² (Чанак Медић, Стојковић Павелка 2010, 100, пл. 43).

Сл. 8. Ромулијана, основа терми, према: Чанак Медић, Стојковић Павелка 2010, пл. 43.

Грађевина је имала богату декорацију која је укључивала мозаичке подове и зидне мозаике у аподитеријуму и улазној дворани, као и скулптуре, међу којима се истичу порфирна глава цара Галерија, као и делови рељефа са представом уснуле Аријадне (Лаловић, Јовановић С., Ружић 1997, 203).

У терме се улазило са трема, од околног терена уздигнут са два степеника и надовезује се на портик који се простира дуж грађевине јужно од периптероса. Преко високог прага ступало се у унутрашњи простор, који са састојао од неколико упоредно изграђених одаја. Прво се налази на пространи улазни хол, обележен редним бројем 1, око кога је распоређено неколико просторија различите намене. Хол је имао под од плоча мермера и туфопешчара у различитом слогу. Средишњи део покривала је површина квадратних плоча сложена у облику шаховских поља, док је остали део просторије 1 био покривен међусобно уклопљеним плочама различитих величина. Уз јужни зид откривени

су остаци мозаичког пода, постављеног у нагибу према средишту просторије. Просторни и хронолошки однос између два пода није могуће са сигурношћу утврдити (Чанак Медић, Стојковић Павелка 2010, 101).

Део мозаичког тепиха веома квалитетне израде откривен је током археолошких истраживања спроведених 1993. године. Реч је о мањем полихромном фрагменту са једноставном декоративном схемом од преплета и геометријских фигура – троуглова, ромбова и квадрата. У већим ромбовима се налазе преплети и квадрати, различито укомпоновани, док су између њих квадратна поља, односно звезде, оформљене додиривањем темена једнакокраких троуглова. Оквир чини орнамент преплетних трака, а изнад дела оквира са једне стране композиције делимично је очувана представа забата једне грађевине, можда храма (Живић 2010, 135, сл. 102).

Са западне стране налази се полукружно проширење обележено бројем 2 – споља петострано, од средишњег простора одвојено пуним зидом. Простору 2 се приступало преко масивних степеника. Постоје индикације да је апсида накнадно дозидана. У западном зиду хола првобитно су постојале две нише, омалтерисане и осликане, за смештај, можда, скулптура Асклепија и Хигије. Могуће је да се на овом месту налазила статуа Асклепија од белог мермера, откривена у северозападном делу локалитета. Висина очуваног дела статуе износи 70 цм. Сматра се да је настала око 310. године. Моделована је по узору на грчке скулптуре из IV века пре нове ере, често копираних у римском периоду (Иста 2006, 79, кат. 15; Иста 2010, 126).

Нише су у неком тренутку зазидане. Није могуће са сигурношћу одредити намену апсиде. Археолошким истраживањима откривени су остаци малтерне поднице. У слоју шута откривене су бројне коцкице подног мозаика, од којих су неке биле са златном пастом. У полукружној ниши приступне дворане купатила пронађени су и остаци фресака (Чанак Медић, Стојковић Павелка 2010, 101).

Северно од главне сале налази се правоугаона просторија 3, у коју се улазило кроз два пролаза, раздвојена зиданим ступцем. Ова одаја је дуж зидова имала зидани банак, што помаже да је наменски одредимо као аподитеријум. Под ове одаје био је украшен мозаиком са геометријским мотивима, чији остаци су откривени у северозападном углу.

Са источне стране хола, на улазу у полукружну одају, укопан је плитки простор у који се из правца севера улази преко два степеника од туфопешчара. Под је поплочан опекама. Прецизна намена простора није одређена. Изглед простора указује на базен са хладном водом, али на поду нису откривени трагови хидрауличног малтера, нити су констатоване инсталације за одвод воде.

У наставку објекта, образована је потковичаста конструкција 5, која уоквирује затворенији простор базена, високом преградом одвојен од улазног хола. На зидовима и поду нађени су трагови хидрауличног малтера, а са источне стране откривена је оловна цев за пражњење базена. Просторија је имала намену фригидаријума У полукружној ниши приступне дворане купатила пронађени су и остаци фресака (Чанак Медић, Стојковић Павелка 2010, 101).

На средини јужног зида улазног хола налазио се отвор некадашњих врата, кроз која се улазило у следећи простор. Овај простор је био издељен на више одаја. Све одаје су имале подно грејање преко хипокауста. Топли ваздух допирао је из ложишта постављеног на крајњем југу грађевине. Простор у који се прво улазило, обележан бројем 6, имао је функцију тепидаријума. На западној страни овог простора налази се полукружна ниша.

Простор 6 је преградом одвојен од калдаријума, означеног бројем 7. Простор 7 је најближи ложишту и у њему се издвајају западно постављена ниша и полукружни базен на источној страни просторије. Базен се налазио на хипокаусту обложеном хидрауличним малтером. Постојао је канал за пражњење базена. Непосредно уз префурнијум – број 8, на конструкцији хипокауста налазио се дебели слој хидрауличног малтера, а уз зид су откривене опеке – тубули за вертикално грејање зидова. За овај простор се претпоставља да је био судаторијум. Уз јужни зид терми накнадно је дограђен још један калдаријум, простор број 9, са хипокаустном конструкцијом. Ложиште за грејање овог простора највероватније се налазило на источној страни. Горњи делови терми, који недостају, на основу аналогија са другим сличним објектима, готово сигурно су били засведени, и то полукружне нише полукалотама, а подужни простори полуобличастим сводовима (Исто, 102).

О постојању мозаичког украса на сводовима терми сведочи велики број тесера од стаклене пасте кобалт-плаве и златне боје, сведочанство да се на своду просторије налазио мозаик са симболиком небеског свода посутог звездама (Живић 2010, 128, нап. 27).

Јужно и источно од Галеријевих терми истражен је југоисточни угао портика старије фортификације и систем водоводних и канализационих канала, оријентисаних у правцу исток – запад, из периода пре изградње палате (Петковић С. 2008, 61-62, сл. 5-6).

Паралелни водоводни и канализациони канали правца северозапад – југоисток, спајају се са поменутиим водоводом у шири канал – клоаку, са наменом да вишак воде одводи у правцу истока, односно у данашњи Драганов поток. На сектору терми откривена је оловна цев, део система за снабдевање водом римског насеље пре изградње старије фортификације (Петковић С. 2008а, 66, сл. 5).

Археолошким истраживањима предгалеријевских слојева Гамзиграда, откривени су налази новца из средине и друге половине III века (ковања Гордијана III, Валеријана, Трајана Деција, Флоријана, Аурелијана и Проба), фрагменти керамичких и стаклених посуда датованих у III век, оловно огледало и фрагмент керамичке апликације у виду главе бога Диониса (Петковић 2010, 39).

У слојевима испод подница палате, пронађени су предмети настали од краја I до средине III века, сведочанство о животу на Гамзиграду у II и првој половини III века. Међу овим налазима најзначајније је откриће групе бронзаних фибула у југоисточном делу палате (Петковић С., Живић 2006, 439 – 458).

Током 2006 - 2007. године извршена је археолошка проспекција геофизичким методама простора изван бедема палате. Том приликом констатоване су основе грађевина лоцираних поред северног бедема палате. Међу снимљеним објектима, стамбеног и економског карактера, посебно се издваја грађевина кружне основе, приближног пречника од 35 метара, са кружним перистилом од шеснаест монументалних стубова и кружном грађевином у средини. Објект је археолошки истражен 2007. године. Средишња грађевина представљала је подијум пречника око 4 метра, са „криптом“ у унутрашњости. Подијум је, вероватно, служио као основа за мању култну грађевину, тријумфални стуб

или монументалну статуу. У нивелационом слоју констатовани су фрагменти праисторијске керамике из неолита и бронзаног доба, атипични уломци римских керамичких и стаклених посуда и гвоздених предмета. У грађевинском шуту пронађене су две опеке са печатом легије IV Флавије. Археолошки подаци указују да је урбано насеље, из периода пре подизања царске палате, било веће од утврђене палате и пружало се даље у правцу севера и југоистока (Петковић С. 2010, 40).

Палата римског цара Галерија, Феликс Ромулијана, саграђена је у средишту природног амфитеатра, вероватно још из најдавнијих периода поштованог као култно место, у шта смо се уверили током прегледа праисторијских локалитета на овом месту. Током вишедеценијског истраживања царске палате истражене су, између осталих, и следећи грађевински објекти: источна и западна капија и бедеми првобитног утврђења; источна и западна капија и бедеми млађег утврђења; мали храм у северном делу; палата у северозападној четврти; палата и грађевина са коридором у североисточној четврти; грађевина са крстообразном основом – мала палата у југоисточној четврти; петобродна грађевина – хореум, једнобродна грађевина у југоисточној четврти; велики храм у јужном делу (Васић М. Р. 2013, 94).

Изузетан налаз архиволте са натписом FELIX ROMVLIANA разрешио је све недоумице везане за карактер локалитета и потврдио претпоставку да је реч о царској палати, коју је у свом родном крају подигао римски цар Галерије, крајем III и почетком IV века. Цар је подигао палату са намером да се, након што прослави виценалије, 312 – 313. године, по идеолошком тестаменту остављеном од стране Диоклецијана, повуче у њу и ту проведе последње године живота као старији август. Тиме се потврђује мишљење Д. Срејовића, вишегодишњег истраживача и одгонетача тајне Ромулијане, да Гамзиград представља особен архитектонски споменик јер у целини зависи од одређеног политичког програма. Ипак, као и небројени други политички програми, ни ова замисао није остварена, јер Галерије 311. године умире у Сердици (Софији), надамак свог родног краја, што представља увертуру последњег чина распада система тетрархије. Конфигурација терена на коме је подигнут комплекс палате наметнула је његов неправилан, трапезоидан облик, изведен на површини од приближно 4,5 хектара. Главна капија налази се на

источној страни и ка њој су окренуте фасаде свих грађевина унутар бедема. Кретање у смеру исток – запад назначава декуманус, једина изразита комуникација у оквиру комплекса. Грађевине унутар комплекса, као и бедеми старије и млађе фортификације, грађени су од опеке у комбинацији са разним врстама локалног камена (пешчар, андезит, кречњак, лапорац) применом техника опус микстум и опус листатум (Срејовић 2010, 43 - 47).

Археолошка истраживања показала су да се, након царског сјаја током прве деценије IV века, палата трансформисала у утврђено насеље са интензивним животом од краја IV, па све до краја VI и почетка VII века. С. Петковић наводи да је, у овом временском периоду, утврђено постојање пет хоризоната живота, груписаних у две фазе. Прва фаза датује се од последње четвртине IV века до друге половине V века. Друга фаза временски се одређује у крај V – крај VI / почетак VII века (Петковић С. 2010а, 169).

Гамзиград је опустео током првих година владавине цара Ираклија (610 – 641), након аварских пустошења ових простора, што је условило почетак усељавања Словена у некадашња византијска утврђења (Јанковић Ђ. 2010, 201).

У наредна три века, некадашња палата је пуста, губи се назив Ромулијана, а настаје словенско име Гамзиград. Поновно насељавање условиле су историјске околности X – XI века, у чијим су бурним дешавањима зидине Гамзиграда представљале сигурност за околно становиштво. Археолошка истраживања потврдила су ову претпоставку, и слој из развијеног средњег века поделила на старији и млађи. Треба напоменути да млађи слој вероватно има две фазе. У време поновног насељавања, утврде старе Ромулијане налазиле су се у сасвим добром стању и биле су неопходне само најнужније оправке. Лошу страну представљала је његова локација, односно изолованост од главних путних праваца, што је омогућавало непријатељу да запоседне околну територију и без непосредног освајања Гамзиграда. Ипак, Гамзиград је за то време представљао изузетно јако утврђење и Ђ. Јанковић сматра да се у њому морало налазити седиште архонта (Исто, 205).

Средњовековни Гамзиград је карактеристичан и по несвакидашњем распореду грובה. Утврђено је постојање три некрополе, али и бројне појединачне сахране унутар бедема. Покојници су сахрањивани у опруженом положају, оријентације запад – исток, са

прекрштеним рукама или шакама. У гробовима су пронађени делови одеће и гробни прилози карактеристични за X – XI век – наушнице, огрлице, прстење, наруквице... (Исто, 208- 211).

Археолошки налази показују да је Гамзиград, крајем XI века, претрпео опсаду, чију последицу означава прекид живота на локалитету. Појединачни налази, датовани на крај XIV – XV век, сугеришу да су гамзиградски бедеми, у време турских освајања, коришћени као прибежиште (Исто, 212).

Једно од најзначајнијих античких налазишта на простору читавог Царства, Ромулијана, подигнута је у непосредној близини Гамзиградске Бање. Император Галерије подигао је палату и маузолеј у близини места свог рођења. На избор тачне локације извесно је утицало и присуство оближњих минералних извора, као места испуњеног мистиком и бројним веровањима. О доготрајности веровања у чудесна својства минералних извора у Гамзиградској Бањи сведочи и влашка песма за испраћај покојника коју наводи А. Јовановић, као пример веровања да покојник треба да се умије у вилиној води (у овом случају, извесно, минералној) како би му се тело, кроз изванредан процес мумификације, очувало да повратака Аполона из земље Хиперборејаца:

„Иди, Тозо, ка долини,

До вилине извор чесме,

Да се умијеш, ти сврати,

Да никад не иструлиш,

Да се никад не убуђаш,

Кући својој да се јавиш.

Ја верујем да си стигао

Тамо, већ до рајског места“ (Јовановић А. 2012, 159 – 160).

Сл. 9. Глава Херкула из Феликс Ромулијане, према: Живић 2003, 36, сл. 18.

У оквиру царске палате утврђено је постојање два монументална храма и остаци пластике која доказује постојање развијеног култа више божанстава. Од божанстава са ијатричким сакралним карактером, скренућемо пажњу на делове статуе Херкула (мада је, у општем контексту, пре можемо повезати са царским култом) и торзо Асклепија, док је вероватно и постојање доказа о поштовању култа Аполона (Живић 2010, 107 – 134).

Наравно, не можемо изоставити ни сакрално – фунерарни комплекс на Магури, који су становници околних насеља одувек поштовали као култно место и, у дане посвећене мртвима, палили свеће на овом месту. Археолошка истраживања су показала да је на овом месту још крајем II - почетком I миленијума пре нове ере формирана некропола. Из периода касне антике пронађен је сакрално – фунерарни комплекс, у оквиру кога се истичу остаци два мазуолеја и два консекративна споменика, подигнутих на месту сахране и дивинизације императора Галерија и његове мајке Ромуле (Поповић И. 2010, 141 – 158; Срејовић 2010, 159 – 165).

Сл. 10. Статуета Асклепија из Феликс Ромулијане, према: Живић 2003, 79.

Трагови вероватно последње дивинизације у античком свету употпуњавају слику о месту од изузетног култног значаја, у чијем су формирању као таквог сигурно имали улогу и постојећи термални извори.

6.7. СОКО БАЊА

Соко Бања			
Средњи палеолит		Станиште у пећини Пећурски камен у Ћитлуку	
Млађи палеолит		Маркова пећина	
Средње бронзано доба	Ватинска културна група	Локалитет Селевац – испред пећине НАСЕЉА	
Старије гвоздено доба		НЕКРОПОЛА локалитет Кленик у селу Читлук код Соко Бање.	Калакача хоризонт
Антика		Каниц наводи постојање римских зидина и засведеног канала	
Антика		Локалитет Требич ГРОБНИЦА поред пута	
Антика		Локалитет Николичево ГРОБНИЦА поред пута	
Рана Византија		Локалитет Требич ГРАЂЕВИНА	
Рана Византија		Читлук налази НОВЦА Јустина II	
Рана Византија		Локалитет Градиште, Озрен, СОЛИД Маврикија	
Средњи век		Утврђење	први помен из 1413. године

Соко Бања је градско насеље и бања у Општини Соко Бања. Налази се на 400 метара надморске висине. Кроз насеље протиче река Сокобањска Моравица.

У Соко Бањи је регистровано неколико извора минералне воде – „Парк“, Сокобањска бањица и Лептерија. Спадају у класу хидро-карбонатних вода. Минералне воде из Сокобањске бањице и Лептерије припадају подкласи калцијумских вода, а са извора „Парк“ у подкласу калцијумско-магнезијских вода. За све минералне воде у Соко Бањи карактеристичан је повећан садржај радона, односно радијума. Температура минералних вода из Соко Бање износи 7,1 – 7,5 °C (Филиповић Б. 2003, 23 – 28).

Археолошка истраживања и рекогносцирања сокобањског краја показала су постојање већег броја станишта палеолитског човека, што поменути простор сврстава у приоритете за истраживање палеолита Србије. Утврђено је и постојање налазишта из периода бронзаног доба и старијег гвозденог доба. Каницове претпоставке о римским зидинама у близини термалних извора и античким слојевима испод средњовековног Соко града, за сада, нису археолошки потврђени, па је антички период посведочен римским гробницама поред пута на локалитетима Требич (где је откривена и рановизантијска грађевина) и Николичево, уз појединачне налазе римског и рановизантијског новца (локалитети Читлук и Градиште – Озрен). Средњовековни период оличен је у утврђењу Соко Град, симболу целог краја.

Археолошка истраживања, спроведена током последње деценије XX века, показала су да је околина данашње Соко Бање била настањена још у време палеолита. Археолози аматери су први скенули пажњу на пећину Пећурски камен, у селу Читлук, петнаестак километара источно од Соко Бање. Пећурски камен представља пећину средње величине и налази се на левој обали речице Изгар, притоке Моравице, главне реке Сокобањске котлине. Пећина се налази на надморској висини од 560 метара. М. Малез је забележио пећину, али ју је публиковао под погрешним именом „Пећина изнад Хајдучког извора“ и непрецизно је лоцирао изнад реке Моравице. Приликом археолошких истраживања пронађени су кремни артефакти из периода средњег палеолита (Malez 1990, 167; Калуђеровић 1991, 290- 291).

Истраживања палеолита у сокобањском крају настављена су 1995. године, детаљним рекогносцирањем клисуре реке Моравице, у делу од Соко Града до Соко Бање, као и обалских зона реке Градешнице, низводно од водопада Рипаљка. Поред обала

Градешнице констатовано је неколико локалитета са седиментима у којима би могли да се налазе палеолитски слојеви. Међу том групом локалитета издвојена је Соколска поткапина, у дну огромне стене где је подигнут Соко Град. Готово цела поткапина је покривена седиментима. Спроведена су мања ископавања поткапине, највећим делом заустављена због појава великих блокова стена у седиментима (Калуђеровић 1991, 291).

Рекогносцирања Сокобањске котлине показују да у западном делу котлине нема крашких појава и спелеолошких објеката (пећине, поткапине), што, само по себи, не искључује могућност постојања палеолитских локалитета, али знатно отежава могућност њиховог проналажења. У северној зони котлине примећено је неколико речних токова – коридора, погодних за пролаз крда плеистоценских ловних животиња, где би се могли налазити остаци краткотрајних палеолитских ловних станица. На југу котлине, на северним падинама планина Озрен и Девица, регистровано је неколико пећина са очуваним седиментима. Археолошки су истражене поткапина Црквиште, где нису досегнути палеолитски слојеви, и Маркова пећина са налазима из позног палеолита (Исто, 291 – 292).

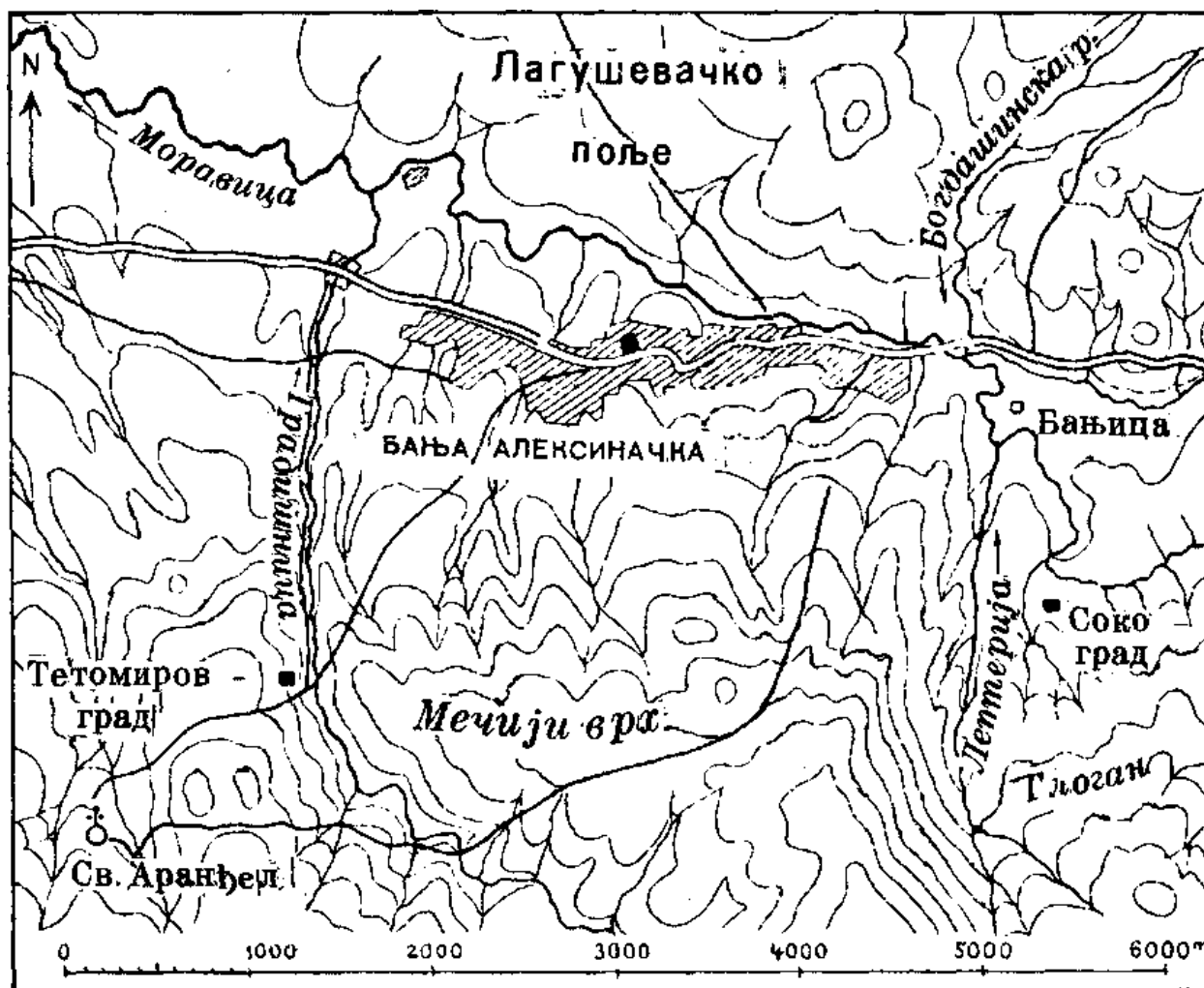
Утврђено је да је испред пећине на локалитету Селевац постојало насеље из периода средњег бронзаног доба. О постојању насеља сведоче налази фрагмената пехара и урни. Један пехар S профилације може се одредити у ватинску културну групу, односно средње бронзано доба (Стојић, Јоцић 2005, 218).

На локалитету Кленик у селу Читлук код Соко Бање констатовано је постојање некрополе са инхумираним покојницима, датоване у старије гвоздено доба - калакача хоризонт (Стојић, Васић Р. 2005, 177 – 182).

Д. Рашковић наводи да са локалитета Градиште у Читлуку и Трубаревцу код Соко Бање потичу налази новца, ковање Јустина II (Рашковић 2010, 177). Солид Маврикија (582 – 602), кован у Константинопољу, пронађен је на локалитету Градиште на Озрену, код Соко Бање (Рашковић, Гаврић 2011, 463).

У близини купатила у Соко Бањи, Каниц је забележио постојање римских налаза и зидина, као и једног римског засведеног канала. Путописац наводи да је уочио постојање

одводног канала са полукружним сводом од дебелих, печених опека, одредивши га у антички период. На основу ових запажања, закључује да су извори у Соко Бањи коришћени још у античком периоду. Исти аутор је сматрао да је и средњовековни Соко Град, исто као и недалеки Татомиров Град, подигнут на античким темељима. (Каниц II 1989, 114 - 115).

Сл. 11. Каницов план античких локалитета у околини Соко Бање, према Каниц II 1989, 116.

Постојање античке грађевине украшене фрескама могуће је на локалитету Глоган, 2,5 километра југоисточно од Соко Бање, односно око 400 метара источно од Соко Града.

Објекат није археолошки истражен, па се о њему не могу доносити коначни закључци (Милојевић, Милошевић С., Кајтез 2013, 47 – 52).

Локалитет Требич налази се пет километара западно од Соко Бање, на благој падини између истоименог потока и пута Соко Бања – Алексинац. Захвата простор површине 200 x 100 метара. У литератури се, до 1968. године, не помиње, мада су били познати налази из античког и рановизантијског периода (статуета Меркура, фибуле, керамика, грађевински материјал), укључујући и новац од I – VI века, данас у приватној збирки (Petrović P. 1968, 132 – 133, 135 нар. 3).

Повод за археолошка ископавања представљала је делатност археолога – аматера, када је откопана зидана гробница, где су пронађена два златна прстена, два масивна бронзана дугмета пуњена оловом и опека са натписом MAXIMUS. Гробница, зидана од опека и укопана у здравицу, оријентисан је у правцу север – југ. Дименије, са спољне стране, износе 2,46 x 1,70 м. Била је поплочана опекама квадратног облика. Поменута опека са натписом MAXIMUS пронађена је у поду гробнице. Већи број откривених кровних тегула сугерише да је гробница била прекривена двосливним кровом. У избаченој земљи пронађени су остаци угљенисаних костију, па се вероватно ради о гробници спаљеног покојника. Изнад реда опека на северној страни налази се зид од облутака и ломљеног камена, повезаних кречним малтером, који, заједно са идентичним зидовима откривеним у близини, представља део грађевинског објекта, функционално и хронолошки одвојеног од гробнице (Isto, 133 - 134).

У одбаченој земљи из гробнице, насталој приликом дивљих ископавања, пронађена су два бронзана дугмета идентична раније нађеним, мањи прстен од савијене бронзане жице са завршецима у облику стилизованих змијских глава, бронзана козметичка алатка – пинцета и горњи део коштане оплате орнаментисан урезима. Према конструкцији и налазима гробница се датује у II – III век. Није потврђена претпоставка о постојању римске некрополе, па се вероватно ради о гробници поред пута. Грађевина изнад гробнице, на основу аналогија у начину градње и ранијих налаза новца из VI века, опредељује се у рановизантијски период. Треба поменути да налаз кременог ножића и

неколико фрагмената керамике, сведочи и о постојању праисторијског насеља (Isto, 134 - 135).

У атару села Николичева, недалеко од Соко Бање, пронађена је још једна усамљена гробна конструкција, откривена 1934. године. У гробу, зиданом од опека, откривена су два скелета. У близини конструкције нису пронађени трагови античког насеља, тако да је вероватно и у овом случају реч о гробници поред пута (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 203).

О траговима живота у касноантичком и рановизантијском периоду у околини Соко Бање сведочи и случајан налаз наруквице од црне стаклене пасте, пречника 6,1 цм. Налаз се датује у период IV – VI век (Jovanović A. 1978, 32).

Континуитет насељавања наставља се у средњем веку. Средњовековни град помиње се у историјским изворима 1413. године, када су га држали Турци. Соко град налази се на стеновитом гребену, поред великог завијутка реке Моравице. Град се састоји из два дела: доњег града, изграђеног само на местима са лаким прилазом и горњег, смештеног на вишем врху гребена, подељеног два дела: нижег, са две четвртaste куле, и вишег, са једном великом кулом (Здравковић 1970, 54).

Из околине Соко Бање потиче остава средњовековног српског новца, откупљена за Народни музеј у Београду 1979. године. Реч је о једном од првих депоа похрањених на почетку царског периода Стефана Душана, између 1346. и 1350. године, и једином те врсте пронађеном на територији српске средњовековне државе. (Радић, Иванишевић 2001, 286, 289, 300).

Иако не постоје археолошки докази за потврду Каницових претпоставки о коришћењу овдашњих термалних вода и у римском периоду, сматрамо да теорија није без основа и да је путописац уочио трагове експлоатације извора у античком периоду. У складу са овом претпоставком, намеће се и мисао да је средњовековни Соко Град подигнут на остацима античког утврђења које је штитило термалне изворе.

6.8. БАЊА ЈОШАНИЦА

Јошаница			
Неолит		локалитет Гребич	
Антика		НЕКРОПОЛА	II – III век
Средњи век		ЦРКВА	XIV век

Бања Јошаница се налази у истоименом селу, у северозападном делу сокобањске котлине, на падинама планине Буковик. Од Соко Бање је удаљена око 16 километара.

У Бања Јошаници постоји десет извора, од тога два већа каптирана, и један истражни бунар, дубине од 336 метара. Минералне воде из Јошанице спадају у класу хидро-карбонатских вода, односно подкласу калцијумско-магнезијумских вода. Запажено је присуство сумпорводоника и водоник-сулфида, што је реткост код минералних вода у реону Карпато-балканида. Температура воде варира од 17 – 26,1°C (Филиповић Б. 2003, 23-28, 217).

Током 1979. године изведени су археолошки радови, предвиђени пројектом конзерваторских интервенција на старој цркви у селу Бањи Јошаници. Истраживања су изведена уз јужни, источни и северни зид црквеног објекта, као и испред западне фасаде где су откривени темељни остаци срушеног трема правоугаоне основе. На горњим површинама сачуваних зидова трема нађен је велики број секундарно коришћених фрагментованих надгробних споменика (Deljanin 1981, 137 – 138).

На истраженом простору откривена су 24 скелетна гроба, оријентације запад – исток. Скелети су испружени на леђима, али је положај руку различит (прекрштене на грудима, подигнуте на рамена, положене на стомаку). Трагови дрвета и налази већих гвоздених клинова указују на употребу сандука. Откривени су и оштећени скелети, који залазе испод пода цркве, па је извесно да је на овом простору вршено сахрањивање и пре подизања објекта. Покретни археолошки материјал углавном чине фрагменти турске керамике (Isto, 138 – 139).

Код северозападног угла цркве пронађена је монолитна надгробна плоча. Горња површина плоче делимично је декорисана стилизованим флоралним орнаментом и профилисаним крстом. Из урезаног натписа види се да је то био гроб извесног Голуба, преминулог 1842. године (Isto, 138). Вероватно је реч о капетану Голубу из Јошанице, предводнику напада на Гургусовац 1833. године (Милићевић 1876, 843).

6.9. - НИШКА БАЊА

Нишка Бања			
Неолит	Старчевачка култура	Локалитет Железничка станица Теле кула НАСЕЉЕ	
Позни енеолит	Фаза Бубањ – Хум II	Локалитет између хотела „Медијана“ и Нишке Бање НАСЕЉЕ	
Средње бронзано доба	Ватинска културна група	Локалитет Медијана ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ	
Позно бронзано доба	Фаза Медијана II	Локалитет између хотела „Медијана“ и Нишке Бање	
Позно бронзано доба /Старије гвоздено доба	Гвоздено доба Ia, брњичка културна група	Локалитет Медијана ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ	
Позно бронзано доба /Старије гвоздено доба	Гвоздено доба Ib	Локалитет Медијана ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба IIa, фаза Калакача	Локалитет Медијана ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба IIb, фаза Ланиште I	Локалитет Медијана ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ	
Латен		Локалитет Медијана ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ	
Антика		Локалитет Медијана НАСЕЉЕ	Крај III - почетак IV века.
Антика		Нишка Бања НЕКРОПОЛА	Прва половина IV века
Антика		Локалитет Медијана ВИЛА СУБУРБАНА	320 – 378. година
Антика		Локалитет Железничка станица Теле кула НЕКРОПОЛА	IV век
Антика		Локалитет Медијана СЕОСКО НАСЕЉЕ	383 – 441. година

Нишка Бања је градско насеље у градској општини Нишка Бања на подручју града Ниша у Нишавском управном округу.

У Нишкој Бањи активни су извори „Главно врело“ и „Сува бања“, две чесме и дубоки бунар бушен до дубине од 510 метара. Минералне воде Нишке Бање припадају класи хидро-карбонатских вода, односно подкласи калцијумских вода. Одликује се изразито ниском минерализацијом од 0,27 g/l и повишеним садржајем радона, што је сврстава и у групу ниско радиоактивних вода (Филиповић Б. 2003, 23-29, 218).

Један од најзначајнијих античких локалитета у Србији, Медијана, сигурно је био повезан са термалним изворима у оближњој Нишкој Бањи. Реч је о вишеслојном локалитету настањеном, са изузетком периода винчанске културе, у готово свим праисторијским периодима. Из античког периода, поред оближњих некропола, имамо на централном локалитету јасно раздвојена три хоризонта насељавања, међу којима се посебно издваја други, када је на овом месту постојала луксузна вила са репрезентативним грађевинама. Трећу фазу одсликава приметно осиромашење и претварање локалитета у сеоску заједницу са настањеним готским федератима.

Првобитна истраживања праисторијског локалитета на Медијани утврдила су постојање насеља и некрополе из периода бронзаног доба са старијом и млађом фазом (Garašanin M. 1962, 57 – 61).

На локалитету у близини железничке станице Ћеле кула, на падинама Влашког брда, 1980. године обављена су заштитна археолошка ископавања. Том приликом је откривено насеље из периода старчевачке културе. На површини од 80 x 80 метара простире се културни слој, највећим делом уништен током земљаних радова на изградњи Фабрике катодних цеви. Констатовани су фрагменти керамике, кућног лепа и камене и коштане алатке (Јасеновић 1981, 11).

Приликом поменутих земљаних радова уништена су два касноантичка гроба (гробови 1 и 2). Гробови су се налазили 250 метара југоисточно од железничке станице. На супротној, источној страни градилишта, приликом археолошких истраживања

откривено је још осам гробова. На целој површини градилишта уочено је много људских костију и опека од разрушених гробних конструкција, што сведочи о постојању велике некрополе.

У гробовима 3 – 10 пронађени су слободно укопани скелети, оријентације запад – исток. Гробови се налазе у једном низу. Изузетак је гроб број 10, са скелетом положеним у згрченом ставу, оријентације северозапад – југоисток. Скелети су оштећени приликом грађевинских радова. У већини гробова нису пронађени прилози. Истраживањима је откривен део некрополе насеља античке Медијане. Некропола се опредељује у IV век, с тим да су гробови 1 и 2 нешто старији од осталих (Isto, 98).

А. Јовановић скреће пажњу да су у гробу 1 и гробу 2 пронађени налази оружја и војне опреме, што их сврстава у ред касноантичких гробова са оружјем и оруђем, повезаних са страним фунерарним елементом (Јовановић А. 1994, 122).

Слична појава регистрована је и у Нишкој Бањи где је, приликом изградње хотела 1936. године, пронађено шест дечијих гробова у каменим саркофазима. Као прилози помињу се златне наушнице, сивопечени крчаг и копље. На основу археолошког материјала, А. Јовановић датује некрополу у прву половину IV века (Исто, 123; Isti 1978, 38 – 39).

Истраживањем дела локалитета, између мотела “Медијана“ и Нишке Бање, поред античког слоја, констатовано је и постојање два праисторијска хоризонта. Старији праисторијски хоризонт опредељен је у позни енеолит, фазу Бубањ – Хум II, односно последњу фазу културног комплекса Бубањ – Салкуца – Криводол. Млађи праисторијски хоризонт датујесе у развијено бронзано доба, фаза Медијана II (Jevtić 1975, 27 – 28).

Даља истраживања трасе пута између мотела “Медијана“ и Нишке Бање, довела су до неколико закључака везаних за хоризонталну и вертикалну стратиграфију локалитета. На првом месту, закључено је да се касноантичко насеље на Медијани простирало са обе стране данашњег пута Ниш – Нишка Бања, као и да се антички пут Наис – Ремесиана, пружао нешто јужније од данашњег пута, негде у оквиру комплекса Електронске индустрије Ниш. Утврђено је и да касноантичко насеље својим највећим делом лежи на

насељу из бронзаног доба, као и да се живот на овом терену у античком периоду одвијао и пре IV века (Zotović Lj. 1975, 74 – 77).

Анализа покретног археолошког материјала из металног доба, откривеног на простору Медијане, показује постојање више праисторијских хоризоната – енеолит, средње бронзано доба (ватинска културна група), гвоздено доба Ia (брњичка културна група), гвоздено доба Ib, гвоздено доба IIa (фаза Калакача), и гвоздено доба IIb – фаза Ланиште I (Стојић, Јоцић 2005, 149 – 152).

Приликом заштитних археолошких истраживања, спроведених 1994. године, констатован је хоризонт са мањом количином латенске керамике. Хоризонт је откривен на самој југозападној периферији очуваног дела локалитета. У оквиру вертикалне стратиграфије није издвојен латенски слој, јер су налази керамике из тог слоја били инфилтрирани у горњи ниво културног слоја Медијана групе. Керамика се може приписати Келтима, односно Скордисцима, и датује се у сам крај I века пре нове ере (Перић 2001, 11 – 13).

Посебан значај, који и данас светли несмањеним сјајем, имала је Медијана у античком периоду. Још у XIX веку су у Брзом Броду откривени остаци римске архитектуре, тачно на 4,5 километара удаљености од нишке тврђаве, што се поклапа са удаљеношћу од три римске миље, коју наводи Амијан Марцелин, као раздаљину између Медијане и Наиса. Археолошка истраживања показала су постојање три грађевинска хоризонта на простору античке Медијане. Хоризонт 1, подигнут на праисторијском насељу из позног бронзаног и почетка старијег гвозденог доба, датује се на крај III и почетак IV века. Хоризонт 2 оквирно се одређује у период између 320 – 378. године. Хоризонт 3 датује се између 338 – 441. године (Васић М. Р. 2013, 99).

Најзначајнији је хоризонт 2, када је подигнута луксузна и пространа вила субурбана. У вили су често боравили Константин Велики и његови наследници, не користивши је само као место за одмор, него и резиденцију где су доношене значајне одлуке везане за руковођење римске империје. Хоризонт 1 је делимично намерно порушен, да био био саграђен нови грађевински комплекс. Крај хоризонта 2 окарактерисан је великим пожаром, готово извесно повезаним са продором готских

племена после битке код Хадријанопоља 378. године. После рушења монументалне виле, карактер локалитета се мења, тако да хоризонт 3 највероватније представља неку врсту сеоске заједнице. Налази германског материјала потврђују настањивање готских федерата, после дозволе цара Теодосија I. Хоризонт 3 уништен је у провали Хуна, вероватно 441. године, када је освојен Наис (Исто, 99 - 101).

У оквиру локалитета централно место заузима ограђени комплекс, у чијем се саставу налазе вила са перистилом, терме, монументална капија са прилазном комуникацијом и велики дворишни простор подељен на неколико целина. Археолошки је истражено више грађевина (Милошевић Г. 2013, 118).

Први радови на истраживању комплекса у Медијани започели су 1969. године. Тада је откопан северни до перистила атријума, јужни део централне сале и бочно од ње просторије економског карактера. У западном крилу палате налази се остава за житарице. Кружна лежишта за питосе, пречника 1,50 метар, пронађена су у малтерном поду те просторије. У источном крилу је у великој мери очуван под од опека. Перистил атријума је покривен подовима од мозаика са вишебојним геометријским орнаментом од квадратних и ромбичних поља испуњених розетама, свастикама, меандрима и плетеницама. На мозаицима су представљене митолошке теме. На очуваним деловима зидова уочавају се трагови фресака са остацима црвене, плаве и зелене боје (Zotović Lj., Spremo Petrović 1969, 185 – 186).

Током кампање ископавања, спроведене 1972. године, уз северни зид једне од просторија смештене уз западни трем перистила, откривено је шеснаест фрагментованих скулптура (Хигија, Асклепије, Телесфор, Дионис, сатир, пантер...). Скулптуре су откривене у мањој, споредној просторији, на гомили и оштећене, што указује да су на то место накнадно донете и депоноване. На неким скулптурама сачувано је трачко име дедиканта - Ροζεταλκηρ.

Сл. 12. Група фрагментованих скулптура са Медијане, према: Јовановић А. 1973/1974: Т.І, сл.1.

Међу налазима издвајају се три религиозне теме: Асклепије са Хигијом и Телесфором, Дионис и Херакле. А. Јовановић сматра да скулптуре треба третирати као део сакралног садржаја неког култног места у окружењу Медијане и сматра да се оно налазило на простору Нишке Бање (Јовановић А. 1973/1974, 57 – 63).

Сл. 13. Статуета Асклепија са Медијане, према: Јовановић А. 1973/1974, Т.II, сл. 2.

Сматрамо да постојање поменутог култног места вероватно има везе са лековитим својствима извора у Нишкој Бањи, што се подудара и са ставом А. Јовановића, који износи претпоставку да су, око термалних извора у Нишкој Бањи, постојала светилишта посвећена Асклепију или Хераклу, чији је култ у окружењу античког Наиса био поштован (Исто, 63).

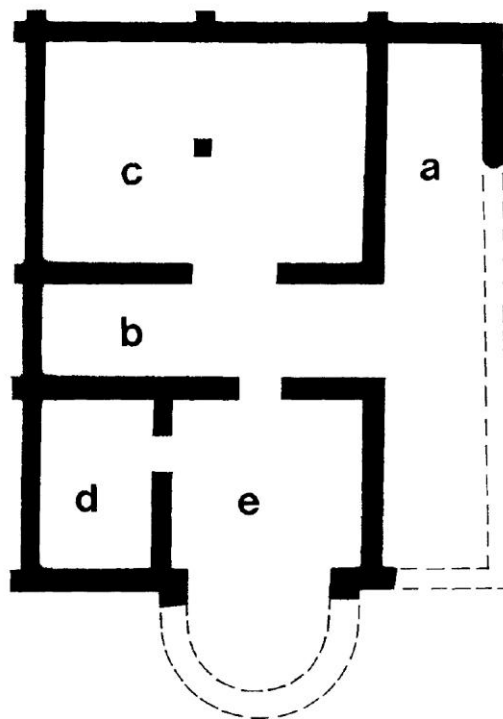

Сл. 14. Статуета Хигије са Медијане, према: Јовановић А. 1973/1974: Т.III, сл.1.

М. Томовић је посебно скренуо пажњу на статуу тзв. „Афродите Сосандре“, сматрајући је копијом Каламисовог дела, предлажући датовање на крај II и прве деценије III века (Томовић М. 1989/1990: 231 – 238).

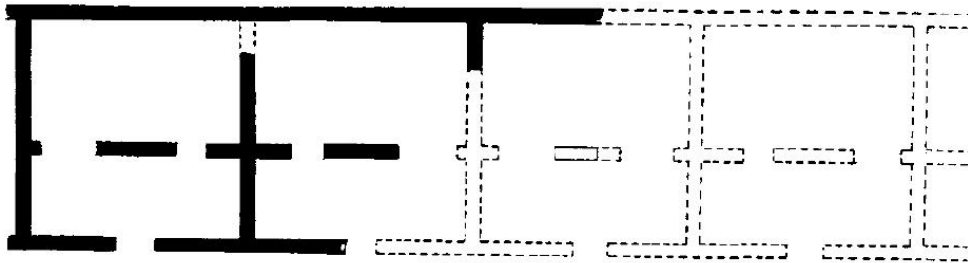
Сл 15. Статуета “Афродите Сосандре“ из Медијане (према: Томовић М. 1989/1990, 233, сл. 1).

Сл. 16. Медијана, вила са портиком (објекат Е), према Петровић П. 1996, 296, сл. 1.

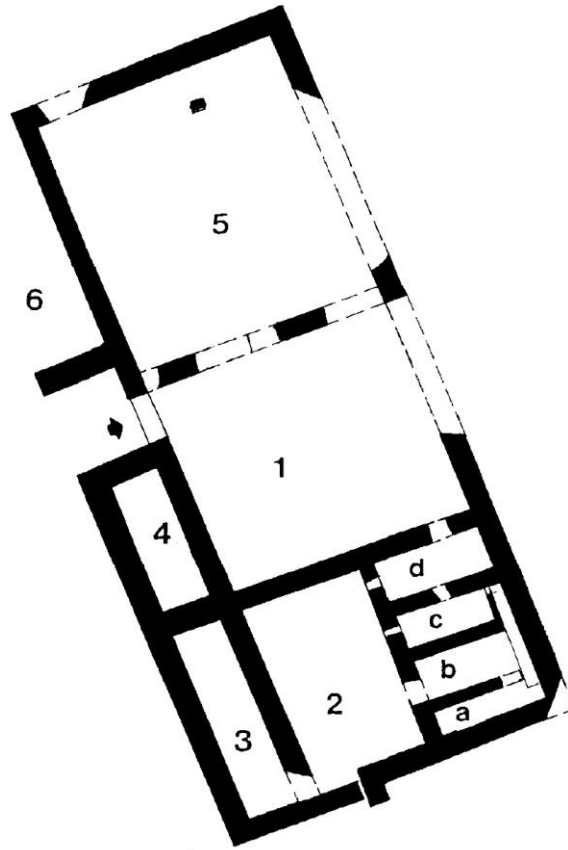
Хореум у Медијани откривен је приликом првих истраживања локалитета, 1936. године (Братанич 1938, 199 – 204).. После тих истраживања, објекат је неко време био откривен, што је довело до рушења зидова и уништавања подова, али и одношења камена за градњу кућа у оближњем Матејевцу. Каснија истраживања показала су да је хореум много већих димензија, него што се првобитно мислило. Утврђено је постојање три грађевинске фазе у оквиру објекта (Ћершков Т. 1986, 41).

На целој површини хореума установљени су трагови пожара у коме је објекат страдао. У близини западног угла грађевине пронађена је остава новца са укупно 273 комада. Анализа новца из оставе указује да је објекат највероватније страдао током хунске најезде. У оквиру објекта пронађени су, у секундарној потреби, вотивни споменици посвећени Јупитеру и Митри, датовани у IV век. Нису примећени трагови обнове објекта у рановизантијском периоду (Isto, 43).

Сл. 17. Медијана, хореум (објекат Ф), према Петровић П. 1996, 297, сл. 2.

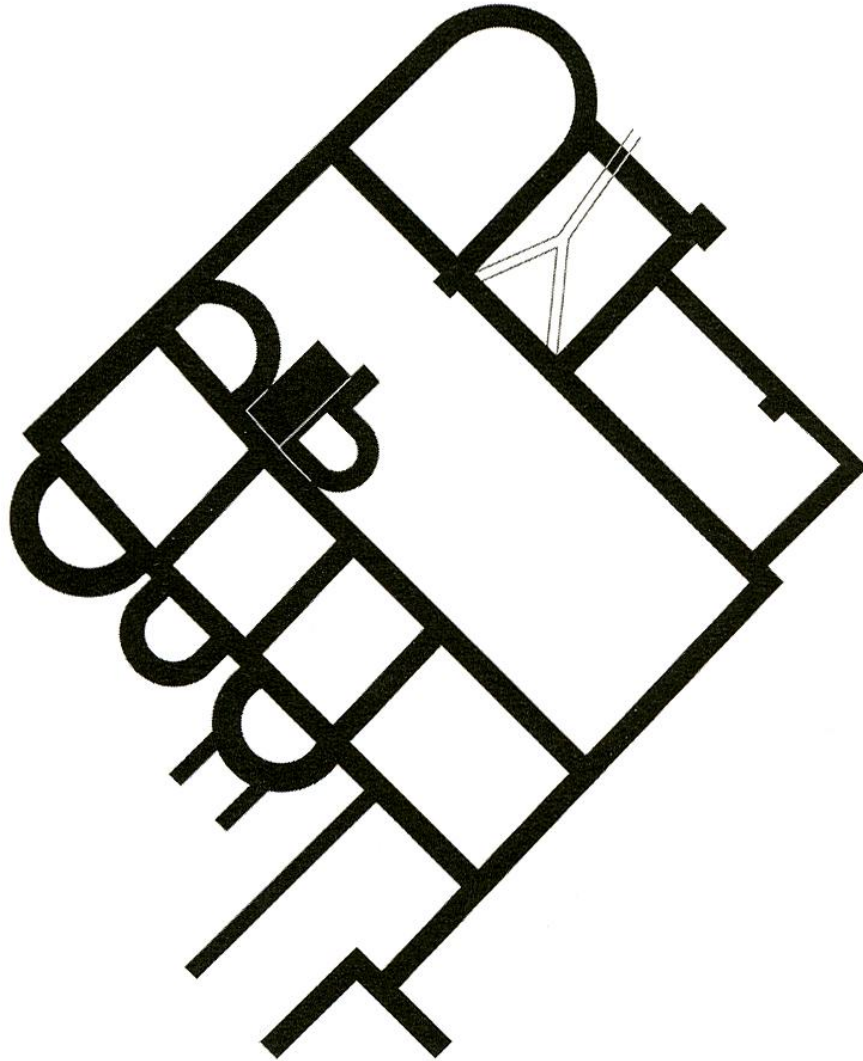
Приватно купатило из Брзог Брода, античке Медијане, подигнуто је на северозападном делу виле са перистилом, са којом је повезано дугачким ходником. Грађевина је оријентисана угловима према спољним странама света, дужим странама у правцу север – југ. Највеће спољне димензије купатила износе 31,5 x 28,3 м, односно 891, 45 м². На јужној страни грађевине налазе се три конхе, а свакој од њих одговара по једна просторија са хипокаустом. Стубићи хипокауста су лоше очувани, али су видљива њихова ложишта у малтерном поду. Северно од просторија са хипокаустима, распоређени су мањи базени различитих оријентација са одводним каналима обложеним опекама. На југоисточном углу грађевине налазе се две просторије са подовима од мозаика и зидова украшеним фрескама. Од фресака очуване су само доње бордуре тамноплаве боје. Мозаични подови имају орнаментални мотив изведен каменим коцкицама беле, плаве и црвене боје. Северно од ових просторија откривене су још три, чији су подови у потпуности уништени. Налази показују да су биле поплочане великим опекама димензија 40 x 40 цм, или мозаиком од троугаоних и ромбичних танких мермерних плочица беле боје (Zotović Lj. 1962, 194 – 195).

Сл. 18. Медијана, вила са портиком (објекат Г), према Петровић П. 1996, 297, сл. 3.

Централно место у купатилу заузима аподитеријум, у који се улази са источне стране. Према врсти подова и њиховим различитим нивоима, подељен је на два дела. У западном делу, где се налазио под од крупнијег мозаика, уграђени су уз јужни зид базени фригидаријума. Ту се налазио улаз у северну просторију, где су утврђени остаци идентичног мозаичног пода. Из источног дела аподитеријума, прелази се у одељење постављено у правцу југа. Ова просторија, поплочана опеком, вероватно је имала функцију тепидаријума, пошто се налази непосредно уз хипокауст, изнад кога је био подигнут калдаријум. Хипокауст је подељен у три мање просторије које су са јужне стране имале по једну конху изнад којих су се, у горњем нивоу, налазили полукружни базени калдаријума. Средња конха је касније додата, док се у темену источне налазио оградаћи отвор за ложиште. Стубићи хипокауста су доста оштећени. У североисточном углу

купатила дозидано је једно одељење, где су се скупљали одводни канали аподитеријума. На северозападном делу објекта, уочавају се трагови старијих зидова (Оршић, Славетић 1933, 305-306, сл. 7; Zotović Lj., Petrović N., Petrović P. 1967, 99-100; Дрча 1979, 14-16; Петровић П. 1994, 34-35).

Сл. 19. Медијана, основа римског купатила, према: Јеремић, Гојгић 2012, 25, сл. 29.

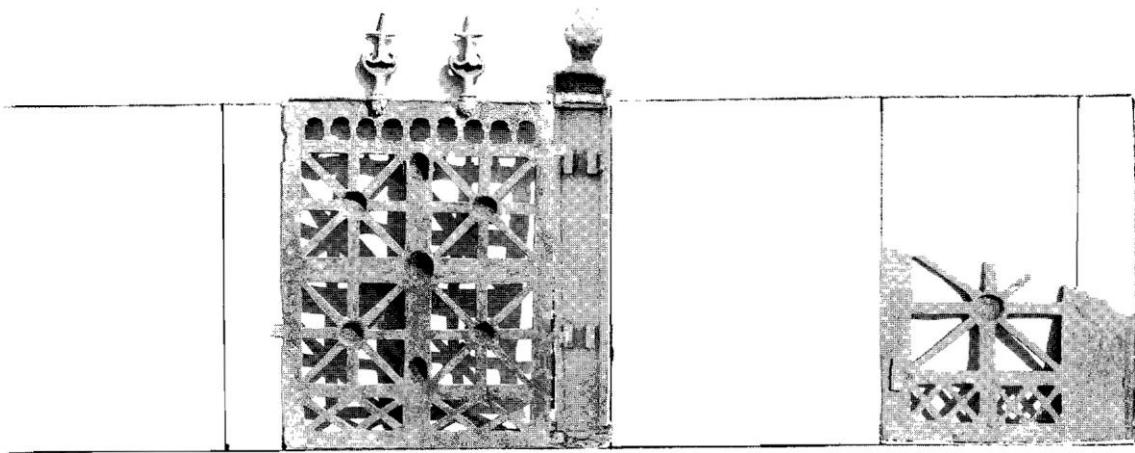
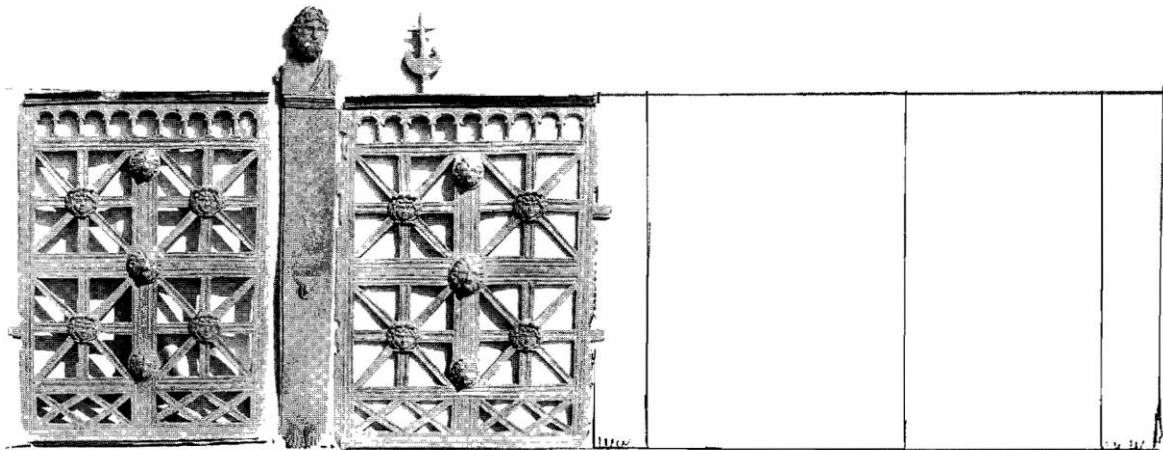
На основу малобројних нумизматичких налаза из непоремећених слојева (Јанковић Mihaldžić D. 2008, 43), време подизања објекта се везује за период владавине Константина

I, после 330. године, што одговара другој грађевинској фази Медијане (Vasić M. R. 2005, 169).

У оквиру комплекса утврђено је постојање још једног римског купатила. Делимично истражена грађевина, подигнута као самостални објекат, датована је у IV век (Јеремић, Гојгић 2012, 27).

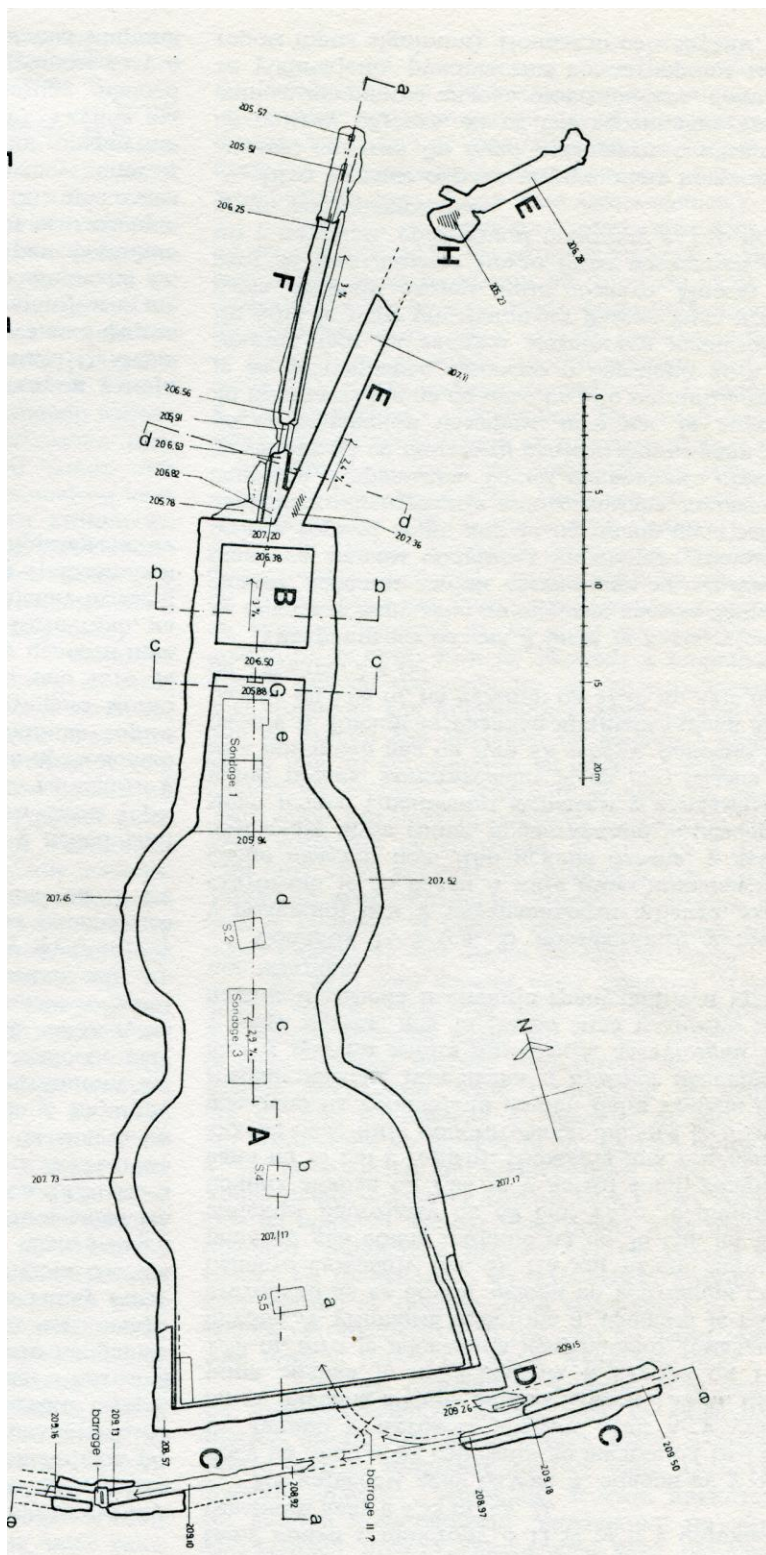
Током ископавања спроведених 2000. године откривена је остава која је садржала делове бронзане ограде. Ограда се састојала од канцела између којих су стајале терме са бистама божанстава. У остави су сачувана три канцела, један полуканцел ливен заједно са хермом, херма са бистом Ескулапа и херма са бистом Луне (Vasić M. R. 2003/2004, 79 – 80).

М. Р. Васић сматра није била подигнута заједно са царском палатом у Медијани, већ је донета знатно касније од времена њеног настанка. Аутор сматра да је ограда донета по жељи императора Јулијана, који је у Нишу провео неколико месеци током 361. године (Ibid., 104).

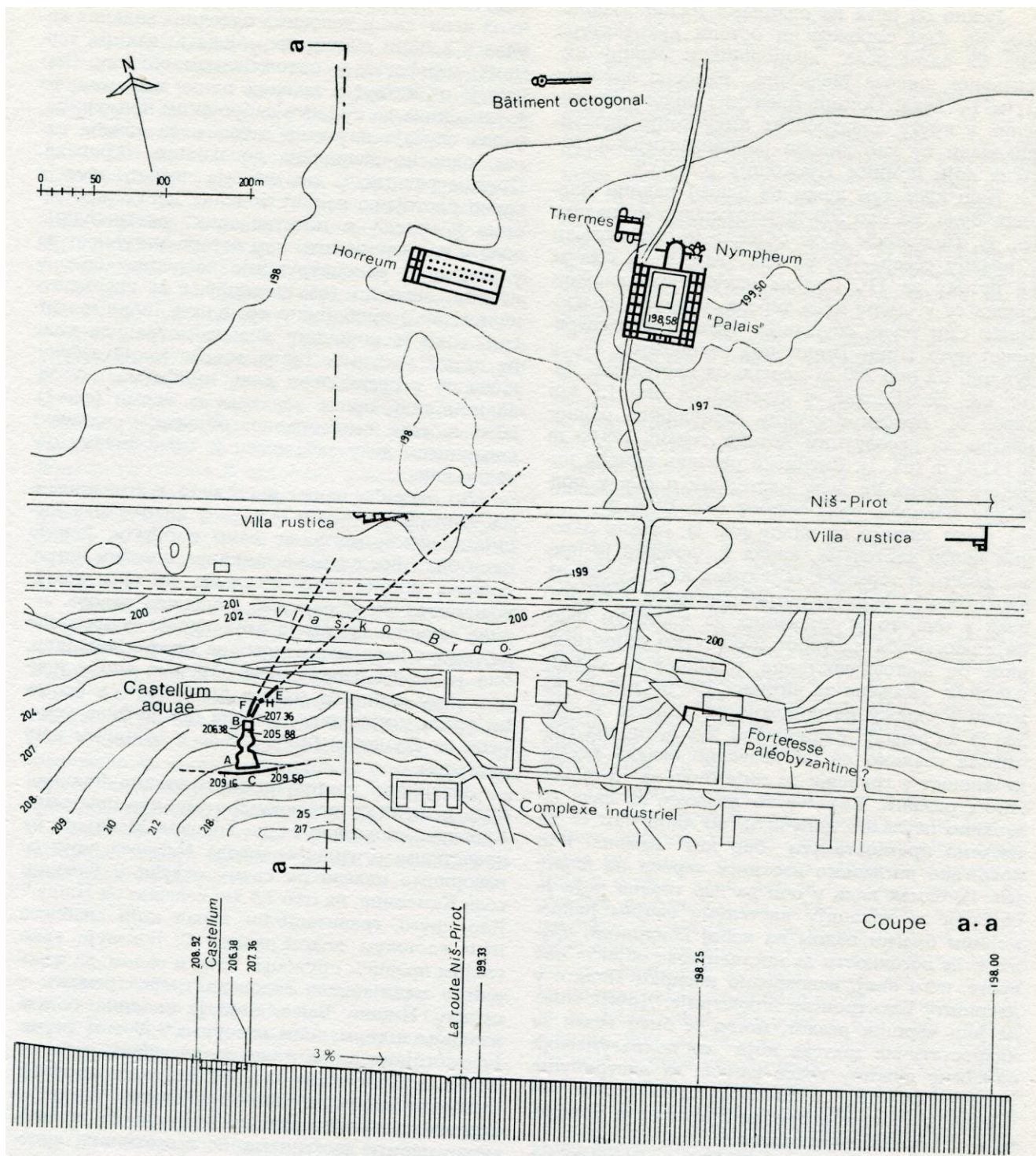
Сл. 20. Бронзана ограда са Медијане, према: Vasić M. 2003/2004, 85.

У новембру 1980. године, приликом грађевинских радова на изградњи Фабрике катодних цеви, откривен је антички водоторањ. Грађевина представља главни дистрибутивни пункт, чији се зидани канали, керамичке или оловне цеви, гранају до точећих места: фонтана, базена, терми и пољопривредних површина за наводњавање.

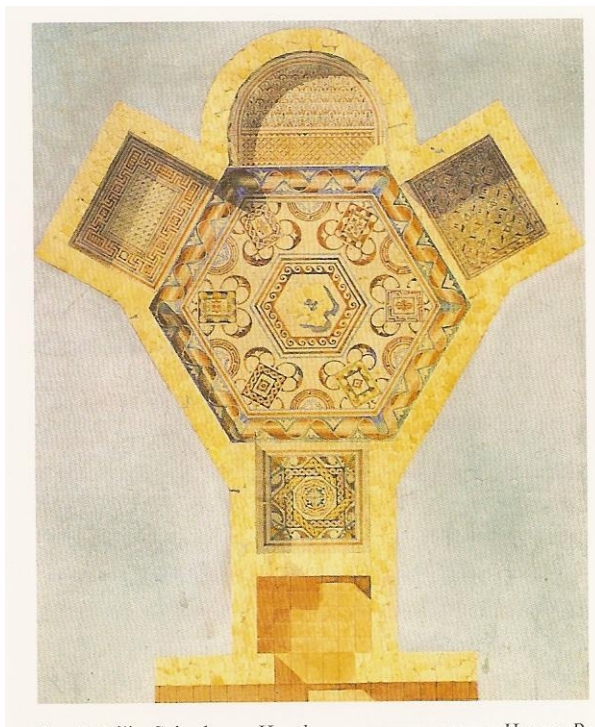
Сл. 21. Основа водоторња у Медијани, према: Јерemiћ М. 1988, 66, сл. 2.

Водоторањ представља резервоар проточно – акумулационог типа. Његова функција подразумева смиривање, таложење и филтрирање воде, а потом и дистрибуцију. Реч је о објекту изразито неправилне основе. Његова укупна спољна дужина, без одводних и доводних цеви, износи 47 метара, док ширина јакo варира, од седам метара на најужем, до 18,50 м на најширем делу. Унутрашњост објекта подељена је на два базена: већи базен А и мањи базен В. Уз јужну, најширу страну базена А, пружају се гравитациони канали С и D, који су од изворишта, односно каптаже, доводили воду са истока. Вода је из базена В одвођена у насеље одводним каналом Е. Базен В је имао свој зидани дренажни канал F, док је ту функцију у базену А, на почетном делу имала оловна цев већег пречника, обележена словом G. Сви откривени делови припадају подземном делу некадашњег објекта. Горње делове објекта, пре доласка археолога, у потпуности је уништила грађевинска механизација. На основу истоветног грађевинског материјала и техника градње закључује се да је објекат изграђен у једном даху, без накнадних доградњи (Јеремиић М. 1988, 63 – 65).

Сл. 22. Положај водоторња у Медијани, према: Јермић М. 1988, 63, сл. 1.

За тему рада значајно је да се, у оквиру виле, према неким тумачењима, налазила и просторија окарактерисана као нимфеј са мозаиком и фонтаном у средишњем делу. Централни део нимфеја има облик правоугаоног шестоугаоника са водоскоком у средишту и декорисан је геометријским и флоралним орнаментима. У саставу нимфеја налазе се и три правоугаоне нише на североисточној, северозападној и јужној и једна полукружна на северној страни. Северна ниша има апсидални анекс. Бочно од анекса, са обе стране, налази се по један мањи простор квадратне основе. У северозападном углу централног дела просторије видљиви су остаци две оловне цеви за одвођење воде из фонтане (Дрча 2006, 18 – 24).

Сл. 23. Нимфеум из Медијане, према: Дрча 2006, 24.

Током археолошких кампања 2000. и 2001. године, на Медијани код Ниша откривена је црква мањих димензија 8 x 6 метара (без нартекса). Нартекс је нешто већи од самог наоса и на западу се ослањао на једну од просторија у тзв. баракама. У наосу цркве

регистровани су остаци подног мозаика декорисаног мотивом христограма (Илић 2009, 111 – 113).

Сл. 24. Медијана, темељ цркве (капеле ?), наос са апсидом и део нартекса, према: Васић М. Р. 2004, 291, сл. 4.

Стратиграфска анализа, показује да је време настанка цркве оквирно IV век, што представља једну од најранијих црквених грађевина у овој области. Имајући у виду чињеницу да око цркве није евидентирана некропола искључује могућност њене фунерарне функције. Највероватније да је у питању мања црквена грађевина или капела намењена за прве хришћанске становнике Медијане (Васић М. Р. 2004, 290 – 292).

Сл. 25. Медијана, поље мозаика са мотивом Христовог монограма у наосу цркве, према: Васић М. Р. 2004, 292, сл. 5.

У немирним временима V и VI века Медијана, незаштићена бедемима, није била у могућности да се одупре бројним опсадама, па су честа разарања уништила велики део њеног сјаја.

Буран и раскошан живот античке Медијане, ослоњене на царски Наис, сигурно је био обогаћен близином термалних извора. Уочили смо поштовање ијатричких култова, оличене кроз камене и металне скулптуре, уз више него индикативну претпоставку о постојању култног места, готово сигурно повезаног са поштовањем лековитих својстава термалних извора. Постојање античких купатила и монументалног водоторња још јаче показује значај придаван водама на овом месту.

6.10. ЗВОНАЧКА БАЊА

Звоначка Бања			
Антика		ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКАТ	
Средњи век		НАСЕЉЕ	

Звоначка Бања представља најзначајнији туристички центар у општини Бабушница, Пиротски управни округ. Налази се на 28 километара источно од Бабушнице.

У Звоначкој Бањи постоји један каптиран извор. Минерална вода припада класи хидро-карбонатних вода, односно подкласи калцијумско-магнезијумских вода. Температура воде износи 28 °С (Филиповић Б. 2003, 23 – 29).

Приликом обнављања Звоначке бање, 1926. године, откопан је под старе грађевине изграђене од опека римског типа. На једној од њих, дужине 1 м и ширине 0,5 м, откривен је римски натпис чији текст није прочитан. Бања је свој процват доживела за владавине бугарског цара Асена, по коме носи име и висока стена изнад бање – Асеново кале (Петровић Ј., Поповић М. 2006, 41 - 42).

Подаци о античком присуство на простору Звоначке Бање су минимални, али довољни на закључак да су овдашње лековите воде биле познате Римљанима.

6.11. РГОШТЕ

Ргоште			
Средњи век		Локалитет Кадијски крст СЛОВЕНСКА НЕКРОПОЛА	XI – XII век

Ргоште је насеље у Србији у општини Књажевац у Зајечарском управном округу. У атару насеља налази се Ргошка Бањица, смештена на десној обали Сврљишког Тимока, пет километара југозападно од Књажевца.

У Ргошту се налази разбијено извориште минералне воде узлазног типа, четири извора, шахт дубине од 14,6 метра и истражна бушотина. Минералне воде из Ргошта спадају у класу хидро-карбонатних вода, односно у подкласу калцијумско-магнезијумских вода. Температура воде износи 25-30 °С (Филиповић Б. 2003, 23 – 29).

Код Ргошта, југозападно од места званог Кадијски крст, на коси изнад Сврљишког Тимока, током грађевинских радова извођених 1977. године, делимично је уништена словенска некропола. Сачувани материјал из гробова чине сребрне и бронзане минђуше, прстење од бронзе и сребра и једно шупље бронзано дугме. Материјал је хронолошки опредељен у период XI – XII века (Јовановић С. 1990, 200).

6.12. СИСЕВАЦ

Сисевац			
Средњи век		МАНАСТИРСКИ КОМПЛЕКС	XIV – XV век

У Сисевцу је констатовано постојање разбијеног изворишта термалне воде. По гасном састав вода спада у азотни тип. На основу макро састава главних катјоба и анјона спада у класу хидрокарбонатних вода, односно подкласу калцијумско-магнезијумских вода. Температура воде износи 26 – 34,9 °С, а рН вредност 7,4 (Филиповић Б. 2003, 23 – 31).

Сисевац је насеље у Србији у општини Параћин у Поморавском округу, на обали реке Црнице, у котлини Кучајских планина, 32 км североисточно од Параћина или 24 км од Ћуприје. У Сисевцу се налази манастир Сисојевац из XIV века, а његов назив везује се за монаха Исаију (Сисоја), вероватно ктитора. Црква, вероватно посвећена Преображењу, је саграђена као властелинска придворица. Манастирски храм постаје пре 1398. године (Ристић 1996, 233).

6.13. ДЕСПОТОВАЧКА БАЊА

Деспотовачка Бања			
Неолит		Медвеђа НАСЕЉЕ	
Неолит		Милиште НАСЕЉЕ	
Неолит		Стрмостен НАСЕЉЕ	
Бронзано доба		Медвеђа НАЛАЗИ	
Бронзано доба		Стењевац НАЛАЗИ	
Бронзано доба		Соколица НАЛАЗИ	
Бронзано доба		локалитет Селиште у Јасенову НАСЕЉЕ	
Старије гвоздено доба		Труђевац ОСТАВА МЕТАЛНИХ ПРЕДМЕТА	
Антика		МАНСИО ИДИМУМ	
Антика		СЕОСКО НАСЕЉЕ	
Средњи век		МАНАСТИР РЕСАВА (МАНАСИЈА)	XV век

Деспотовачка Бања налази се у самом градском насељу Деспотовац у Општини Деспотовац, Поморавски управни округ.

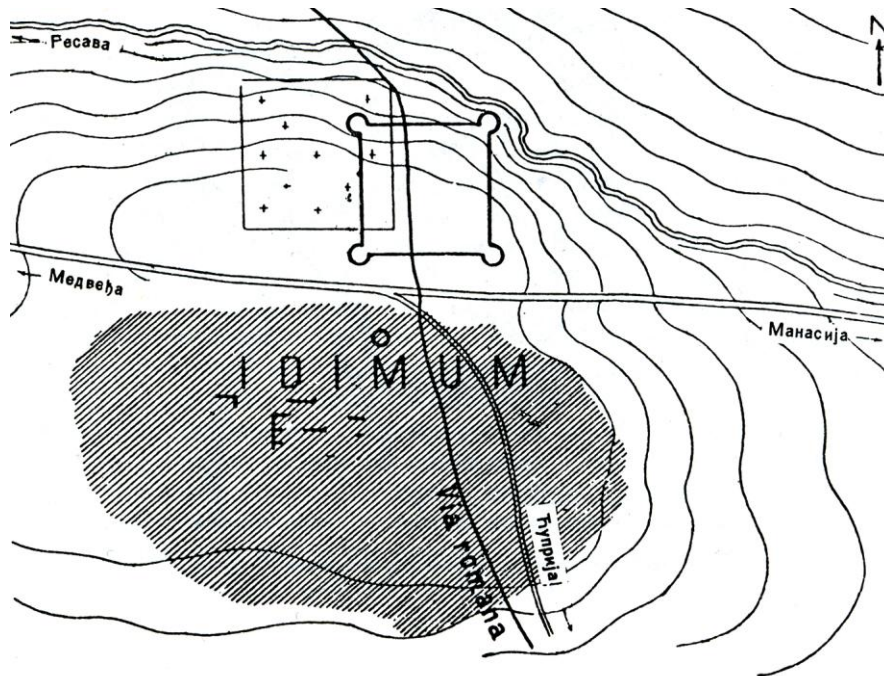
У Деспотовачкој Бањи постоји каптирани извор термалне воде азотног типа. Вода спада у класу хидрокарбонатних вода, односно подкласу калцијумско-магнезијумских вода. Температура воде износи 26 – 27 °С, а рН вредност 7 (Филиповић Б. 2003, 23 – 31).

На простору Деспотовца постоји више праисторијских локалитета. Околне пећине (нпр. Велика и Радошева пећина у Соколици, Пећура у подножју Ковиловаче, као и позната Ресавска пећина) могле су да представљају становишта палеолитског чевека, мада за то не постоје конкретни докази. Из периода неолита потврђено је постојање насеља у Медвеђи, Миливи и Стрмостену. Из бронзаног доба постоје налази из Медвеђе, Стењевца и Соколице, остаци насеља на локалитету Селиште у Јасенову. Најзначајнији налаз из периода металних доба представља остава из Трућевца, где су пронађене и две шакасте гривне (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 32 – 33).

У близини Деспотовца, на простору данашње Медвеђе, постојала је римска станица – мансио Идимум, са значајним остацима архитектуре. Богатство и лепоте овог краја инспирисали су деспота Стефана Лазаревића да на овом месту подигне своју задужбину, утврђени манастир Ресаву – Манасију, један од бисера српске средњовековне архитектуре и уметности.

Мансио Идимум (*mansio Idimum*) налазио се 16 миља (Појтингерова табла) или 17 миља (Итинераријум Хијеросолимитанум), односно 24,26 километара северно од Хореум Маргија (Петровић В. П. 2007, 69).

Остаци овог насеља посведочени су надомак села Медвеђа, на реци Ресави. Још 1875. године, Каниц је на локалитету Бедем, недалеко од гробља, видео и скицирао остатке римске фортификације са кружним кулама, димензија 110 x 100 метара. Ту је пролазио, како је он сматрао, римски пут. Нешто јужније забележио је остатке цивилног насеља, одакле потичу бројни налази - саркофаг од пешчара, база стуба, статуета и рељеф од бронзе (Каниц I 1985, 232 – 233). Трагове римског пута у Медвеђи забележио је и Ј. Драгашевић 1887. године (Драгашевић 1887, 29).

Сл. 26. Каницов цртеж утврђења у Идимуму, према Каниц I 1985, 233.

У античком Идимуму подигнут је велики број грађевинских објеката. Поједине грађевине биле су у функцији коначишта, односно државне поште, а друге су припадале викусу насталом уз станицу и пут. На основу археолошких истраживања, јасно се издвајају два независна дела. На северној страни (данас локалитет Бедем) налазила се путна станица, мансио, а на јужној, локалитет Попов чаир, развило се сеоско насеље. Идимум је био агломерација отвореног типа и састојао се од више објеката различите намене. Велика површина од приближно једног хектара, на западу омеђена трасом пута, на северу Ресавом, а на истоку купатилком, била је довољна за организовање насеља са разним објектима, као што су стан заповедника, стамбено-економске зграде, магацини, коњушнице и друге грађевине неопходне путној станици. Осим зиданих, вероватно је постојао и изванредан број објеката од дрвене грађе, који су служили за смештај послуге,

коња, теглеће стоке, као и за складиштење хране. Приликом археолошких истраживања потврђени су преторијум, купатило, два објекта нејасне намене, радионица за поправку кола, привредна зграда и, на два места, остаци римског пута. Авионски снимци локалитета, документација са археолошких истраживања и накнадна рекогносцирања потврђују постојање утврђења ромбоидног облика (унутрашње димензије 72 x 81 м, површина 0,58 хектара), типа квадрибургјум. На угловима су постојале куле кружног облика (Vasić M. R., Milošević G. 2000. 80 – 81; Петровић В. П. 2007, 69).

За нашу тему најзанимљивији је налаз римског купатила. Купатило је подигнуто на сто метара удаљености од данашњег тока реке Ресаве. Оријентисано је у правцу североисток – југозапад. Реч је о грађевини разуђене основе, састављене од осам просторија. Објект није истражен у целини. Истражена површина износи 24 x 16,50 метара. Средишње место заузима правоугаона просторија, означена бројем 1. На откривеној површини просторије 1 сачувана је малтерна подна супструкција. Зидани одводни канал откривен је на северном делу просторије.

Са јужне и југоисточне стране просторије 1 налазе се три просторије у низу. Просторија 2 подигнута је на југоисточној страни објекта. Реч је о правоугаоној просторији, са апсидалним завршетком на јужном крају. У просторији је пронађен хипокаустни систем грејања, распоређен у осам колона. Асидални део просторије је на нешто вишем нивоу, па је и систем грејања на том месту био прилагођен лучном делу конструкције (Vasić M. M., Milošević G. 2000, 45).

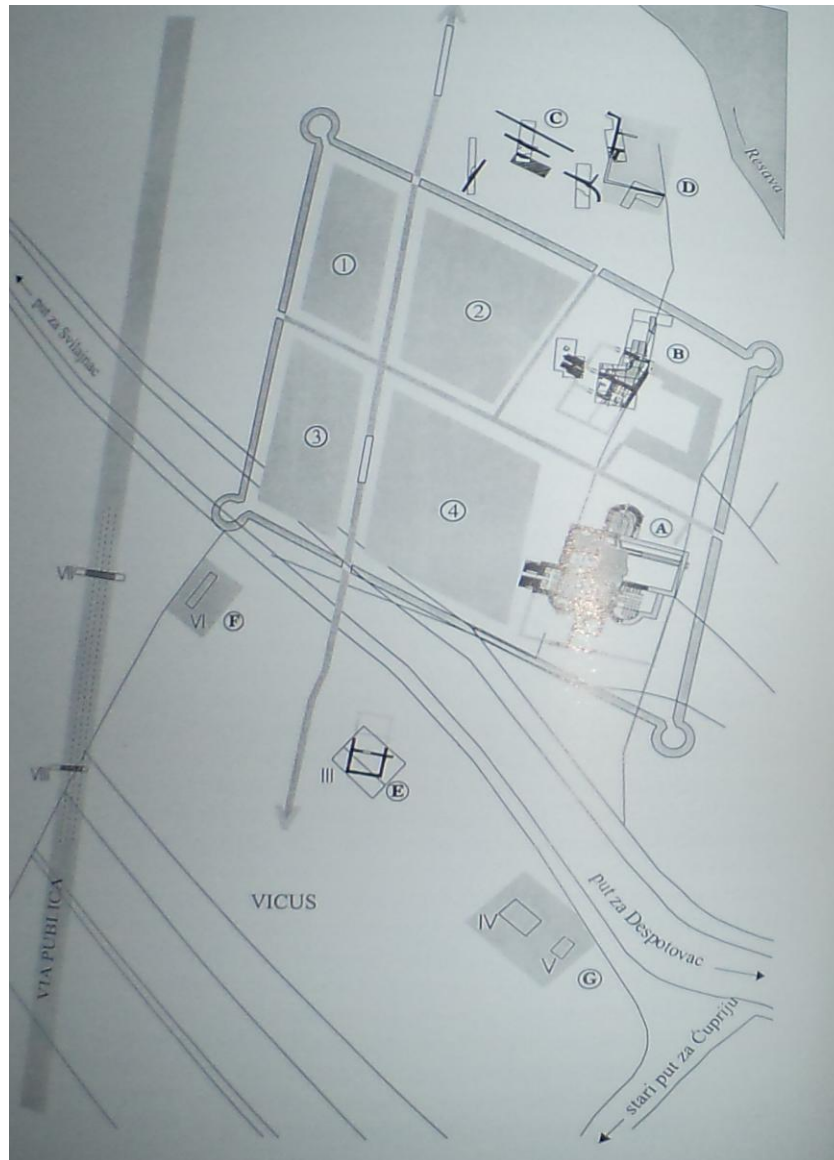
Просторија 3 има четвороугаону основу, димензија 4 x 3,50 м. Стубићи хипокауста очувани су у пет колона по шест редова. Зидови су омалтерисани водонепропусним малтером. На југу је повезана са просторијом 8, а на западу са просторијом 4. Поменути просторија 4 је разуђеног облика. На јужном делу има апсидалан завршетак, док се на западном делу налази правоугаоно проширење – анекс. У средишњем делу налази се хипокаустни систем за грејање, распоређен у осам колона и редова. Од покретних налаза су посебно значајни фрагменти дебљег прозорског стакла и комади малтера декорисани

вегетабилном орнаментом изведеним црном бојом. Просторије 2, 3 и 4 међусобно су биле повезане отворима (Isto, 47).

Западно и северно од просторије 1 налазе се просторије 5, 6 и 7. Просторије на западу (5 и 6) имају идентичне димензије, 3 x 3,90 м. У просторији 5 сачувани су трагови стубића хипокауста. Просторија 6 је плиће укопана, са подом и зидовима у целини омалтерисаним водонепропусним малтером. Са источне стране везана је за један од одводних канала. Просторија 7, димензија 4,70 x 3,70 м, налази се у северном делу објекта. Има апсидални завршетак. На темену апсиде зид се прекида и, вероватно је туда пролазио канал за отпадне воде. У оквиру објекта откривена су и два префурнијума, обележени као А и В. Префурнијум А смештен је у просторији 8, док се префурнијум В налази на западном зиду просторије 4. Делимично је истражен простор у југозападном делу купатила, где се налазила просторија 9 и двориште обележено бројем 10. У оквиру објекта нађени су делови фрескомалтера у веома трошном стању. На њима преовлађује црна, црвена, плава, окер, зелена и бела боја. Уочено је да се су фреске са вегетабилним орнаментом изведене црном бојом, а заступљени су и геометријски мотиви ромбова. Зидови купатила грађени су истовремено, коришћењем ломљеног и притесаног камена, у кречном малтеру. Поједини делови зидова, апсиде, хипокаусти и канали начињени су од водонепропусног малтера. Према организацији и облику основе, издвајају се две фазе градње. У првој фази настале су просторије 1 – 8 и префурнијум А. Другој фази би могле припадати интервенције на југозападном углу терми (Isto, 49 - 53).

Могуће је издвојити топли и хладни део купатила. У топлом делу распоређене су просторије 2, 3, 4 и 5 и оба префурнијума, док хладном делу припадају просторије 6 и 7. Даља анализа просторија, указује да је највећа просторија 1 представљала аподитеријум који је, истовремено, могао имати и функцију палестре. Улаз у аподитеријум се налазио на северном зиду. Из аподитеријума се улазило у просторију 2 – тепидаријум, намењену топлом купању и прилагођавању тела за вруће купање. Просторија 2 је грејана посредно, преко просторије 3, судаторијума, намењене за презнојавање. Вруће купање одвијало се у просторији 4, калдаријуму. На јужној и западној страни калдаријума били су смештени

базени - каде за заједничко купање. Каде су се налазиле у нивоу пода и у њих се улазило преко степеника. Просторија 4 грејана је непосредно из префурнијума В на западном зиду и посредно преко просторије 3. Из калдаријума се улазило у просторију 5 – још један тепидаријум, где се тело припремало на прелазак у просторије са хладним купкама, 6 и 7. Просторија 6 била је у потпуности испуњена водом и представљала је неку врсту базена.

Сл. 27. Идимум, ситуациони план, према: Vasić, Milošević 2000, 84, sl. 45.

У југозападном делу објекта налазила се још једна, призидана просторија. Изградњом те просторије, апсида просторије 4 постала је саставни део ентеријера. Просторија 9 имала је, по свему судећи, два улаза. Највероватније је била планирана за простор намењен као место за разговор, рекреацију и забаву. Остаци фреско малтера и стакла показују да је просторија 9 била декорисана. У подужетку просторије 9, у правцу истока, пружало се двориште 10. Остало је неразјашњено питање положаја санитарног блока, односно латрине. На основу нумизматичких налаза купатило је датовано у време од Константина I (вероватно око 317. године и првог рата са Лицинијем) до 378. године, када је уништено у налету Западних Гота, заједно са читавим мансиом, који од тада сигурно није функционисао на исти начин, мада постоје трагови насељавања и у наредном периоду (Isto, 40–41).

И поред близине Ресаве, нису нађени канали који су купатило повезивали са реком. Извесно је да су терме поседовале резервоар где је каптирана вода, што нас наводи на помисао да је у купатилу коришћена вода са недалеког термалног извора.

О вези локације Идимума са недалеким термалним изворима, можда сведочи и налаз статуе Кастора, чији култ је свакако могао бити у вези са лековитим својствима врела у близини (Isto, 11).

У близини античког Идимума, подигнут је један од најзначајнијих српских средњовековних манастира. О историји манастира Манасија (Ресаве) нема много података. Заједно са утврђењем, зидан је релативно дуго, као задужбина деспота Стефана Лазаревића. Почетак изградње датujemo у јесен 1406. године. Константин Филозоф бележи да је деспот Стефан довео најбоље мајсторе које је могао наћи и по њих слао људе чак на острва (Константин Филозоф 1989, 105).

Услед општих политичких околности, грађанског рата са братом Вуком, и укључивања у борбе претендата на турски престо, радови на изградњи манастирског комплекса су споро текли све до 1413. године. Након тих дешавања јача интензитет радова, па су манастир и утврђење завршени 1418. године (Катанић 1988, 214).

Манастирска црква, првобитно посвећена Светој Тројици представља највећу грађевину у оквиру моравског стила архитектуре. Дужине од 34,5 метра, док висина централне куполе износи око 25 метара. Подигнута је у плану триконхоса развијене варијанте, са симетричним наосом, главном куполом над централним простором и четири мања кубета над подужним просторима између кракова крста. Изнутра зидана притесаним каменом уз употребу опеке. Обрадом фасаде, неимари су одступили од уобичајених елемената моравске школе, наизменичног смењивања камена и опеке. Спољне површине оплаћују правилно тесани камени квадери од жућкастог пешчара, повезани танким слојем малтера. Припрата је имала квадратну основу. Њен данашњи изглед потиче из XVIII века. Оригинални мозаички под, рађен од крупног разнобојног камена, очуван је до данас (Ристић 1996, 121).

Манастир штити утврђење са једанаест кула, повезаних масивним зидом. Највећи број кула има правоугаону основу, изузев две шестоугаоне и једне квадратне. Утврђење је некада било опасно дубоким шанцем. Археолози су, у југозападном делу наоса, открили гробницу са скелетно сахрањеним покојником. Антрополошка и ДНК анализа скелета готово са сигурношћу потврђује да је реч о гробници и посмртним остацима деспота Стефана Лазаревића (Брмболић 2007, 9 – 32; Миладиновић Радмиловић 2007, 33 – 62; Стојковић, Варљен, Микић 2007, 63 – 70).

Простор Деспотовачке Бање имао је велики значај у античком и средњовековном периоду. Упознали смо се са путном станицом Идимум, подигнутом у њеној непосредној близини, чији становници су вероватно експлоатисали термалне изворе којима су, на шта асоцира налаз статуе Кастора, можда придавали и култни значај. Можда је одсјаја култног значаја овог простора навео и деспота Стефана Лазаревића, владара, витеза и песника, да

на овом месту подигне своју најзначајнију задужбину и маузолеј, утврђени манастир Ресаву – Манасију, где је деловала и чувена ресавска школа која је спасила од заборавља бројне средњовековне списе.

6.14. МИЉКОВАЦ

Миљковац			
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба I b, Кутура Белегиш II – Гава	Непознати локалитет КЕРАМИКА	
Антика		ТРАСА АНТИЧКОГ ПУТА Naissus – Ratiaria	
Рана Византија		УТВРЂЕЊЕ	

Миљковац је насељено место у градској општини Црвени Крст на подручју града Ниша у Нишавском округу. Налази се на јужном рубу Алексиначке котлине, у подручју ушћа Лабуковске реке у Топоничку реку, на око 15 километара северно од центра Ниша.

У Миљковцу имамо случај разбијеног изворишта минералне воде. Главни извор зове се Видриште и налази се на левој обали Топоничке реке. Минералне воде из Миљковца припадају класи хидро-карбонатских вода, односно подкласи калцијумско-магнезијумских вода. Истиче се нешто повећано присуство мангана и радијума. Температура воде износи 33 °C (Филиповић Б. 2003, 23 – 29, 218).

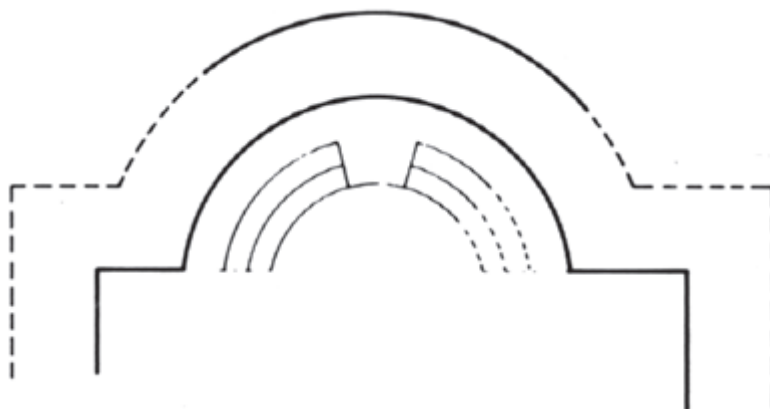
Најстарије археолошки налази са простора Миљковца представљају фрагменти керамике, одређени у гвоздено доба Ib, на жалост са непознатог локалитета. Траса античког пута Наис – Рацијарија пролазила је поред данашњег Миљковца. Још нису пронађени трагови објеката који су могли бити подигнути дуж трасе поменутог пута. Најзначајнији локалитет представља рановизантијско утврђење на локалитету Градиште, где су пронађени и остаци цркве.

Најстарији налази из Миљковца потичу са непознатог локалитета. Реч је о фрагментима керамике типа Белегиш II – Гава, одређене у гвоздено доба I b (Стојић, Јоцић 2005:.,148).

Већ смо напоменули да се данашњи Миљаковац налази се поред трасе античког пута Naissus – Ratiaria, чија траса полази од Наиса према североистоку, у правцу Сврљига (Петровић П. 1975, 43).

О рановизантијском утврђењу на локалитету Градиште не постоје ближи подаци. Остатке цркве подигнуте унутар бедема рановизантијског утврђења, због недовољне истражености, не можемо са сигурношћу дефинисати и извршити типолошку класификацију. Полукружна апсида са уклесаним степенастим седиштима за свештенство, остаци синтроноса, парапетне плоче израђене од белог мермера, као и трагови боје на фрагментима фреско малтера, указују на сакрални објекат од веће важности у широј области. Можемо претпоставити да је утврђење на локалитету Градиште имало важну улогу у оквиру фортификационог система подигнутог у време Јустинијана I, имајући у виду положај утврђења смештеног на доминантној и стратешки важној локацији одакле се могао контролисати пут од Мораве у правцу Сврљига (Илић 2009, 123).

Оскудни подаци о Градишту и рановизантијској цркви у Миљковцу не дозвољавају нам извођење прецизнијих закључака о начину живота унутар утврђења. Извесно је постојање значајне рановизантијске цркве, која је могла бити подигнута на старијем култном месту. Близина доступног термалног извора увек индицира могућност да је на овом месту поштовано неко божанство везано за лековита или сотеролошка својства минералних вода..

Сл. 28. Градиште у Миљковцу, план олтарског дела цркве, према: Ракоција 1998, сл. 20.

6.15. БОЉЕТИН

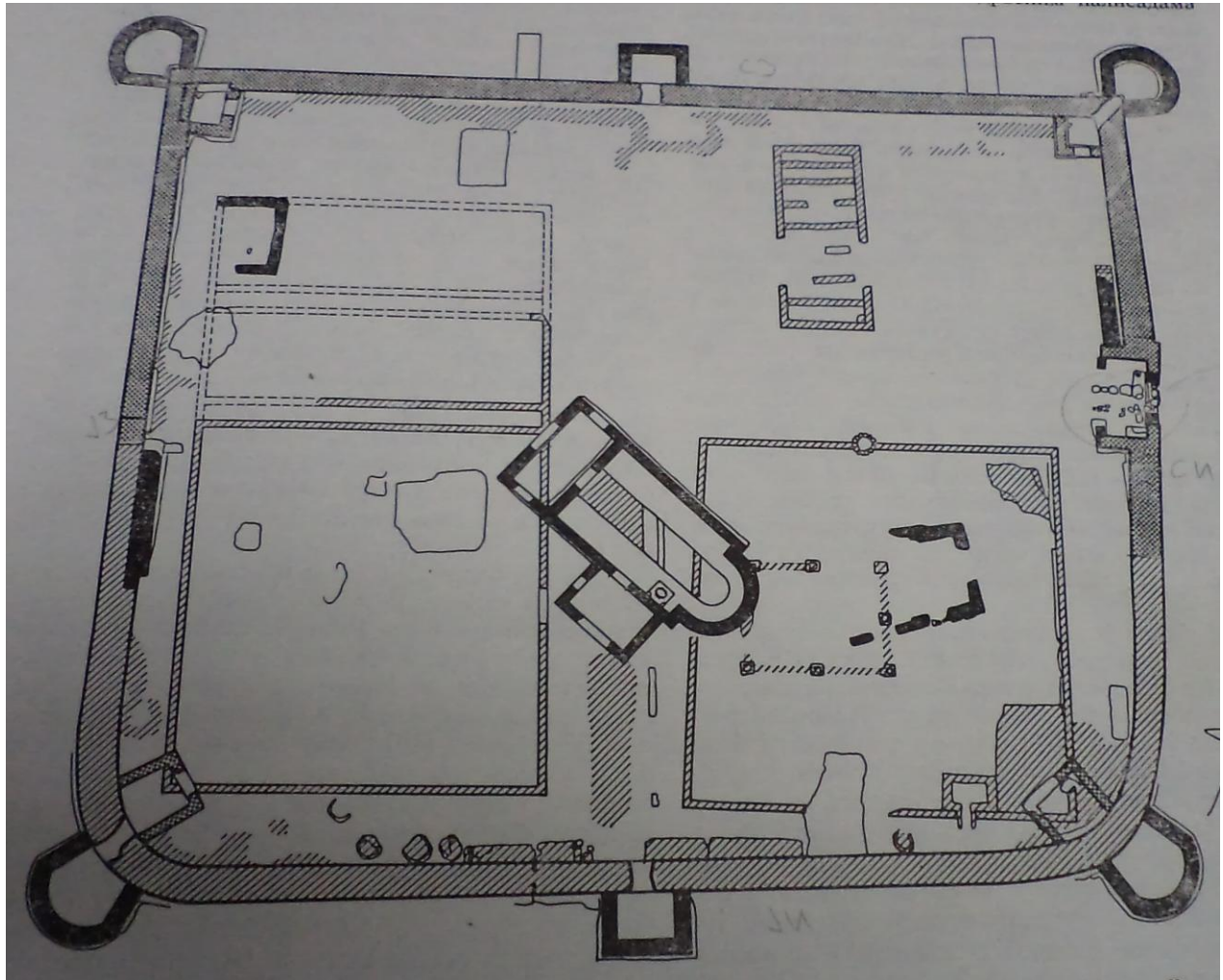
Бољетин			
Антика		УТВРЂЕЊЕ	I – почетак V века
Рана Византија		УТВРЂЕЊЕ	VI век
Средњи век		НЕКРОПОЛА	X – XI век

Бољетин је насеље у Србији у Општини Мајданпек у Борском управном округу.

Постојање термалног извора у Бољетину забележио је Феликс Каниц. У савременој литератури не постоје белешке о постојању извора. Путописац је забележио да се античко утврђење, недалеко од ушћа Бољетинске реке у Дунав, налази „наспрам топлог извора који је недалеко од обале избијао у самој реци“ (Каниц I 1985, 214).

На простору Бољетина констатовано је постојања војног логора, коришћеног од I до VI века. Изграђен је у првој половини I века, као земљано утврђење са палисадама. Током друге половине I века подигнути су зидани бедеми. Утврђење је у II веку, можда за

време Хадријанове владавине, напуштено. Први пут је обновљено непосредно пред Аурелијаново напуштање Дакије. Разрушено је у великом пожару током првих деценија V века. По други пут је обновљено за време велике Јустинијанове обнове у VI веку (Зотовић Љ. 1982/1983, 211).

Сл. 29. План утврђења у Бољетину, према: Зотовић Љ. 1982/1983, 213, сл. 2.

Димензије и унутрашње уређење земљаног кастела нису познати. О његовом постојању закључује се на основу стратиграфије и анализе архитектонских остатака из I века. Остаци утврђења из друге половине I века констатовани су само у југоисточној

половини логора. Димензије најстаријег зиданог утврђења нису прецизно утврђене. Зна се да је оса правца североисток – југозапад одговарала дужини осе обновљеног утврђења, док је оса правца северозапад – југоисток била нешто дужа од осе утврђења из наредне грађевинске фазе. У овој фази, посаду утврђења чинили су припадници легије IV Флавије. Рушење утврђења извршено је са северозападне стране, из правца Бољетинске реке, у делу њеног ушћа у Дунав (Исто, 214 – 215).

У унутрашњости утврђења очувано је неколико објеката из овог периода. За нас је посебно занимљив објекат I, грађен од полигонално притесаних камених блокова, заливених малтером. Улаз у објекат налазио се на југозападном зиду, непосредно испод апсиде будуће цркве и повезивао је објекат са тремом уз улицу. У средњем делу југозападне половине објекта, на 2,50 метара од југозападног зида, налазио се трем правоугаоне основе. На угловима трема сачувана су сва четири постамента од добро притесане биге за стубове или ступце. Како нису пронађени делови стубова, могуће је да се радило о дрвеној конструкцији. У унутрашњости овог простора регистровани су остаци малтерног пода. Поред југоисточног зида, у источном делу објекта, дозидана је мања просторија са хипокаустом, димензија 7,20 x 1,10 м. Зидови просторије, дебљине 40 цм, рађени су од опека и туцаног камена. Зидни и подни малтер нанети су са примесам туцане опеке. Констатовано је постојање три стубића хипокауста. Префурнијум се налазио на спољној страни југоисточног зида зграде. Пошто је искључена могућност постојања базена, просторија са хипокаустима вероватно је имала функцију судаторијума. Објекат је значајно оштећен каснијим подизањем цркве и још једног објекта (Исто, 215 – 216).

Извесно је да се ради о остацима римског купатила над којима је, на основу облика, али и можда сећања повезаног и са култом везаним за коришћење топлих вода са оближњег термалног извора, подигнут хришћански верски објекат.

Други откривени објекат из исте грађевинске фазе представља остатке хореума, а констатовани су и трагови три пећи. У оквиру логора постојале су калдрмисане улице, оријентисане у правцу улаза на бедемима (Исто, 217 – 218).

Током прве обнове утврђења, непосредно пре Аурелијановог напуштања Дакије, извршено је презиђивање три очувана бедема, а из основе су изграђени северозападни бедем и северна половина североисточног бедема. Овом приликом подигнуте су унутрашње куле утврђења. Унутрашњост ове фазе утврђења била је испуњена шаторима, распоређеним скоро у правилним нивовима правца североисток – југозапад. Претпоставља се да је у овом периоду посаду логора сачињавао део легије VII Клаудије. Сматра се да је логор напуштен у првим деценијама V века. Време напуштања логора обележено је слојем рушења, док се трагови пожара уочавају само у источном делу (Исто, 220 – 222).

У време рановизантијске обнове лимеса, обновљено је и утврђење на Бољетину. Сматра се да су том приликом само дозидани и делимично обновљени релативно добро очувани бедеми из старијих фаза, извршене адаптације на капијама, док су спољне куле сазидане из темеља. Као што смо већ поменули, у централном делу кастела, изнад римског купатила, подигнута је црква, унутрашњих димензија 15 x 5,50 м, оријентисана у правцу исток – запад. Основу цркве чини правогаони наос са полукружном апсидом и правоугаоним нартексом. Уз јужни зид наоса, у његовој источној половини, призидан је правоугаони параклис. Са унутрашње стране апсидалног зида, пратећи његову контуру, призидан је део у виду степеника – вероватно основа за седишта. Са унутрашње стране јужног зида наоса, дозидана је крстионица, димензија 1,20 x 1 м. Сви делови цркве зидани су наизменичним зидањем притесаним и ломљеним каменом и опеком. Црква је у обновљеном, или само у изнивелисаном разрушеном стању представљала култно место везано за средњовековну некрополу. Могуће је да остаци цркве нису били видљиви у овом периоду, него је она само остала у свести становништва као култно место где су вршена сахрањивања (Исто, 223 – 224).

У оквиру последње фазе утврђења, од грађевинских објеката констатовано је постојање две радионице. Војна посада била је, поново, смештена у шаторима, чији распоред је био знатно ређи од забележеног у претходној фази, што говори да је број војника у утврђењу био значајно смањен. На основу нумизматичких налаза, закључује се

да је крај живота у утврђењу наступио током последњих година VI века, када логор страда у великом пожару (Исто, 225). В. Кондић је утврђење у Бољетину идентификовао као Сморну, забележену код Прокопија (Кондић 1971, 54 – 58).

Приликом истраживања средњовековне некрополе, формиране унутар бедема античког утврђења, утврђено је постојање 97 скелетних гробова. Утврђено је да један гроб, обележен бројем 72, потиче из римског периода. Реч је о дечијем гробу, оријентисаном у правцу југоисток – северозапад, са лицем окренутим ка северозападу. Откривен је испод нетакнуте конструкције лепа. У гробу није било прилога. Остали гробови припадају средњовековној некрополи, датованој од XII – XIV века (Ерцеговић Павловић 1982/1983, 227 – 230).

Приликом истраживања некрополе, у оквиру рановизантијској слоја, пронађена је остава сачињена од једанаест лунуластих наушница од бакра и бронзе, украшених техником филиграна, које С. Ерцеговић – Павловић приписује словенском становништву и датује у X – XI век (Иста 1969, 83 – 95).

У претходним редовима уверили смо се у дуготрајност и континуитет живота у Бољетину, односно античкој и византијској Сморни. Нисмо добили одговор на питање колики је значај за функционисање утврђења имао термални извор, забележен од стране Каница. Вероватно је стратешки значај локације био примаран при одабиру места за подизање каструма. Ипак, сматрамо да је за свакодневни живот војника и свих других који су боравили у каструму или његовој непосредној околини, лако доступни термални извор био од великог значаја. Постојање римског купатила готово у средишту утврђења, са релативно малом површином са хипокаусним грејањем, указује на могућност да је у купатилу коришћена термална вода са извора. Лако је претпоставити да се, у том случају, развило и одређено култно поштовање према термалним водама, стварајући такав однос и према месту где су се воде и користиле, односно балнеуму. Значај култног места продужио је континуитет кроз рановизантијску базилику и средњовековну некрополу.

6.16. КРУПАЦ

Крупац			
Антика		НАСЕЉЕ СВЕТИЛИШТЕ	

Крупац је насеље у Србији у Општини Пирот у Пиротском управном округу.

Термално-минерални извор Крупачка бањица избија између Крупца и Великог Села, недалеко од Пирота. Вода се јавља под североисточним ободом котлине, дуж „нишавског раседа“, а на контакту кречњака и језерских седимената. Извориште Крупачке бањице је разбијено, а вода избија на више места. Описујући околину Крупца, Ј. Цвијић је, још крајем XIX века, утврдио да по њеном дну избијају загрејане воде из дубоких вирова. Из ових вирова, вртачистих депресија, избијају воде температуре и до 22 °С. Број ових извора, као и њихову издашност и праве температуре тешко је утврдити, јер се њихове воде у дубини мешају са подземним крашким водама (Петровић Ј., Поповић М. 2006, 44 – 47).

Тумуле у Крупцу први је истраживао М. Васић 1910. године. Резултати ових истраживања били су негативни (Васић М. 1910, 270, 273). У познијој литератури помиње се тумул под називом Могила, у коме је било римских опека. Посебну пажњу привукао је налаз вотивне плоче са представом удвојених трачких коњаника, посвећене Аполону и Асклепију, коју А. Јовановић везује за оближње термалне изворе (Јовановић А. 1980, 7).

Вотивна плоча је откривена 1953. године, око 150 метара југоисточно од Крупца. У близини места налаза и раније су откривани остаци римских грађевина, делови водоводних и канализационих цеви, делови мозаика и други покретан археолошки материјал.

Реч је о вотивној плочи од ситнозрнастог мермера, четвороугаоног облика. Димензије плоче износе: дужина 34 цм, ширина 25 цм, дебљина 4 цм. На доњем оквиру

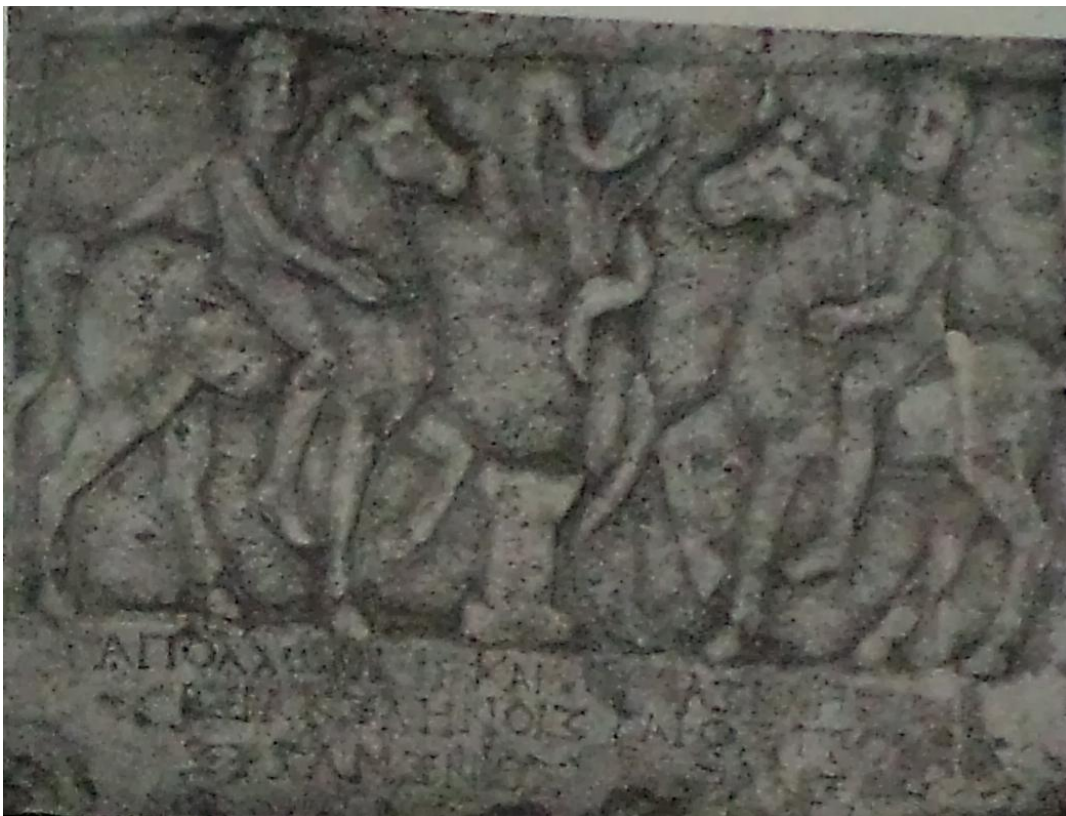
налази се грчки натпис исписан у три реда. Висина слова износи 1,4 цм. У уоквиреном пољу, у плићем рељефу, представљена су два коњаника на коњима у ходу, окренути лицем један према другом. На средини је дрво које се у горњем делу рачва и око кога је обавијена змија. Лево од дрвета, при дну, налази се префилисана ара. Коњаници су одевени у хитоне који се лепршају иза њих, а у левој, односно десној руци држе пљоснат предмет (можда патера).

Текст натписа гласи:

Από λλωνι και Άρι ληπιῶ

Βεπακελήνοιορ Γάιορ Πτοιοι λος

εύξαμενορ' ανιθ ηι ι (Петровић П. 1964/65: 249 – 250).

Сл. 30. Вотивна плоча из Крупца, према Петровић П. 1964/65: 249, сл. 6.

Епитет *Βελακελήνορ* (датов множине од *Βελακελήνор*) представља јединствен пример, до сада неоткривен на неком другом споменику. Према мишљењу П. Петровића, на рељефној представи на плочи је представљен пример синкретизма култова Диоскура и трачког коњаника. У овом примеру, та веза је још јаче, имајући у виду да је натпис посвећен ијатричким божанствима Аполону и Асклепију, док су и Диоскурима придаване значајне лекарске надлежности (Исто, 250).

Исти аутор скреће пажњу, на основу аналогича са налазом са локалитета Глава Панеге у Бугарској, да би други део епитета *Βελακελήνор*, *κελήνор*, могао имати значење „тећи, извирати“ (Исто). У складу са тим, може се изнети претпоставка да епитет може бити повезан са античким именом насеља, односно да у овом случају имамо пример топонима повезаног са термалним извором.

П. Петровић даље закључује да у овом случају имамо јасан пример бање коришћене у римском периоду (Исто, 249). Са овим закључком се морамо сложити, јер присуство водоводних и канализационих цеви говори у прилог коришћењу воде са термалног извора, док вотивна плоча, посвећен ијатричким божанствима, сведочи о култном значају овог места.

7. РЕОН СРПСКОГ КРИСТАЛАСТОГ ЈЕЗГРА

Сл. 31. Локалитети у реону Српског кристаластог језгра (1. Салаковац, 2. Паланачки кисељак, 3. Дражимировач, 4. Рашевица, 5. Својново, 6. Орашје, 7. Кукљин, 8. Бела Вода, 9. Читлук, 10. Мрмош, 11. Велика Ломница, 12. Рибарска Бања, 13. Туларска Бања, 14. Сијаринска Бања, 15. Врањска Бања, 16. Топлац, 17. Левосоје, 18. Купци).

Реон Српског кристаластог језгра заузима централно место на територији Србије и обухвата највећи део слива Велике Мораве. Северна граница реона је Дунав, на истоку се граничи са реоном Карпато-балканида, а на западу са Шумадијско-копаоничко-косовским реоном. У хидрографском погледу, реон је покривен доста густом мрежом речних токова. Поред слива три Мораве, треба поменути и делове сливова Млаве, Ресавице, Ресаве и Честобродицу, као десних притока Велике Мораве; затим, Раљу, Јасеницу, Лепеницу, Белицу и Лугомир као левих притока Велике Мораве. У сливу Западне Мораве се посебно истиче део слива Расине. Јужна Морава има већи број притока, почев од Моравице, Топоничке реке, Нишаве (у доњем току), до Власине, Козарске реке и Врле у Грделичкој клисури. Од већих левих притока Јужне Мораве истичу се Топлица, Пуста река, Јабланица и Ветерница. У погледу рељефа реч је о доста разуђеном реону. У северном делу има равничарско-брдски карактер са усамљеним планинским масивима, попут Црног врха, чије су највише коте испод 1000 метара надморске висине. На југу, почев од Сталаћа, реон задобија карактер брдско-планинског рељефа са тенденцијом пораста надморских висина планинских масива. Наспрам планинских масива истиче се већи број котлина, као што је великоморавска депресија на северу реона са припадајућим неогеним басенима по ободу реона, како северно од Багрданског теснаца тако и јужније, до Сталаћа са неогеним басенима. Трећи, најнижи делови рељефа, који са претходним употпуњава слику у овом погледу, су речне долине, дугачке и простране, посебно у северном делу реона и уске долине са исто таквим широким алувијалним равнима у јужном делу реона, са значајним проширењима у оквиру поменутих котлина. У сливу Јужне Мораве се, посебно у геоморфолошком погледу истиче Грделичка клисура, дужине око четрдесет километара, са веома наглашеним процесом ерозије (Филиповић Б. 2003, 37).

У реону Српског кристаластог језгра највећи број појава и лежишта термалних и минералних вода везан је за пукотински, односно пукотинско-карстни тип издани у оквиру кристаластог и магматског комплекса стена. У вези физичких и хемијских својстава вода, задржаћемо се на особинама извора поред који је забележено постојање античких археолошких локалитета. Када је реч о температури, спектар вредности је веома широк, од 10 – 100 °С. У питању је реон са најтоплијим појавама термоминералних вода

на територији Србије. За нас су посебно значајне појаве лежишта водаса температурама преко 35 °C, као што су Паланачки кисељак (Т) и Рибарска Бања (38 – 41 C), Сијаринска Бања (75 C), Врањска Бања - 40 – 100 °C, што представља пример најтоплијег извора у Србији. Када је у питању рН вредност вода, са слабије израженом киселошћу одликују се четири појаве – Паланачки кисељак, Церовац, Орашје и Кукљин. нешто је већи број, укупно седам, појава са просечном рН вредности, између 6,8 и 7,2, што их сврстава у групу неутралних вода. Међу појавама минералних вода са рН вредношћу између 6,8 и 7,2 су и воде у Рашевици и Рибарској Бањи. Вредности минерализације вода се крећу у широком интервалу. Међу водама са највишим степеном минерализације, преко 5 g/l, од појава поред којих су регистровани археолошки локалитети истичу се Паланачки кисељак (8 g/l) и Туларска Бања (5,5 g/l) (Исто, 38 – 41).

По основу макро-састава вода, највећи број појава припада класи хидрокарбонатских вода, док осталим класама припада знатно мањи број појава. У микрокомпонентном саставу је наглашена разноврсност. По својој наглашеној заступљености истиче се флуор, који се јавља у Рашевици (12 mg/l), Врањској Бањи (10 mg/l), Паланачки кисељак (8,5 mg/l), Сијаринској Бањи и Рибарској Бањи (2,5 mg/l), Туларској Бањи (2,4 mg/l) и Левосоју (1,4 mg/l). Повећаним садржајем брома одликују се воде у Паланачком кисељаку (Т) (2 mg/l) и Церовцу (1,2 mg/l). Присуство оксида гвожђа у неким случајевима може бити веома значајно, па чак се користи и термин „гвожђевите воде“, као у примерима Сијаринске Бање (60 mg/l), Мирашевца (37,5 mg/l) или Својнова (35 mg/l). Присуство метаборне киселине је значајно. Истиче се више појава са садржајем од око 100 mg/l – Вичка Бања, Туларска Бања, Паланачки кисељак, Сијаринска Бања... Минералне воде реона Српског кристалоног језгра одликују се и повећаним садржајем стронцијума, па се појаве веће од 1 mg/l – Туларска Бања 5 mg/l, Сијаринска Бања 4,14 mg/l, Сијаринска Бања 3,3 mg/l, док се вредности стронцијума изнад 1 mg/l јављају и у Левосоју, Паланачком кисељаку, Врањској Бањи, Великој Ломници... Наглашени садржај литијума имају воде у Паланачком кисељаку и Туларској Бањи, док присуство мангана скреће пажњу у појавама у Мирашевцу, Белој Води и Орашју. Са ретко повишеним садржајем рубидијума истичу се појаве у Паланачком кисељаку, Сијаринској Бањи и Левосоју. Садржај радиоактивних елемената: радона, радијума и урана, није

карактеристичан за већину минералних вода овог реона. По нешто повишеном садржају радона истичу се појаве вода у Мирашевцу, Својнову, Читлуку и Сијаринској Бањи. Нешто повишени садржај радијума и урана јавља се у Вичкој Бањи, Туларској Бањи и Топлацу (Исто, 55 – 56).

На основу садржаја гасова, највећи број појава припада угљокиселим водама, међу којима су познати „кисељаци“: Паланачки кисељак, Орашје, Бела Вода, Читлук, Велика Ломница, Туларска Бања, Сијаринска Бања и Левосоје. По преовлађујућој количини азота истичу се извори у Салаковцу, Дразимировцу, Рашевици, Врањској Бањи и Топлацу. У воде азотно-угљен-диоксидног типа спада појава у Рибарској Бањи. Садржај сумпорводоника у водама овог реона није карактеристичан, али је његово присуство у одређеним појавама (Сијаринска Бања, Врањска Бања) евидентно (Исто, 56).

7.1. САЛАКОВАЦ

Салаковац			
Антика		ТРАСА АНТИЧКОГ ПУТА	
Средњи век		Локалитет Бресје ПОЈЕДНИЧНИ НАЛАЗИ (НАУШНИЦЕ - X – XI и XIV – XV век)	

Салаковац је насеље у општини Мало Црниће у Браничевском округу. Температура воде са термалног извора износи 20,5 °С, а рН вредност је 8,4. По гасном саставу спада у азотне воде (Филиповић Б. 2003, 46).

Село Салаковац налази се у западном делу Стига, на десној обали Млаве, у атару општине Мало Црниће. Од Малог Црнића удаљен је 3,5 километра у правцу севера, док Пожаревац лежи девет километара југоисточно. Први писани подаци о постојању села датирају из 1467. године и налазе се у Браничевском тефтеру, где је забележено и постојање два села под именима Горње Брестје и Доње Брестје (Stojaković 1987, 66 – 67, 149 – 159, 223 – 224). Данас ова села не постоје, али у Салаковцу проналазимо топоним Бресје, од значаја за нашу тему.

Између Салаковца и Калишта, Каниц бележи да је на више места наишао на трасу старог римског пута. Траса античког друма је паралелна са данашњим путем од кога је местимично удаљена до једног километра (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 188; Каниц I 1985, 212).

Народни музеј Пожаревац, путем поклона, дошао је до случајних налаза са локалитета Бресје. Поклон садржи осам налаза из различитих епоха – бронзана наушница са две очуване јагоде и завршетком у облику слова S, сребрна апликација срцоликог облика, део бронзаног крста енколпиона и пет сребрних средњовековних наушница (Миловић 2007, 257 - 261).

Наведени оскудни подаци, наравно, не потврђују експлоатацију минералног узвора у Салаковцу у античком периоду. Остаје могућност да је, евентуално, постојање лековитог извора довело до избора локације за станицу поред античког пута, али ову претпоставку тек треба потврдити археолошким налазима.

7.2. ПАЛАНАЧКИ КИСЕЉАК

Паланачки кисељак			
Антика		Азања СТАТУЕТА ХЕРАКЛА	

Извори Паланачки кисељак се налазе у оквиру насеља Смедеревска Паланка. Топли извори имају температуру од 56 °С и рН вредност од 7, а хладни извори имају температуру до 14 °С и рН вредност од 6,1. Припадају групи угљокиселих вода (Филиповић Б. 2003, 46).

О могућем постојању култног места поред термалног извора сведочи налаз фрагментоване статуете Херакла, откривене у околини Смедеревске Паланке, на локалитету Вујичине њиве у Азањи. Статуета се данас чува у Народном музеју у Смедеревској Паланци.

Сл. 32. Статуа Херакла из Азање, према: Gavrilović 2003, Т. IV/4.

Реч је о фрагментованој фигури наог мушкарца у стојећем ставу на правоугаоној плинти. Недостају глава, десна рука и нога. На средини доњег дела плинте налази се жљеб који указује да је статуета била припојена неком споменику. Висина очуваног дела статуете износи 39,5 цм. Димензије базе су 12 x 7 x 2,5 цм. Иконографски став фигуре указује да је у питању представа Херакла типа Фарнезе, односно божанства у тренутку одмора. Статуета се датије у III век (Томовић М. 1992, 102 – 103; Gavrilović 2003, 126).

На овом месту можемо изнети претпоставку да статуа из Азање представља одсјај некадашњег поштовања Херакла, као заштитника термалних извора у Паланачком кисељаку.

7.3. ДРАЖИМИРОВАЦ

Дражимировац			
Праисторија		Локалитет Луг	
Праисторија		Локалитет Требљевина	
Старије гвоздено доба		Локалитет Дражимировчић НАСЕЉЕ	
Антика		Локалитет Селиште	
Антика		Локалитет Дражимировчић	
Антика		Локалитет Потоци – Чаир	
Антика		Локалитет Луг	
Антика		Локалитет Ханиште – Рупе	
Антика		Локалитет Дамјанови брестови – Потоци	
Средњи век		Локалитет Селиште	
Средњи век		Локалитет Основна школа	
Средњи век		Локалитет Земљорадничка задруга	
Средњи век		Локалитет Луг	

Дражимировац је насељено место Града Јагодине у Поморавском округу. Удаљен је четрнаест километара од Јагодине. У оквиру насеља регистровано је постојање термалног извора. Температура воде износи 20 °С и рН вредност од 7,9. Спада у групу азотних вода (Филиповић Б. 2003, 46).

Једнослојно насеље из старијег гвозденог доба констатовано је на локалитету Дражимировчић. Локалитет се простире на површини од приближно једног хектара. Налази

се на вишој тераси изнад удолине којом је са истока могуће обићи Багрданску клисуру. Покретне археолошке налазе чине фрагменти керамике и кућног лепа. Материјал се чува у Завичајном музеју у Јагодини (Stojić 1986, 17).

Према усменој информацији, добијеној од С. Перић, археолога Завичајног музеја у Јагодини, у Дразимировцу су праисторијски налази регистровани и на локалитетима Луг и Требљевина; антички на налазиштима Селиште, Дразимировчић, Потоци – Чаир, Дамјанови брестови – Потоци, Луг и Ханиште – Рупе; док су средњовековни налази посведочени на локалитетима Селиште, Основна школа, Земљорадничка задруга и Луг. Ближи подаци о поменутих локалитетима, за сада, нису публиковани, па не можемо извући закључак да ли је неки од поменутих античких локалитета био повезан са термалним извором.

7.4. РАШЕВИЦА

Рашевица			
Праисторија		Локалитет Двориште Славољуба Стефановића	
Праисторија		Локалитет Двориште Стојана Вулиног	
Прелазни период бронзано доба / старије гвоздено доба		Локалитет Двориште Т. Стефановића НАСЕЉЕ	
Прелазни период бронзано доба / старије гвоздено доба		Локалитет Слатина НАСЕЉЕ	
Прелазни период бронзано доба / старије гвоздено доба		Локалитет Мацин поток ГРОБ	
Старије гвоздено доба		Локалитет Двориште Драшка Лукића НАСЕЉЕ	
Старије гвоздено доба		Локалитет Металишта	
Антика		НАСЕЉЕ	
Антика		Локалитет Двориште Гвоздена Матића	
Антика		Локалитет Двориште Милоја Цакића	
Антика		Локалитет Двориште Раје Петровића	
Антика		Локалитет Двориште Славољуба Стефановића	
Антика		Локалитет Двориште Стојана Вулиног	
Антика		Локалитет Двориште Драшка Лукића	
Средњи век		ЦРКВА или МАНАСТИР посвећени Св. апостолима Петру и Павлу (?)	
Средњи век		Локалитет Вински поток, испод моста	
Средњи век		Локалитет Двориште Драшка Лукића	
Средњи век		Локалитет Двориште Раје Петровића	
Средњи век		Локалитет Слатина	

Рашевица је насеље у општини Параћин у Поморавском округу. У насељу постоји извор. Температура воде износи 16,5°C, а рН вредност 7 (Филиповић Б. 2003, 46).

Рашевица се налази на левој обали Велике Мораве, поред пута Јагодина – Варварин. Археолошка истраживања потврдила су постојање слојева из старијег гвозденог доба и латена. Један локалитет из старијег гвозденог доба налази се на локалитету у дворишту Драшка Лукића (Brmbolić 1981, 188 – 189).

Други локалитет у Рашевици налази се у дворишту Т. Стефановића. Приликом копања темеља за изградњу куће пронађени су фрагменти керамике и кућног лепа који указују на постојање вишеслојног насеља из прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба. Материјал се чува у Завичајном музеју у Јагодини (Stojić 1986, 21).

Једнослојно насеље из старијег гвозденог доба Металиште налази се на тераси на ободу Параћинске котлине. На површини терена налазе се кућни леп и фрагменти керамике. Археолошки материјал чине кућни леп и фрагменти керамике. Налази се чувају у Завичајном музеју у Јагодини (Isto).

На локалитету Слатина такође је утврђено постојање једнослојног насеља из прелазног периода из бронзаног доба у старије гвоздено доба. Локалитет се налази на тераси код места где се спајају Слатински и Бугарски поток. Археолошке налазе, који се чувају у Завичајном музеју у Јагодини, чине фрагменти керамике и кућни леп (Isto).

На локалитету Мацин поток у Рашевици, смештеном на тераси изнад истоименог потока, недалеко од његовог некадашњег ушћа у Велику Мораву, случајно је откривен гроб спаљеног покојника. Грб припада прелазном периоду из бронзаног доба у старије гвоздено доба. У Завичајни музеј у Јагодини доспела је фрагментована бронзана гривна и неколико фрагмената мањих посуда – гробних прилога, док су урна и остали прилози уништени (Isto, 25).

Из Рашевице потиче још један појединачни налаз из периода старијег гвозденог доба. Реч је о фрагментованом пехару са непознатог локалитета. Пехар се чува у музеју у Параћину (Isto, 26).

На простору Рашевице постојало је античко насеље, о чијем постојању сведоче бројни налази - керамичке посуде, фибуле, бронзани и сребрни новац, данас чувани у Музеју у Параћину (Стошић 2005, 5).

Поменути налази поклапају се са белешкама С. Мијатовића где се, везано за Рашевицу, наводи: „У страни више села има развалина, за коју се каже да је од неке велике цркве, посвећене апостолима Петру и Павлу, а коју су Турци разрушили. У близини ове црквине има Цидовско гробље, где се налазе стари новци звани костадинке. На Караули, опет у страни, више села, извађене су из земље неке велике цигле“ (Мијатовић 1905, 382).

Сматрамо да Мијатовићев запис одсликава реално тадашње стање на терену, односно да је аутор регистровао покретне и непокретне налазе везане за некадашње римско насеље. Треба поменути и да постоје мишљења да се прелаз на левој обали Велике Мораве, на месту званом Буљанка (Рашковић, Чађеновић 2010, 11), могао користити и у античком периоду, као део трасе римског пута. Остаје неразјашњено питање везано за могуће постојање средњовековне цркве или манастира посвећеној Светим апостолима Петру и Павлу.

Према усменом саопштењу Соње Перић, археолога Завичајног музеја у Јагодини, у атару Рашевице регистровани су и следећи локалитети – праисторија: Двориште Славољуба Стефановића и Двориште Стојана Вулиног; антика: Двориште Гвоздена Матића, Двориште Милоја Цакића, Двориште Драшка Лукића, Двориште Раје Петровића, Двориште Славољуба Стефановића и Двориште Стојана Вулиног; средњи век: Вински поток, испод моста, Двориште Драшка Лукића, Двориште Раје Петровића и Слатина. Ближи подаци о поменутиим слојевима на наведеним локалитетима нису публиковани.

Извесно је постојање римског насеља са некрополом у Рашевици. Неистраженост локалитета не омогућава његово повезивање са оближњим лековитим извором, али се та опција не може занемарити.

7.5. СВОЈНОВО

Својново			
Праисторија		Локалитет Ливаде	
Праисторија		Локалитет Парцела Заге Антић	
Праисторија		Локалитет Саставци	
Енеолит	Винчанска култура	Локалитет Обала Мораве НАСЕЉЕ	
Прелазни период бронзано доба / старије гвоздено доба		Локалитет Ан (Хан) НАСЕЉЕ	
Прелазни период бронзано доба / старије гвоздено доба		Локалитет Копани пут ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба II	Локалитет Ан (Хан) ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ	

Својново је насеље у општини Параћин у Поморавском округу. У насељу постоји пукотински извор са водом угљокиселог типа. Температура воде износи 12,5°C, рН вредност 5,8 (Филиповић Б. 2003, 46).

У атару Својнова постоји више праисторијских локалитета. Најстарији налази везују се за локалитете Обала Мораве и Задружни дом, где су констатована насеља из периода енеолита. Остали праисторијски локалитети одређују се прелазни период из бронзаног доба у старије гвоздено доба или старије гвоздено доба.

Трагови насеља регистрованих на локалитету Обала Мораве и Задружни дом, припадају млађим фазама винчанске културе, односно периоду енеолита. Карактеристичне налазе са винчанског насеља у Својнову представљају фрагменти наруквица израђених од моринских шкољки *Spondylus* и *Glycymeris*. Соња Перић сматра да је овај тип накита могао стићи путем природне комуникације неолитских насеља у

средњем Поморављу, преко Моравско-вардарске долине као пута размене, којим су престижни предмети на централни Балкан доспевали из производних центара егејске области, али не искључује ни могућност да су ови предмети у област Поморавља посредно дистрибуирани из центара у Подунављу, могуће из саме Винче, где су стизали из производних центара црноморске или јадранске области (Перић Со. 2011, 32).

На локалитету Ан (или Хан) у Својнову утврђено је постојање насеља из прелазног периода из бронзаног доба у старије гвоздено доба. Локалитет, површине од приближно једног хектара, налази се на тераси, 400 метара источно од некадашњег ушћа безименог потока у Велику Мораву. М. Брмболић сматра да је насеље лежало на обали старог корита Велике Мораве. На локалитету је пронађен и археолошки материјали одређен у период гвоздено доба II (Brmbolić 1981, 189; Stojić 1986, 22).

Још један локалитет из прелазног периода из бронзаног доба у старије гвоздено доба у Својнову, налази се на месту званом Копани пут. Површина локалитета износи приближно два хектара. Налази се на тераси на ободу долине Велике Мораве. Налазе, које чине фрагменти керамике и кућног лепа, чува музеј у Параћину (Isto).

Према усменом саопштењу Соње Перић, археолога Завичајног музеја у Јагодина, у атару Рашевице регистровани су и следећи праисторијски локалитети – Ливаде, Парцела Заге Антић и Саставци. Ближи подаци о поменутиим слојевима на наведеним локалитетима нису публиковани.

7.6. ОРАШЈЕ

Орашје			
Енеолит		Локалитет Чукарак ГРАДИНА	
Бронзано доба		ГРОБ СПАЉЕНОГ ПОКОЈНИКА (?)	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба I b	Локалитет Богомољиште НАСЕЉЕ	
Антика		локалитет Гробљиште НЕКРОПОЛА	

Орашје је насеље у Општини Варварин у Расинском управном округу. Постоји више минералних вода угљокиселог типа. Температура воде износи 13,5°C, рН вредност 6,3 (Филиповић Б. 2003, 46).

Орашје је богато археолошким налазиштима. Можемо за основано сматрати постојање градине из енеолита на локалитету Чукарак. Постоје и налази везани за бронзано доба. О античком периоду сведоче покретни налази и записи са почетка XX века, па се може извести закључак о постојању насеља из периода касне антике.

На градинском положају Чукарак откривени су налази из периода млађег енеолита, односно фазе Остриковац Ic. Са непознатог локалитета у Орашју потиче пехар ватинске културне групе (Стојић, Чађеновић 2006, 182).

Мештанин Миленко Крстић је на свом имању пронашао урну, али ју је непажњом уништио. Том приликом пронашао је и једну шољу, предату Народном музеју Крушевац 1970. године (Рашковић, Чађеновић 2010, 17 – 18).

Орашје се налази на улазу у дугачак кањон Каленићке реке. На локалитету Гробљиште, смештеном у самом кањону, чести су налази људских костију и римског новца (Исто, 18).

Предање говори да је на месту данашње цркве Светог Јована Претече, око 1321. године, краљ Милутин подигао манастир. За ову причу не постоје потврде ни у историјским изворима, нити откривеним археолошким налазима. Садашњи храм обновљен је 1797. године од стране монаха манастира Каленић. За време владавине кнеза Милоша Обреновића храм је доживео још једну обнову, 1826. године. Постоје подаци да су, негде у близини цркве, пронађени темељи приписани летњиковцу краља Милутина (Исто).

Сматрамо да је извесно постојање античке некрополе на овом месту. Трагови античког насеља још нису поуздано констатовани. Могуће је да је постојање термалног извора повезано са античком некрополом, конкретно са веровањима да вода са термалних извора може дуго да сачува интергритет тела покојника, односно да се повеже са идејом бесмртности.

7.7. КУКЉИН

Кукљин			
Енеолит		Локалитет Богомољиште НАСЕЉЕ	
Бронзано доба		Локалитет Богомољиште НАСЕЉЕ	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба I b	Локалитет Богомољиште НАСЕЉЕ	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба II c, фаза Ланиште II – Басараби	Локалитет Богомољиште УТВРЂЕЊЕ	VIII-VII в.п.н.е.
Антика		ТРАСА АНТИЧКОГ ПУТА	
Касна антика-рани средњи век		Локалитет Градиште УТВРЂЕЊЕ	VI в.н.е ?
Касна антика-рани средњи век		Локалитет Ивље УТВРЂЕЊЕ	

Кукљин је насељено место Града Крушевца у Расинском управном округу. Постоји пукотински извор са водом угљокиселог типа. Температура воде износи 13,1°C, рН вредност 56,3 (Филиповић Б. 2003, 47).

Праисторијски период на простору Кукљина оличен је у великом вишеслојном локалитету Богомољиште. На поменутом локалитету постојала су насеља у енеолиту, бронзаном добу и гвозденом добу Ib. Стратешке погодности локалитета искориштене су

током периода гвоздено доба Пс, када је на овом месту подигнута градина. Током античког периода, поред Кукљина је пролазила траса античког пута. Из периода касне антике – ране Византије имамо утврђење на локалитету Градиште и могуће подграђе на локалитету Ивље.

Вишеслојно градинско насеље из металног доба Богомољиште, на источној страни села Кукљина, регистровано је 1996. године приликом рекогносцирања терена извршеног од стране екипе Народног музеја Крушевац. Локалитет, површине од неколико хектара, налази се на најјужнијем огранку планине Јухор.

Са локације где се налази локалитет могуће је контролисати значајан део долине Западне Мораве, од Стопање до Макрешана. Од великог значаја је и чињеница да се градина налази тачно наспрам вишеслојног локалитета Читлук у Конопљари, смештеног на супротној обали Западне Мораве. Са локалитетом Читлук у Конопљари детаљно ћемо се упознати у овом раду, будући да је и на овом месту констатовано постојање минералних извора.

На локалитету Богомољиште уочавају се четири вештачке каскаде, чија је највиша надморска висина 250 м, а најнижа 230 м. На северној страни, где се налази једини улаз у градину, подигнут је одбрамбени објекат са основом у облику кружног одсечка, дужине око 20 м. Поменути објекат је страдао у пожару. Поред објекта се, вероватно, налазио одбрамбени ров. На жалост, простор некадашњег рова данас је прекривен трасом сеоског пута. На највишем делу платоа уочава се основа четвороугаоног грађевинског објекта (Чађеновић 1998, 95 – 96).

Археолошка истраживања локалитета још нису изведена. Површински налази састоје се од керамике, кућног лепа, окресаних и глачаних камених алатки, рибарских тегова и кремних алатки. Материјал се датује у енеолит, бронзано и гвоздено доба (гвоздено доба Ib и Пс, фаза Ланиште II - Басараби). На основу карактеристика фортификационе архитектуре градине, односно аналогија са одбрамбеним системом градина из VIII и VII века пре нове ере у средњем току Велике Мораве, претпоставља се да је градина у Кукљину утврђена у периоду старијег гвозденог доба, односно у гвоздено доба II по М. Гарашанину (Исто; Стојић, Чађеновић 2006, 95 - 97).

На подручју прелаза из области Темнића у Левач, односно места где се сусрећу Гледићке планине и обронци Јухора, налазио се антички комуникациони правац, чија траса је водила долином Риљачке реке, од прелаза преко Западне Мораве код Читлука, према Левчу и Шумадији, односно касноантичким и рановизантијским утврђењима Град у Превешту и Градиште у Жупањевцу (Рашковић, Берић, Бугар, Трифуновић, Чађеновић 2000, 12).

На овом простору утврђено је постојање утврђења из рановизантијског периода на локалитету Градиште у Кукљину. Утврђење је смештено на узвишењу које доминира читавим крајем. С. Мијатовић у свом раду о Темнићу наводи да је реч о утврђењу у облику многоугаоника, а да се у граду и по падинама у његовој околини „налазе стари бронзани новци који су већ земљосани од рђе те се лако троше. Тих новаца има кажу колико и омања коњска плоча“ (Мијатовић 1905, 296). На основу описа трошности и величине новца, Д. Рашковић сматра да је могуће да се ради о фолисима из VI века (Рашковић 1998, 83).

У подножју Градишта у Кукљину, са беловодске стране на заравни, на потесу званом Ивље, можда се налазило подграђе утврђења. Према прикупљеним подацима, на овом месту су мештани у ранијим периодима изоравали фрагменте керамике. Истина, екипа Народног музеја Крушевац, приликом обиласка терена, није уочила остатке материјалне културе на самом терену. Од случајних налаза са овог локалитета, у Народног музеју Крушевац налази се гвоздена секира дужине 19 цм и ширине сечива 5 цм (Рашковић, Берић, Бугар, Трифуновић, Чађеновић 2000, 12 - 13).

Географске особености Кукљина условиле су подизање праисторијских градина и рановизантијских утврђења. Поменута рановизантијска утврђења тешко је директно повезати са термалним изворима. Ипак, близина вишеслојног локалитета Конопљара у Читлуку, смештеног на супротној обали Западне Мораве, са значајним античким хоризонтом у оквиру кога су констатовани сеоско насеље и делови некрополе, индукује постојање и античког слоја у Кукљину, вероватно повезаним са насељем на супротној обали реке. Како се у оба места налазе термални извори, могло би се претпоставити да је

бар један од њих експлоатисан и у античком периоду и да је избор локације за насеља или некрополу био повезан са постојањем извора.

7.8. БЕЛА ВОДА

Бела Вода			
Неолит		Локалитет Слатина Керамика	
Неолит		Локалитет Пајкина пољана НАЛАЗИ	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба I,	Центар Беле Воде (код чесме) Керамика	
Старије гвоздено доба	Почетна фаза гвозденог доба II (Калакача хоризонт)	Центар Беле Воде (код чесме) Керамика	
Антика		Центар Беле Воде Керамика	
Антика		Локалитет Буњиште Римски грађевински објекат	
Антика		Локалитет Чукар Римске тегуле	
Средњи век		Локалитет Буњиште Позајмишта земље и земунице	XV-XVI век

Бела Вода је насељено место града Крушевца у Расинском округу. Налази се под висом Змајевац (397 m), између огранака Гледићких планина и реке Западне Мораве, на надморској висини од 178 метара.

У атару Беле Вода налазе се минерални извори који се називају Кисељаја и Слатина. Воде са извора Кисељаја испитане су још 1835. године. Према поменутој хемијској анализи утврђен је садржај угљен-диоксида, магнезијумоксида, соне киселине и гвожђа. Анализе су обављане и 1851, 1897, 1905, 1909 и, много касније, 1974. године. Резултатима је потврђено да се ради о хладним угљено-киселим гвожђевицима водама. По свом хемијском саставу ове воде припадају хидробарбонатно-калцијско-сулфатном типу. У терапеутске сврхе вода са извора Кисељаја почела је да се користи од 1848. године, а нарочито од 1850., када су Српске новине објавиле чланак о њеној лековитости, што је 1882. године урадио и часопис Народно здравље. Бела Вода је брзо задобила карактер бањског места, које већ 1856. године има четири купатила, књажев конак и доста соба за издавање болесницима. За разлику од поменутог извора, вода са минералног извора Слатина припада хидрокарбонатно-сулфатно-калцијско-магнезијском типу. Припада, такође, категорији хладних, гвожђевицима, угљено-киселих, добро минерализованих вода. (Стојадиновић Д., Стојадиновић В. 2009, 144-145).

Температура воде износи 13 - 15°C, рН вредност 5,7 – 6,5 (Филиповић Б. 2003, 47).

На простору Беле Воде евидентирано је неколико археолошких налазишта. Локалитет Буњиште налази се на левој обали Западне Мораве, са обе стране пољског пута, преко скеле повезаног са насељима на десној обали реке (Бресно Поље, Глободер, Мачковац...), односно на путу који је одувек повезивао Левач са десном обалом Западне Мораве.

С. Мијатовић је, почетком XX века, записао: „Близу Мораве на месту Буњиштима где је било старо село, налазе се комади од мамуза, узенгија, копаља, стрела, даље старински новци и рботине од земљаног посуђа“ (Мијатовић 1905, 316). Историјски извори наводе да је средњевековно насеље на локалитету Буњиште носило назив Лазац.

Данас се у профилу леве обале Западне Мораве уочавају тамнија удубљења где се налази на фрагменте керамике, опеке и ћеремиде. Удубљења се међусобно разликују по облику, величини и дубини (до два метра), па се за мања може сматрати да представљају позајмишта земље, док су већа остаци земуница. Откривени фрагменти керамике најчешће припадају црно печеним лонцима украшеним урезаном хоризонталном или таласастом

линијом. Оквирно се могу временски одредити у XV и XVI век. У близини локалитета откривени су и остаци монооксила дугог пет метара. Неколико стотина метара северно, често се изоравају полутесане надгробне плоче од беловодског пешчара. На том месу могла се налазити некропола насеља смештеног на обали Западне Мораве. (Берић 1993, 83).

Приликом градње нове цркве у Белој Води, 1994. године, дошло је до открића занимљивог грађевинског објекта. Откривена је нека врста калдрмисане камене стазе, у облику ћириличног слова П, оријентисана у правцу исток – запад, ширине око 1,20 м и дужине од око 8 м. Са спољне стране стазе у низу су биле сложене римске кровне тегуле. Једини покретни налаз, поред мноштва фрагментованих тегула, била је дршка римске амфоре.

Д. Рашковић и Н. Ђокић сматрају да би на овом месту могло бити речи о простору за хлађење свеже испечених римских тегула, преношених по стази и спуштаних уз њену ивицу. Камена стаза је служила да се много не изгази простор за хлађење тегула, тако да тај простор остане сув и раван. Недалеко од објекта налази се јама одакле је доскора вађена глина за печење опеке. У складу са овом идејом може се даље претпоставити да се недалеко од овог места налазила античка цигларска пећ, будући да тегуле сигурно нису доношене са веће удаљености (Рашковић, Ђокић 1997, 144 – 145).

У самом центру Беле Воде, око стотину метра јужно од Беловодске чесме, у лето 2000. године констатовано је постојање вишеслојног локалитета. Приликом копања јаме за потребе оближњег кафића пронађена је већа количина керамике из старијег гвозденог доба и типичан поклопац античке зделе (Рашковић 2001, 17). На локалитету је евидентирана керамика датована у гвоздено доба I, односно почетну фазу гвозденог доба II а – Калакача хоризонт (Стојић, Чађеновић 2006, 57 – 61; Чађеновић 2011, 28, Т. II, 4 – 7).

На узвишењу Чукар, на ивици Беле Воде, у оквиру имања Милана Милетића, чести су налази тегула. Важно је напоменути да мештани планирају да на овом месту изграде цркву (Берић 1993, 85-86).

На потесу Слатина налажени су артефакти из периода неолита. Изнад последњих доњомалских кућа налазе се остаци црквишта. На локалитету је приметно постоље часне трпезе израђено од беловодског пешчара, а мештани казују да је на овом месту пронађена метална икона са представом Богородице. У позадини овог локалитета уздише се стрми врх Градиште, на чијем су врху и у подножју евидентирани археолошки налази чији описи, за сада, нису публиковани. Треба поменути и неолитске налазе са локалитета Пајкина пољана и уникатни примерак новчића кнеза Лазара, пронађен у потесу Циганлија где се некада, према причама, налазило „старо гробље“ (Берић 1993, 86).

Иначе, Бела Вода је позната по лежиштима камена, чувеног беловодског пешчара, од кога су изграђене готово све цркве и манастири подигнути крајем XIV и почетком XV века, стилски одређених у моравску школу у архитектури.

Налази опека сведоче о живој градитељској делатности на овом простору у античком периоду. Немамо директне податке о експлоатацији термалних извора у Белој Води у римском периоду, али постоје јасни докази о подизању грађевина у насељу или вили рустици. У оквиру могућег грађевинског комплекса вероватно су се налазиле и терме, можда повезане са локалним изворима минералних вода, које су сигурно имале удела у свакодневном животу током античког периода.

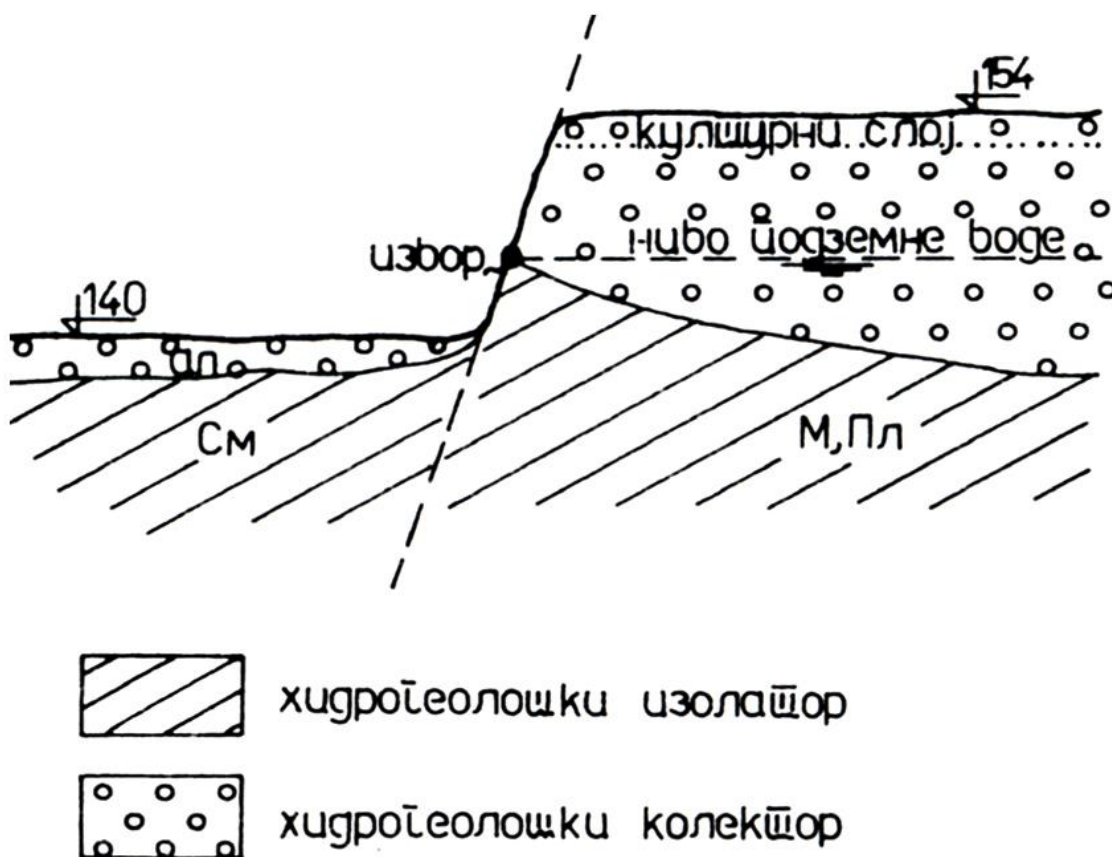
7.9. ЧИТЛУК

Читлук-Конопљара			
Неолит	Старчевачка култура	НАСЕЉЕ	
Крај позног бронзаног доба и почетак старијег гвозденог доба	Брњичка културна група	НАСЕЉЕ	
Старије гвоздено доба	Брњичка културна група и културни комплекс Белегиш 2	НАСЕЉЕ	
Антика		НАСЕЉЕ и гроб број 126 и, евентуално гроб број 1 из средњовековне некрополе	
Средњи век	Словенски период	КУЋЕ	IX-X век
Средњи век		НЕКРОПОЛА са 126 гробова (1. или 2. припадају античком периоду)	X-XIII век
Средњи век		НАСЕЉЕ 500 метара низводно од Конопљаре	X-XIII век

Читлук је предграђе (приградско насеље) Града Крушевца у Расинском управном округу. У Читлуку постоји извор термалне воде каптиран у виду чесме. Температура воде износи 13,3°C, рН вредност 5,5. Спада у групу угљокиселих вода (Филиповић Б. 2003, 47).

Извор у Читлуку наводи још 1851. године тадашњи начелник санитета Кнежевине Србије Е. Лидермајер (Стојадиновић Д., Стојадиновић Б. 2009, 146). Прву хемијску анализу читлукче воде дао је Т. М. Леко 1922. године. У питању је хладна, угљокисела вода минерална вода са повишеном концентрацијом радона (152,0). По свом хемијском саставу одређена је као хидрокарбонатно – сулфатно – калцијска вода, са повећаном концентрацијом магнезијума (Исто).

Археолошки локалитет Конопљара налази се на периферији села Читлук, низводно од ушћа Пепељуше, на десној обали Западне Мораве, од које је удаљен око 150 метара. Налази се на платоу који је петнаест метара виши од нивоа реке. У питању је вишеслојни локалитет са налазима из периода неолита, периода прелаза из бронзаног у гвоздено доба, гвозденог доба, антике и средњег века.

Сл. 33. Хидрогеолошки профил археолошког локалитета Конопљара у Читлуку, према Трифуновић 2001, 23, сл. 3.

Локалитет је први пут забележен у стручној литератури 1951. године, захваљујући налазу каменог чекића – секире из периода неолита (Гарашанин Д., Гарашанин М. 1951, 60). У Народни музеј Крушевац је 1977. године стигао златни скифат византијског цара Јована III Дуке Ватаца, кован средином XIII века, пронађен у близини локалитета. Неколико година пре почетка систематских ископавања, крушевачки музеј је дошао у

посед и бронзаног новчића Констанција II са истог локалитета, датованог између 337. и 341. године (Рашковић 2001, 81).

Локалитет је, у два маха, 1984. и 1994. године, рекогносцирала екипа Завода за заштиту споменика културе из Краљева. Повод за рекогносцирање и, потом, систематско истраживање локалитета, представљала је планирана траса магистралне заобилазнице око Крушевца Налазиште је систематски истраживала екипа Народног музеја Крушевац у периоду од 1994-1996. године.

Најстарији слој на насељу припада старчевачкој култури. Неолитски материјал пронађен је у западном делу истражене површине локалитета. Рекогносцирањем околних парцела утврђено је да се старчевачко насеље простирало на површини већој од једног хектара. Могу се пратити хоризонти насељавања из неколико фаза старчевачког периода (Чађеновић 2001, 27).

Покушај тумачења карактера истраженог дела старчевачког насеља пружио је Н. Н. Тасић. Према овом аутору, мноштво налаза од камена, али и релативно мали број откривених готових производа литичке индустрије, сугеришу да је реч о открићу „индустријске зоне“ овог старчевачког насеља. Проширујући своју теорију, Н. Н. Тасић сматра да је могуће да се стамбени део насеља налазио на источном делу истражене површине, где су га уништили каснији укопи (Тасић, Н. Н. 2001, 44).

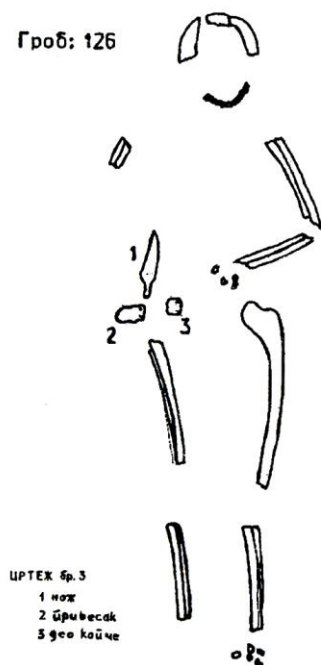
Највећи део праисторијских налаза са локалитета Конопљара представља керамика из периода прелаза бронзаног у гвоздено доба и, највероватније, из позног бронзаног доба. Имајући у виду да је стратиграфија поремећена, за решавање хронолошких питања најважнија су налази керамике из петнаест затворених целина (објеката) (Стојић, Чађеновић 2001, 47).

У фазама гвозденог доба I b-d, насеље на Конопљари је потпуно интегрисано у јединствену културу чији се развој може пратити у највећем делу Поморавља (Исто).

За тему нашег рада свакако су најзанимљивији налази са античког насеља на Конопљари, које се у великој мери се подудара са простором насеља из прелазног периода из бронзаног доба у старије гвоздено доба. Археолошка истраживања успела су да захвате

само руб античког насеља, док истражена површина обухвата само део хоризонта из прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба.

Већ прве отворене археолошке сонде су указивале да се на Конопљари налази вешеслојни локалитет са значајним остацима из касноантичког периода. Како је истраживани део локалитета био подељен у секторе, антички налази прво су регистровани у сектору В, где се налазио танак касноантички слој (око тридесетак центиметара). Од керамичких налаза преовладава сиво печена, док се ређе јавља црвено печена грнчарија. Међу облицима керамике доминирају лонци и зделе (Исто, 82).

Сл. 34. Антички гроб бр. 126 са локалитета Конопљара у Читлуку, према: Рашковић 2001, 99, цртеж 3.

Посебну пажњу у сектору В привлачи групни налаз 86 комада римског бронзаног новца. Од укупно 49 идентификованих комада, 80% припада новчаним емисијама из времена Валентинијана и Валенса, односно периоду између 364 – 375. године. Преостали комади (укупно 37), потпуно нечитљиви, вероватно припадају истом периоду. Непосредно

уз новац налазило се неколико фрагмената крчага од светлосиве керамике са одломком језичасте дршке, што би могло значити да се новац налазио у плитко укопаном суду, из тог разлога разбијеног и заједно са делом новца развученог по налазишту (Исто, 90 – 91).

У близини групног налаза римског новца откривено је и неколико појединачних металних налаза: гвоздена секира са мало повијеним сечивом које се од ушице равномерно шири, длето са широким лепезастим сечивом и лоше очувани нож. Поменути налази могу се датовати у касноантички период.

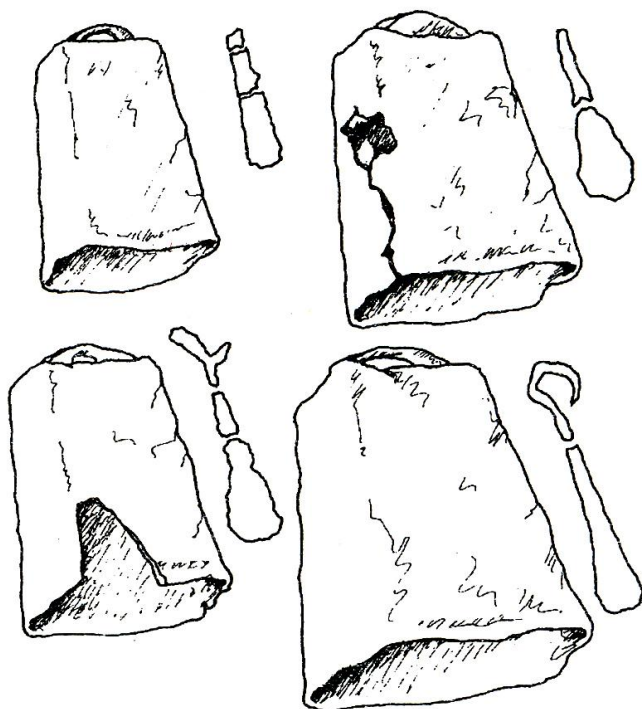
Нешто теже могућности за датовање пружа налаз маказа са крацима спојеним на зглоб. Краци маказа се петљасто завршавају формирајући кругове за провлачење прстију. Овај тип налаза није чест на касноантичким налазиштима и јавља се само у Сремској Митровици и Бољетину (Поповић, И. 1988, 98).

Занимљиви метални налази из античког периода јављају се и у североисточном делу сектора В (Рашковић 2001, 83). Готово површински налази, у слоју хумуса, су: оловно огледало, датовано у раздобље од средине II до краја III века, јако оштећена фибула са задебљањем на луку из II – III века и профилисана бронзана апликација од танког лима. На јужном делу истраживаног простора, на нешто већој дубини, откривене су две оштећене крстасте фибуле, карактеристичне за средину IV века (Исто, 85).

Поменути налази нагостили су откриће занимљивијих остатака античке материјалне културе, у оквиру откривене растресите, али местимично збијене формације спаљеног кућног лепа, неправилног облику, дужине од око четири метра. Површина прекривена лепом имала је изглед растресите поднице, или дела обрушеног зида измешаног са подницом. На површини формације лепа, изузев бројних налаза римске керамике, пронађена су два комада римског бронзаног новца. Оба новчића, типа *Gloria romanorum* и *Securitas Republicae*, потичу из периода 364-375. године (Исто, 81).

Најзанимљивији антички налаз са Конопљаре представљају четири бронзана звона, пронађена такође у формацији лепа. Три звона су лежала у низу, двадесетак центиметара удаљени једно од другог, док се четврто звоно налазило са стране, на подједнакој

удаљености. Положај звона показује да су се она на том делу површине спаљеног лепа наша истовремено. На звонима су видљиви трагови пожара.

Сл. 35. Бронзана звона са локалитета Конопљара у Читлуку, према: Рашковић 2001, 100, Т. 6.

Звона су израђена од бронзе, са звоноликом формом правоугаоног облика која се постепено шири. Висина звона без петље износи 8,7-11,7 цм, ширина на врху 5,5-6,8 цм, а ширина на дну 7-8,1 цм. На врху се са спољне стране налази петља за качење, а унутра петља за вешање клатна. Клатна имају кукицу за качење, а завршавају се проширењем у облику бата (Рашковић 2001, 99 – 100).

Звоно готово истих карактеристика пронађено је релативно близу, приликом ископавања рановизантијског утврђења Момчилов град на Јухору, код села Поточца (Брмболић 1986, 204, сл. 33). Намена ових звона могла би бити култна, попут бронзаног

звона из једне од базилика са Градине на Јелици (Милинковић 1988, 72), али је много вероватије да су представљала део сточарског прибора.

Помало неочекивано, на површини лепа тог, генерално скромног објекта, пронађена су два дела златне огрлице. Сачувани су делови за затварање, са цилиндричним шупљим перлицама, проширеним у средини, од златног лима, датованих у III – IV век. Дужина перлица износи 1 цм. Седам перлица везано је за кукицу за затварање, а три за део са алкицом за качење кукице. Делови за затварање огрлице су четвороугаоног пресека који се постепено сужава, дужине 2,2 цм на делу са кукицом и 3,2 цм на делу са алкицом за затварање огрлице (Рашковић 2001, 84).

Пажњу привлачи и налаз бронзаног обруча полукружног пресека, дужине 8,3 цм. Обруч је украшен низом двоструких хоризонталних набора између којих се налази гребенасто узвишење. Налаз се може одредити као торквес и датовати у период старијег гвозденог доба. Не постоје аналогије везане за антички период, иако је пронађен на калдрмисаној површини димензија 3,1 x 2,5 м, обележеној као објекат 2, где су пронађени антички налази, укључујући и новчић Констанција II (Исто).

Најзанимљивији део античког слоја на Конопљари чине укопи четири јаме већих димензија, са бројим археолошким материјалом из античког периода - керамика, наушнице, наруквице од бронзе и стакла, гвоздени ножеви, врх гвозденог копља са тулцем, бронзане апликације, бронзани новчићи из IV века, игле, стилуси... (Исто, 84 - 87).

Приликом ископавања источног дела локалитета пронађена је средњовековна некропола, утврђене површине од 700 м². Пронађено је укупно 126 скелетних гробова. Гроб број 126 и, евентуално, гроб број 1, могу се одредити у период касне антике. Гроб обележен редним бројем 126 налазио се на око седам метара удаљености од средњовековне некрополе. Покојник је био положен у смеру север – југ. Руке покојника су биле смештене на крило. У гробу је пронађен антички појасни привезак у оклику амфоре (висине 4,4 цм, ширине 1,8 цм), откривен заједно са бронзаном појасном копчом и гвозденим ножем. Највероватније су, на десном боку покојника, о појасу висили привезак у облику амфоре и нож (Исто, 87).

Покојник у гробу број 1 био је положен у смеру исток – запад, са десном руком на крилу, а левом савијеном на грудима. По начину и оријентацији укопа гроб 1 одговара осталим гробовима из средњовековне некрополе. Оно што је навело Д. Рашковића на претпоставку да би овај гроб могао да потиче из периода касне антике јесте чињеница да се гроб налази на петнаестак метара удаљености од најближег гроба из густе скупине гробова средњовековне некрополе, као и бронзани прстен откривен на покојниковој десној руци. Прстен је кружног пресека, са округлом, благо издубљеном главом и уметнутом плавом стакленом пастом. На раменима прстена налазе се по три мања кружна удубљења где су се могла налазити зрна стаклене пасте (Исто, 87 - 88).

Током прве године археолошких истраживања на Конопљари пронађено је пет мањих згаришта кућа. Највеће згариште имало је пречник од преко три метра. Дебљина слоја гаражи у највећем згаришту прелази 30 цм. У слоју гаражи пронађени су фрагменти керамике, руком гњетани и рађени на спором витлу. Керамика, коју у највећој мери чине лонци, украшена је једнолинијском и вишелинијском валовницом. У питању је керамика карактеристична за насеобинске локалитете. Поред фрагмената керамике, у слоју гаражи налазило се много ситног камења, па се закључује да згаришта представљају остатке кућа уништених познијим пољопривредним радовима због чега није било могуће утврдити њихове облике и димензије. Грбови позније средњовековне некрополе укопавани су директно у згаришта. На основу ове чињенице и покретних налаза откривених у згариштима, време постојања овог насеља одређује се у IX – X век (Берић 2001, 114 – 115).

Средњовековна некропола заузима површину од 700 м². Откривено је укупно 126 гробова (већ смо навели да гроб број 126 и, евентуално, гроб број 1 могу припадати античком периоду). Власник имања је, током педесетих година XX века, уништио тринаест гробова (Исто, 109).

На основу гробних налаза почетак коришћења некрополе може се одредити у X век. За датовање је битно истаћи и налаз новца Манојла Комнина и раније помињани случајни налаз златног скифата Јована III Дуке Ватаца, пронађен у непосредној близини локалитета. Завршна фаза коришћења некрополе оквирно се датује у половину XIII века,

што би се могло повезати са продорима Монгола или Бугаро – Кумана. Некропола је, вероватно, припадала сеоском насељу чији трагови се уочавају поред десне обале Западне Мораве, око 500 метара низводно од Конопљаре (Исто, 114).

Античко сеоско насеље и откривени делови некрополе на Конопљари могли су бити повезани са постојећим минералним изворима. Избор локације могао је бити повезан са оближњим стратешким положајем у Кукљину, али и минералним извором у близини локалитета. Од предмета везаних за култ можда имамо налазе бронзаних звона, али то морамо узети са великом резервом. Са друге стране, о дугим одјецима античких веровањана овом простору сведоче и налази из гробова са средњовековне некрополе где је као гробни прилог пронађен новац, најчешће антички, некада у устима или руци покојника.

7.10. МРМОШ

Мрмош			
Метално доба		Каниц наводи налаз КАМЕНЕ СЕКИРЕ	
Касна антика-рани средњи век		Локалитет Градиште или Милошев Град у Лаћиследу	VI век
Средњи век		ЦРКВА	Шеста или седма деценија XIV века.

Мрмош је насеље у Србији у Општини Александровац у Расинском управном округу. У насељу постоји више копаних бунара са термалном водом. Припадају групи угљокиселих вода. Температура воде износи 13°C, рН вредност 5,8 (Филиповић Б. 2003: 48).

Каниц наводи да из Мрмоша потиче једна камена секира, израђена од амфиболског андезита, дуга 10, широка 6,5 и висока 6,5 cm, са заравњеним ивицама, и отвором за држаље који се навише сужава од 3 на 2,5 cm. Путописац наводи да се секира налази у Београду (Каниц II 1989, 84).

У непосредној близини Мрмоша, готово на самој граници сеоских атара, у оближњем селу Лаћислед, налазе се остаци рановизантијског утврђења познатог под именима Градиште или Милошев Град. Бедеми, окружујући купасти врх са заравњеним елипсоидним платоом, имају димензије од приближно 100 x 70 м. Готово сав камен из бедема је извађен, па се траса бедема само наслућује. Сачуван је само мањи део зидан тесаницима (Рашковић, Берић, Бугар, Трифуновић, Чађеновић 2000, 17). Сматра се да је утврђење штитило пут који је водио долином реке Пепељуше у правцу Жупе.

На локалитету је пронађена касноантичка керамика, где се издваја већим делом сачувано тело црвено печеног крчага и део амфоре са чешљастим орнаментом. (Рашковић 2000, 47). Откривен је и усамљени налаз новчића Јустина I, кован у Константинопољу (Рашковић, Гаврић 2011, 455).

У атару Лаћиследа налазе се и остаци цркве подигнуте током шесте или седме деценије XIV века. Завод за заштиту споменика културе из Краљева је 1972. године извршио археолошка истраживања, после чега су спроведени конзерваторски радови на објекту (Станић 1975, 312).

Рановизантијско утврђење у Лаћиследу подигнуто је на стратешки доминантном положају. Истина, у његовој непосредној близини налази се још неколико локација са сличним условима, тако да не можемо занемарити могућност да је и близина минералног извора, као и могућност његове експлоатације, утицала на избор места за подизање утврђења.

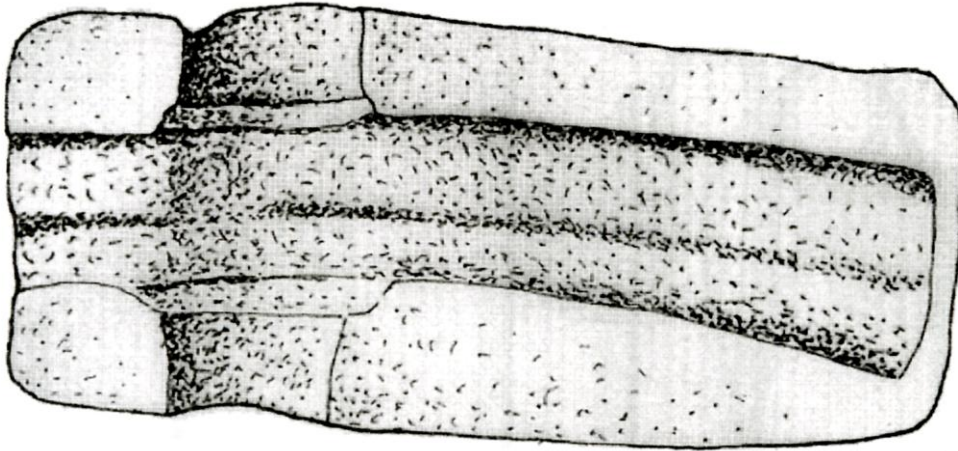
7.11. ВЕЛИКА ЛОМНИЦА

Велика Ломница			
Средње бронзано доба	Продор Хигелграбер културе Br B2 – Br C2 по Рајнекеу	Налаз двостраног каменог калупа за изливање бојне секире	1500. до 1300. године пре нове ере
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба I - II	Локалитет између Велике Ломнице и Великог Головода КЕРАМИКА	
Антика		Случајни налази бронзаних новчића Веспазијана и Антонина Пија	

Велика Ломница је насељено место града Крушевца у Расинском округу. Кроз Ломницу пролази пут који води на планину Јастребац. У насељу постоји копани бунар са водом угљокиселог типа. Температура воде износи 13°C, рН вредност 6,7 (Филиповић Б. 2003, 46).

Велика Ломница, место које је, пре Другог светског рата због квалитета минералних вода, називано и “југословенским Вишијем“, при садашњем стању истраживања не обилује археолошким локалитетима, мада постоје случајни налази откривени на овом подручју.

Из Велике Ломнице потиче случајан налаз двостраног каменог калупа за изливање бојне секире са профилисаним цевастим насадником и купастим диском. Калуп је израђен од две врсте камена – за једну половину је употребљен дацитоандезит, а за другу туфит, оба вулканског порекла. Димензије калупа износе 16 x 7 x 6 цм.

Сл. 36. Калуп за ливење бојних секира, према: Богдановић 2001, 183, сл. 1.

Масиван је и са спољне стране има видљиве трагове везивања, што указује на његову виšekратну употребу. На постојање диска упућује чињеница да је калуп са темене стране отворен и прецизно заравњен. На овако обрађену темену страну могао је бити причвршћен додатак за изливање јабучице, односно диска. И. Богдановић сматра да присуство ливачке опреме упућује на извесне металуршке активности на простору крушевачког окружја, због чега овај налаз не би требао да буде усамљен. Међутим, у Србији се овај тип налаза, иначе широко распрострањен у средњој Европи, повезује са продором Хигелграбер културе на подручју Бачке и Баната у периоду средњег бронзаног доба – Вг В2 – Вг С2 по Рајнекеу, односно од 1500 до 1300 године пре н. е. Исти аутор наводи да је ово за сада једини налаз овог типа јужно од Саве и Дунава, са изузетком једног комада калупа, али друге варијанте, из Жутог брда. Изузетност ове појаве појачава и чињеница да се ради о издвојеном налазу прибора за израду офанзивног оружја, односно предмета који не би смео да се нађе у непријатељским рукама (И. Богдановић 2001, 178).

Калуп из Велике Ломнице данас се налази изложен у сталној поставци Народног музеја Крушевац. Уз калуп изложена је и метална секира која је у данашње време израђена по моделу калупа.

Налази керамике који су пронађени нешто изван Велике Ломнице, у правцу суседног насеља Велико Головоде, оквирно се датују у период старијег гвозденог доба I – II (Стојић, Чађеновић 2006, 78).

Предање везује коришћење термалних извора у Великој Ломници још за старе Римљане. Археолошки извори, за сада, то директно не потврђују. У Великој Ломници нису пронађени налази који несумњиво сведоче о животу на овом простору у античком периоду. Мештанин Д. Тугулић у свом поседу чува два комада новца за које тврди да му није познато њихово порекло. У питању су денари Веспасијана и Антонина Пија (Рашковић 1998, 26).

Археолошка истраживања, која до сада нису спроведена на овом простору, вероватно ће открити и постојање античких слојева који могу бити повезани са релативно лако доступним минералним изворима.

7.12. РИБАРСКА БАЊА

Рибарска Бања				
Неолит	Винчанска култура		Локалитет Чукар у Бољевцу НАСЕЉЕ	
Средње бронзано доба	Вг С по Рајнекеу		Рибарска Бања случајан налаз врха бронзаног копља (или стреле)	
Позно бронзано доба	Брњичка културна група		Локалитет Чукар у Бољевцу НАСЕЉЕ	
Позно бронзано доба			Локалитет Позлатска река НАСЕЉЕ	
Старије гвоздено доба			Локалитет Чукар у Бољевцу УТВРЂЕЊЕ	1200. година пре нове ере
Млађе гвоздено доба			Локалитет Чукар у Бољевцу УТВРЂЕЊЕ Остава металних предмета и римски републикански денар из 101. године пре нове ере	II-I в.п.н.е.
Антика			Локалитет Падине у Рибару Запис о проналаску „Суда са римским новцем“	
Касна антика / Ранисредњи век			Локалитет Чукар у Бољевцу УТВРЂЕЊЕ	IV-VI в.н.е

Рибарска Бања је насељено место града Крушевца у Расинском управном округу. Удаљена је од Крушевца око 35 километара. Налази се на североисточним обронцима Великог Јастрепца, у клисурастом делу Рибарске реке. Температура воде износи 38 - 41°C, рН вредност 9 (Филиповић Б. 2003, 48).

У окружењу Рибарске Бање истражен је праисторијски локалитет Позлатска река. Локалитет је истражен у оквиру пројекта истраживања праисторијског насељавања у оквиру микрорегије Рибарске реке. Пројекат је реализован у организацији Балканолошког института, уз сарадњу са Бруклин колеџом универзитета у Њујорку (Brooklyn College CUNY) и Народним музејем Крушевац. У питању је био део већег пројекта под називом *Предримска Дарданија у светлости археолошких извора* (Палавестра, Bankoff 1986, 51).

Локалитет Позлатска река налази се у селу Позлата, са обе стране Позлатске реке, притоке Рибарске реке. Смештен је на обронцима Јастрепца, у правцу долине Јужне Мораве, на надморској висини од 230 метара. Локалитет је први пут истраживан 1968. године, када су откривени фрагменти кућног лепа и керамике датовани у период позног бронзаног доба, док је 1985. године откривен део праисторијског стамбеног објекта (Томић Е. 1968, 31 – 32).

Откривена је полукружна конструкција, очито део праисторијског стамбеног објекта, чији други део је обрушила река. Конструкција је била грубо окружена каменом. У оквиру конструкције пронађени су бројни фрагменти угљенисаног дрвета, керамике и кућног лепа. Није било налаза животињских костију. Објекат је уништен у пожару. Пронађени фрагменти керамике су делови питоса и здела, грубе фактуре, понекад украшени брадавичастим орнаментом и пластичним тракама са урезима. Аналогије се проналазе у керамици параћинске и медијана групе. Флотација земље из стамбеног објекта и културних слојева показала је постојање остатака житарица (Palavestra, Bankoff 1986, 51; Тасић Н., Томић Е. 1987, 130; Капуран 2009, 119 - 120).

Геомангнетска проспекција и ископавања показала су да, у непосредној околини објекта, нису постојале друге грађевине, али да се веће концентрације керамике и лепа

јављају на површини на неколико места, удаљених од 100 – 200 метара, што указује на могућност да је стамбени објекат припадао насељу разбијеног типа из периода позног бронзаног доба (Palavestra, Bankoff 1986a, 51).

Утврђење Чукар налази се на источном крају Великог Јастрепца, на улазу у село Бољевац, са леве стране пута који из Рибара води у Бољевац, око 1,5 километар изнад првих воденица на Биљевачкој реци. Локалитет је откривен на узвишењу елипсоидног облика, коме је дужа страна оријентисана у правцу север – југ. Дужина узвишења износи око 200 метара, а ширина 30 – 50 метара. Са северне стране, у основи се уочавају остаци бедема. На јужној страни налази се мање узвишење, где је утврђено постојање веће количине малтера (Рашковић, Трифуновић 2004, 73).

Чукар, иако смештен на почетку источних падина Јастрепца, ипак доминира питомом долином Рибарске реке, шиљеговачким и алексиначким крајем, а налази се и надамак комуникације ка средишњем делу Топлице, чију основу представља кланац Клисурса. Није без значаја што се утврђење налази надамак комуникација које воде преко превоја Гребец. Брдске стазе са Чукара, преко самог Великог Јастрепца, подно врха Капавац, излазе на Краљеве воде и рановизантијско утврђење Велико кале у Баботинцу. Градац у Бољевцу, по томе што се простире на неколико тераса подсећа на утврђење из старијег гвозденог доба Богомољиште у Кукљину и градиште из гвозденог доба и периода ране Византије, Укоса у Град Сталаћу (Рашковић 2002, 66).

О старијим коренима утврђења у Бољевцу, не сведочи само изглед утврђења са више тераса надовезаних једна на другу, него и археолошки материјал откривен приликом сондажних рекогносцирања локалитета. Керамички налази указују на то да је прво насеље на овом месту настало у време винчанске културе. Извесно је да су на овом локалитету постојала насеља брњичке културне групе, као и из периода старијег и млађег гвозденог доба (Чађеновић 2007, 17-18).

Народни музеј Крушевац је, током рекогносцирања изведених 2002. године, добио на поклон случајан групни налаз од тридесетак гвоздених предмета пронађених на локалитету Чукар. Налаз садржи типичне предмете, оквирно везане за присуство Келта на простору Поморавља: ножеве, бронзане посуде, гвоздене копче, фрагменте бронзаних

судова, трозубе жараче, делове коњске опреме, мамузе, бријаче, врхове копља, тулце за усађивање, длета, дршке гвоздених котлића... Два ножа из групног налаза украшена су издужним волутама сличних орнаментима на келтској керамици. Међу гвозденим предметима посебно се истиче делимично очувана гвоздена фибула карактеристична за крај латенског периода, односно последње деценије I века пре нове ере и почетак I века нове ере (Рашковић, Трифуновић 2004, 73).

Са истог места потиче и налаз римског републиканског денара из 101. године пре нове ере. Аверсу храси глава РOME окренута надесно са натписом PV на аверсу и, на реверсу, представа Викторије у биги, са натписом RVF M LVCILI. Налаз денара можда може помоћи за прецизније датовање слоја из млађег гвозденог доба (Стојић, Чађеновић 2006, 64 – 70).

Занимљиво је навести и да постоји податак да је мештанин С. Петровић у Рибару, на потезу Падине, неколико година пре почетка Другог светског рата „изорао суд са римским новцем“ (Гагић 1998: 25). Ближих података о новцу из оставе, као и о њеној даљој судбини нема.

Занимљив је и случајан налаз врха копља из Рибарске Бање, данас чуван у Народном музеју Крушевац. Налаз се оквирно датује у период средњег бронзаног доба. Реч је о врху бронзаног копља (или стреле) са дубоким коничним тулцем и уским пламенастим листом. Тулац је при дну паралелно перфориран за причвршћивање на стабло. Лист је танак, издвојен из масе конуса. Укупна дужина копља износи 10,9 цм; дужина листа 7 цм, очувана ширина листа 1,7 цм, спољни пречник тулца 1,7 цм. Тежина копља износи 30 грама (Богдановић 2001, 180 – 181, кат. 3).

И. Богдановић сматра да поменуте димензије и тежина не обезбеђују прецизност овог пројектила употребљеног у виду копља. Танка дршка не може довољно чврсто да лежи у шапи, а лаган врх не обезбеђује велики домет, брзину и пробојну моћ пројектила. Из тог разлога је могуће да се, у овом случају, пре ради о врху стреле великог стрелачког лука, што би представљало нови податак о наоружању коришћеном током средњег бронзаног доба (Богдановић 2001, 178).

Трагови насеља из старијег гвозденог доба, датованог око 1200. године пре нове ере и млађег гвозденог доба из периода II - I века пре нове ере, дају основу претпоставку да је локалитет био повезан са оближњим изворима на простору данашње Рибарске Бање, чију су лековиту воду сигурно користили становници насеља у Чукару. Лековите воде оближњих изворишта користили су и каснији становници Чукара, који су ово место насељавали у периоду римске доминације и рановизантијске епохе. Сведочанстава о животу у касноантичком и рановизантијском периоду нема много, али фрагменти типичне керамике и остаци куле грађене уз коришћење велике количине малтера, која је фланкирала улаз у утврђење, представљају показатеље о егзистирању утврђења у том периоду.

Никада нису извршена систематска археолошка истраживања овог локалитета, тако да о богатом континуитету живота на овом месту сведоче углавном површински и случајни налази. Готово је извесно да се на овом месту налазила и фортификација из касноантичког и рановизантијског периода.

У Срнаљу код Рибарске Бање, Ж. Петковић је забележио постојање мегалита димензија 3,2 x 2,5 метара са три удубљења и представама људи, животиња, јахача и геометријских шара. Аутор датира мегалит у халштат, што је, свакако, несигурно, али може указати на постојање континуитета култног места на овом (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 58).

7.13. ТУЛАРСКА БАЊА

Туларска Бања				
Антика			Локалитет Дувари, Вича код Тулара Каниц бележи остатке КАСТЕЛА	
Антика			Локалитет Југозападно од моста ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКТИ и ОСТАВА АЛАТА	
Средњи век			Локалитет Црквине ГРАЂЕВИНА – ЦРКВЕНА (?) И НЕКРОПОЛА	

У Туларској Бањи постоје извори са водом угљокиселог типа. Температура воде износи 19,5°C, рН вредност 6,5 (Филиповић Б. 2003, 50).

У Вичи код Тулара, на брду Дувари, Каниц је уочио остатке утврђења, протумачивши их као остатке римског кастела (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 207). Исти аутор забележио је остатке кастела код села Врапца, на обали Туларске реке (Каниц I 1985, 339).

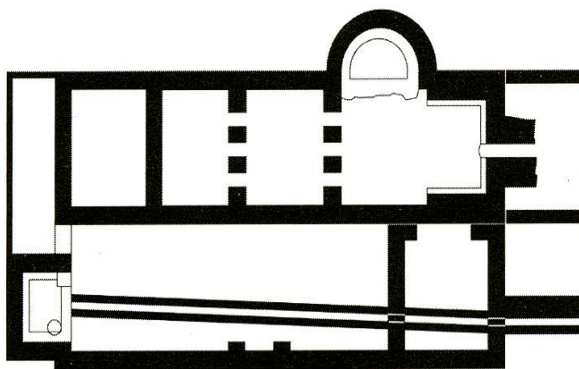
У самом Тулару, југозападно од моста, откривени су остаци грађевинских објеката. Како бележи В. Ивановић у записима о старинама у околини Лесковца, у близини објеката проналажен је и алат из римског периода (Stamenković 2013, 176).

На локалитету Црквина, налази се узвишење где је подигнута савремена црква Свете Тројице. На овом месту утврђено је постојање старије грађевине, на чијим је темељима сазидана садашња цркве. У окружењу старијег објекта формирала се некропола.

Изнад Црквина налази се узвишен и делом заравњен плато познат под називом Немањин манастир (Ercegović – Pavlović, Kostić 1976, 184).

А. Јовановић скреће пажњу на везу топонима Тулари са водом, посредно, и ијатричким култом. Поред Тулара о којима сада говоримо, постоје још два села са тим именом у Србији. Сва поменута насеља биће обрађена у оквиру рада. У близини Тулара из овог поглавља налази се локалитет Баце код Прокупља где је констатовано постојање римског купатила. А. Јовановић продубљује своју теорију да назив Тулари представља метатезу грчког термина $\lambda\omicron\varsigma\tau\pi\acute{o}\nu$ који означава топлу воду, врело, бању (Јовановић А. 2012, 153 – 154).

У селу Баце, приликом изградње деонице Плочник – Барлево, на путу Прокупље – Куршумлија, откривени су остаци римског купатила. Локалитет се налази код моста преко Бацке реке, у близини железничке станице Плочник. Терен на коме су откривене терме смештен је на југозападној падини испод локалитета Црквине код села Баце и припада ширем подручју винчанског локалитета Плочник. Истражен је и конзервиран већи део откривеног касноантичког објекта.

Сл. 37. Баце, план основе римског купатила, према: Јордовић 1999, сл. 1.

Реч је о купатилу са паралелним распоредом просторија. Испитана површина грађевине износи 24 x 13,30 м. Заштитним ископавањима откривен је већи део објекта, мада су извесни дело остали неистражени јер није било могуће проширити истраживану површину. Приликом радова на изградњи пута, пре ангажовања археолога, делимично је оштећен апсидални базен са хипокаустом. Купатило је преградним зидом подељено на северну и јужну половину. На јужној половини су се налазила четири базена. Базен обележен редним бројем 4 је представљао фригидаријум, а остала три калдаријуме. На северној страни објекта постојале су три просторије (Јордовић 1999, 197).

Ложиште хипокауста налазило се на западној страни испод базена 1 и апсидалног базена са топлом водом. На јужној страни базена 1 је апсидална просторија са банком за седење дуж целог полукружног зида. Малтер којим је премазан базен 1 показује трагове дугог коришћења. У топли део купатила се улазило из централне просторије на северном делу објекта (просторија 6). Северни део објекта састојао се од три просторије, међусобно повезане. Централна просторија, обележена редним бројем 6, била је далеко највећа и служила је као простор за припрему за улазак у базене. Друге две, бочне просторије на источној и западној страни северне половине објекта, имале су функцију гардеробе. Испод целог северног дела ишао је канал за воду. Хипокаусни стубићи су поређани у пет редова и имали су по једанаест опека. Зидови објекта су зидани каменом и опеком, с тим што су темељи од полуображеног камена, док су зидови зидани опеком. Димензије зидова износе од 90 цм до 1 метар. Ч. Јордовић сматра да је богатство термалних извора у Топлици свакако изазвало и њихово коришћење у античком периоду, на шта указују и терме откривене у селу Баце. У непосредној близини купатила налазили су се остаци уништеног извора са траговима канала цевовода који је снабдевао терме водом (Исто).

Објекат је имао фрескодекорацију, а малобројни покретни археолошки налази опредељују време подизања и коришћења објекта у крај III и IV век (Јеремић, Гојгић 2012, 26).

Готово је извесна повезаност античког локалитета у Тулару са минералним изворима. Поред самог топонима, о томе сведочи и постојање култног објекта са некрополом и римског купатила.

7.14. СИЈАРИНСКА БАЊА

Сијарина и Сијаринска Бања			
Антика		Сијаринска Бања Локалитет Извор Спас РИМСКИ КАПТАЖНИ ОБЈЕКАТ	
Антика		Сијаринска Бања Локалитет Великина њива трагови РУДАРСТВА	
Касна антика		Сијаринска Бања УТВРЂЕЊЕ	IV век
Касна антика-рани средњи век		Локалитет Градина I УТВРЂЕЊЕ	VI век
Касна антика-рани средњи век		Локалитет Градина II УТВРЂЕЊЕ	VI век
Средњи век		Сијаринска Бања ЦРКВА	XIV век (?)

У Сијаринској Бањи постоји осамнаест појава у виду извора, бушотина и бунара. Температура воде варира од 16 – 75°C, а рН вредност од 6,8 - 8 (Филиповић Б. 2003: 46).

Простор Сијарине и Сијаринске Бање богат је археолошким локалитетима из античког и рановизантијског периода. У Сијаринској Бањи регистровани су кастел, каптажни објекат и трагови рударења, док су околину данашње Сијарине штитила два рановизантијска утврђења. Археолошку слику овог краја допуњава средњовековни црквени објекат, највероватније из XIV века.

Треба поменути да се у Сијаринској Бањи налазе веће масе мермерног оникса, и то непосредно уз андезите и кристаласте шкриљце. Ж. Ђорђевић сматра да је оникс настао у једном од термалних извора. Важан је и податак да код Сијаринске Бање постоји низ мањих каменолома локалног значаја (Stamenković 2013, 175).

Према Каницу, код села Сијарина налазио се римски кастел, са функцијом заштите античког пута дуж трасе данашњи Пирот – Косово Поље (Гарашанин, М, Гарашанин Д. 1950, 144).

У близини Сијарине налазе се остаци два утврђења. На локалитету Градина I (или Градиште I) констатовани су остаци утврђења, највероватније кружног облика. У оквиру утврђења утврђени су трагови активности „дивљих археолога“. Од грађевинског материјала наилази се на тегуле, опеку и камен. Локалитет је документован у оквиру пројекта *Рекогносцирање општина Прешево, Бујановац и Медвеђа*, чији је носилац био Завод за заштиту споменика културе из Ниша. У збирци Народног музеја у Лесковцу чува се фолис цара Јустинијана I, кован у Константинопољу између 532 – 537. године. Наводи се да је пронађен на овом локалитету, мада је могуће да потиче и са локалитета Градина II или са утврђења у Сијаринској Бањи (Stamenković 2013, 175).

Сл. 38. Сијарина, Градина I, према: Stamenković 2013, 48, sl. 31.

Локалитет Градина II налази се на 500 метара удаљености, у правцу запада, од Градине I. На овом положају, на надморској висини од 928 метара, подигнуто је утврђење кружног облика. Јасно се уочавају остаци кружног бедема и куле. По габариту је мање од Градине I. Као и Градина I, локалитет је документован у оквиру пројекта *Рекогносцирање општина Прешево, Бујановац и Медвеђа (Isto)*.

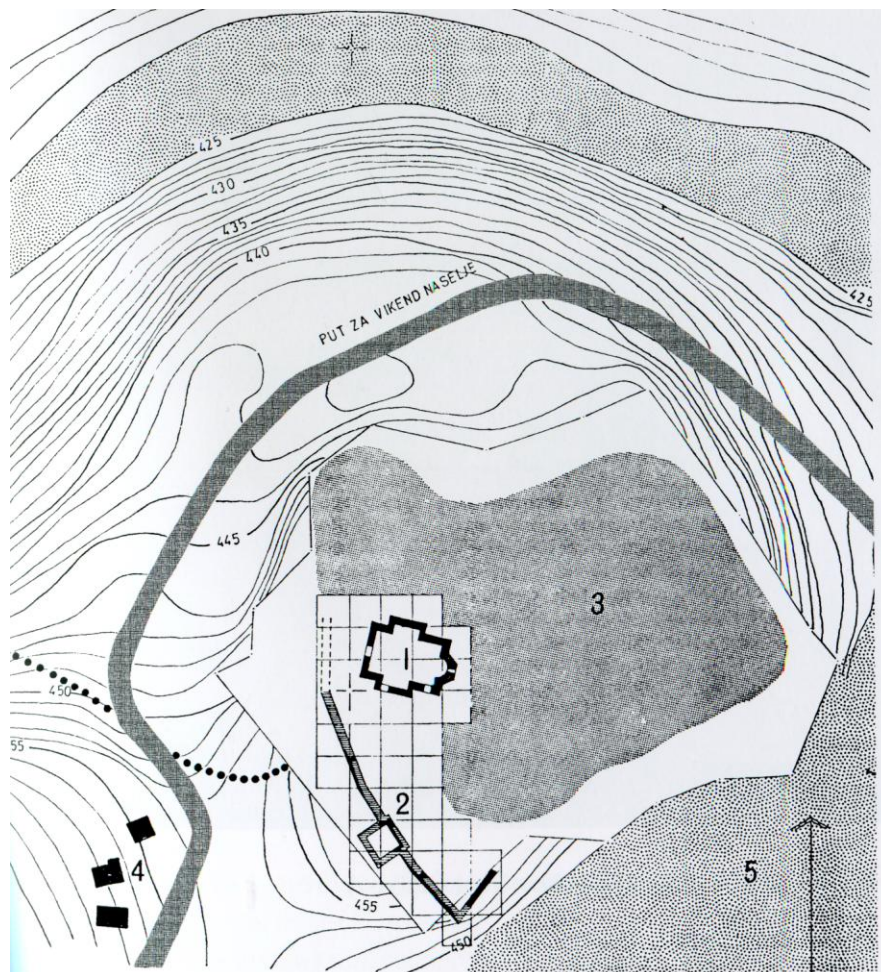
Сл. 39. Сијарина, Градина II, према: Stamenković 2013, 49, sl. 32.

На основу бележака В. Ивановића, имамо податке да су, на два места у атару Сијарине пронађени питоси. Са имања Илије Ђокића потиче фрагментовани питос, док је на локалитету Код баште откривен питос висине 1,25 метра (Isto).

Према Каницовим забелешкама, утврђење у Сијаринској Бањи налази се на високој кречној стени, на коти високој 690 м. Почев од коте креће стрмоглава низбрдица оријентисана у правцу Јабланице. Темељи овог утврђења били су, у Каницово време, добро видљиви (Каниц I 1985, 341-342).

Утврђење је доминирало околином и штитило је антички пут од данашњег села Свирце ка рудоносној области Новог Брда. Унутар овог утврђења налазе се добро очувани остаци крстообразне цркве, зидане од камених блокова и опеке римског формата. Црква је била омалтерисана са спољне стране. Њена унутрашња дужина износи преко једанаест

метара. Олтарска апсида је са спољне стране трочлана, а са унутрашње потковичаста (Stamenković 2010, 175-176).

Сл. 40. План утврђења у Сијаринској Бањи, према: Васић Ч., Симић 1989, 40, сл. 1.

На овом локалитету су 1987. године вршена сондажна истраживања. Том приликом установљено је да је црква Св. Илије подигнута на остацима старијег сакралног објекта. Регистровани су темељни остаци апсиде старије грађевине. Нађени су ситни фрагменти фрескописа и већи број комада опека и тегула. Испод темеља старијег црквеног објекта, уочен је укоп ширине 1,20 метара, оријентисан правцем север – југ. Покретног археолошког материјала није било, тако да је хронолошко одређење ових објеката отежано. Око цркве су констатовани гробни укопи покривени већим надгробним плочама

од дволискунског шкриљца. Гробови, у саставу старијег сакралног објекта, још нису истражени..У свим сондама је уочен велики број фрагментованих и целих касноантичких опека и тегула. Јужно од цркве ухваћена је траса оштећеног зида. Ч. Васић и З. Симић сматрају да је припадао касноантичком објекту. Исти аутори, уз дозу резерве, старију сакралну конструкцију опредељују у XIV век (Isto).

На основу свих прикупљених показатеља, поменути аутори су одредили три грађевинске фазе на овом локалитету. За прву фазу везују изградњу касноантичког кастела и могуће објекте у оквиру утврђења. Сондажним радовима регистровани су делови јужног бедема и његовог круништа. Друга фаза представља изградњу средњовековне цркве коју помињу Ф. Каниц и М. Ракић. Црква је, последњи пут као таква, забележена у архивском спису из 1893. године као „црква Страхинића Бана“. За изградњу ове цркве коришћен је грађевински материјал са објекта из старијег касноантичког кастела. Трећу фазу представља почетак градње цркве Светог Оца Николаја, између 1893. и 1923. године (Васић Ч., Симић 1989, 39-45).

На простору Сијаринске Бање регистровано је још неколико локалитета. На основу документације Народног музеја у Лесковцу, сачуван је податак да је на имању Андрије Вучковића пронађен римски новац (Stamenković 2013, 175 - 176).

Код извора Спас у Сијаринској Бањи, приликом изградње чесме откривена су два зида од опеке и малтера. Зидови су оријентисани у правцу север - северозапад и југ – југоисток. Дебљина малтера, опеке и фуге износи 3 – 3,5 цм. С. Стаменковић претпоставља да је реч о римском каптажном објекту (Isto, 176).

На основу бележака са рекогносцирања М. Гарашанина, спроведених у организацији Археолошког института 1951. године, познато је постојање трагова античког рударства. На локалитету Великина њива, смештеном на падини Сијаринског виса, забележено је постојање велике количине згуре, као и трагови рударског копа (Isto).

Велики број античких локалитета у Сијаринској Бањи и Сијарини недвосмислено указује на могућност експлоатације термалних извора у римском периоду. Овај утисак

значајно појачавају откривени остаци културних објеката и места са дугим континуитетом, као и постојање каптажног објекта.

7.15. ВРАЊСКА БАЊА

Врањска Бања			
Позно бронзано доба /Почетак прелазног периода из бронзаног доба у старије гвоздено доба	Брњичка културна група	Локалитет Црквиште ГРАДИНА	
Антика		Локалитет Латифка ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКТИ НАСЕЉЕ (?)	
Антика		Локалитет Бабуљица ОПЕКЕ	
Антика		Локалитет Западно и северозападно од цркве ЗИДОВИ И ОПЕКЕ	IV век
Антика		Локалитет Селиште ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКТИ	
Касна антика-рани средњи век		Локалитет Црквиште УТВРЂЕЊЕ	Крај IV – V век
Касна антика-рани средњи век		Локалитет Кале УТВРЂЕЊЕ	VI век
Средњи век		Локалитет Црквиште КЕРАМИКА	XIII – XV век

У Врањској Бањи постоји више извора и бунара са водом азотног типа. Температура воде варира од 63 – 100°C, а рН вредност од 6,7 – 7,2 (Филиповић Б. 2003, 50).

Врањска Бања је богата археолошким локалитетима, пре свега из периода антике и ране Византије. Најстарији налази потичу са локалитета Црквиште и одређују се у бронзано доба, односно почетак прелазног периода из бронзаног доба у старије гвоздено доба (брњичка културна група). У Врањској Бањи је на више места (Латифка, Бабуљица, код цркве, Селиште) уочено постојање римских грађевина и грађевинског материјала. Два утврђења истражена су на поменутом локалитету Црквиште (крај IV – V век) и, нешто млађе, на локалитету Кале (VI век). Најмлађи археолошки налази такође потичу са локалитета Црквиште и реч је о керамици датованој у XIII – XV век.

Постојање великог броја утврђења подигнутих на брдовитом ободу Врањске котлине познато је од раније, али су тек у новије време изведена археолошка истраживања на неким од тих локалитета. Током септембра 2003. године сондажно су истражена два утврђења на простору Врањске Бање. Истраживања су изведена у оквиру пројекта *Врање, Јабланица, Кукавица и Трговиште од VII-XI века*, подржаног од стране Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије.

Врањска Бања се налази у долини Бањске реке, 12 километара источно од Врања. Због лековитих особина термалних извора позната је као лечилиште, а очито је да су њена својства била позната и у античком периоду.

Ранија истраживања у Врањској Бањи показала су да се на том простору живело већ у праисторији, а посебно интензивно током античког периода. Прва ископавања обављена су 1964. године на локалитету Латифка, уз десну обалу Бањштице, неколико стотина метара јужно од Мораве. На истраженом простору откривени су остаци античких грађевина, међу којима се извесно налазио и култни објекат о чему сведоче налази камених блокова и плоча са натписом и рељефом, као и мермерних стубова.

За нашу тему посебно је значајан Каницов податак да су у Врањској Бањи пронађени „један исписани римски камен од белог мермера посвећен бањској нимфи,

делови канелираних стубова и други грађевински фрагменти“ (Каниц II 1989, 263). На жалост, није нам позната судбина споменика посвећеног нимфи, па у домену претпоставки остаје њен натпис и могућност да су поменути грађевински остаци представљали делове некадашњег светилишта посвећеног ијатричким божанствима.

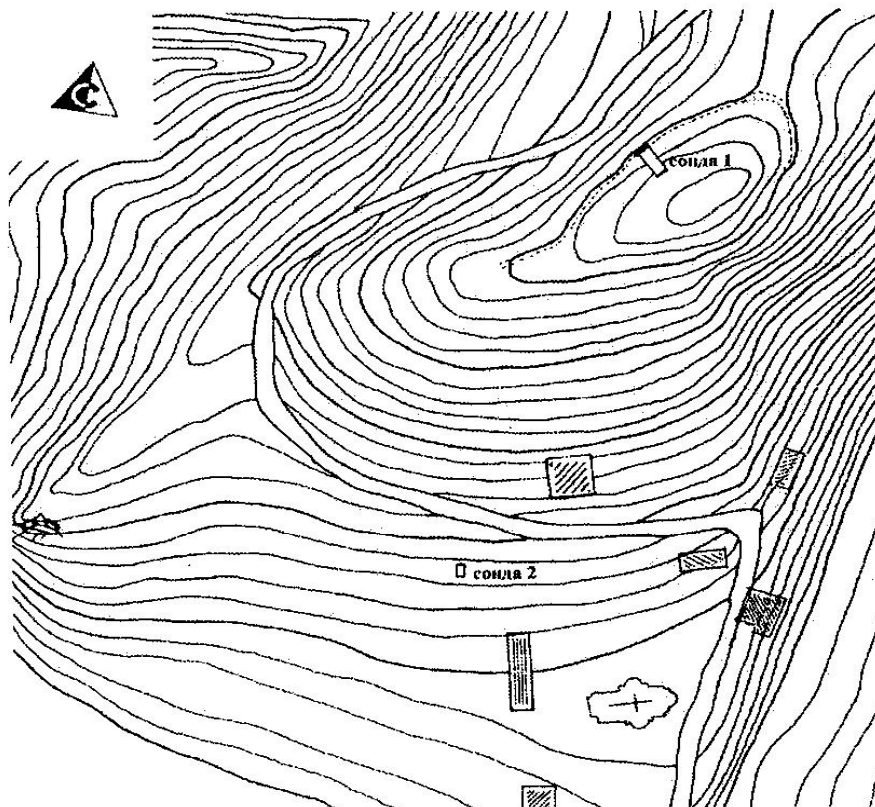
Још 1928. године, када је надошла Бањштица однела дебљи слој земљишта, уочени су остаци већих античких грађевина. Поред античких опека и тегула, пронађени су и обрађени и орнаментисани камени блокови, мермерни стубови, две мермерне плоче (на једној се налазио натпис, а на другој рељеф – нису сачуване)... Мања сондажна ископавања локалитета изведена су 1964. године. Подводни терен онемогућавао је истраживање на дубинама већим од 3,5 метра. Истраживања су потврдила постојање грађевинских објеката, мада није откривена ниједна комплектна архитектонска целина. Откривени су фрагменти римских опека и тегула, керамика, део мермерне плоче и један бакарни новчић Константина I. Извесно је да се на овом локалитету налазио зна чајан антички грађевински објекат, а можда и насеље (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1965, 11; Јовановић Ми. 1965, 223; Томовић М., Фидановски 2005, 23 - 24).

Прва рекогносцирања простора Врањске Бање показала су да се на рту Бабуљица, везаном за брдо на десној обали реке Бањштице, проналазе римске опеке, од којих неке имају отиске животињске шапе (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1965, 11).

Западно – северозападно од цркве у Врањској Бањи, изнад пијаце, констатована су два паралелна зида од ломљеног камена и малтера, међусобно удаљених 2,50 м, очуване ширине око 1,50 м. Зидови су оријентисани у правцу запад – исток и губе се у падини брда на коме се проналазе римске опеке (Исто).

На локалитету Селиште, смештеном на десној обали реке Бањштице, између реке и Бабуљице, делом у равници, а делом на падини, на површини од више хектара, проналазе се фрагменти црвене римске керамике и римске опеке (Исто).

Током ископавања изведених 2003. године, истражени су локалитети на супротном крају бањске котлине, у њеном брдовитом залеђу, где је од раније констатовано постојање утврђења на локалитетима Црквиште и Кале.

Сл. 41. Скица основе утврђења на локалитету Црквиште, према: Радичевић, Стојичић, Митровић, Ранисављевић 2004, 149, сл. 2.

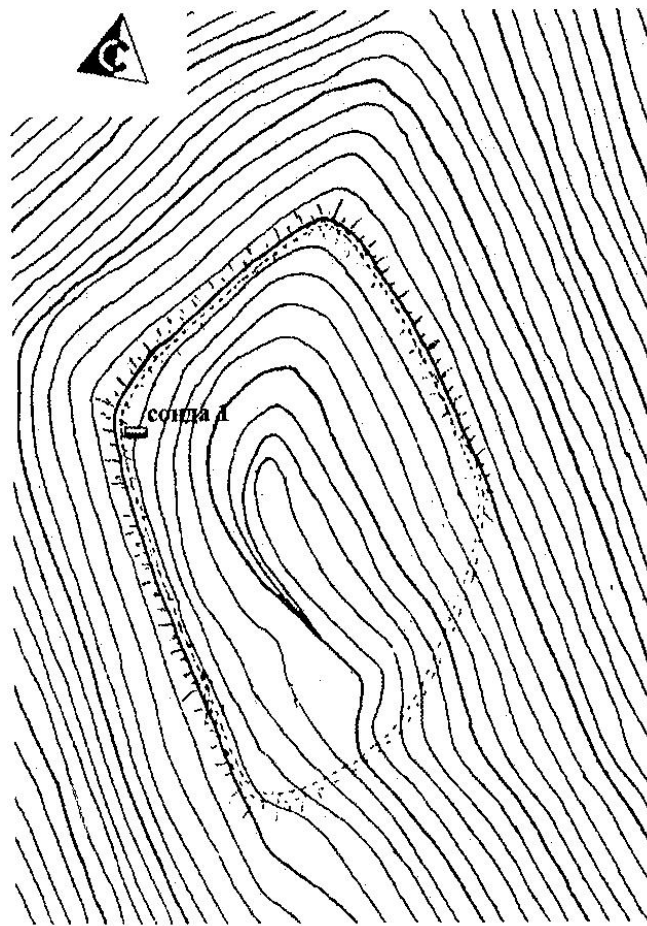
Локалитет Црквиште се налази са десне стране Бањске реке, на стеновитом гребену изнад варошице, код цркве Св. Илије. Гребен представља један од завршетака Бањског рида, који по правцу североисток-југозапад постепено пада према реци. У питању је положај са одличим прегледом читавог доњег тока Бањске реке, све до њеног ушћа.

Мештани локалитет називају Црквиште или Црквено, док је код старијих истраживача, забележен под различитим именима: Кале Баир, Град на Изому, Кале или Градић. Тако Каниц бележи да је на месту Калех Баир видео остатке великог питоса, док је, у непосредној близини уочио зидове који се простиру до брда Изома, где се налазе остаци четвороугаоног кастела чије стране имају приближну дужину од 60 метара. Уз сам поток до кога се спуштају зидови кастела, неуморни путописац је наишао на остатке осматрачнице пречника 2,5 метра, док је испод кастела констатовао остатке старог пута.

Све наведене архитектонске објекте Каниц је идентификовао као римске (Гарашанин Д., Гарашанин М. 1950, 136).

Утврђење се налазило на југозападном крају гребена, изнад стрмих падина и стеновитих литица којим се завршава у правцу истока и запада. Нешто блажа је јужна падина, док је низ гребен са североисточне стране водио једини правац којим је пут према утврђењу био релативно лако приступачан.

Остаци утврђења на том месту одавно привлаче пажњу истраживача. Каниц је 1889. године забележио да је „на узаном платоу Изамно“ уочио „јак правоугаони антички кастел са дужим странама које су се спуштале ка реци и тамо завршавале у једном објекту са 1,4 м дебелим и 45 м дугим зидовима“. На обали реке, узводно од овог потока, запазио је темеље округле куле пречника 2,5 метара, а на основу свега откривеног, што је за тему нашег рада изузетно битно, закључио је да су Римљани користили изворе топле воде заштитивши их јаким утврђењем (Каниц I 1985, 263). Према Каницу, испод утврђења је пролазио добро обезбеђен пут за Тракију, заштићен и од оближњих утврђења код Првонека и Старог Глога.

Сл. 42. Скица основе утврђења на локалитету Кале, према: Радичевић, Стојичић, Митровић, Ранисављевић 2004, 149, сл.3.

Почетком XX века, на својој екскурзији по јужној Србији, заједно са К. Јовановићем локалитет је посетио и описао М. Васић (Васић М. М., Јовановић Ј. 1906, 6-7). Нове податке о локалитету пружили су тек М. Гарашанин и Д. Гарашанин (Гарашанин М, Гарашанин Д. 1965, 11), а потом и Ми. Јовановић (Јовановић Ми. 1965, 228).

Ситуација затечена на локалитету 2003. године знатно се разликовала од описа ранијих истраживача. Издигнутији, североисточни део утврђења углавном је остао непромењен. Ради се о издуженом, елипсоидном платоу, димензија око 70 x 30 м, са постепеним падом у правцу југозапада. Целом дужином северозападног обода платоа јасно се уочава траса бедема, чији су остаци на појединим местима видљиви и на

површини терена. Остаци бедема се не примећују на југоисточном ободу платоа, а питање је и да ли је ту икада постојао, будући да је плато на тој страни природно брањен стеновитим литицама и неприступачним падинама. За разлику од уздигнутијег дела, неугроженог савременом градњом, нижи, јужни део локалитета је ширењем варошице потпуно девастиран. Према подацима сакупљеним од мештана, приликом копања темеља за куће, наилазило се на остатке зида, могућем наставку северозападног бедема чија линија је водила дуж читавог обода гребена и завршавала се на високој литици изнад реке – изузетној природној осматрачници (Радичевић, Стојичић, Митровић, Ранисављевић 2004, 150).

Да су знатни остаци бедема, а вероватно и куле, постојали на овом делу локалитета до 1978. године, када су уништени започетом изградњом никада завршеног хотела, сведоче наведени Каницови подаци (Каниц I 1985, 263), као и каснији описи М. Гарашанина, Д. Гарашанин и Ми. Јовановића.

М. Гарашанин и Д. Гарашанин бележе да су се западно и северозападно од савремене цркве налазила два паралелна зида од ломљеног камена и малтера, очуване ширине око 1,50 мтера и удаљени један од другог око 2,50 метра. Зидови су били оријентисани у правцу запад – исток и губили су се у брду, чије су падине прекривене опекама римског формата (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1965, 11).

На истом делу локалитета су се и 1964. године уочавали остаци чврстих, дебелих зидова везаних белим малтером. По мишљењу Ми. Јовановића реч је о деловима античког грађевинског објекта (Јовановић Ми. 1965, 228).

Приликом археолошких радова изведених 2003. године сондирана су оба дела локалитета – горњи део утврђења и јужна падина према реци. У горњем делу платоа истражен је средишњи део. Откривен је спољни зид једног грађевинског објекта. Зид је очуван у висини од једног реда камена, а грађен је ломљеним каменом везаним блатом. Бедем је откривен на релативној дубини од 20 цм. Зидан је ломљеним и делом притесаним каменом, везиваним кречним малтером и слаганим у неправилне редове. Највећа очувана ширина бедема износила је 90 цм. Унутрашње лице бедема очувано је до висине од 1,45 м,

а доња ката бедема се налазила на дубини од 1,75-1,80 м, где се налазила и чврста стена над којом је бедем подигнут (Радичевић, Стојичић, Митровић, Ранисављевић 2004, 149 -152).

Културни слој су карактерисали налази керамике, опека и по која животињска кост. Фрагменти опеке су различитих дебљина, од 2,5 цм (тегуле), 3 цм (имбрекси) до 4 цм (зидне опеке). Највећи број налаза припадао је кровној покривци. У истом слоју пронађен је 61 фрагмент од различитих стаклених посуда и тридесетак уломака од равног, прозорског стакла (дебљине око 2 мм). Фрагменти стакла могу се оквирно датовати у период од IV - VI века. Налази металних предмета су веома ретки и, изузев налаза новца, хронолошки неодређиви. Откривени су стрелица са тулцем, гвоздена кламфа, гвоздени клин, гвоздена кука и комад бронзане жице савијен у облику осмице. Пронађено је шест бронзаних новчића, на различитим дубинама. Новчићи припадају ковањима ситног бронзаног новца и могу се одредити на крај IV и V век. Веома су лоше очувани, углавном нечитки, а најмлађи читљив комад припада ковању Макријана (450 – 457) (Исто, 152).

Најбројније налазе представљају фрагменти керамике. Већина је рађена на брзом витлу, мада су на најнижим катама пронађени и фрагменти праисторијске керамике, грубље фактуре, израђене без употребе витла. Праисторијска керамика је карактеристична за позно бронзано доба и почетак прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба. Може се претпоставити да је на локалитету Црквиште постојало насеље које је припадало градинско насеље брњичке културне групе, слично градиштима кој а су констатована у врањско-бујановачкој и прешевској долини, попут Градишта у Кончуљу, Градине у Љанику и Градишта у Прибоју (Булатовић 1999/2000, 23-41; Стојић 2001, 9-32).

Остала пронађена керамика, која не припада праисторијском периоду, израђена је на брзом витлу, од пречишћене глине са додатком ситнозрног песка, понекад кварца и врло ретко ситно туцане шкољке. Посуде су добро печене, а боја печења се креће у тоновима сивомрке и црвеномрке боје, присутним у приближно подједнаком броју. Само на једном фрагменту керамике присутан је траг глеђосања. Најзаступљенији облик керамике представљају лонци, а у знатно мањем броју заступљени су поклопци и зделе, док су најређи крчази. Према типолошким карактеристикама, пронађена керамика се само оквирно може датовати у касноантички и рановизантијски период. Керамички налази

припадали су локалној грнчарској производњи, још недовољно истраженом да би се могло говорити о прецизној хронолошкој одредници појединих облика керамике. На основу налаза новца, могуће је нешто одређеније датовање керамике на крај IV и V век. Приликом ископавања није се наишло на средњовековну керамику. Међутим, да се на горњем делу Црквешта могу очекивати и средњовековни слојеви показују фрагменти керамике из XIII-XIV века, која је пронађена у земљи из дубоке јаме коју су ископали трагачи за благом (Радичевић, Стојичић, Митровић, Ранисављевић 2004, 154).

Сондирана је и доња половина Црквешта, окренута ка Бањској реци. Сонда је постављена са намером да се провере саписи о постојању некрополе на овом месту. Наиме, још је М. Васић навео да су поред црквене зграде, која се налази у оквиру локалитета, проналажени гробови и људске кости, али без налаза који би омогућили њихово датовање (Васић М. М., Јовановић Ј. 1906, 6-7).

Ми. Јовановић бележи да су 1956. године, на падини која се спушта ка Бањштици ископавани гробови из античког периода (Јовановић Ми. 1965, 228). Приликом радова на засађивању борове шуме радници су наилазили на гробове грађене од опеке и тегула, скелете и металне предмете и најчешће их бацали у реку. Приликом изградње околних кућа, као и пута за Липовац, наилазило се на људске кости. Испод некрополе констатовани су остаци чврстих зидова везаних белим малтером. М. Јовановић сматра да је реч о остацима античког објекта, који је чинио целину са некрополом (Исто).

Гробове из Врањске Бање А. Јовановић је повезао са веровањем да карактеристике бањске воде, својим посебним својствима, могу дуго да чувају интегритет тела одражавајући идеју бесмртности, шире везујући поменуто веровање за култ Аполона (Јовановић А. 2012, 160).

Постоји и податак да је 1977. године, приликом изградње гараже породице Станисављевић, 1977. године пронађена већа посуда пуна жита, као и друга мања посуда висине око 30 цм („црне боје, са представама женских фигура које играју“) у којој је пронађено 15 бронзаних новчића („међу њима је био и новац цара Константина“). Н. Спасић наводи да је велики део некрополе, као и део бедема, уништен 1978. године, када

је започета градња никада завршеног хотела (Радичевић, Стојичић, Митровић, Ранисављевић 2004, 157).

Сондом отвореном у доњем делу Црквишта није установљена прецизна стратиграфија, али су добијене потврде о постојању гробова са, вероватно, конструкцијама од камена. Грбови су констатовани у профилу сонде и није било могућности да се истраже. Током ископавања спорадично су пронађени фрагменти праисторијске, античке и средњовековне керамике (Исто, 157-158)..

Друго утврђење, истражено у Врањској Бањи, током кампање спроведене у 2003. години, налази се на брду Кале, са друге стране Бањштице, готово насупрот Црквишту. Са тог доминантног положаја пружа се широк преглед читаве долине Бањске реке и великог дела Врањске котлине. Падине брда су стрме и тешко приступачне, а изузетак представља једино југоисточна страна са гребеном преко кога се лако може доћи до утврђења. Бедемима је био опасан издужени елипсоидни плато, око врха брда, дугачак у правцу север – југ од 80 до 100 метара, док му је највећа ширина око 60 – 70 метара. Укупна површина брањена бредом износи 0,5 – 0,6 хектара (Исто, 158).

Најраније податке о локалитету забележио је М. Васић, указавши на остатке градских зидова, као и на трагове дејстава трагача за благом. Утврђење је приписано раном добу средњег века, а у извештају се помиње и „долија коју је на локалитету ископао господин Виљем Бадер, од којих је један комад у Народном музеју у Београду (Васић М. М., Јовановић Ј. 1906, 7-8).

Приликом рекогносцирања 1964. године, локалитет није посећен, али је Ми. Јовановић забележио да су на његовом врху и падинама мештани налазили ситан римски новац, фрагментоване опеке, као и камени грађевински материјал. Један део мермерног стуба са локалитета Кале неко време се налазио у порти цркве. Археолози врањског музеја су 1996. године обишли локалитет и констатовали налазе касноантичке опеке и керамике, као и остатке објеката у густој вегетацији (Митровић, Булатовић 1996/1997, 34).

Сондирањем локалитета откривен је зид сазидан од ломљеног камена средње величине. Као везивни елемент коришћено је блато. У близини зида откривен је и велики

керамички суд, највероватније, питос широког отвора, али има и мишљења, што би за тему рада било значајно, да је то могла бити нека врста „каде“. Керамички материјал хронолошки се одређује у VI век, тако да би утврђење на овом локалитету било нешто млађе од Градине на Црквишту (Исто, 62).

Рановизантијско утврђење на локалитету Кале уништено је у пожару. Откривени керамички материјал може се датовати у другу и трећу четвртину VI века. На локалитету није констатован материјал из каснијих временских епоха (Јанковић Ђ. 2004, 40).

Број античких локалитета у Врањској Бањи је више него значајан. Извесно је да су Римљани експлоатисали локалне термалне изворе и да је њихов живот на овим просторима у великој мери био повезан са лековитим својствима извора.

7.16. ТОПЛАЦ

Топлац			
Старије гвоздено доба – Хеленистички период		Локалитет Јегрец – Миоковац УТВРЂЕЊЕ	IV век пре нове ере
Касна антика		Локалитет Баре ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ (керамика, опеке, бакарни новчићи)	
Касна антика		Локалитет Чешма – налаз ПИТОСА	
Касна антика		Локалитет двориште Душана Ђорђевића – налаз ПИТОСА и КАНОАНТИЧКИ МАТЕРИЈАЛ	
Касна антика (средњи век?)		Локалитет Драка – САКРАЛНИ ОБЈЕКАТ (?), покретни налази (КЕРАМИКА, МЕТАЛНИ ПРЕДМЕТИ)	
Касна антика (средњи век?)		Локалитет Имање Илића покретни налази (КЕРАМИКА, МЕТАЛНИ ПРЕДМЕТИ)	

У Топлацу постоји извор воде азотног типа. Температура воде износи 23,5°C, а рН вредност 7,5 (Филиповић Б. 2003, 50).

У атару Топлаца постоји велики број археолошких локалитета и налаза. Посебну пажњу привлачи утврђење из гвозденог доба са карактеристикама хеленистичких

фортификација. На више места у Топлацу регистровани су касноантички налази и остаци грађевина, укључујући и сакрални објекат на локалитету Драка.

Локалитет Јегрец – Миоковац, смештен на ободу Врањско – бујановачке котлине, на десној обали Јужне Мораве и западном обронку планине Доганице, има ширину од око сто метара, а дужину од више стотина метара. Са севера и југа опасан је са два потока. Конфигурација терена указује на могућност постојања остатака архитектуре. На локалитету се проналазе фрагменти римских опека и римски бакарни новац. Три јако оштећена новчића чувају се у Музеју у Врању (Јовановић Ми. 1965, 224).

А. Булатовић и Г. Митровић су локалитет временски одредили у период хеленизма на основу налаза хеленистичког новчића, пречника 16 мм, на чијем аверсу је представа главе окренуте на десно, а на реверсу животиња, можда пас или лав. Новчић је највећим делом нечитак, само се на једном месту назиру слова .ГРО. Вероватно је реч о ковању македонског краља Антигона Гоната (277 – 239), који је ковао новац са именом краља Касандра (Булатовић, Митровић 1996/1997, 30 – 31).

Налазиште топографијом подсећа на чувено хеленистичко утврђење из IV века Кале – Кршевица, смештеном око десет километара јужније (Микулчић, Јовановић Ми. 1968, 355 – 377).

На локалитету Баре у Топлацу мештани су проналазили фрагменте опека и керамике и бакарне новчиће. У једном делу потеса, званом Росуља, уочава се постојање камених темеља неког грађевинског објекта. Приликом копања темеља за кућу, мештанин Душан Ђорђевић је пронашао питос који се и данас налази у његовом дворишту. Рекогносцирањем терена пронађено је доста покретног археолошког материјала из касноантичког периода (Булатовић, Митровић 1996/1997, 35).

У близини школе, у самом центру насеља, на месу Чешма, пронађен је још један антички питос. Нису познате ближе околности налаза (Јовановић Ми. 1965, 231).

На доминантном месту у Топлацу, званом Драка, смештеном у самом центру села, налази се црква подигнута на темељима старијег сакралног објекта (Исто, 232). На имању

Илића, смештеном на истом потесу, пре Другог светског рата пронађени су фрагменти керамике и метални предмети неутврђеног облика и намене (Исто, 233).

Локалитет Топлац, чији сам топоним указује на значај термалног извора, сигурно је имао буран животу античком периоду. Локални извор термалне воде сигурно је коришћен од стране Римљана, а и култни објекат, чији трагови су откривени, вероватно је био посвећен неком од богова повезаних са ијатричким култом везаним за извор.

7.17. ЛЕВОСОЈЕ

Левосоје			
Антика		Локалитет Бели камен СЕОСКО НАСЕЉЕ	
Антика		ТРАСА ПУТА	
Антика		Локалитет подножје брда Вучјак ГРУПА ГРАЂЕВИНА ПОРЕД ПУТА	
Антика		Локалитет подножје брда Младенче ГРУПА ГРАЂЕВИНА ПОРЕД ПУТА	

У Левосоју постоји више копаних бунара и плитких истражних бушотина са водом угљокиселог типа. Температура воде износи 14,5 °С, а рН вредност 6,5 (Филиповић Б. 2003, 50).

Левосоје представља насеље са више откривених остатака из античког периода. Претпоставља се постојање сеоског насеља, као и најмање две скупине грађевина дуж трасе античког пута.

У Левосоју се налази ниски стеновити плато зван Бели камен. Плато се протеже непосредно уз јужну границу села и терасастом чеоном источном падином наноси се над стеновиту долину Моравице. На терасама падине налазе се ретки фрагменти грубе касноантичке керамике. Ми. Јовановић сматра да је на овом месту постојало мање античко насеље. Плато се протеже у правцу запада, преко ниског седла на суседној чуки. Поред данашње цркве и гробља, налазе се фрагменти грубе касноантичке керамике и велике римске опеке и имбрекси. Вероватно је реч о античком сеоском насељу (Јовановић Ми. 1967, 319).

У подножју брда Вучјак, у профилу јаруге поточића, регистровани су остаци античких грађевина страдалих у пожару. Изнад слоја паљевине простиру се камени темељи и велики имбрекси и тегуле. У околини се проналазе ретки фрагменти грубе касноантичке керамике. Мештани су на овом месту налазили питосе и мање керамичке посуде. Ми. Јовановић претпоставља да је реч о скупини античких грађевина подигнутих дуж трасе тадашњег пута. Слична ситуација и налази констатовани су и источно од Моравице, у подножју брда Младенче (Исто).

Јасно је да су људи у античком периоду настањивали простор данашњег Левосоја. Немамо довољно доказа да су Римљани користили оближње термалне изворе, али њихова лака доступност вероватно није промакла предузимљивим људима античког доба.

7.18. КУПЦИ

Купци			
Неолит, енеолит	Винчанска култура	Локалитет Пепељиште Случајан налаз језичасте СЕКИРЕ од беличастог камена	
Антика (?)		Базени за купање (?)	

У атару села Купци постоји извор минералне воде кога мештани називају Слана бара. Припада групи слабо алкалних и сврстава се као хидрокарбонатно-натријска вода (Стојадиновић, Д., Стојадиновић В. 2009, 146). Није забележен у класификацији Б. Филиповића.

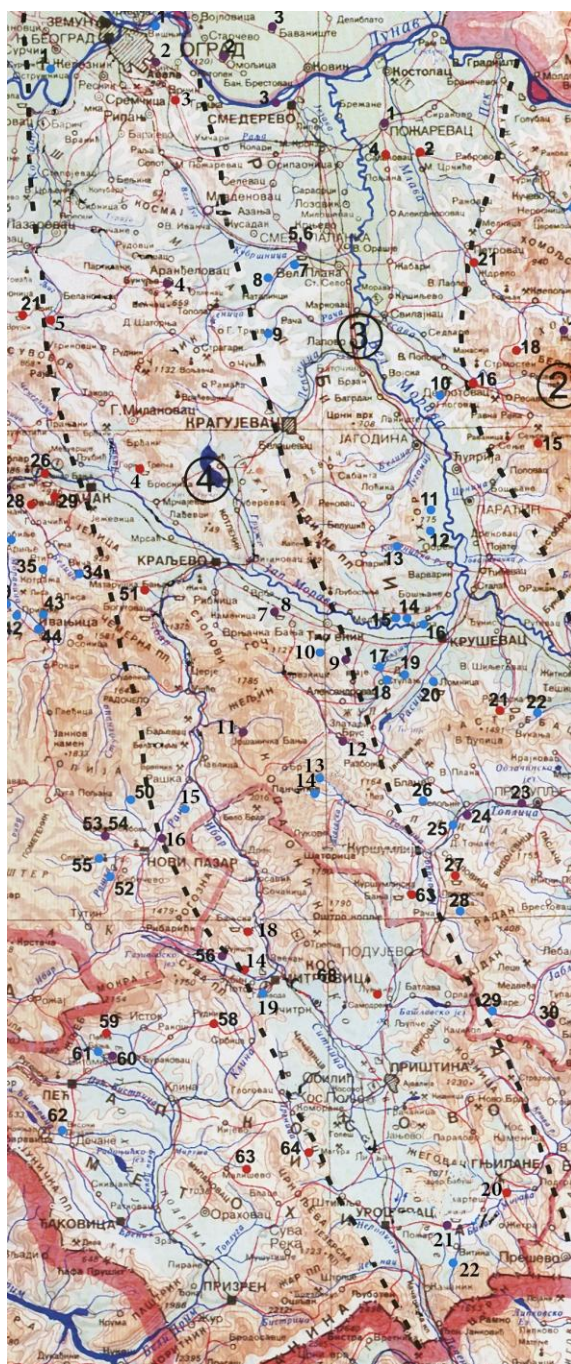
Из Купца потиче случајан налаз камене секире из периода неолита или енеолита. За тему рада посебно је значајан налаз остатака базена за купање грађених од тесаних храстових табли. Недостатак покретних налаза отежава датовање базена, али аналогије са оближњим локалитетима (Црнишава, Врњачка Бања) указују на њихов настанак у античком периоду.

Најстарији археолошки налаз из Купца представља језичаста секира од беличастог камена, оштећена на крајевима. Налаз потиче са локалитета Пепељиште. Димензије секире износе 10,5 x 6,8 cm. Секира је карактеристична за период млађе фазе винчанске културне групе или за енеолит (Стојић, Чађеновић 2006, 122).

На локалитету Слатина, у селу Купци, које се налази на левој обали Расине, источно од Крушевца, нађени су остаци базена за купање грађени од тесаних храстових табли. Нису познати покретни археолошки налази који би омогућили прецизније хронолошко датовање базена. Ипак, аналогије са недалеким базенима у Врњачкој Бањи и Горњој Црнишави указује на могућност да су базени настали у античком периоду (Рашковић 2001a, 15).

Прецизнији одговор на ово питање могла би да пружи једино археолошка ископавања, али сматрамо да поменуте аналогije допуштају врло разложну претпоставку о интензивном коришћењу минералних вода у античком периоду.

8. ШУМАДИЈСКО – КОПАОНИЧКО – КОСОВСКИ РЕОН

Сл. 43. Локалитети у Шумадијско-копаоничко-косовском реону (1. Вишњичка Бања, 2. Лештане, 3. Врчин, 4. Буковичка Бања, 5. Бања Љиг, 6. Горња Тrepча, 7. Врњачка Бања, 8. Руђинци, 9. Велуће, 10. Горња Црнишава, 11. Јошаничка Бања, 12. Брус, 13. Доње Левиће, 14. Мала Река, 15. Луково, 16. Новопазарска Бања, 17. Куршумлијска Бања, 18. Бањска, 19. Љушта, 20. Угљаре, 21. Клокот Бања, 22. Гринчар.

Шумадијско – копаоничко – косовски реон, по свом физичко-географском положају, заузима централно место у Србији. Простире се од Саве и Дунава на северу, до државне границе са Македонијом на југу. На истоку се граничи са реоном Српског кристаластог језгра, а на западу са реоном Динарида западне Србије.

У хидрографском погледу реч је о реону локалних и регионалних развођа, у односу на реоне у окружењу. Готово да нема аутентичних водотокова. Северном делу реона припадају десне притоке Колубаре, а по источном ободу изворишни делови Раље, Јасенице, Кубрушнице и Лепенице. У централном делу реона је део слива Западне Мораве са делом слива Расине, Гужом и Ибром, делом Рашке и њихових мањих притока по западном ободу копаоничког масива. По источном ободу копаоничког масива, овом реону припада изворишни део слива реке Топлице. Јужном делу реона припадају сливови Ситнице са Лабом, Дреницом, Грачаницом и Неродимком у косовском басену. Крајњи југоисточни део реона припада изворишним деловима Биначке Мораве. Насупрот планинским масивима, најниже делове терена представљају алувијалне равни, односно речна корита са мањим или већим долинама.

Хидрогеолошке карактеристике заслужују посебну пажњу јер је реч о реону у оквиру кога се налази велики број појава и лежишта минералних вода, што подразумева и њихову разноврсност у хемијском саставу. Једна трећина минералних вода има температуру испод 15 °С, што је одлика угљо-киселих вода (кисељака). Највећи број лежишта минералних вода у реону има температуру између 25 – 30 °С, док десетак вода са температуром преко 35 °С. рН вредност минералних вода реона варира између 4 – 9. Највећи број вода, готово половина, има рН вредност између 5,5 и 6,5. Вредности минерализације се крећу у широком интервалу од 0,21 g/l до 18,9 g/l. Највећи број појава је са вредностима минерализације до 5 g/l. Највећи број појава и лежишта минералних вода припада хидрокарбонатним водама, међу којима се издваја више подкласа. Појединачни случајеви припадају класи хлоридних вода. Воде са температурама испод 15 °С припадају углавном појавама угљокиселих вода („кисељака“), где се истичу Буковичка Бања, Врњачка Бања – Слатина, Брус – Грашевачка река... Воде са температуром

између 15 – 20 °C јављају се у Врњачкој Бањи – Снежник и Борјак, као и на још неким изворима. Највећи број појава има температуру у границама од 20 – 35 °C, међу којима су и Буковичка Бања, Горња Трепча, Врњачка Бања – Језеро, Врњачка Бања – Бели извор, Велуће... Температура воде од преко 35°C јавља се у Врњачкој Бањи – Топлом извору, Јошаничкој Бањи, Луковској Бањи, Новопазарској бањи, Клокот Бањи, Куршумлијској Бањи, Бањској и Клокот Бањи (Филиповић 2003, 63 – 67).

У погледу хемијског састава јавља се разноврсност вода у оквиру реона. Највећи број појава има рН вредност између 5,5 – 6,8 – извори у Врњачкој Бањи, Велућу, Брусу... Распон рН вредности од 6,8 – 7,2 имају појаве у Новопазарској Бањи и Куршумлијској Бањи. Од 7,2 – 8,5 рН вредност имају Буковичка Бања, Горња Трепча и Јошаничка Бања. Преко 8,5 рН вредност јавља се у водама у Завојничкој реци – Врчину (Исто, 67).

Ниска вредност минерализације, испод 1 g/l, јављају се у Горњој Трепчи и Јошаничкој Бањи, минерализацију у границама између 1-2 g/l имају воде у Вишњичкој Бањи, Врњачкој Бањи и Бањској. Минерализацију између 2-3 g/l имају појаве у Буковичкој Бањи, Врњачкој Бањи (Бели извор и Слатина) и Велућу. Појаве са минерализацијом од 3-5 g/l су Буковичка Бања, Куршумлијска Бања, и Клокот. Минерализација од преко 5 g/l јавља се у водама Лештана, Мале Реке и Грнчара (Исто, 68 – 69).

Највећи број појава припада хидрокарбонатним водама, са више подкласа на основу катјонског састава. Најзаступљенији, натријумској подкласи, припадају воде у Буковичкој Бањи, Врњачкој Бањи (Слатина и Бели извор), Брусу, Новопазарској Бањи и Клокот Бањи. Калцијумско-магнезијумским водама припадју појаве у Лукову и Бањски топли извор. Магнезијумско-калцијумској подкласи припадају воде из Горње Трепче и Руђинаца. Натријумско-калцијумској подкласи припада појава у Доњем Левићу. У магнезијумско-натријумску подкласу спадају појаве у Завојничкој реци – Врчину и Велућу. Натријумско-магнезијумској подкласи припадају изворишта у Врњачкој Бањи – Борјаку и Љушти. У натријумско-магнезијумско-калцијумску подкласу спада вода из Луковске Бање. Хидрокарбонатско-хлоридна класа, подкласа натријумско-магнезијумска, јавља се у Вишњичкој Бањи и Лештану. Класи хлоридних вода припада појава Лештане-2

са натријумском подкласом. Сулфатно-хидрокарбонатској класи припада појава у Лукову са калцијумско-магнезијумском подкласом (Исто, 69 – 70).

У микрокомпонентном саставу вода се истиче присуство већег броја елемената или њихових једињења. Повишен садржај флуора уочен је у водама у Јошаничкој Бањи, Магову, Буковичкој Бањи, Бањској, Клокот Бањи, Грнчару, Врњачкој Бањи – Топли извор, Новопазарској Бањи, Горњој Црнишави, Љушти и Доњим Левићима. Садржај брома истиче се у Вишњичкој Бањи. Хидрофосфати се, у нешто повећаном износу, јављају у Грчару. Присуство оксида гвожђа је запаженије у Клокот Бањи, Грнчару, Горњој Треччи, Врњачкој Бањи – Топлом извору, Љушти, Буковичкој Бањи, Велућу и Горњој Црнишави. Садржај алуминијума и алуминијум оксида наглашен је у појавама у Љушти, Бањској и Врњачкој Бањи – Топлом извору. Присуство метаборне киселине са наглашеним садржајима јавља се код већег броја појава (Куршумлијска Бања, Грнчар, Клокот Бања, Новопазарска Бања, Луковска Бања, Велуће, Врњачка Бања – Слатина, Бели извор, Снежник, Топли извор и Језеро, Јошаничка Бања и Бањска) и по овој компоненти реон заслужује посебну пажњу. Наглађени садржаји силицијум-диоксида су карактеристични за минералне воде овог реона попут Куршумлијске Бање, Буковичке Бање, Врњачке Бање – Снежник и Бели извор, Клокот Бање, Бањске, Луковске Бање и Љуште. Често је наглашено и присуство стронцијума, попут појава у Горњој Црнишави, Доњим Левићима, Грнчару, Врњачкој Бањи – Слатина, Снежник, Језеро и Топли извор, Буковичкој Бањи, Љушти, Клокот Бањи, Бањи Љиг, Вишњичкој Бањи и Куршумлијској Бањи. Повишене садржаје стронцијума, по правилу, прате и повишени садржаји литијума, као и у Лештанима, Врњачкој Бањи – Топлом извору и Језеру, Куршумлијској Бањи, Бањи Љиг и Новопазарској Бањи. Садржај баријума је знатно висок једино у Горњој Црнишави, док је повишен и у појави на Снежнику у Врњачкој Бањи (Исто, 70 – 71).

Присуство радиоактивних елемената – радона, рубидијума и урана није посебно наглашено. Повишеним садржајем радона одликује се појава у Буковичкој Бањи, наглашено присуство радијума регистровано је у Лештану 2, Буковичкој Бањи, Велућу, Новопазарској Бањи и Горњој Црнишави. Садржај урана је, по правилу, низак у свим појавама. На основу гасног састава више од половине појава у реону припада

угљокиселим водама („кисељацима“) – Буковичка Бања, Врњачка Бања – Топли извор, Снежник, Слатина, Бели извор и Борјак, Велуће, Луковска Бања, Клокот Бања... Азотном типу минералних вода припадају појаве у Вишњичкој Бањи, Горњој Трепчи, Јошаничкој Бањи, Новопазарској Бањи, Бањској и Бањи Љиг. По присуству сумпорводоника посебно се издвајају појаве у Куршумлијској Бањи, Новопазарској Бањи, Јошаничкој Бањи, Вишњичкој Бањи и Врњачкој Бањи (Исто, 74).

8.1. ВИШЊИЦА И ВИШЊИЧКА БАЊА

Вишњица и Вишњичка бања			
Бронзано доба	Жутобрдска култура	НАСЕЉЕ	
Млађе гвоздено доба		Керамика	
Антика		-Грађевински објекти -Вотивни натпис (?) -Прстен са гемом од карнеола -Новац -Локалитет Бела стена-четири гробнице од опека	
Рани средњи век		Локалитет Бела стена Византијска, сарматско-јазичка и словенска керамика	
Средњи век		Постојали су остаци кружне куле на обали Дунава и средњовековног манастира	

Вишњичка Бања је насеље у оквиру Вишњице. Име је добила по извору термалне воде који извире на обали Дунавца. Температура воде износи 14,4°C, а рН вредност 7,5. Воду карактерише присуство сумпорводоника (Филиповић Б. 2003, 76).

Прве помене о археолошким локалитетима у Вишњици, почетком XX века, дао је М. М. Васић, који помиње налазишта жутобрдског типа. Постоји податак да је, негде између Вишњице и Великог села, пронађена разбијена урна која је садржавала бронзану гривну, бронзани висак и два бронзана ексера. Наведени подаци нису довољни за

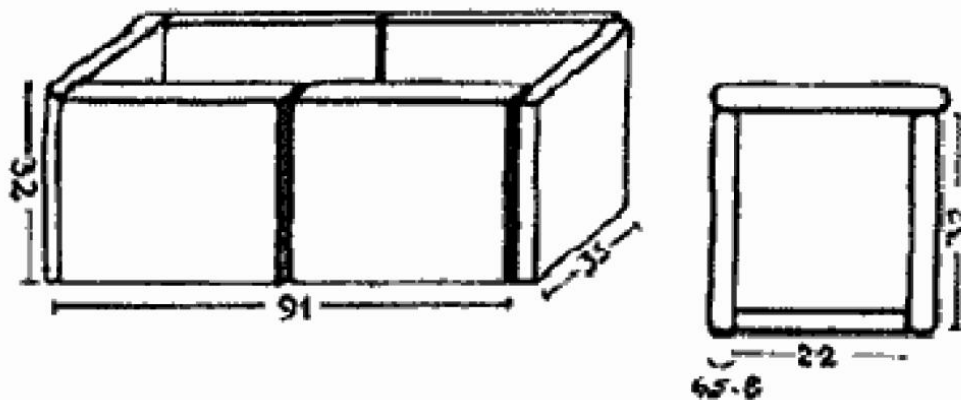
прецизније датовање урне. У Музеју Града Београда чува се неколико фрагмената латенске керамике пронађених на западном крају насеља (Гарашанин Д. 1954, 58, нап. 32).

На простору Вишњице пронађено је више објеката датованих у римски период. Тако је Каниц забележио да је на месту где је Милићевић записао постојање „манастира Душице, где се прича да је укопан Краљевић Марко“, пронашао „несумњиво нетакнуте зидове неког римског утврђења“ (Каниц I 1985, 152).

Занимљив је налаз вотивног натписа, за кога је Вулић сматрао да постоји могућност да је реч о фалсификату (Вулић 1909, 143). У Вишњици су пронађени и антефикси, односно маске које су се налазиле на некој грађевини (Гарашанин Д. 1954, 94).

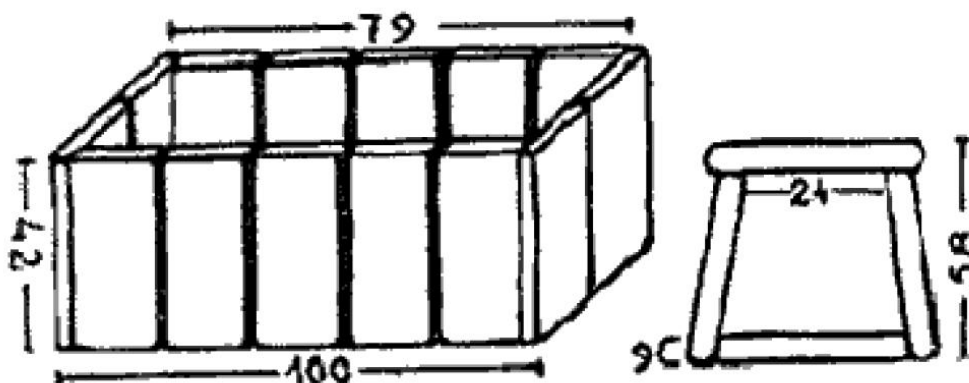
Са овог простора потичу и случајни налази прстена са гемом од карнеола, пронађеног на обали Дунава, и златник цара Теодосија, откривен 1908. године на локалитету Римски град. Новчић са данас налази у Народном музеју у Београду. Треба навести и да су на локалитету Бела Стена пронађени фрагменти римске керамике (Исто).

Источно од локалитета Бела Стена, налази се локалитет Градине где се, на доминантном платоу, налазе остаци византијског утврђења. Положај кастела омогућавао је контролу над значајним делом Панонске низије, што још више појачава и то да се, на неколико километара североисточно од локалитета, налази ушће реке Тамиш. Треба поменути да Прокопије, док пише о Јустинијановим утврђењима на Дунаву, наводи и један јак кастел, који се налази на осам миља испод Сингидунума и назива га *Octavum*. Ћ. Баришић је идентификовао тај кастел са остацима на локалитету Градине. Приликом истраживања локалитета Бела Стена, екипа Музеја Града Београда предузела је истраживање терена код кастела, на месту где је утврђено постојање некрополе. Том приликом пронађене су четири римске гробнице зидане од опека (Годоровић, Кондић, Бирташевић 1956, 77).

Сл. 44. Конструкција дечије гробнице са локалитета Градине код Вишњице, према: Тодоровић, Кондић, Бирташевић 1956, 77, сл. 5.

У првој и другој гробници нађени су дечији скелети. Прва гробница зидана је од опека димензија 44 x 32 x 4-8 цм. Дужина гробнице износила је 91 цм, ширина 35 цм, а висина 32 цм. Гробница је била оријентисана у правцу исток – запад. Скелет је лежао на поду од опеке, положен на десни бок. Гробних прилога није било (Исто).

Сл. 45. Конструкција дечије гробнице са локалитета Градине код Вишњице, према: Тодоровић, Кондић, Бирташевић 1956, 77, сл. 6.

Друга гробница је зидана од опека димензија 15 x 42 x 9 цм. У њој је пронађен готово у потпуности уништен дечији скелет, што указује на могућност да је гробница отворана и опљачкана. Гробница је била оријентисана у правцу исток – запад. Гробних прилога није било (Исто).

Трећа гробница је зидана од преполовљених тегула димензија 41 x 51 x 3 цм. Унутрашња ширина гробнице износила је, у већем делу, 42 цм, док је код главе покојника досезала 50 цм. Дужина гробнице износи 190 цм. У гробници се налазио скелет положен на леђа, оријентисан у правцу исток – запад, са рукама прекрштеним на грудима. Гробних прилога није било (Исто).

Четврта гробница је слична претходним. Опеке, помоћу којих је зидана, имају димензије 44 x 32 x 7 цм. На бочној страни налазила се једна већа тегула димензија 55 x 43 x 2,5 цм. Унутрашње димензије гробнице износе 38 x 179 цм. Скелет се налазио положен на леђа, оријентисан у правцу исток – запад. Лева рука покојника лежала је уз тело, а десна је била положена на стомак (Исто).

Треба напоменути и да је мештанин Никола Урошевић продао Музеју Града Београда неколико римских бронзаних новчића које је пронашао на овом локалитету. Откупљен је један комад ковања Августа, три новчића Александра Севера, од којих један представља ковање града Никеје, један комад ковања Лицинија, један комад ковања Максимијана и један комад бакарног новца из епохе Јовијана (Црнобрња Н. 1978, 205).

Приликом археолошких истраживања локалитета Бела Стена, која је 1955. године спровео Музеј Града Београда, у поду једне од пећи за печење хлеба, пронађени су бројни фрагменти византијске и сарматско – јазичке керамике, измешане са римском, док су се на поду пећи, и око ње, налазили фрагменти словенских посуда (Тодоровић 1956, 75 - 98).

Из Беле Стене потиче и налаз златних предмета, случајно откривен на пешчаној обали Динава. Налаз се састоји од златне огрлице са крстом и златног прстена. Налази су откривени међу остацима скелета и вероватно потичу са некрополе која је припадала рановизантијском утврђењу и датују се на крај VI и почетак VII века (Татић Ђурић 1964, 185 – 193).

Постоје и подаци да се, код Вишњице, налазе рушевине старог манастира, који мештани називају манастиром деспота Стефана. Испред Вишњице, на самој обали Дунава, некада су били видљиви остаци кружне средњовековне куле (Тодоровић, Кондић, Бирташевић 1956, 88, нап. 13).

Директни докази експлоатације термалних извора на простору Вишњичке Бање, у античком периоду, не постоје. Са друге стране, очити су докази о бурном животу и постојању римског насеља, утврђења и некрополе на овом месту, у чијм развоју су и термални извори, вероватно, имали значајну улогу

8.2. ЛЕШТАНЕ

Лештане			
Бронзано доба и старије гвоздено доба		Локалитет код Бубањ потока НЕКРОПОЛА са скелетним сахрањивањем и урнама	
Антика		Локалитет Забран Случајни налаз гвозденог БУДАКА	
Антика		Локалитет код Бубањ потока КЕРАМИКА	

Лештане је насеље Општине Гроцка у Граду Београду. На простору Лештана постоје два изворишта термалних вода. Припадају групи азотских вода. Температура воде на извору Л-1 износи 21°C, а рН вредност 8, док температура на појави Л-2 достиже 25°C, док рН вредност, такође, износи 8 (Филиповић Б. 2003, 76).

Приликом радова у каменолому у Лештанима, откривена је и потпуно уништена мања пећина где је, по казивању радника, нађено много окамењених костију, а било је и

неколико огњишта. Када су стручне екипе обишле терен, сви налази су били уништени, па је сакупљено само неколико фосилних шкољки. Регистрован је и део једног уништеног огњишта, Могуће је да се ради о палеолитском станишту (Бошковић 1956, 11).

При градњи кружног пута око Београда, код Бубањ Потока, недалеко од Лештана, радници су открили гробове који су припадали праисторијској некрополи. Забележено је да је некропола пронађена на 5 200 метара удаљености од Смедеревског пута. Том приликом је прекопан већи број скелетних гробова и урни. Археолози нису успели да на време изађу на терен, па су регистровали само нешто људских костију, фрагменте латенске и римске керамике и једно гвоздено копље. На основу описа добијених на терену, урне се могу оквирно хронолошки одредити у период бронзаног и старијег гвозденог доба (Тодоровић, Кондић, Бирташевић 1956, 76).

Једини антички налаз потиче са локалитета Забран где је пронађен антички будак, који се данас чува у Народном музеју у Београду. (Поповић И. 1988, 37).

Антички налази су премали да би могли говорити о хоризонту у Лештанима. Постојање праисторијске некрополе указује на култно место, које би могло да се повеже са термалним изворима. О даљем континуитету овог култног места и евентуалној експлоатацији термалних извора, одговор могу дати само будућа истраживања.

8.3. ЗАВОЈНИЧКА РЕКА- ВРЧИН

Завојничка река - Врчин			
Бронзано доба		Локалитет код Бубањ потока РУДНИК	
Бронзано доба		Локалитет код Бубањ потока НАСЕЉЕ	

Врчин је насеље Општине Гроцка у Граду Београду. Температура воде износи 21 – 24°C, рН вредност 8,5. Припада групи азотних вода (Филиповић Б. 2003, 76).

Локалитет Шупља стена у Врчину налази се са десне стране пута Београд – Крагујевац и познат је као праисторијски рудник (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 27). У непосредној близини уочени су трагови мањег насеља из периода бронзаног доба (Бошковић 1956, 13).

8.4. БУКОВИЧКА БАЊА

Буковичка Бања			
Палеолит		Пећина Рисовача СТАНИШТЕ	
Неолит	Старчевачка култура	Локалитет Поља у Бањи НАСЕЉЕ	
Антика		Фабрика „Кубрушница“ (Циглана) ОСТАВА НОВЦА	
Антика		Извор у Бањи ГРАЂЕВИНЕ	
Антика		Локалитет Гарнице у Бањи ГРАЂЕВИНЕ НЕКРОПОЛА (?)	
Антика		Локалитет Зечка у Бањи ВИЛА РУСТИКА (?)	IV век
Антика		Горња Трешњевица МЕРМЕРНА ГЛАВА ЖЕНЕ	
Средњи век		Локалитет Гробови у Бањи НАЛАЗИШТЕ	
Средњи век		Локалитет Бакићева врела у Бањи НАЛАЗИШТЕ	

Буковичка Бања се налази у самом Аранђеловцу. Температура воде варира од 14 – 31°C, а рН вредност између 6,5 – 8,4. Припада групи угљокиселих вода (Филиповић Б. 2003, 78).

Континуитет живота на простору данашње Општине Аранђеловац сеже све до епохе палеолита, о чему сведочи пећина Рисовача, од 1950. године у жижи научне јавности, након открића палеонтолошког налаза. Упркос томе, у периоду од 1950. до 1953. године, драгоцен материјал који се налазио у улазном делу канала, у дужини од двадесетак метара, потпуно је уништен услед рада каменолома. Решење о забрани рада каменолома, донето 1953. године, делимично је зауставило разарање садржаја пећине Рисоваче, али је експлоатација камена настављена у непосредној близини све до 1958. године.

Сл. 46. Археолошка карта Општине Аранђеловац, према: Радојчић 2011, 49, Т. VIII.

Прва археолошка и палеонтолошка истраживања спроведена су, уз прекиде, у периоду од 1953. до 1961. године. Наставак истраживања извршен је од 1975 – 1977. године. Након обраде материјала откривеног у пећини, констатовано је да била насељена у периоду палеолита и њен становник је добио популарно име „Рисовачки човек“. Поред овог изузетно значајног налаза, у пећини су откривени и остаци богате фосилне фауне. Радови на уређењу Рисоваче изведени су 1985 – 1986. године, а отварање уређеног објекта уследило је крајем 1987. године. Након уређења, даља истраживања пећине настављена су у периоду 1992 – 1996. године и одвајала су се на пољу геоморфолошких, петрохемијских и геохемијских анализа. Комплексна геофизичка испитивања читавог објекта спроведена су 2006. године. Пећина Рисовача је 1983. године проглашена за културно добро од великог значаја, а 1995. године за споменик природе I категорије (Вучковић Д. 2011, 10-11).

Систематске радове на евидентирању и утврђивању археолошких локалитета на територији Општине Аранђеловац организовали су Народни музеј у Београду и Народни музеј у Аранђеловцу, чиме је израђена археолошка карта тог подручја, на којој се налази 38 локалитета, од којих 13 припадају праисторијском, 7 античком и 18 средњовековном добу (Радојчић Н. 2011, 38-39).

Сл. 47. Мермерна глава жене из Горње Трешњевице код Аранђеловца, према: Миливојевић 2011, 111, Т. I, 2.

У раду ћемо представити локалитете регистроване поред термалних извора, односно у самом Аранђеловцу и у Бањи.

Забележен је податак да су, на месту данашње фабрике „Кубрушница“ (Циглана) у Аранђеловцу, пронађени римски новчићи, откривени у земљаној посуди. На жалост, не постоје прецизнији подаци о условима проналаска ове оставе, новцу који се налазио у оквиру оставе, нити о њеној даљој судбини (Миливојевић 2011, 86).

Још је Вук Караџић забележио да се, код извора у селу Бањи у „Крагујевачкој наји знаду се зидине од некаки старих зграда“ (Караџић, В. 1969, 128). Овај извор спомиње и М. Ђ. Милићевић (Милићевић 1876, 228). Најважније податке о овом локалитету забележио је Ф. Каниц који наводи да је слан извор, источно од Венчаца, код села Бање, употребљаван у римско доба, наводећи податак да је инжењер Маринковић, на овом месту, констатовао постојање античких зидова. Каниц је, поред тога, сматрао да „моћан извор топле минералне воде (14 °С)... оближњем селу Бањи на Кубрушници обећава лепу будућност“ (Каниц I 1985, 340).

Са локалитета Гарнице, пола километра западно од Бање, потиче велики број случајних налаза. Познато је да је мештанин Михајло Петровић, пре Другог светског рата, прикупио збирку предмета са овог локалитета (Гарашанин, М., Гарашанин Д., 1951, 178).

И данас се на овом локалитету изоравају фрагменти керамике и римског стакла, а постоје подаци да је, до краја осамдесетих година XX века, пронађен и римски новац. Забележено је и да су, на имању Радише Томића, пронађена два људска скелета, од којих је један, по сведочанству мештана, био изразито робустан. Од гробних прилога, поред једног скелета било је положено „некакво пруће“ (Миливојевић В. 2011, 86-87).

Наведени подаци указују да се на локалитету Гарнице налазе остаци античких грађевина. Извесно је и да, један део локалитета захвата некропола за коју се, у овом тренутку, не може утврдити да ли је у вези са античким насељем или је формирана у неком другом временском периоду.

Локалитет Зечка забележен је у атару села Бања, у непосредној близини атара села Крћевац, на благој падини брда Боја, десно од магистралног пута Аранђеловац – Топола – Младеновац и корита реке Кубрушнице. Налази се у засеоку Рупник, са ближом одредницом Сећевићи. На локалитету је 1994. године извршено сондажно археолошко ископавање.

Том приликом откривени су остаци грађевине са масивним зидовима, чије су горње површине прекривене слојем кречног малтера на коме се местимично налазе опеке димензија 33 x 24 x 5 цм. Темељне стопе зидова грађене су од речних облутака и ломљеног камена, повезаних већом количином кречног малтера. Од малобројних покретних археолошких налаза најзначајнији је новчић цара Валенса, кован у Сисцији између 364 – 367. године. На аверсу новчића налази се глава Валенса, окренута на десно, са дијадемом од перли. Реверс је украшен представом Викторије која држи венац и палмину грану. На основу овог налаза, грађевина се датује у IV век. Пронађена је и керамика рађене на витлу, четири гвоздена клина и ситнији фрагменти стакла. У слоју земље у који су укопани темељи грађевине откривени су атипични фрагменти ручно рађене праисторијске керамике грубе фактуре. Н. Радојчић, са одређеним оградама, износи претпоставку да је реч о римској вили рустици (Радојчић 1996, 224 – 225).

На локалитету Поља у Бањи су, 1969. године, археолози Народног музеја у Крагујевцу извршили сондажна археолошка истраживања. Истраживања су реализована у сарадњи са Смитсоњијан фондацијом из Вашингтона. Том приликом откривени су остаци насеља које је припадало старчевачкој култури (Madas 1969, 10-11). У оквиру насеља Бања констатовани су средњовековна налазишта на локалитетима Гробови и Бакићева врела (Радојчић 2011а, 38-39).

Белешке Феликса Каница указују на постојање античких грађевина повезаних са термалним изворима у аранђеловачком окружењу. Поуздано откривени археолошки налази не потврђују довољно претпостављену слику. Можемо помишљати да сумарно обрађена мермерна глава из Горње Трешњевице представља неку од богиња везаних за ијатрички култ. Ипак, и поред недовољних доказа, сматрамо да предузимљивости Римљана нису могли измаћи једни од најзначајнијих минералних извора на простору Србије и да су сигурно коришћени у античком периоду.

8.5. БАЊА ЉИГ

Бања Љиг			
Средњи век		Славковица ЦРКВА СА НЕКРОПОЛОМ	XII – XIV век
Средњи век		Локалитет Манастирине у Дићима ЦРКВА СА НЕКРОПОЛОМ	XIV век
Средњи век		Локалитет Липље у Бањи Љиг НАЛАЗ ГВОЗДЕНОГ КОПЉА	XIV – XV век

Бања Љиг се налази у подножју планине Рајац, обронака Ваљевских планина, у склопу истоименог насеља. Температура воде износи 30 – 33 °С, а рН вредност 7,2. Припада групи азотних вода (Филиповић Б. 2003, 78 - 79).

Са локалитета Липље у Бањи Љиг потиче налаз гвозденог копља израђеног у техници ковања. Копље, датовано у XIV – XV век, чува се у Војном музеју у Београду (Пековић 2006, 95).

Археолошка истраживања у Славковици, југоисточно од Бање Љиг, утврдила су постојање једнобродне средњовековне цркве са некрополом формираном у њеној непосредној близини. У литератури се ова црква наводи веома ретко (Madas 1975, 154 – 155).

У окружењу цркве, са свих страна, налазе се надгробне плоче од већих аморфних комада камена. Неке од плоча су брижљиво обрађене и декорисане једноставним геометријским мотивима. На десет метара северно од цркве налази се један стећак. Некропола је била у употреби током дужег временског периода (Isti 1976, 144 – 145).

Сахрањивање је вршено и у самој цркви. У северозападном углу, лево од улаза, испод веће грубо обрађене камене плоче, констатован је двојни гроб. У сондама, постављеним на раличитим местима у цркви, такође су пронађени гробови. У капелици, призиданој уз западни зид цркве, пронађени су саркофази и два примарна и више секундарних гробова. Секундарно сахрањивање је извршено приликом призиђивања капелице, када су кости затечених скелета заједно сахрањене у северозападном углу призиданог дела (Isto, 145).

Југоисточно од цркве пронађени су остаци мање грађевине, чија намена није утврђена. Покретни и непокретни налази временски је одређују у период XII – XIV века (Isto; Isti 1976, 145).

Археолошка истраживања локалитета Манастирине у Дићима, осам километара јужно од Љига, са леве стране пута Љиг – Горњи Милановац, мотивисана су жељом мештана да подигну нову цркву на темељима старијег култног објекта. О постојању старије грађевине сведочило је усмено предање и топоним Манастириште.

Локалитет се налази у подножју Главичког брда. Гробље и остаци цркве захватају осунчане падине проширене долине речице Драгобиљ која се, низводно од локалитета, спаја са Палежничком реком и ствара речицу Љиг.

Откривени су остаци цркве очуване висине од 2,5 метра, који су, заједно са урушеним делом грађевине, чинили хумку, што пружа слику о једновременом рушењу објекта. У оквиру хумке пронађена је велика количина фрагмената живописа и фрагменти керамике. Црква је страдала у пожару, после чега је напуштена и временом је урушена (Јеж 1993, 85 – 86).

Најзначајније откриће представљају налази пет надгробних мермерних плоча у наосу. Посебну пажњу привлачи плоча ктитора цркве, челника Влгдрага, у монаштву Николе, коју је 1327. године, за време владавине краља Уроша, поставила његова удовица Владислава, у монаштву Ана. У припрати је пронађено још једанаест надгробних плоча, без натписа, постављених густо једна поред друге (Исто, 87 – 89).

Г. Томовић предлаже идентификацију цркве са Светом Мајком Божијом у Драгобили и сматра да је, након смрти Влгдрага, црквени посед прешао у руке властелина Детоша који је, као други ктитор, манастирској цркви потврдио и проширио метох (Томовић Г. 2009, 94 – 95).

У окружењу цркве пронађена је некропола са преко 180 равних надгробних плоча, често богато орнаментисаним. Свака орнаментисана плоча је уникатна. Коришћени су разни мотиви – дрво живота, круг са зрацима, квадрат, елипса, египатски крст – анкх, антропоморфне представе мушкарца и жене, док се симбол крста јавља у само три случаја (Јеж 1993, 89).

Као што видимо, околине Бање Љиг богата је култним местима из средњовековног периода, на којима се уочавају неки елементи који су доста ретки на истовременим локалитетима. Неки од тих елемената могу да имају дугу традицију, која може да сеже све до античког периода. Ипак, недостатак налаза из античког периода, као и релативно скоро откриће минералних извора у Љигу, не дозвољавају нам да, у овом тренутку, потврдимо експлоатацију истих од стране Римљана.

8.6. ГОРЊА ТРЕПЧА

Горња Трепча			
Средњи век		ЦРКВА	крај XIV – почетак XV века

Горња Трепча је насеље у Граду Чачак у Моравичком округу. У Горњој Трепчи се налази Атомска бања „Горња Трепча“, чији је пун назив Специјална болница за рехабилитацију „Горња Трепча“. Појаве припадају групи азотних вода. Температура воде износи 31°C, а рН вредност 7,5 (Филиповић Б. 2003, 80 - 81).

На старом гробљу у Горњој Трепчи налази се црква, подигнута у периоду турске власти. Данас је посвећена Рођењу Богородице. Црквено здање садржи два фрагмента у секундарној употреби – делове тордираног стубића и две повезане камене архиволте.

Фрагменти су припадали црквеном здању са краја XIV или почетка XV века. Ктитор старе цркве, посвећене Успењу Богородице, је непознат (Ристић 1996, 210, кат. 1).

8.7. ВРЊАЧКА БАЊА

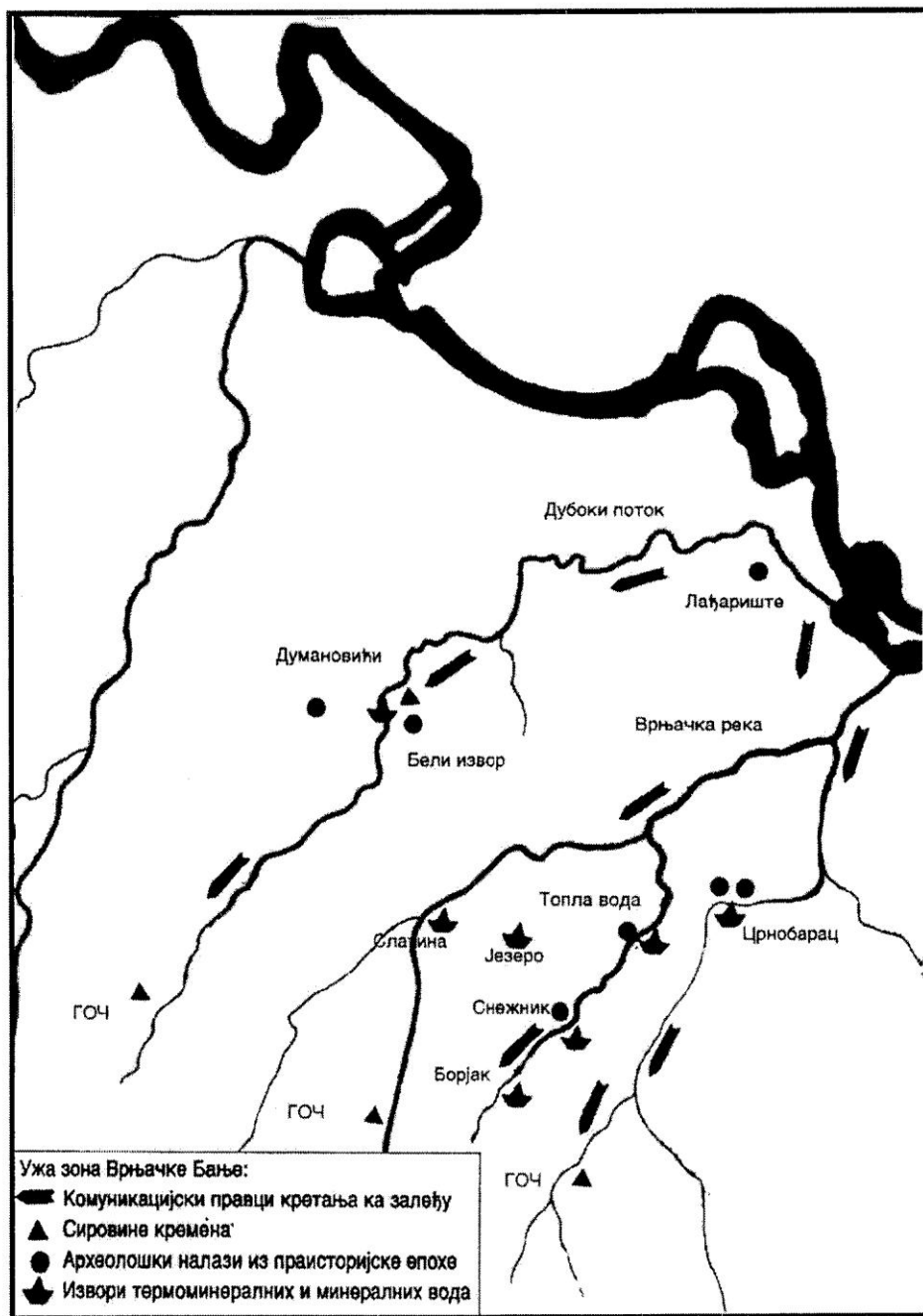
Врњачка Бања			
Неолит	Старчевачка култура	Керамика НАСЕЉЕ (?)	
Неолит	Винча В2-С	НАСЕЉЕ старија фаза	
Неолит	Винча С	НАСЕЉЕ млађа фаза	
Антика		Локалитет Римски извор -БАЗЕН ЗА КУПАЊЕ -НОВАЦ	
Касна антика		Локалитет Црквиште у Рсовцима -ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКАТ -РИМСКИ НОВАЦ	
Касна антика-рани средњи век		Локалитет Каранац у Рсовцима -РИМСКИ И РАНОВИЗАНТИЈСКИ НОВАЦ	

Врњачка Бања је средиште истоимене општине. Налази се у централном делу Србије, у Рашком управном округу. У Врњачкој Бањи постоји више термалних и минералних извора. Сви извори припадају групи угљокиселих вода. Топли извор има температуру од 36°C, а рН вредност 6,7. Температура воде на Снежнику износи 17°C, а рН вредност 6,7. Температуре воде на Слатини износи 9,6 - 14°C, рН вредност 6,7. Појава на Језеру има вредност од 25,5°C, рН вредност 6,65. Вода на Белом извору има температуру

од 29,5°C, рН вредност 6,65. Температура воде са извора Борјак износи 29,5°C, рН вредност 6,65 (Филиповић Б. 2003, 80 - 83).

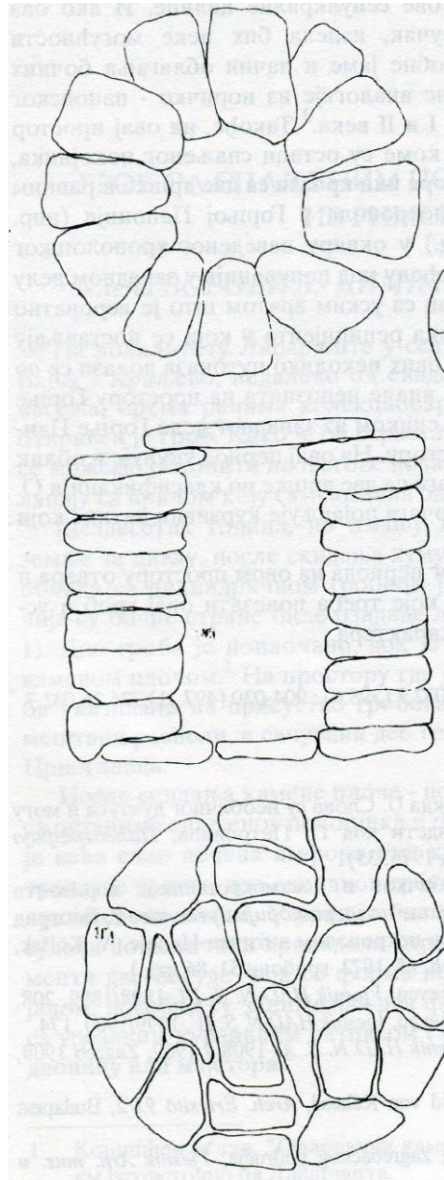
Најстарије познато насеље у близини бројних извора у Врњачкој Бањи налази се у селу Врњцима, на месту званом Лађариште, у оквиру потеса Мало Поље. Локалитет се налази на високом платоу, на обали старог корита Западне Мораве. Евидентиран је 1970/71. године од стране Завода за заштиту споменика културе из Краљева, у оквиру елабората под називом *Културно историјски споменици на подручју Врњачке Бање*.

Распрострањеност површинских налаза запажа се на површини од 3,5 хектара. У питању је неолитско насеље датовано у период винчанске културе. Археолошка истраживања показала су постојање два културна слоја. Старији културни слој припада градачкој фази, а млађи фази Винча – Плочник II. Старије насеље је захватало знатно мању површину од млађег. Велики број камених налаза и констатовање постојања радних места навели су Ј. Боровић Димић и С. Станковића на закључак да је примарна делатност становника овог насеља била обрада камена (Боровић 1986/87, 195; Боровић – Димић, Станковић 1987, 46 – 47; Боровић – Димић 1990, 59 – 60; Боровић – Димић 1995, 104 - 109).

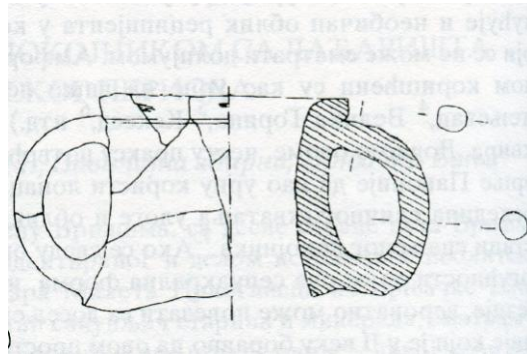
Сл. 48. Карта извора термалних и термоминералних вода и археолошких локалитета из периода праисторије на територији Општине Врњачка Бања, према: Боровић Димић 2004, 194.

Са локалитета Лађариште потиче и усамљени налаз гроба са спаљним покојником из римског периода. Гроб је пронађен шездесетих година XX века, приликом вађења земље за циглу. На жаалост, откриће и пражњење гроба није пропраћено од стране археолога, али је Ј. Боровић Димић успела да реконструише основне услове налаза.

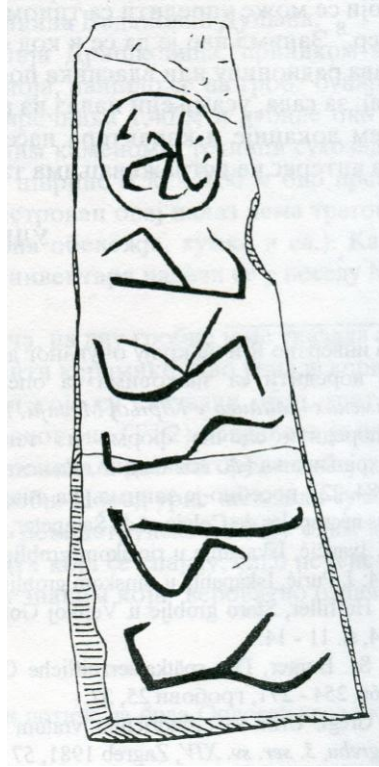
Сл. 49. Реконструкција римског гроба са Лађаришта, према: Боровић Димић 1995а, 126, Т. I, 1.

Реч је о гробу „бунарастог“ облика са цилиндричном гробном јамом пречника 1,4 м и дубине око 1,2 м. Бочне стране јаме биле су озидане ломљеним каменом у техници сухозида. Дно гроба је поплочано, док је отвор, ширине 0,5 – 0,6 м, био прекривен каменом плочом. На дну гробне јаме налазила се урна са остацима спаљеног покојника и фрагменти керамике. Као урна искоришћена је већа сиво печена амфора од добро пречишћене земље. У урни се налазило мало пепела и део нагореле тибије одрасле особе.

Сл. 50. Амфора – урна из римског гроба са Лађаришта, према: Боровић Димић 1995а, 126, Т. I, 2.

Поред урне налазили су се фрагменти две посуде чија се форма не може реконструисати. На једној посуди налазио се урезани курзивни натпис и знак радионице или мајстора.

Сл. 51. Фрагмент керамике са натписом и ознаком радионице или мајстора из римског гроба са Лађаришта (према: Боровић Димић 1995а: 126, Т. I, 3.

Ј. Боровић Димић гроб повезује са досељеником из Горње Паноније и датује га у II век. Остаје нерешено питање насеља повезаног са овим гробом (Боровић Димић 1995а, 124 -125).

Касноантички налази из Врњачке Бање углавном су представљени нумизматичким налазима. Новац потиче са локалитета Римски извор, у самом центру Врњачке Бање, „Црквишта у Милићевића“, затим Каменац и Каранац у Рсовцима и Црква Светог Луке у Руђинцима. Налази новца сведоче о континуитету живота у на простору Врњачке Бање од краја III до VI века.

Непосредно поред Римског извора, на дубини од 2,40 метара, пронађени су остаци базена за купање. Базен је откривен 1924. године (Сариа 1925, 199-200). Био је

правоугаоног облика, са страницама димензија 4,50 x 2,40 м (Гарашанин Д., Гарашанин М. 1950, 208).

Грађен је од дрвених гредица ширине 22, а дебљине 19 цм. Базен је пуњен топлом минералном водом из посебног извора који је био правилно уклесан у вертикалној стени у виду омањег бунара. Том приликом је око извора пронађено 200 комада римског новца, који припадају ковањима од Августа до Валентинијана. У самом базену је пронађено 60 комада римског новца, које се датује од краја I до друге половине IV века, један прстен и један кључ (Боровић Димић 2001, 166).

Б. Сарија је детаљно описао базен пронађен у Врњачкој Бањи:

„У јесен 1924. године учињено је у Врњачкој Бањи једно врло интересантно откриће. Приликом тражења нових извора нашло се у близини старог извора на једно потпуно ново врело. Овај извор је био затрпан и када је рашчишћен видела се стена, из које избија вода, вертикално, а правилно истесана. Испод извора откривен је давнашњи 4,5 м дугачки и 2,4 м широки басен ограђен гредом од чамовине 0,19 x 0,22 дебљине. Сам извор лежи 2,40 м испод данашњег нивоа. Чистећи наишло се на римски новац. До краја откопавања израђено је око 60 комада. Један Хадријанов сребрни, остало бакрени, од Домицијана све до друге половине IV века. Нађен је у басену и један римски кључ. У близини извора доцније се нашло још римског новца, по извештају новина око 200 комада. У Народни музеј дошло је само 126 на истраживање. Иако се ови последњи односе на III век јасно нам дају слику оптицаја бакарног римског новца у овим крајевима у ово доба. Интересантно локални и провинцијски новац је добро заступљен“ (Сарија 1925, 163).

Када је објавио овај налаз, Б. Сарија је дао списак једног дела новца од укупно 126 комада који је послат на обраду у Народни музеј у Београду. Није познато шта се догодило са осталим налазима. У списку фигурирају и три новчића из IV века, од којих је један одређен као ковање цара Валентинијана. Имајући у виду да данас, ни у једној збирци из Римског извора нема Валентинијановог новца, поменутих 126 комада вероватно није враћено у Врњачку Бању. У текстовима које су писали савременици догађаја, наводе да је налаз садржао од 400 до 600 комада новца. Према казивањима, сваки радник је, приликом каптаже, задржавао по неколико комада новца за успомену. Део новца се, до Другог

светског рата, налазио у Управи Бање, а потом у библиотеци, где је јако оштећен због неадекватних услова чувања. На крају је у завичајну збирку Врњачке Бање доспео 31 комад кованог новца. Н. Црнобрња сматра да је новац доспео у базен као чин захвалности божанству извора или нимфама за успешно излечење (Црнобрња Н. 1987, 67 - 69).

За налаз који потиче са Римског извора, сигурно је везана и приватна збирка новца Драгослава Рајковића, чији је отац био благајник Управе Бање до 1939. године. Рајковић је у Завичајну збирку Врњачке Бање донео, на врло кратак увид, 59 новчића који, према његовим речима, потичу са Римског извора. Новац је био запакован у оригиналне, папирне кесице на којима се налазио печат са натписом *Нумизматичка збирка др. Јозе Петровића*. Највећи део новца припада ковањима од краја I до III века, док су три комада из касноантичког периода. Збирка је изгубљена. Као део налаза са Римског извора везују се и два комада Константиновог ковања из приватне збирке Милета Црноглавца, које је његов отац добио приликом извођења радова (Боровић Димић 1999/2000, 267).

За изворе у Врњачкој Бањи може се везати и локалитет Црквиште у Милићевића, у оближњем селу Рсовци. Локалитет се налази са десне стране потока Бистрика, на благо зарављаној косини брда троугаоног облика. Видљиви су остаци зидина који формирају скоро правоугаону основу. Зидине су подигнута техником сухозида, највероватније без коришћења додатног везива. Ширина зида била је 60 цм. Према казивању шумара Слободана Симоновића, одличног познаваоца терена и колекционара, зид је, пре изградње пута, досезао до 2,5 метра висине. Са овог локалитета потичу три касноантичка новчића – ковања Максимиана Даје, Валенса и Валентинијана (Боровић Димић 1999/2000, 267-268).

Са локалитета Каранац у Рсовцима потиче налаз новчића, ковање *Urbs Roma*, са представом попрсја РOME на аверсу и вучицом која доји Ромула и Рема на реверсу. Новчић је емитован 334 - 335. године. Такође из Рсоваца, са локалитета Каменац, потиче налаз фолиса Јустина I (518 - 527), који је пронашао мештанин Драгић Јовановић приликом вађења камена за градњу куће. Мештанин Никола Чеперковић наводи да је, као младић, на овом месту налазио римске новчиће, од којих је један имао на себи представу „вука са два детета и звездом“ (Боровић Димић 1999/2000, 268).

На локалитету црква Светог Луке, у селу Руђинци, који се директно надовезује на Врњачку Бању, на десној обали потока Јошевика пронађен је доста оштећен бронзани римски новчић. Пречник му је 14 x 11 мм, а тежина 0,55 грама. На аверсу се налази лик владара са дијадемом који је окренут на десно. На реверсу је представа војника у искораку, који левом руком држи копље или стег, док десном вуче заробљеника за косу. Ј. Боровић Димић сматра да је реч о ковању Валентинијана I. На овом локалитету је извршено мање археолошко ископавање 1995. године, али нису пронађени налази из римског периода (Боровић Димић 1999/2000, 268) .

Сигурно је да су у античком периоду били познати и кришћени лековити извори у Врњачкој Бањи. Да им је придаван и култни значај, сведоче вотивни дарови убацивани у Римски извор. Остаје нејасно да ли на овом месту имамо пример поштовања нимфи, генија извора или неког божанства. Црквиште у Рсовцима могло би представљати утврђење које је, са довољне удаљености, али ипак са могућношћу брзе реакције, штитило термалне изворе. Скренућемо пажњу и на римске налазе код цркве Светог Луке у Руђинцима, као и на посвету данашње цркве. Као што је познато, Свети Лука је био јеванђелиста, али и лекар, па је можда посвета цркве одсјај некадашњег поштовања античког ијатричког божанства на овом месту.

8.8. РУЋИНЦИ

Руђинци			
Антика		Локалитет Црква Св. Луке -Бронзани новчић Валентијана I	
Антика		Локалитет сеоско гробље -грађевински објекат	
Средњи век (?)		Локалитет Црквине или Кованлук -Налази хоризонталних камених плоча, од којих је једна кружна са отвором. Према казивањима проналажени су керамика, чанкасти византијски новац, метални крстови ЦРКВА СА НЕКРОПОЛОМ (?)	
Средњи век		Локалитет Подине или Подинске ливаде у Магдином лугу -Хоризонталне камене плоче и атипични камени усадници, бронзани крст реликвијар, амвон (изгубљен) Казивања: на овом месту је било "римско гробље" НЕКРОПОЛА	

Село Руђинци се надовезује на Врњачку Бању. Налази се на северној гочкој греди, која се брежуљкасто пружа до Подине, одакле се равно протеже до Западне Мораве. Температура воде на извору Црнобарац износи 14°C, рН вредност 6,9 (Филиповић Б. 2003, 83 - 84).

Регистровано је неколико локалитета у атару села.

Поменули смо цркву Светог Луке, у селу Руђинци, који се директно надовезује на Врњачку Бању. На десној обали потока Јошевица пронађен је доста оштећен бронзани римски новчић, вероватно ковање Валентинијана I. Приликом археолошког истраживања локалитета нису пронађени налази из римског периода (Боровић Димић 1999/2000, 268) .

На старом гробљу у Руђинцима, приликом рашчишћавања терена за нову капелу, откривени су трагови старијег објекта, па је нова капела померене ка југу, мада је, ипак, оштетила јужни зид старијег објекта и два гроба. Видљиве димензије старијег објекта износе 7 м (источни зид) са 6,5 м (северни зид), док је очувана висина до 0,80 м. По казивању мештана, на ливади изнад гробља, налажени су фрагменти керамике, али нема ближих података о керамици, нити се она данас може уочити на површини (Мркобрад, Боровић Димић 1996, 257).

Недалеко од железничке станице у Руђинцима, са десне стране пута Врњачка Бања – Трстеник, налази се локалитет познат под два назива – Црквине или Кованлук. На локалитету се, на површини терена, јасно уочавају хоризонталне камене плоче. Једна од њих се издваја кружним обликом, очуваног пречника 1,27 м и дебљине 0,24 м. На средини преломљене стране налази се кружни отвор, пречника 0,10 м. Према казивању мештана, старији људи су говорили да су у XIX веку „овде изоравале надгробне плоче од пешчара и белог мермера и разно камење од цркве. Налажени су и парчићи од грнчарије, камени крстови, неке металне штангле са утиснутим словима и бројевима и бакарни новац, мало улегнут у средини“. Поменути бакарни новац вероватно представља византијска чанкаста ковања, што, уз све околности и наводе указује на могућност да је на овом месту постојала средњовековна црква са некрополом (Исто).

У прилог овој претпоставци иду и налази са оближњег Магдиног луга, где се налази косина позната као Подине или Подинске ливаде. На површини терена уочавају се фрагментоване хоризонталне камене плоче и атипични камени усадници. Мештани казивају да се на том месту некада налазило „римско гробље“. На овом месту је, са десне стране пута, који пролази поред фабрике минералне воде „Врњци“, на имању М. Раденковића, пронађен већи бронзани крст, који се данас налази у приватној збирки Црноглавац у Врњачкој Бањи. Истовремено са крстом пронађен је и олтарски камен, амвон, коме је изгубљен траг (Исто, 258.).

Термалне воде у Руђинцима пронађене су приликом релативно великих бушења, тако да оне нису могле бити познате античком становништву. Са друге стране, имајући у виду да се Руђинци непосредно надовезују на Врњачку Бању, не отписујемо могућност да је култ ијатричких божанстава и генија термалних извора био поштован и на овом простору.

8.9. ВЕЛУЋЕ

Велуће			
Антика		ГРАЂЕВИНСКИ МАТЕРИЈАЛ ВИЛА РУСТИКА (?) НАСЕЉЕ	
Средњи век		Манастирски комплекс	XIV век

Велуће је насеље у Општини Трстеник у Расинском управном округу. У Велућу постоји више мањих извора минералне воде, који припадају угљокиселом типу. Температура воде износи 21°C, а рН вредност 6,5 (Филиповић Б. 2003, 82 - 83).

Постојање античког локалитета у Велућу регистровано је 1954. године, приликом археолошког рекогносцирања спроведеног од стране екипе Археолошког института, коју су чинили Драгослав Срејовић и Никола Тасић. Насеље се налазило око пола километра северно од манастира Велуће, непосредно поред основне школе. Том приликом откривен

је покретни археолошки материјал који се састојао од фрагмената опека, атипичне керамике и фрагмената иридираног стакла (Рашковић, Берић 2002, 143).

Рекогносцирањима, која је 1998. године спровела екипа Народног музеја Крушевац, на локалитету Бабићке градине, на њиви В. Егерића, уочено је мноштво уломака опека и тегула и јако уситњена римска керамика. Издвојено је двадесетак комада керамике, добре фактуре, светлосиве или светлоцрвене боје печења. Издваја се одломак дршке у споју са грлићем мањег суда или евентуално лончића и равно дно светлосиво печеног суда, највероватније лонца. Претпоставка Д. Рашковића и Н. Берића је да се на овом локалитету могао налазити велики грађевински објекат, а можда и вила рустика смештена на платоу, окренутом у правцу долине Западне Мораве (Исто, 143 – 144).

И. Здравковић наводи да се, западно од манастира Велуће, налазе остаци града познатог под називом Сребрница или Градац. Утврђење се налази на омањем брегу, који затвара клисуру кроз коју протиче река Сребрница. Од града су остале само рушевине, међу којима се готово и не уочавају трагови зидања. Утврђење је било малих димензија и имало је једну или две куле. Слични трагови се налазе и у подножју брежуљка, што указује на постојање подграђа (Здравковић 1951, 254).

Недалеко од Градца, на другом брежуљку, налази се место познато под називом Црквине. На овом месту налази се мала црквица од дрвета, за коју мештани говоре да је подигнута на старијим темељима. Црква је посвећена летњем Светом Јовану (Исто).

И. Здравковић наводи и да се, источно од Градца, налази село Бучје, у коме постоје темељи старије цркве, на којој је подигнута нова црквена грађевина. Поред цркве налази се старо гробље, а уз саму цркву гомила земље камена и земље, могуће остаци старије цркве. На овом месту је пронађен комад камене пластике са орнаментом у виду палмете (Исто).

У селу Велуће налазе се трагови већег римског локалитета за кога се, на основу значајног броја остатака грађевинског материјала – одломака цигли, тегула, имбрекса, може претпоставити да крије остатке виле рустики. Још су археолошка рекогносцирања екипе Археолошког института, коју су чинили Д. Срејовић и Н. Тасић, спроведених 1954.

године, установила постојање античког локалитета у селу. Насеље је било смештено неких 500 метара северно од локације на којој је подигнут манастир Велуће, односно на њивама поред данашње школе. Повољан географски положај, над благим падинама изнад моравске долине, надамак бројних извора воде, од којих су неки и термални, очигледно је био атрактиван за насељавање и у античком периоду. Према археолошком записнику из 1954. годин ена локалитету су уочени трагови опека, атипична керамика и одломци иридирајућег стакла. Током рекогносцирања извршеног 1998. године на локалитету званом „Бабићке градине“, затечено је мноштво цигала и тегула, уз уситњене фрагменте античке керамике. Постојање великог броја цигли и тегула сведочи да је реч о великом грађевинском објекту, можда поново о вили рустики, која би била смештена на идеалном платоу, окренутом у правцу долине Западне Мораве. Издвојено је двадесетак комада керамике, добре фактуре, светло сиве или светло црвене боје печења. Може се поменути одломак дршке сачуване у споју са грлићем малог лончића, као и равно дно светлосиво печеног суда, највероватније лонца. Археолошки локалитет у Велућу налази се у бреговитом, питомом залеђу речне долине, на присојном и благо доминирајућем положају у односу на околину (Рашковић 2001, 15 - 16).

Приликом археолошких истраживања манастирске цркве, спроведених 1973. године, истражен је део простора у цркви и непосредно окружење припрате. Налази декоративне камене пластике указали су на постојање горњег спрта изнад припрате и репрезентативног западног портала. У западном делу цркве, испод ктиторског портрета, пронађена су три гроба, а у припрати четири. М. Љубинковић сматра да је реч о гробовима ктитора и његове породице. У гробовима су пронађене само нити златотканих тканина. Уз јужну и северну страну припрате пронађени су дечији гробови, који могу бити и из новијег времена. Са северне стране припрате пронађена је масивна средњовековна надгробна плоча, испод које се налазио гроб млађег мушкарца, без гробних прилога (Љубинковић 1973, 122 – 123).

8.10. ГОРЊА ЦРНИШАВА

Горња Црнишава			
Антика (?)		Базени за купање (?)	

Горња Црнишава је насеље у општини Трстеник у Расинском управном округу. У насељу постоји бунар са минералном водом угљокиселастог типа. Температура воде износи 16°C, а рН вредност 6,7-7. (Филиповић Б. 2003, 82 - 83).

Опис римског базена, који је 1924. године откривен у Врњачкој Бањи, у потпуности одговара базенима пронађеним у Горњој Црнишави, селу 2,5 километара удаљеном од десне обале Западне Мораве, поред горњег изворишног дела Црнишавске реке, пет километара источно од Трстеника. У овом селу, на локалитету индикативног имена Слатина, приликом рада ровокопача случајно су пронађени базени за купање грађени од дрвених облица.

Власник парцеле, Душан Палић, је наишао на више базена. Према његовим речима, било је осам бунара, истих димензија 90 x 80 цм, и дубине од 180 цм. Према његовим речима, на терену у околини базена налазила се калдрма од речних облутака. Археолози су могли на терену да констатују само постојање два мања базена, готово квадратног облика, својим ивицама удаљена тек двадесетак центиметара један од другог. Базени су и данас пуни воде (Рашковић 2001, 14).

Према причи мештанина Ранка Палића, 1933/34. године је на овом месту пронађен и један већи базен приближних димензија 4 x 4 метра, који је по странама имао нешто што је наликовало на банке који су могли бити намењени за седење у води. Истовремено се у базену могло одмарати десетак људи. Висина воде допирала би, код људи у седећем положају, према казивању Ранка Палића, отприлике до прсију. Базен је, поново према казивању истог очевидца, било калдрмисано „белутком“. Облице које се налазе при врху базена делују изузетно очувано (Исто).

Недостатак потврде о постојању покретних налаза, прецизно датовање базена оставља неразјашњеним. Због присуства велике количине блата, базене није могуће детаљно истражити, па ће сигурне одговоре на питање хронолошког опредељења базена можда дати тек будућа археолошка ископавања. Треба напоменути да се на 5 - 6 метара од базена налази садашњи сеоски бунар са киселом водом.

На основу аналогије са базеном откривеним у Врњачкој Бањи, базене у Горњој Црнишави можемо, са великом сигурношћу, хронолошки одредити у антички период. Ако узмемо у обзир колики је значај бањама давала династија Севера, односно њен оснивач Септимије Север, који се и лецио у неким бањама на подручју Централног Балкана (Јовановић А. 1997, 56, нап. 38), можемо претпоставити да је локално становништво, угледајући се на развој бањских центара у ближој и даљој околини, током III века нове ере почело да придаје значај локалним терманим изворима. Сасвим сигурно, то се десило на простору Врњачке Бање, а, вероватно, и Црнишаве.

8.11. ЈОШАНИЧКА БАЊА

Јошаничка Бања			
Енеолит-бронзано доба		Случајан налаз пехара из околине Јошаничке бање	
Старије гвоздено доба		Локалитет Ђоров мост ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ илирске провенијенције	
Антика		Каниц напомиње да су Римљани сигурно користили термалне изворе; делови купатила познати као „римски зид“; археолошка истраживања нису потврдила постојање римских слојева	
Средњи век		Локалитет Ђоров мост-Равна долина -ТОПИОНИЦА	Позни средњи век
Турски период		Турско КУПАТИЛО	Пре 1768. године

Јошаничка Бања се налази на обронцима Копаоника (24 км), у долини реке Јошанице и њене притоке Самоковке. Лежи на надморској висини од 550 м и има карактеристике климатског лечилишта. Налази се у Општини Рашка у Рашком управном округу. У оквиру насеља налази се више извора минералне воде азотног типа. Температура воде варира од 22 – 78,5°C, а рН вредност 8,3 (Филиповић Б. 2003, 82 - 83).

Међу површинским покретним налазима илирске провенијенције који потичу са градине Ђоров мост код Јошаничке Бање издваја се налаз фирнисованог трбуха посуде и фрагмент дна са делом трбуха мегарске вазе. Фрагменти су пронађени у унутрашњости једног сухозида и вероватно представљају импорт. Појава хеленистичке керамике на

локалитету у долини Ибра сведочи о контакту овдашњих праисторијских заједница са културама које су се развијале на југу Балканског полуострва.

Први фрагмент представља мали део трбуха суда рађеног на витлу. Сачувани фрагмент је висок 2, а широк 3 цм. Суд је премазан метално светлим фирнисом (Вучковић-Тодоровић 1961, 124, сл. 2).

Други фрагмент је оштећено дно са почетком трбуха мегарске вазе. Суд је израђен од сиве земље. Дно суда је украшено мањом розетом. Око розете су распоређена још два реда цветних латица. Први ред латица је знатно мањи, док су латице у другом реду знатно веће и шире. Дно се завршава са два пластично изведена круга. За спољни круг је везан богат биљни орнамент трбуха суда. Ту су представљени велики листови, одвојеним правим стабљикама, на чијим су се врховима, вероватно, налазили цветови. Стабљике су украшене косим урезима, попут аналогних посуда са Делоса или Смирне (Исто, сл. 3).

Хронолошки, два поменутог фрагмента не припадају истом временском периоду. Старији је фирнисован фрагмент, који би могао да потиче са краја IV, односно из III века пре нове ере. Фрагмент мегарске вазе би могао да припада крају III, односно првој половини II века пре нове ере (Исто, 124).

Током девете деценије XX века на потезу Ђоров мост – Равна долина, који претходи стрмом успону, регистровани су остаци разрушене топионице, вероватно из периода позног средњег века. Пећ је дислоцирана изградњом савременог пута и улазном капијом Националног парка Копаоник, а њени остаци са шљаком налазе се уз саму ивицу коловоза. Појам градине истог назива у околини Јошаничке Бање тада није регистрован, као што је био узалудан покушај идентификације самог илирског материјала на терену (Богосављевић Петровић 2003, 192).

У непосредној околини Јошаничке Бање забележено је сећање на постојање археолошког налазишта о коме сведочи једино налаз пехара са две дршке који се чува у оквиру етнографске збирке основне школе. Пехар је грубо датован у период енеолит - бронзано доба (Иста 2006, 67).

Најстарији очувани објекат у Јошаничкој Бањи, намењен за коришћење термалне воде, представља турско купатило, чије постојање је забележио Каниц. Путописац је забележио да „прилично јак извор, као и седам мањих, избија из кварцно-амфиболитског шкриљца Брезовице, уза саму западну обалу реке Јошанице, од које је одвојен вештачким зидом. Од места где је каптиран он тече без додира с минералним стенама, дакле слично као Гастајн, кроз једну цев у једини камени басен, над којим је у облику свода подигнута ниска куполна конструкција, вероватно турска. У тај простор без и најелементарнијег комфора продире тек понеки зрак светлости. Тешко је претпоставити да се ова бања налазила у таквом стању и за време Турака, који су били чувени по унутрашњем уређењу својих купалишних просторија; вероватно су споредне околне градње биле од дрвета и да су пропале и уништене за време устаничких борби“. Каниц бележи и да је бања сигурно била позната и Римљана, али ту тврдњу не потврђује никаквим налазима (Каниц II 1989, 59).

Купатило је први пут обновљено тридесетих година XX века. Неодговарајуће интервенције на објекту из педесетих година XX века, у великој мери су измениле његов првобитни изглед. Завод за заштиту споменика културе из Краљева је 1987. године спровео истраживачке радове на објекту. Утврђено је да је купатило подигнуто у турском периоду, пре 1768. године, о чему сведочи откриће ћириличног натписа угребаног на малтеру, који се завршава наведеном годином (Вујовић С. 1988, 314, нап. 10).

Остатке халвата, мале просторије за одвојено купање и парење, мештани називају „римским зидом“, што је представљало повод за архелoшка истраживања изведена поред зидова купатила. Радови, под руководством Вере Богосављевић Петровић, показали су да не постоји старији културни слој од нивоа градње купатила (Исто, нап. 12).

8.12. БРУС

Брус			
Енеолит-бронзано доба		Случајан налаз пехара из околине Јошаничке бање	
Старије гвоздено доба		Локалитет Ђоров мост ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ илирске провенијенције	
Антика		Каниц напомиње да су Римљани сигурно користили термалне изворе; делови купатила познати као „римски зид“; археолошка истраживања нису потврдила постојање римских слојева	
Средњи век		Локалитет Ђоров мост- Равна долина -ТОПИОНИЦА	Позни средњи век
Турски период		Турско КУПАТИЛО	Пре 1768. године

Брус је седиште истоимене општине у Расинском управном округу. У насељу постоје два извора са минералним водом угљокиселог типа. Температура појаве Грашевска река износи 11,5 – 27,5°C, а рН вредност 7,1. Вода са Вуче реке има температуру 21°C, а рН вредност 6,5 (Филиповић Б. 2003, 82 - 83).

Најстарији археолошки налаз са простора Бруса потиче са локалитета Гобеља. Реч је о фрагменту лоптастог трбуха већег суда тањих зидова, мрке боје, украшеним тракама изведеним на зубљеним инструментом. Фрагмент се датује у старије гвоздено доба – гвоздено доба II b, фаза Ланиште I (Стојић, Чађеновић 2006, 74).

Из Бруса потиче налаз Веспасијановог денара, случајно пронађеним на локалитету порте цркве у Брусу 1966. године. Реч је о ковању ковнице у Риму из 72 – 73. године. Налаз је заведен у улазну књигу Народног музеја Крушевац 22. марта 1966. године. Народни музеј Крушевац је 1954. године откупио два новчића који потичу из самог Бруса. На жалост, ти налази нису сачувани. Колико се може видети са оловком прештампних аверса и реверса, у питању су један комад римског новца из IV века, док је други комад српски средњовековни динар (Рашковић 1998, 112 – 113).

У селу Мала Грабовница, данас већ периферији Бруса, налази се локалитет Гобеља. Локалитет лежи на брду са надморском висином од 516,77 м, са леве стране реке Расине, поред пута Брус – Крушевац. По свом положају, локалитет се не налази на доминантном и неприступачном месту, али својим положајем омогућава одличан преглед терена. На локалитету се налази утврђење издуженог овалног и неправилног облика, прилагођено терену, оријентисано у правцу североисток – југозапад, димензија 190 x 60 м. Локалитет је први пут забележен 1969. године, приликом рекогносцирања у организацији Завода за заштиту споменика културе из Краљева. Сондажна истраживања изведена су 1987. године (Bogosavljević 1990, 171).

Истраживањима је обухваћена кула 1 и део одбрамбеног зида. Кула 1, дефанзивног типа и правоугаоне основе, захвата површину од 8,2 x 7,3 м. Ширина зида бедема и зидова куле износи 1,4 м. Зидови су грађени хоризонталним редовима незнатно притесаног, плочастог и необрађеног камена, везаним крупним кречним малтером са примесом шљунка. Темелј зида бедема је укопан у слој компактне земље настале распадањем површинског слоја стене. Откривени су и делови неколико грађевинских објеката. Налази омогућавају одређивање стратиграфије локалитета на прво насељавање, рушење и поновно коришћење утврђења (Isto, 171 – 172).

Сл. 52. Део бедема са Гобеље, према: Bogosavljević 1990, 173, сл. 3.

Покретни археолошки материјал може се поделити на две групе. Прва група састоји се од фрагмената керамике, углавном великих амфора декорисаних чешљастим орнаментом и разних типова лонаца. Датује се у VI век. Рушење првобитног утврђења вероватно се догодило крајем VI или у првим деценијама VII века.

Обнова живота у утврђењу манифестује се керамичких налазима из друге групе, махом манифестованим фрагментима великих лонаца украшених таласастим орнаментом, датованим у период од X – XI века (Isto, 173; Богосављевић Петровић, Рашковић 2000/2001, 99 - 122).

8.13. ДОЊЕ ЛЕВИЋЕ

Доње Левиће			
Касна антика-рани средњи век		Локалитет Градац у Горњем Левићу УТВРЂЕЊЕ СА БАЗИЛИКОМ	од IV до VI века
Средњи век		ДЕЛОВИ КОЊСКЕ ОПРЕМЕ	IX-X век

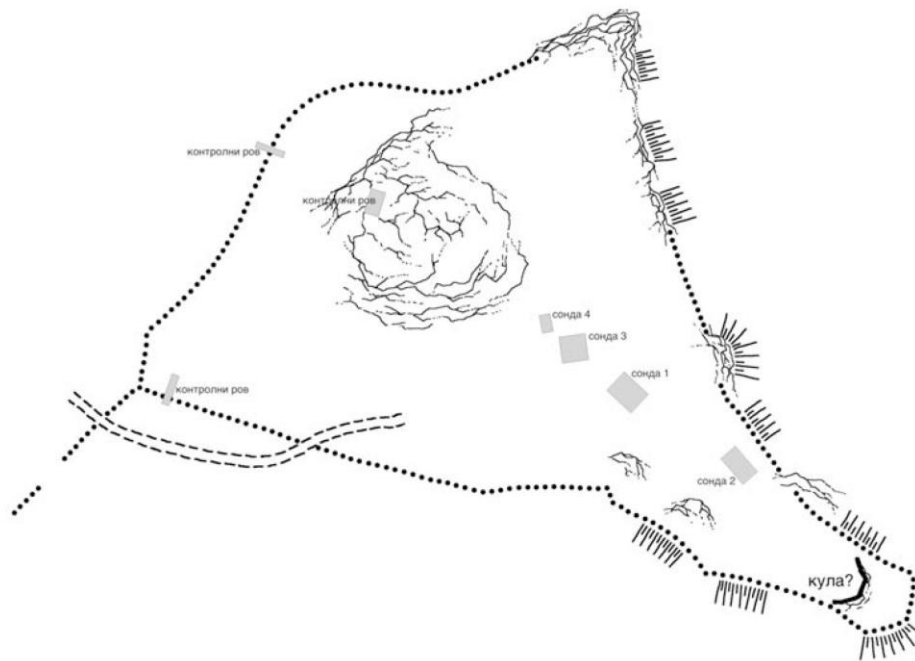
Доње Левиће је насеље у Општини Брус у Расинском управном округу. У околини насеља постоји више извора са минералном водом угљокиселог типа. Температура воде варира од 12,4 – 20,5 °C, док рН вредност износи 6,5 (Филиповић Б. 2003, 84).

Недалеко од поменутих термалних извора, у атару села Горње Левиће код Ђерекара, на надморској висини од 1089 метара, налази се локалитет Градац. Утврђење је подигнуто на врху званом Белићка чука.

Локалитет је смештен на стратешком положају, изнад комуникације Брус – Блажево, са кога се контролишу путни правци који пролазе кроз планински масив Копаоника, односно подручје изворишног дела Топлице и ширу зону ка Прокупљу и Куршумлији. Уочљива је визуелна комуникација са ранохришћанским локалитетом Небеске столице, подигнутом на 1800 метара надморске висине.

Налазиште у Горњим Левићима је дуго привлачило пажњу „дивљих“ археолога. Народни музеј Крушевац је 1963. године добио археолошки материјал који потиче са „дивљих“ ископавања. Сачувани су подаци да је том приликом пронађен један гроб и

више покретних налаза. Утврђење је неправилне троугаоне основе, димензија 215 x 160 м. На јужном делу утврђења налазе се остаци куле, великим делом оштећене савременим вађењем камена. На том месту су делимично очувани зидови од ломљеног камена везаног кречним малтером са примесама песка. Прва рекогносцирања локалитета обављена су током реализације пројекта *Сондажно рекогносцирање споменика старог рударства и металургије на Копаонику*, између 1988 – 1991. године. Утврђење је снимиио архитекта, проф. др Мирко Ковачевић, приликом поменутих рекогносцирања. План утврђења прати конфигурацију терена. На западним падинама простурало се велико подграђе. Повремена рекогносцирања терена, која је Народни музеј Крушевац спроводио у периоду од 2000 – 2003. године, омогућила су оквирно датовање живота у оквиру утврђења у период од III века нове ере, па све до средњовековног периода (Тошић, Рашковић 2007, 40).

Сл. 53. План утврђења Градац у Горњим Левићима (цртеж М. Ковачевић), према: Тошић, Рашковић 2007, 40, црт.2.

Нумизматички налази заступљени су римским ковањима из III и IV века. Један од поменутих новчића представља ковање Константина I, датовано у 312 – 313. годину. Новчић је кован у Тицинуму (Рашковић 1998, 114). Посебно је занимив налаз рановизантијске бронзане фибуле са посувраћеном ногом, украшеном крстом, без игле, датоване у VI и почетак VII века (Михаиловић Т. 1997, 153 – 154). Приликом археолошких истраживања откривен је фолис Јустина I, кован у Константинопољу (Рашковић, Гаврић 2011, 456).

Сондажна археолошка истраживања локалитета обављена су 2005. године. Истраживања су потврдила да је реч о веома важном стратешком пункту из периода касне антике и ране Византије. Утврђено је да бедеми утврђења досежу ширину до 2,30 метара. У околини бедема констатовани су остаци сакралних, стамбених и привредних објеката. Откривен је олтарски простор са апсидом ранохришћанске базилике која је сачувана само у нижим зонама. Базилика, обележена као објекат III, пронађена је на месту где је 1963. године откривен гроб. Поред базилике, делимично су истражена још четири објекта, зидана каменом и кречним малтером или само каменом и блатом (Рашковић 2012, 5).

У оквиру објекта I пронађена је рановизантијска керамика, типична за период владавине Јустинијана I и један фолис из VI века. Занимљива је грађевина, обележена као објекат II. Димензије објекта II износе 5,8 x 4,05 метара. У нижим зонама зидан је у техници ломљеног и притесаног камена, са блатом као везивом. Више зоне су, вероватно, грађене коришћењем лакшег материјала, дрвеним гредама и лепом. За подницу објекта II искоришћена је заравњена жива стена. На основу налаза богатог керамичког материјала, датованог у V – VI век, у коме преовлађују питоси, лонци и амфоре декорисане чешљастих орнаментом. Претпоставља се да је у питању грађевина коришћена као спремиште – остава за храну (Тошић, Рашковић 2007, 41).

Поред наведених покретних археолошких налаза са локалитета Градац у Горњим Левићима, пронађени су и остаци материјалне културе који сведоче о продужењу трајања живота у оквиру бедема утврђења и током IX – X века. То су делови коњаничке и коњичке опреме (пар мамуза, коњске жвале и копча) и фрагменти керамике (Рашковић 2004, 189; Исти 2011, 156).

У близини локалитета констатоване су многобројне пинге и шљакишта у коритима околних копаоничких речица, што представља очите трагове интензивне рударске делатности на овом простору, тако да функцију утврђења, поред стратешке и саобраћајне важности, можемо повезати и са развојем рударства (Рашковић, Берић, Бугар, Трифуновић, Чађеновић 2000, 28).

Као што смо већ више пута констатовали, рударство и експлоатација термалних извора често су се међусобно подударали. Сматрамо да, иако за то не постоје директни докази, да је посада утврђења на Градцу познавала и користила оближње лековите изворе.

8.14. МАЛА РЕКА

Мала река			
Антика		Срндаљска река -Налаз дела фибуле и плаве игле у облику амфоре	

У оквиру насеља постоји извор минералне воде угљокиселог типа. Температура воде износи 13°C, а рН вредност 6,5 (Филиповић Б. 2003: 84).

Са подручја Мале Реке потиче случајан налаз из античког периода који је испирач злата Љуба Станојевић у децембру 1998. године поклонио Народном музеју Крушевац. Налаз се састоји од дела фибуле и главе игле у облику амфоре, пронађених у Срндаљској реци (Рашковић 1998, 98).

8.15. ЛУКОВО

Луково			
Антика		Локалитет Врело -Сличајан налаз два новчића Константина I	
Касна антика-рани средњи век		Каниц наводи да се код Лукова налазе остаци више римских кастела	

Луково је насеље у општини Рашка у Рашком управном округу. У насељу постоји извор воде угљокиселог типа. Температура воде износи 9°C, а рН вредност 6,6 (Филиповић Б. 2003: 84- 85).

На локалитету Врело пронађена су два Константинова новчића који су 1887. године поклоњени Српском археолошком друштву (Валтровић 1889, 30).

Каниц наводи да се код Лукова, на више места, налазе остаци римских кастела који су штитили римски пут и руднике ове области. Такве кастеле помиње Каниц на Билу, код извора Радовањске реке, осам километара северозападно од Лукова, затим на Црвеном камену где је видео утврђење са странама дугим 60 метара. Путописац наводи да се на локалитету Јеринин град, код карауле Пилатовце, постоји средњовековно утврђење подигнуто на римским основама (Каниц II 1989, 151).

Антички налази из Лукова недовољни су за закључак о коришћењу термалних извора у том периоду, али ипак указују на могућност постојања интензивног живота у првим вековима нове ере, када становницима овог краја није могло промаћи ни постојање лековитих врела у близини.

8.16. НОВОПАЗАРСКА БАЊА

Новопазарска Бања			
Касно бронзано доба	Доња Брњица-Горња Стражава	Део НЕКРОПОЛЕ, 4 хумке гробова са урнама	
Старије гвоздено доба	На D	Тумул са гробовима	
Антика		Капела и два светилишта	II-III век н.е.
Антика		Вотивни споменици	крај II-III век
Антика		Надгробна стела- секундарно коришћено	прва половина III века
Антика		Црква	крај IV-V век
Антика		Гробница	IV-V век
Касна антика-рани средњи век		Базилика са некрополом	V-VI век
Рани средњи век		Базилика	VI век

Новопазарска Бања се налази на магистралном путу Београд-Нови Пазар-Јадранско море, 3 километра североисточно од Новог Пазара. Окружена је падинама планина Голије, Рогозне и Копаоника. Лежи на надморској висини од 500 м и има умерену климу. У оквиру насеља налази се више извора са водом азотног типа. Температура воде варира од 30 – 54° С, а рН вредност износи 6,8 (Филиповић Б. 2003, 84 - 85).

Археолошка истраживања у Новопазарској Бањи вршена су, са прекидима, од 1983 – 1989. године. Откривене су четири хумке са гробовима из касног бронзаног доба, део

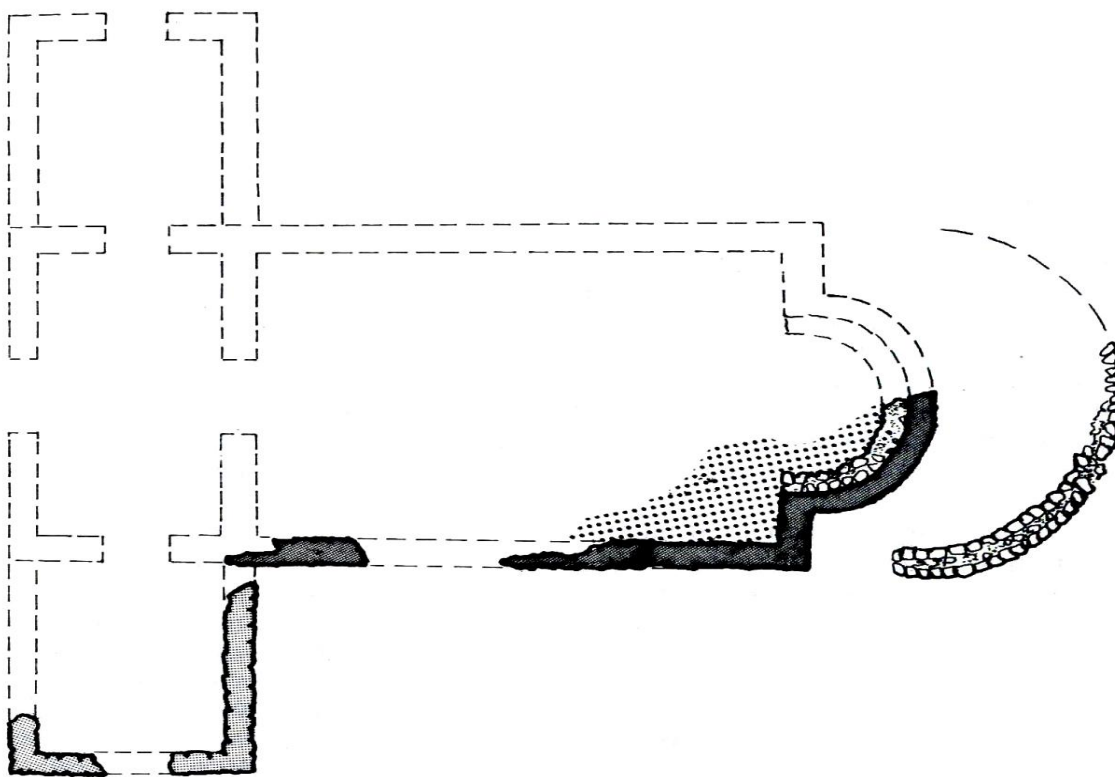
већег тумула са гробовима из најмлађе фазе старијег гвозденог доба, капела и светилиште из II - III века, адаптирана црква са краја IV или почетка V века, и базилика из VI века. Сви налази су директно или посредно повезани са сепулкралним или сакралним култом.

Најстарији хоризонт у Новопазарској Бањи представљају четири хумке са гробовима спаљених покојника чији су посмртни остаци похрањени у урне. Откривени гробови представљају део некрополе која припада типу Доња Брњица – Горња Стражава и датује се у финални период бронзаног доба или последњу фазу гвозденог доба I (Cermanović Kuzmanović 1985, 148 – 149).

Између хумки број 2, 3 и 4 уочене су каменом поплочане површине неправилне форме на којима је налажена керамика из најмлађе фазе старијег гвозденог доба (Ha D). Поменуте површине не оштећују хумке и то А. Јовановића наводи на закључак да је реч о посебном начину поштовања старијих гробова и сакралном континуитету, уз аналогију са поштовањем старијих микенских гробова и утврђивањем култа хероја родоначелника или оснивача града. Примери поштовања старијих гробова на нашем подручју јављају се заједно са социјалним раслојавањем и конституисањем регионалних и етничких заједница на челу са локалним кнежевима крајем старијег гвозденог доба (Јовановић А. 1995, 31 – 33).

Сакрални карактер простора данашње Новопазарске Бање сачуван је и у античком и рановизантијском периоду. Приликом нивелације терена за изградњу фудбалског терена, 1982. године, оштећена је касноантичка базилика и уништен један гроб са некрополе формиране у окружењу овог сакралног објекта. Гроб је био у облику цисте саграђене од више редова хоризонтално наслаганих опека повезаних малтером и прекривених секундарно коришћеном надгробном стелом. У гробу су пронађени остаци дечијег скелета. Гробних прилога није било. *Terminus post quem* за настанак гроба даје хронолошко одређење стеле која се датује у прву половину III века, а ближе хронолошко одређење може пружити време изградње и коришћења базилике и типологија гробног облика. Базилика се, на основу откривеног покретног археолошког материјала, може датовати у V - VI век, на шта се надовезује и облик гроба који се јавља на касноантичким некрополама (Јовановић А. 1985, 33 – 38).

Секундарно коришћена надгробна стела има димензије 2,40 x 1 м. Стела има следећу композициону шему: високи забат са розетом у средишњем делу и малим акротеријама на крајевима, нишу са представом двојице покојника, правоугаоно поље са приказом редуцираног фунерарног банкета, натписно поље и панел са декорацијом. Фигуралне представе, натписно поље и зона са декорацијом фланкирани су са два стуба око којих је увијена вितिца. Розета у централном делу забата је необичног облика, представљена као четвороугаона розета уоквирена деветочланом латицом.

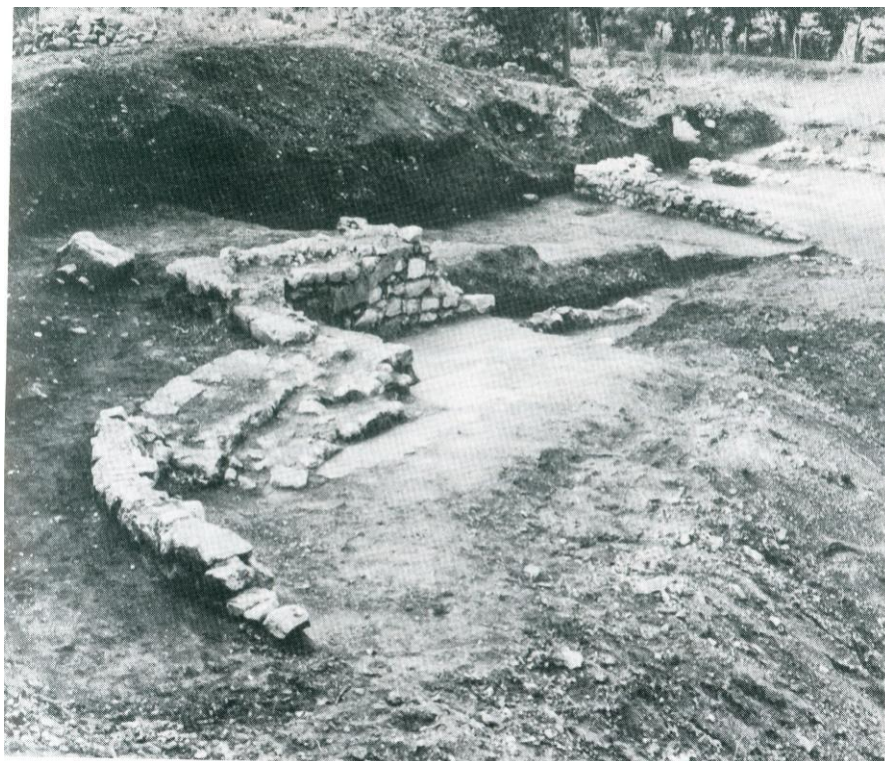
Сл. 54. Основа базилике из Новопазарске Бање, према: Јовановић А. 1995, 61, план II.

Испод забата налази се правоугаоно ниша са представама покојника, оца и сина. Оба покојника су обучени у тунике са пребаченим хламидама које су закопчане кружним фибулама на десном рамену. Отац у десној руци држи купу, а син свитак. А. Јовановић, на основи стилских анализа детаља представљених на покојницима, сматра да је споменик

подигнут током друге или треће деценије III века. Испод нише са представама покојника налази се правоугаоно поље са приказом сцене из фунерарног банкета. У средишњем делу поља налази се сто, а са стране две слушкиње одевене у високо припасане хитоне. Слушкиња са десне стране држи хидрију и патеру. На столу се налази треножни модијус и две веће коничне посуде, за које А. Јовановић сматра да су у питању камени мортаријуми. У профилисаном натписном пољу налази се натпис (Исто).

Са територије Новопазарске Бање познато је још неколико вотивних споменика датованих у последње деценије II и III век. Међутим, досадашња археолошка истраживања нису открила где су се налазили насеље и некропола из тог периода. Слој са керамичким и нумизматичким материјалом из III века костатован је испод касноантичких сакралних објеката, али се он не може директно повезати са неким грађевинским објектом. Претпоставку да се ради о вили тек треба потврдити новим истраживањима (Исто).

Археолошка истраживања у Новопазарској Бањи вршена су, са прекидима, од 1983 – 1989. године. Откривене су четири хумке са гробовима из касног бронзаног доба, део већег тумула са гробовима из најмлађе фазе старијег гвозденог доба, капела и светилиште из II - III века, адаптирана црква са краја IV или почетка V века, и базилика из VI века. Сви налази су директно или посредно повезани са сепулкралним или сакралним култом.

Сл. 55. Остаци базилике из Новопазарске Бање, према: Serapanović Kuzmanović 1985, 149, sl. 2.

Већ смо се упознали са тим да најстарији културни слој представљају четири хумке са гробовима спаљених покојника чији су остаци стављани у урне. Гробови представљају само део некрополе која се простире у југозападном делу локалитета. Може се претпоставити да су гробови једновремени. На овај закључак наводи сличност њихових конструкција и чињеница да се хумке својим периферијама прстенова додирују, али никада преклапају или мимоилазе. Облик урне, карактер и форме гробних прилога, као и комплетна гробна конструкција указује да ове гробове треба уврстити у културни комплекс некропола Доња Брњица – Горња Стражава, односно у финални период бронзаног доба или последњу фазу гвозденог доба I (Јовановић А. 1995, 53 – 59) .

Између хумки број 2, 3 и 4 уочене су каменом поплочане површине површине 10 м² на којима је налажена релативно бројна керамика из најмлађе фазе старијег гвозденог

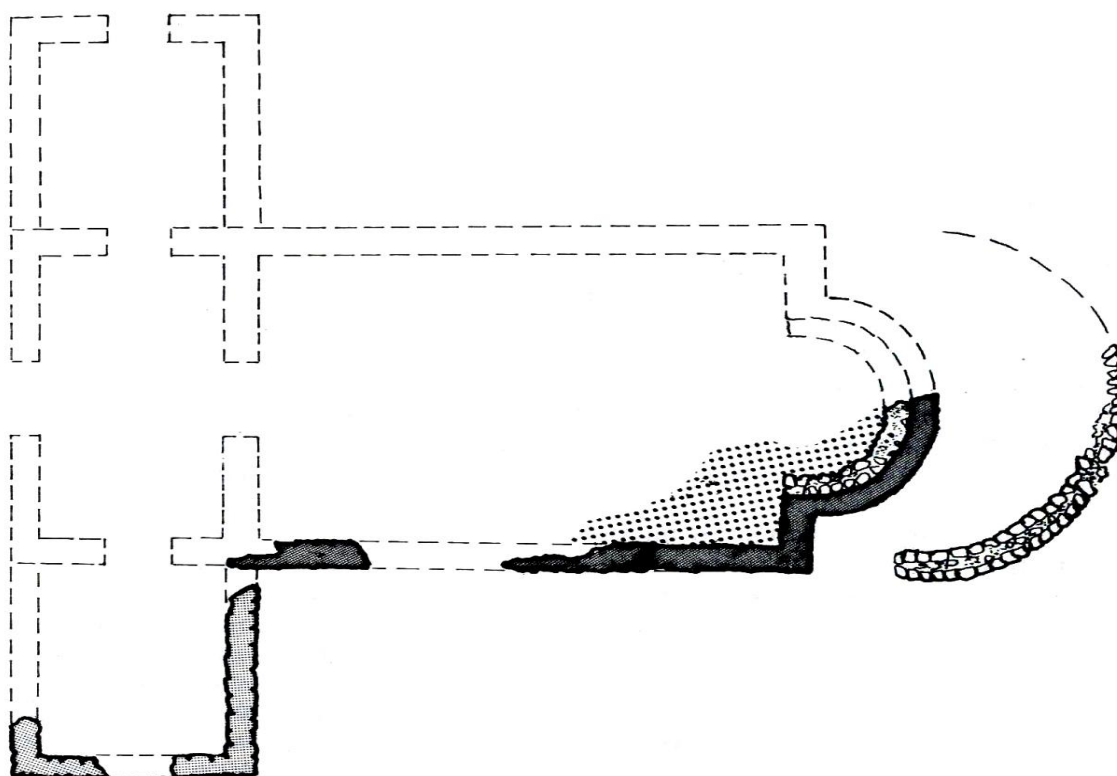
доба (На D). Ове површине поштују интегритет хумки и керамика је проналажена између хумки и на њиховим ивицама. Керамички материјал откривен на овим култним површинама је прилично хетероген у функционалном погледу. Најбројнији су фрагменти здела, затим лонаца, пехара са две дршке, затим налаз фрагмента тзв. кашике са калотастом дршком и малим рецепијентом, керамички пршљенак и део дршке црнофирнисованог скифоса рађеног на витлу (Исто, 36 – 37).

Истом периоду као и култне површине припада и гроб обележен као Г-1/86, који је откривен у очуваном сегменту тумула. Према очуваном делу (ширине око 5 метара), може се закључити да је тумул имао два прстена постављена на растојању од 1,10 метара. Простор између два прстена насут је крупнијим камењем, док је простор унутар мањег прстена засут земљом и ситнијим камењем. Тумул је имао пречник од око 8 метара и незнатну висину од око 80 цм. У очуваном делу тумула откривен је само један гроб са инхумираним покојником, положеним у испруженом ставу на леђима. Покојник је био ограђен каменом конструкцијом од комада необрађеног камена. Код главе покојника откривене су две калотасте зделе и фрагменти једног или два пехара са две дршке. Са леве стране покојника, у висини груди, регистрована су три копља и један нож, а код ногу камени брус. Положај покојника на периферији хумке указује на концентрично сахрањивање организовано око централног гроба какво је уобичајено на некрополама старијег гвозденог доба у Подрињу, Западној Србији и на Косову. Гроб из Новопазарске Бање најпре се може повезати са некрополама са Латинског гробља у Глоговику (нивои 3 и 4 сахрањивања) и Карагачу и треба га посматрати у оквиру стабилизације становништва придошлог са простора гласиначког културног комплекса (Исто, 38 – 40).

Након овог хоризонта сахрањивања уследио је хијатус, бар на истраженом делу локалитета, који траје све до почетка римске доминације на овим просторима, односно до II века нове ере. Међутим, на специфичан начин успостављен је сакрални континуитет између ових периода. У сачуваном сегменту у источном делу профила ископа за игралиште уочен је сухозид који ограничава кружни простор, површине око 50 м². Овај зид дотиче, а делом и преклапа прстен тумула. А. Јовановић сматра да би сухозид могао да ограничава зону са тумулима из старијег гвозденог доба и представља неку врсту

теменоса у коме су поштовани старији кумири. Стиче се утисак да су старије спулкуралне конструкције биле поштоване у римском свету. Своје размишљање А. Јовановић проширује у правцу да су са праксом поштовања старијих култова повезани и вотивни споменици, откривени половином XX века у Новопазарској Бањи (Исто, 40 – 42).

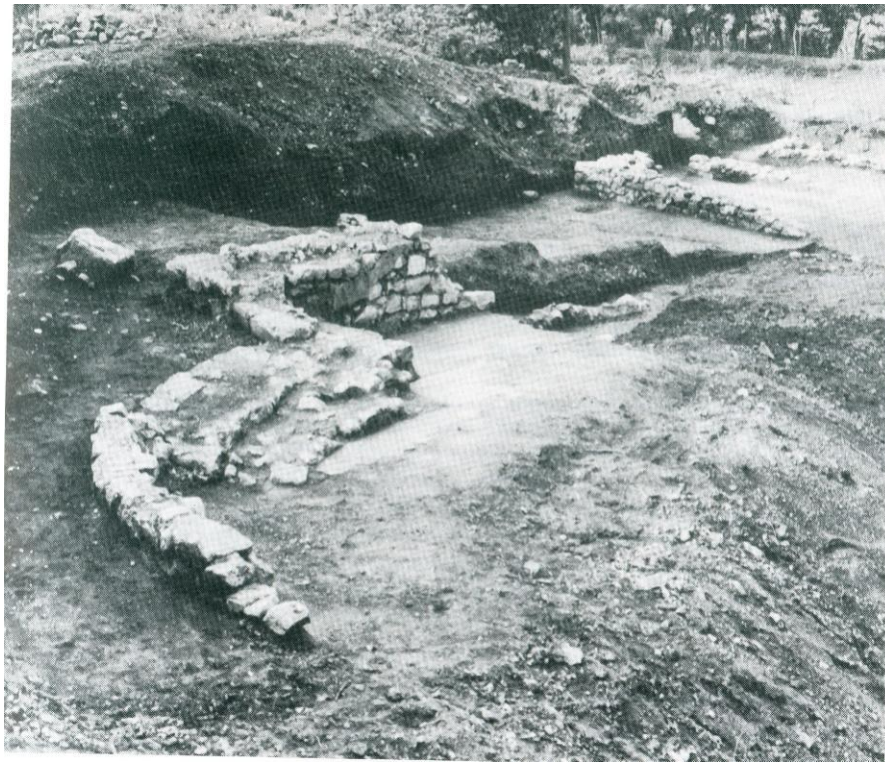
Сакрални карактер простора данашње Новопазарске Бање сачуван је и у античком и рановизантијском периоду. Приликом нивелације терена за изградњу фудбалског терена, 1982. године, оштећена је касноантичка базилика и уништен један гроб са некрополе формиране у окружењу овог сакралног објекта. Гроб је био у облику цисте саграђене од више редова хоризонтално наслаганих опека повезаних малтером и прекривених секундарно коришћеном надгробном стелом. У гробу су пронађени остаци дечијег скелета. Гробних прилога није било. *Terminus post quem* за настанак гроба даје хронолошко одређење стеле која се датује у прву половину III века, а ближе хронолошко одређење може пружити време изградње и коришћења базилике и типологија гробног облика. Базилика се, на основу откривеног покретног археолошког материјала, може датовати у V - VI век, на шта се надовезује и облик гроба који се јавља на касноантичким некрополама. Секундарно коришћена надгробна стела има димензије 2,40 x 1 м. Стела има следећу композициону шему: високи забат са розетом у средишњем делу и малим акротеријама на крајевима, нишу са представом двојице покојника, правоугаоно поље са приказом редуцираног фунерарног банкета, натписно поље и панел са декорацијом. Фигуралне представе, натписно поље и зона са декорацијом фланкирани су са два стуба око којих је увијена вितिца. Розета у централном делу забата је необичног облика, представљена као четвороугаона розета уоквирена деветочланом латицом (Јовановић А. 1985, 33 – 35).

Сл. 56. Основа базилике из Новопазарске Бање, према: Јовановић А. 1995, 61, план II.

Испод забата налази се правоугаона ниша са представама покојника, оца и сина. Оба покојника су обучени у тунике са пребаченим хламидама које су закопчане кружним фибулама на десном рамену. Отац у десној руци држи купу, а син свитак. А. Јовановић, на основи стилских анализа детаља представљених на покојницима, сматра да је споменик подигнут током друге или треће деценије III века. Испод нише са представама покојника налази се правоугаоно поље са приказом сцене из фунерарног банкета. У средишњем делу поља налази се сто, а са стране две слушкиње одевене у високо припасане хитоне. Слушкиња са десне стране држи хидрију и патеру. На столу се налази треножни модијус и две веће коничне посуде, за које А. Јовановић сматра да су у питању камени мортаријуми. У профилисаном натписном пољу налази се натпис. Са територије Новопазарске Бање познато је још неколико вотивних споменика датованих у последње деценије II и III век.

Међутим, досадашња археолошка истраживања нису открила где су се налазили насеље и некропола из тог периода. Слој са керамичким и нумизматичким материјалом из III века коштатован је испод касноантичких сакралних објеката, али се он не може директно повезати са неким грађевинским објектом. Претпоставку да се ради о вили тек треба потврдити новим истраживањима (Исто, 35 - 38).

Сл. 57. Остаци базилике из Новопазарске Бање, према: Serpanović Kuzmanović 1985, 149, sl. 2.

Најзначајнији је споменик посвећен Јупитеру и другим божанствима. За тему овог рада велики значај има претпоставка да је вотивни споменик посвећен и локалном генију минералних извора. Пронађени су и други вотивни споменици. Један од поменутих вотивних споменика пронађен је приликом изградње бањског коначишта и налази се око сто метара северозападно од локалитета. Други споменик узидан је као сполија у Петрову цркву. Он вероватно потиче са овог локалитета, док споменик посвећен Немези, откривен

као сполија узидана у Алтуналем џамију у Новом Пазару, пре моћи да се повеже са бенефицијарном станицом код Новопазарске Бање или Трговишта.

Вотивни споменик посвећен Јупитеру и осталим божанствима израђен је од пешчара. Димензије споменика износе: висина 84 цм, ширина 32 цм, дебљина 28 цм. Споменик је профилисан и украшен уклесаним представама лозице са лишћем. Дедикант је Марко Укентије, бенефицијарни конзулар легије VII Клаудије. Данас се чува у музеју у Крагујевцу.

Текст натписа гласи:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

ceterisque

dis deabus

huisse

loci pro salute

domini(i) nostri

M. Ucentius b(ene)f(iciarius) c(onsularis) l(egions) VII Cl(audiae)

v(otum) s(olvit)

Р. Марић сматра да је споменик посвећен Јупитеру и божанствима лековитих извора и датује га на крај II века нове ере (Марић Р. 1954/1955, 357 – 358).

У Новопазарској Бањи откривени су остаци два мања храма који су непосредно повезани са оближњим минералним изворима и старијом сакралном традицијом овог места. Мањи храм има димензије 6,5 x 3,2 м и са дебљином зидова од 0,5 метара и представља неуобичајен тип храма са антама, који нема директне аналогије на нашим просторима. Значајну сличност са малим храмом показују бројна светилишта подигнута поред бањских извора, посвечена трачком коњанику и сродним божанствима са трачког простора. Храм је солидно сазидан од камена повезаног малтером, уз коришћење опеке у

зонама око улаза. Испед улаза налази се простор поплочан ситнијим и крупнијим камењем. Регистрован је бројан керамички и нумизматички материјал. Изградња храма је вероватно повезана са почетком коришћења минералних извора и подизањем терми. Могу се издвојити три хоризонта. Најстарији материјал може се датовати у крај II и прву половину III века. Материјал из следећег слоја хронолошки се опредељује у другу половину III века, а налази из најмлађег слоја, који су најмалобројнији, одређује се у IV век. Отвара се питање да ли је објекат у последњој фази коришћења имао сакралну функцију, односно да ли је био коришћен као паганско или рановизантијско светилиште. Решење овог питања можда пружа гроб прекривен секундарно коришћеном античком надгробном плочом. Аналогије са гробовима сличног типа, у којима су коришћене античке надгробне плоче као сполије, показују да су такве гробнице представљале посебно заштићен простор коме су употребљене стеле пружале додатну заштиту од оскрнавитеља. У том контексту А. Јовановић сматра да гроб прекривен старијом надгробном стелом пре треба повезати са капелом из IV, него са базиликом из VI века. Да је ова капела могла постати ранохришћанско светилиште указују подаци да је други храм из Новопазарске Бање доживео такву судбину и да је базилика из VI века, подигнута у његовој непосредној близини, поштовала овај објекат и није га негирала (Јовановић А. 1995, 62 – 63).

Други антички храм из Новопазарске Бање је несумњиво адаптиран и ревитализован у ранохришћанској фази. Примарно је представљао храм са антама, димензија 7,8 x 6 м, приближне оријентације север – југ. Изграђен је од ломљеног и притесаног камена повезаног малтером. Дебљина зидова износи 70 цм. Није констатовано присуство прочелних стубова, мада није искључено да су постојали и да су уклоњени током рестаураторских радова. Дубина пронаоса је 2,2 метра, а величина целе је 5,5 x 4 м. Цела није разуђена и нема олтарску апсиду или лезене. Једину ближу аналогију налазимо у знатно монументалнијим храмом из Ромулијане (Исто, 52).

У каснијој фази храм је преправљен и преиначен, па поседује унутрашњу стратиграфску слику. Најстарији културни слој је повезан са настанком и примарном функцијом храма. Њега обележава богат керамички и нумизматички материјал. У

керамичком материјалу доминирају тањири, потом лонци, судови са две дршке, зделе и питоси. У овом слоју нађен је бронзани новац Галијена и антонијани Проба и Диоклецијана. Пронађена је и бронзана фибула у виду уоквирене свастике са равним незооморфизованим крајевима. Покретни археолошки материјал указује да је објект могао настати крајем II или почетком III века и да је примарна фаза коришћења објекта могла трајати кроз цео III век и можда прве деценије IV века (Исто, 54).

Изгледа да је у другој половини IV века овај објект реконструисан на необичан начин. Наиме, извршена је инверзија полова његове сакралне осе. Простор пронаоса са антама затворен је апсидом зиданом од крупног необрађеног камена повезаног блатом и од тог простора створена је олтарска апсида. Код претходне целе храма пробијен је улаз на јужној страни и овај простор је претворен у наос на овај начин створене цркве. Реч је о једноставној једнообразној цркви малих димензија са апсидом без профилисаног рамена.

Објекту је са западне стране придодат параклис спољних димензија 5,5 x 4,6 м. У параклису је нађен гроб слободно укопаног покојника, оријентације запад – исток, без гробних прилога. Параклис је подигнут од ломљеног камена повезаног слабим везивом. Зидови су дебели око 70 цм. Овај тип једноставних цркава карактеристичан је за период IV - V века. Керамички материјал из ове фазе је релативно многобројан и надовезује се на керамичку продикицију претходног хоризонта. Регистровано је неколико типова лонаца рађених на брзом витлу, фрагменти различитих типова здела, поклопци, пећњаци... Материјал се датује у другу половину IV и почетак V века (Исто, 54 - 56).

Ствара се утисак да објект није дуго имао функцију ранохришћанске цркве. Објект је негиран укопавањем велике јаме (пречник око 1,50 м, дубина 1,10 м) и подизањем огњишта уз унутрашње ивице западног и источног зида. Укопавања јаме, на основу материјала откривеног у њој, датује се у крај V века, што представља термин када је престала сакрална функција објекта. Последњу фазу коришћења објекта, у профаној функцији куће са огњиштом, можемо одредити у VI век. Спорадични остаци слоја из VI века пронађени су код јужног рамена објекта. У њему су нађене две фрагментоване зделе и две гвоздене фибуле (Исто, 60, 63).

Највећи објекат на локалитету представља рановизантијска базилика. Сачуван је део апсиде, јужног зида и параклиса постављено са јужне стране грађевине. Базилика је била дуга 18,4, са апсидом 21 м. Унутрашња ширина брода је 8, а апсиде 5 м. Ширина зидова износи 0,75 м. Површина јужног параклиса износила је 5,80 x 5,60 м. Ширина зидова параклиса износи 0,65 м. Ширина улаза је 1,5 м. Иза простора са апсидом постављен је подзид који је спречавао обрушавање падине на објекат. Може се претпоставити и постојање северног параклиса, који је могао да има малу апсиду. У питању је тип базилике какав се јавља током VI века (Исто, 62).

Према мишљењу А. Јовановића антички локалитет у Новопазарској Бањи није био урбано седиште, нити значајније субурбано или рустикално насеље. Сакрални значај локалитета, према мишљењу аутора које је посебно значајно за тему нашег рада, проистиче из балнеолошког карактера овог места и његове сотеролошке и ијатричке надградње у дугој традицији поштовања. На овом месту могло је бити седиште хорепископа који је био повезан са епископијом неког оближњег места – на пример, Улпијане (Исто, 63).

Постоје недоумице око античког имена локалитета у Новопазарској Бањи. Еванс је помишљао на Арсу која се помиње код Прокопија Међутим, у Новопазарској Бањи нема трагова фортификација које Прокопије недвосмислено помиње код Арсе. А. Јовановић сматра да је прихватљивија претпоставка коју су изнели Ј. Ковачевић и Е. Мушовић да је вероватније да се на овом месту могу лоцирати *Caldanae* које писац Барског родослова помиње управо у овом географском контексту (Исто, 64; Калић 1989, 9-16, Ковачевић 1977, 16).

На базилици, као и на осталим објектима на локалитету у Новопазарској Бањи, нису уочени трагови средњовековних интервенција. Потпуни недостатак покретног археолошког материјала из средњовековног периода сведочи о радикалном напуштању овог традиционалног култног места и сакралног средишта области (Јовановић А. 1995, 63 – 64).

О постојању античке некрополе у Новопазарској Бањи сведочи и налаз дела надгробне плоче, откривен на свременом гробљу, на месту званом Чпиље. Висина сачуваног дела споменика износи 100 цм, а ширина око 75 цм. У горњем удубљеном пољу су три попреча. Испод су представљене две гирланде. Сачуван је део натписног поља са првим и делом другог реда. Очувани текст гласи:

D(is) M(anibus)

Gaius... (Вулић 1941-1948, 120).

Сви наведени налази несумњиво сведоче о дугом континуитету живота и религијског поштовања простора у близини термалних извора у Новопазарској Бањи.

8.17. КУРШУМЛИЈСКА БАЊА

Куршумлијска Бања			
Антика		НАСЕЉЕ AQUARUM BAS... -Вотивни споменици (нимфе, Хигија, Деа Дарданика)	

Куршумлијска Бања је градско насеље и бањско лечилиште у Општини Куршумлија у Топличком управном округу. Налази се на југоисточним обронцима Копаоника. У оквиру насеља постоји више извора минералне воде угљокиселог типа. Температура варира од 37 – 68 °С, а рН вредност износи 7,7 (Филиповић Б. 2003, 84).

Приликом подизања купатила у Куршумлијској Бањи, крајем 19. века, пронађене су римске опеке и зидови и сребрни денар Филипа (244-249) (Ризнић 1884, 83). Премерштајн и Вулић наводе да је у близини Куршумлијске Бање откривен и вотивни споменик који се 1900. године налазио у лапидаријуму Народног музеја у Београду (Premerstein, Vulić 1900, 127).

Реч о споменику пронађеном 1884. године на гробљу села Буњаци, око 15 минута хода од Куршумлијске Бање (Валтровић 1884, 12). Споменик је 1889. године пребачен у Народни музеј у Београду. Данас се налази у Пећинама на Доњем граду калемегданске тврђаве.

У питању је вотивни споменик посвећен нимфама лечитељицама, заштитницама топлих извора. Дедикант је Катијус Целер, највероватније понтифекс Улпијане, заједно са својом супругом и синовима.

Текст натписа гласи:

Nymphis

Salutaribus

[.] Catus Cele[r]

pontifexs (?) [2-3]

[L]ucilla coiug(e)

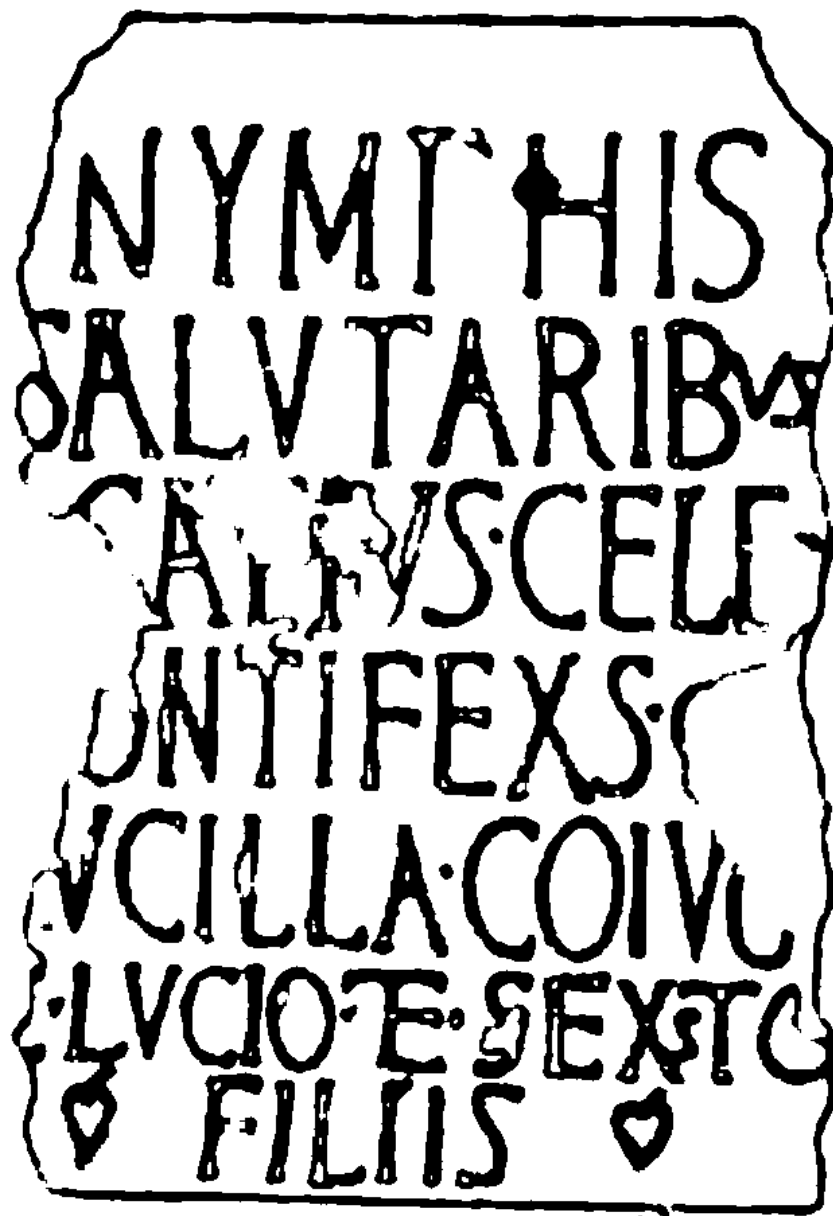
[et] Lucio et Sexto (!) filiis. (Premerstein, Vulić 1900, 127).

Реч је о споменику од сивог туфа, висине 80 цм, ширине 41 цм и дебљине 37 цм. Натписно поље има димензије 47 x 37 цм. Н. Вулић сматра да је споменик настао почетком III века, као и да посвета нимфама јасно указује да су термални ивори коришћени још у време Римљана. Такође, аутор износи став да је дедикант споменика био понтифекс у Улпијани (Вулић, Премерштајн 1900, 25)

А. Јовановић пружа нешто другачије датовање споменика и повезује га са временом владавине Гордијана III и сматра да га треба датовати у период друге четвртине III века (Јовановић А. 2003, 36).

Помишљало се да је дедикант можда у вези са тимочким Луцијем Катијем Целером, који је у Тимакум Минусу 242. године подигао почасну базу Гордијану, у име II дарданске кохорте, али је та веза остала хипотетична. Луције Катије Целер, с друге стране, до тада није био забележен на другом месту. Његова висока функција у провинцији (намесник провинције?) и присуство у рудоносној тимочкој области лако су могли да се објасне рударским пословима које је обављао на царском домену у Тимакум Минусу. Потврду да се ради о истој личности донео је миљоказ са подручја Ад Финеса, пронађен 1875. године на прагу цркве Св. Николе у Куршумлији. Натпис носи име нашег намесника *L. Cattius Celer*, са титулом која му припада, *legatus Augusti propraetore* (Петровић В. П. 2007, 92 - 93).

Н. Вулић је забележио и постојање римског надгробног споменика који се 1910. године налазио у Куршумлији у кући капетана Вукоја Тодоровића (Вулић 1910, 215).

Сл. 58. Вотивни споменик посвећен нимфама из Куршумлијске Бање, према: Вулић, Премерштајн 1900, 25.

Из Куршумлијске Бање потиче и епиграфски споменик посвећен Деа Дарданики, који је прецизно датован у 206. годину. На овом натпису дат је и назив римског насеља у Куршумлијској Бањи, истина у скраћеном облику, као Aquar(um) Bas... (Petrović P. 1995, 104).

Реч је о вотивном споменику израђеном од белог мермера, откривеном 1937. године. Висина натписног поља износи 40, а ширина 35 цм.

Текст натписа гласи:

Dar(daniae) sac(rum)

Philoxenus Aug(ustorum)

n(ostorum trium) ser(vus) vilic(us)

stat(ionis) Aquar(um) Bas(sianae?)

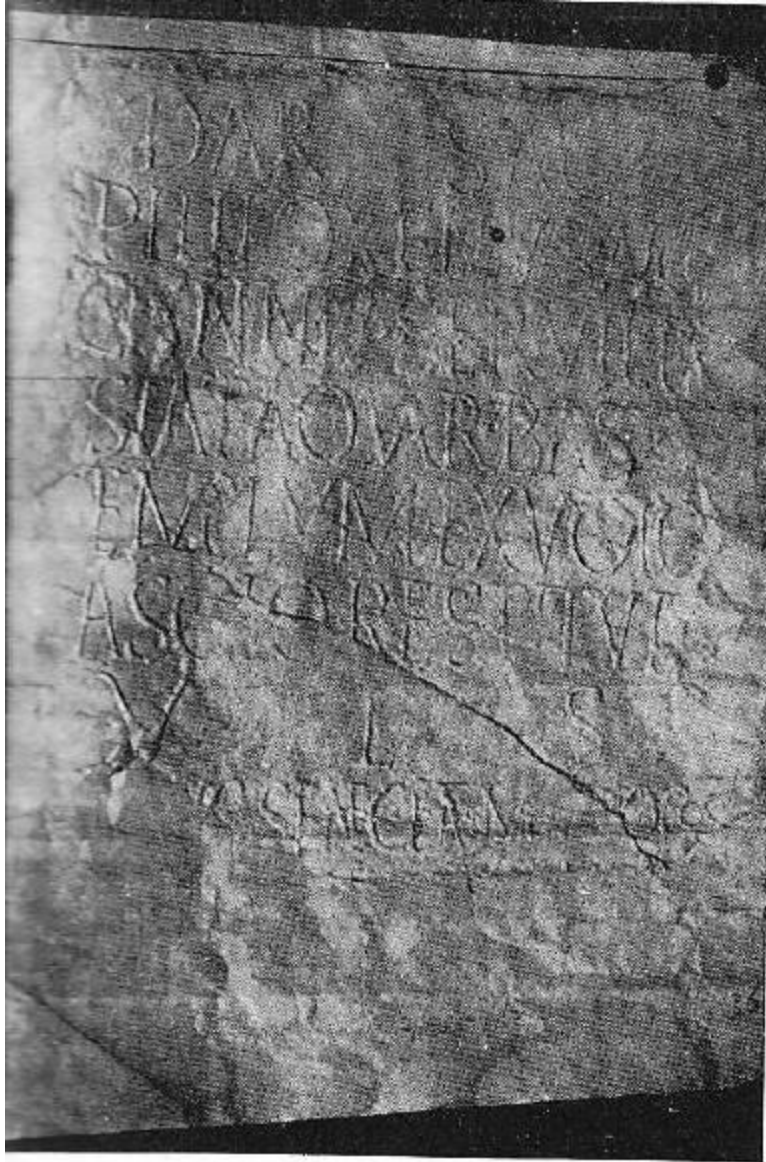
templum et voto

a solo restituit

v(otum) l(ibens) s(olvit)

udibus Senec(ione) et Aemiliano

co(n)s(ulibus) (Вулић 1941/1948, 102).

Сл. 59. Вотивни споменик посвећен Деа Дарданики из Куршумлијске Бање, према: Вулић 1941/1948, 102.

Постоје разни предлози за допуну имена античког насеља на месту данашње Куршумлијске Бање. М. Мирковић предлаже идентификацију са Бесијаном, обновљеним утврђењем из Прокопијевог пописа (Mirковић М. 1996, 69). А. Јовановић износи две претпоставке. Прва замисао аутора скраћеницу Bas... повезује са Дионисовим епитетом Bassareus, који се односи на ношњу трачких жена израђену од лисичијег крзна (Јовановић А. 2003, 37, нап. 68).

Ипак, чини се да А. Јовановић предност даје претпоставци изнетој од стране П. Петровића, да античко име локалитета у Куршумлијској Бањи гласи *Aquagum Bassianae*, вероватно насталом према личном имену Каракале, сина Септимија Севера – *Bassianus* (Petrović P. 1995, 104; Јовановић А. 2003, 37). Поново ћемо подсетити на податак да је Септимије Север посећивао бање на простору Централног Балкана, што наводи на помисао и да је император могао посетити античко летиште на овом локалитету и, том приликом му наденути име свог сина и наследника.

Из Куршумлијске Бање потиче и налаз фрагментоване вотивне плоче са представом Хигије. Споменик је пронађен приликом сређивања ијатричко – рекреативног комплекса. Очувана је десна половина споменика, димензија: висина 45 цм, ширина 23 цм, дебљина 8 цм. На жалост, није сачувана глава божанства.

Сл. 60. Вотивна плоча са представом Хигије, према Јовановић А. 2003, 34, сл. 1.

Према опису који даје А. Јовановић, „Хигија је ослоњена на леву ногу, десна благо савијена наговештава смирени, грацилни покрет. Рукама савијеним у лактовима држи змију под патером. Линију свијених руку прати богат набор препасаног и преко леве руке пребаченог химатиона испод кога се види дуги набрани хитон. Представа божанства је оивичена пиластром на профилисаној бази, који је украшен уздижућим преплетом винове лозе. Код прелома, уочљив је један детаљ који би могао бити траг висеће цветне гирланде. Представа је лепо моделована са брижљиво изведеним волуменима драпиране одеће божанства и декорације на пиластру. Синергетичан ритам исказан у хармоничном положају десне ноге божанства, змије и лозице указује на духовитог и минуциозног уметника“ (Јовановић А. 2003, 33 – 34).

Аутор наводи да је скулптура рађена према ранохеленистичком узору насталом око 320. године пре нове ере у Лисиповом културном кругу и да је најсличнија римској копији из колекције Пити у Фиренци. А. Јовановић, такође, предлаже реконструкцију целокупне представе, по којој би се Хигија налазила на десној страни, у средишњем делу била би представа Телесфора, а лево од њега Асклепија. На пиластрима би, по аутору, требало да почива лук на коме се, вероватно, налазио вотивни натпис (Исто, 34 – 35).

У својим опсервацијама везаним за овај споменик, аутор иде и даље и Сматра да се он може хронолошки везати за време династије Севера, можда управо за временски тренутак када је Септимије Север, тражећи себи лека, посећивао бање са простора централног Балкана. У складу са овом претпоставком је и чињеница да из периода владавине позних Антонина и Севера, бројност споменика посвећених Асклепију и Хигији надмашује оне из претходних и надоласећих времена (Исто, 37).

Са простора Куршумлијске Бање потиче и случајан налаз античке косе, који, према типологији И. Поповић, припада типу А. Налаз се чува у Народном музеју у Београду (инв. бр. 828/IV). Реч је о коси са дугим, благо повијеним сечивом, које је лучним, тупим делом спојено са усадником кружног пресека, отвореним на унутрашњој страни. Дужина косе износи 39 цм, ширина 2,7 цм, а висина 28,5 цм (Поповић И. 1988, 87 – 88).

8.18. БАЊСКА

Бањска			
Антика		УТВРЂЕНИ КОМПЛЕКС	II – IV век
Средњи век		МАНАСТИР из времена краља Уроша I	XIII век
Средњи век		МАНАСТИРСКИ КОМПЛЕКС и маузолеј краља Милутина	1313 – 1316. године
Турски период		УТВРЂЕЊЕ	XVII век

Бањска је насеље у општини Звечан. У насељу постоји више извора минералне воде азотног типа, од којих је већи број каптиран. Температура вода варира од 31,5 – 54°C, а рН вредност износи 6,7 (Филиповић Б. 2003, 84).

На обронцима планине Рогозне, на доминантном узвишењу у селу Бањска, петнаест километара од Звечана, лоцирани су остаци средњовековног манастирског комплекса са црквом посвећеном св. Стефану. Манастир, познатији као Бањска, подигао је краљ Милутин као своју задужбину и маузолеј, у периоду између 1313–1316. године, на месту где се, за време владавине Уроша I, налазило седиште Бањске епископије. Изградњом Бањске руководио је познати архитекта свог времена, потоњи српски архиепископ Данило II. Манастирска црква је посвећена Светом Стефану, заштитнику династије Немањић. Разликује се од осталих Милутинових задужбина, јер је краљ желео да његов маузолеј опонаша начин градње Студенице. Иако су неимари настојали да испуне задатак, нису могли да се у потпуности одрекну нових тенденција, тако да Бањска наликује на Студеницу само у најопштијим цртама.

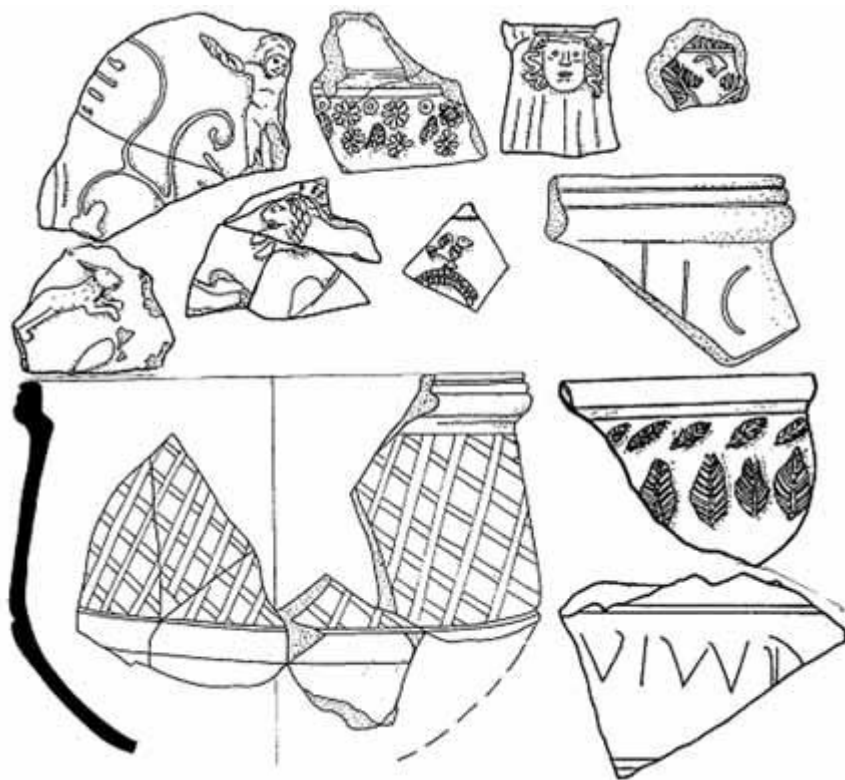
Археолошким истраживањима откривени су свечани улаз, пирг на северозападној страни, делови бедема, луксузна трпезарија трпезарија и низ пратећих објеката непознате намене. Објекти су грађени наизменичним низањем камених тесаника и опека, што даје колорит целом комплексу. Пирг и трпезарија били су живописани. Утврђено је и постојање средњовековног пута од тесаних камених плоча. Приликом истраживања „Великог улаза“, пронађен је, у секундарној употреби, камени блок са латинским натписом FILIS. У близини је, у слоју шута, пронађен део античког вотивног споменика са постољем већих димензија. На жртвенику није било никаквих натписа или орнамената. У јужном делу комплекса откривена је фонтана из римског периода. У оквиру римског културног слоја утврђени су остаци бедема и грађевина. Г. Коваљев изричито наводи и да су пронађени докази да су, у периоду краља Милутина, били познати и коришћени термални извори. Покретни археолошки материјал је јако бројан из античког и турског доба, док је сиромашнији из средњовековног периода, што се може објаснити тиме да је Бањска рано пала турску власт. (Kovaļov 1986, 168 – 169; Исти 1997, 210 – 211).

Остаци архитектуре из времена краља Милутина у унутрашњости порте су веома оштећени каснијим турским доградњама и поправкама. У једном тренутку је и сама манастирска црква била јако сужена и коришћена као џамија.

На захтев Рашко-призренске епархије да се подигне конак у садашњој порти манастира Бањска, током 2003. године обављена су археолошка истраживања. Радовима је руководила Светлана Хацић, археолог Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Приштини. Пре поменутих истраживања, током деведесетих година XX века, спроведена су археолошка истраживања, под руководством Маје Ђорђевић.

Најстарији археолошки слој констатован приликом истраживања, представљају трагови античког утврђеног комплекса. Констатовани су трагови зида преко кога је, почетком XIV века, краљ Милутин подигао бедеме манастирског комплекса. Антички покретни археолошки материјал, са посебно карактеристичним налазима декорисане керамике и тера сигилате, има директне аналогije са материјалом из Муниципија Д.Д. у

Сочаници, датованим у II–IV век (Хацић 2004/2005, 82 – 83). Треба напоменути и постојање епиграфских споменика, откривених у Бањској, који још нису публиковани (Пеја 1998, 352 – 353).

Сл. 61. Бањска, украсни мотиви на античкој керамици, према: Хацић 2004/2005, 83, сл. 3.

Е. Чершков сматра да део грађевинских остатака из Бањске треба тумачити као римско купатило (Čerškov E. 1969, 46, пар. 124).

Из средњовековног периода констатовано је више фаза градње. У оквиру просторије XV констатовано је постојање четири пода. Утврђено је постојање бедема подигнутих у време краља Уроша I, док је најзначајнији грађевински подухват, што је и разумљиво, спроведен за време владавине краља Милутина. У оквиру манастирског комплекса, на више места су откривени скелетни гробови, оријентисани у правцу запад – исток (Хацић 2004/2005, 82 – 83).

У оквиру комплекса откривен је грађевински објекат, вероватно хамам из XVII века, када је Мустафа – паша Курсунци – заду подигао џамију и ново утврђење четвртасог облика (Иста 1997, 204). Овај податак значајан је због континуитета коришћења термалних извора.

Треба напоменути и да Р. Бунарџић износи мишљење да је, иако археолошким истраживањима још увек нису откривени архитектонски остаци болничих објеката, готово сигурно у комплексу манастира Бањска постојала болница заснована на лековитим својствима оближњих термалних извора (Бунарџић Р. 2002, 7). Ово мишљење још даље продубљује А. Јовановић, чије је мишљење да је краљ Милутин своју задужбину и маузолеј подигао „над остацима римских терми у близини термалних врела“ (Јовановић А. 2012, 160).

У сваком случају, неоспорно је да ретко који локалитет показује такав континуитет у континуитету коришћења термалних извора, као што је реч у случају Бањске.

8.19. ЉУШТА

Љушта			
Позно бронзано доба	Гвоздено доба I (по М. Гарашанину)	НАСЕЉЕ и НЕКРОПОЛА са урнама	
Антика		ПУТ	

Љушта је насеље у близини Косовске Митровице и Вучитрна. У насељу се налази извор воде угљокиселог типа. Температура воде износи 14,5°C, а рН вредност 6,7. (Филиповић Б. 2003, 84 - 85).

Сондажна истраживања показала су постојање локалитета из позног бронзаног доба. На овом локалитету констатовани су остаци насеља и некрополе са урнама (Гарашанин М. 1973, 312; Ивановић М. 1997, 13). Керамички налази из насеља у Љушти датују се у гвоздено доба I, по М. Гарашанину (Љуци 1998, 120).

Д. Гарашанин сматра да налази са насеља бронзаног доба у Љушти код Косовске Митровице и Гладницама код Приштине, упућују на појаву једне културе бронзаног доба веома блиске Медијани, а судећи по облицима судова у својој генези и парафинској, па и ранијој слатинској групи. Урна откривена у Љушти показује, међутим, у свом облику и украшавању одлике које је ближе везују за Панонију, али је немогуће на основу овог једног, усамљеног налаза о том питању и тим културним односима донети одређенији суд. Налаз из Љуште спада у категорију етажних урни, украшена канелурама и радлом. Најсличнија је урни са Градине у Белаћевцу, пронађене у насеобинском контексту. Н. Тасић смата да се овај тип урни временски може одредити између VIII и VII века пре нове ере и да је неспорно да потиче са дарданске територије (Тасић Н. Н. 1998, 168 – 170).

Из античког периода, у Љушти су утврђени трагови постојања пута који је спајао простор данашње Косовске Митровице са североисточном Метохијом (Čerškov E. 1969, 47). За сада износимо претпоставку да се на простору Љуште можда налазила путна станица, чији избор локације је одређен постојањем термалног извора.

8.20. УГЉАРЕ

Угљаре			
Антика		НАСЕЉЕ поред ПУТА (станица Viciano ?)	

Угљаре је насеље на територији Општине Косово Поље. У оквиру насеља налази се више извора азотног типа. Температура воде износи 25 – 29° С (Филиповић Б. 2003: 86).

Античко насеље, на простору данашњег села Угљаре, налазило се на траси пута, дуж које су регистровани бројни римски локалитети. Можда се ради о станици Viciano, забележеној на Табули Поентегријани (Čerškov E. 1969, 48 – 49). Врло је могуће да је избор за локацију станице био изабран због постојања термалног извора.

8.21. – КЛОКОТ БАЊА

Клокот Бања			
Неолит	Старчевачка култура	НАСЕЉЕ	
Антика		локалитет Врбан НАСЕЉЕ	
Антика		брдо Градиште УТВРЂЕЊЕ и НАСЕЉЕ – у околини трагови старог рударства	

Клокот Бања се налази у Општини Витина, 53 километра удаљена од Приштине и 15 километара југозападно од Гњилана. На простору Клокот Бање постоји више извора са водом угљокиселог типа. Температура воде варира од 30 – 40 С, док рН вредност износи 6,6 (Филиповић Б. 2003, 88 - 89).

Природни ресурси Клокот Бање била су добро позната у античком и средњовековном периоду, а вероватно су искоришћавани и у праисторијском периоду. Рекогносцирањима, спроведним од стране Музеја у Приштини, регистровано је постојање насеља старчевачке културе у Клокоту. Према свом географском положају, по чему су неолитски локалитети на Косову и Метохији подељени у три групе, насеље у Клокоту свртано је у групу локалитета у долини Биначке Мораве (Тасић Н. Н. 1998, 36).

У доба Римљана долина Биначке Мораве и њених притока била је густо насељена пољопривредно-рударска област. На локалитету Врбан код Клокота, откривени су остаци једног од највећих римских насеља на Косову, где је пронађено више камених споменика, укључујући и занимљиву мермерну допојасна статуа жене са велом преко главе и рамена, у хаљини и огртачу који у наборима прате облике тела (Чершков Е. 1958, 187).

Е. Чершков повезује снажне термалне изворе и остатке овог насеља, истакнутог пољопривредног средишта, на алувијалној тераси изнад саме Мораве (Čerškov E. 1969, 33).

С. Фидановски сматра да је реч о већој насеобини, чији су настанак и опстанак били везани за плодне површине дуж тока реке, али и за богате термалне изворе у њиховој близини. Исти аутор наводи и да не треба занемарити могућност, за сада непотврђену, да је насеобина подигнута на месту старијег насеља (Фидановски 1998, 296).

Е. Добруна Салиху наводи да је насеље код Клокота у античком периоду имало статус цивитатеса и да из њега потичу бројни налази архитектонске декоративне пластике (Dobruna Salihu 2011, 279).

При извођењу радова око термоминералних извора пронађени су делови бакарних цеви за које се претпоставља да су служиле за потребе бањских објеката. На брду Градиште, код села Грнчар, при излазу речице Летнице из клисуре, налазе се остаци утврђења и насеља, у чијој су околини трагови старог рударства. Руда је експлоатисана код села Трпеза, Церница и Летница, а код села Врбовац пронађен је votivни споменик са натписом са натписом (Čerškov E. 1957, 65 - 86).

А. Јовановић, враћајући се у дубљу прошлост, повезује некрополу у Влаштици, јужно од Гњилана, датовану у VII – VI век пре нове ере (Тасић Н. 1998а, 174), са оближњим термалним изворима у Клокоту, односно својствима минералних вода да очувају тело покојника, односно помогну ка остваривању тежњи за бесмртношћу (Јовановић А. 2012, 152, 160).

У доба Византије једна од важнијих комуникација одвајала се од пута Ниш – Липљан – Љеш (Naissus-Ulpiana-Lissus), код Прокупља, водила поред низа касноантичких локалитета око Лебана и планине Гољак, долином Огошке реке и Биначке Мораве, преко

села Клокот и Бинач, код села Руњева (код Качаника) излазила на пут Липљан – Скопље (Ulpiana-Scupi) (Čerškov E. 1969, 45).

Остаци касноантичког утврђења и насеља код села Бинач познати су и у историјским изворима. Клокотске терме су свакако коришћене и у доба Немањића и познијих династија, јер су се налазиле у близини средишта привредног живота (Ново Брдо), средњовековних престоница (Приштина, Урошевац, Призрен, Скопље), манастира (Грачаница, Богородица Љевишка, Дечани, Пећка Патријаршија) итд. У повељи кнеза Лазара из 1381. године први пут се под овим именом помиње село Клокот. Назив места потиче од „клокотања“ термоминералних извора, чије се воде појављују на површини уз бурну пратњу слободних гасова (угљен-диоксида, сумпор-водоника), у клубуцима, стварајући шумове (Мађејка, Ђорђевић 2012/2013, 42).

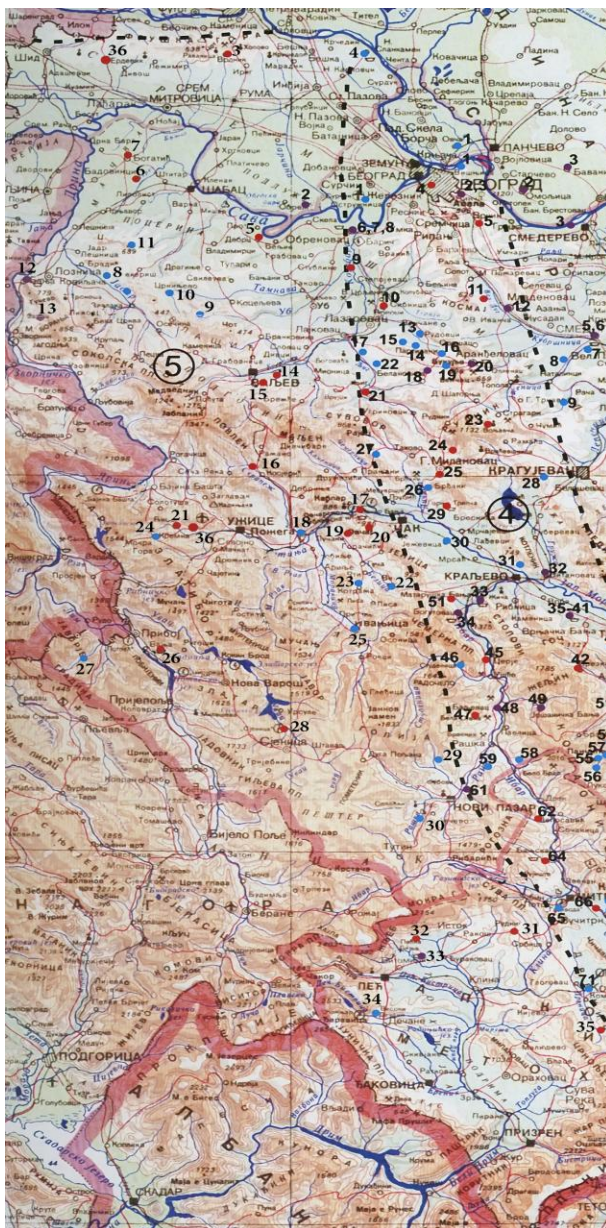
8.22 – ГРНЧАР

Грнчар			
Старије гвоздено доба		ГРАДИНА и НАСЕЉЕ– у околини трагови старог рударства	
Антика		ОСТАВА римског новца	

Грнчаре је насеље у Општини Витина. У близини Грнчара постоји пукотински извор минералне воде угљокиселог типа. Температура воде износи 11°C, а рН вредност износи 6,7 (Филиповић Б. 2003, 88).

На простору Грнчара утврђено је постојање градинског насеља из периода старијег гвозденог доба. Локалитет је познат под именом Каљаја. Утврђена Градина налази се на врху брда, док насеље настаје на падинама и временом се спушта уз саму обалу Врбовачке реке. Е. Чершков повезује градину са околним реверима оловно – сребрне руде, где су утврђени бројни трагови старог рударења (Čerškov 1969, 16, 32). У Грнчару је пронађена и остава римског новца (Пеја 1998, 362 – 363).

9. РЕОН ДИНАРИДА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ

Сл. 62. Локалитети у реону Динарида западне Србије (1. Јаково, 2. Купиново, 3. Врдник, 4. Сланкамен, 5. Дебрц, 6. Дубље, 7. Богатић, 8. Бања Бадања, 9. Оглађеновац, 10. Прињево, 11. Радовашница, 12. Бања Ковиљача, 13. Радаљска Бања, 14. Пауне, 15. Петница, 16. Бањци – Косјерић, 17. Овчар Бања, 18. Пожега, 19. Негришори, 20. Лисице, 21. Биоштанска Бања, 22. Вича, 23. Котража, 24. Кремна, 25. Ивањица, 26. Прибојска Бања, 27. Крајчиновићи, 28. Чедово, 29. Дежева, 30. Слатински кисељак, 31. Рудник Бања, 32. Студеница, 33. Пећка Бања, 34. Дечани, 35. Бањица, 36. Ердевик, 37. Врутци.

Реон Динарида има значајно територијално распрострањање и ван граница Србије, односно на простору Босне и Херцеговине, Македоније, Црне Горе и Албаније. Динариди Западне Србије се на истоку граниче са Шумадијско-копаоничко-косовским реоном, на западу границу представља река Дрина, а на северу река Дунав, односно развођа на Фрушкој Гори. На југу, границе реона представљају граничне линије са суседним државама.

У хидрографском погледу реч је о реону у оквиру кога се налазе делови црноморског, јадранског и егејског слива, што не представља одлику осталих реона. У северном делу основна обележја у овом погледу условљавају Сава и Дунав, по западном ободу река Дрина, у централним деловима горњи ток Западне Мораве и њене притоке, као и Лим, у оквиру метохијске котлине Бели Дрим, а на крајњем југу Лепенац. Реон има развијену хидрографску мрежу која знатно доприноси рашчлањености територије.

У геоморфолошком погледу реч је о реону претежно брдско-планинског карактера са општом тенденцијом повећања кота терена од најнижих делова на северу у долини Саве, до највиших делова на југу реона, по ободима метохијске котлине. Насупрот планинским масивима, за најниже делове терена карактеристичне су речне долине у оквиру алувијалних равница, где се посебно истичу долине Дунава, Саве и Дрине - у северном делу реона са пространим алувијалним равнима. У централним и јужним деловима реона долине су узане, често клисурастог карактера, изузимајући пространу долину Белог Дрима у метохијској котлини.

На простору реона регистровано је присуство минералних вода у скоро свим типовима водоносних средина, што указује на разноврсност у односу на њихове услове формирања, физичка и хемијска својства и друге особине.

Минералне воде реона Динарида Западне Србије најчешће су без мириса и боје, док им укус зависи од температуре, повећања садржаја одређених гасова или одређених компонената хемијског састава.

У погледу температуре минералних вода, у реону се јавља широк интервал вредности, од 8 °C (Кремна) до 80 °C (Богатић). Највећи број појава је испод 35 °C. Јављају се и хладне минералне воде, кисељаци по правилу, или минералне воде са повећаним степеном минерализације, чија температура не прелази 15 °C (Бања Ковиљача, Радаљска Бања, Ивањица, Сопоћани, Дечани, Слатински кисељак). Са температурама између 15-20 °C јавља се једанаест појава, међу којима се истичу Сланкамен и Бања Бадања. Највећи број минералних, односно термалних вода (око тридесет) има температуру између 25 – 35 °C (Врдник, Бања Ковиљача, Радаљска Бања, Петница, Рајчиновића Бања...). Јављају се и минералне воде чија температура прелази 35 °C. У ову групу спадају Купиново, Дебрц, Богатић, Овчар Бања, Биоштанска Бања, Прибојска Бања, Рајчиновића Бања и Пећка Бања (Филиповић Б. 2003, 106).

Хемијска својства минералних вода реона Динарида Западне Србије имају наглашену разноврсност, разумљиву имајући у виду средине у којима се појављују. Регистроване рН вредности крећу се у интервалу од 5,9 (Црнишево) до 8,4 (Радаљска Бања). Појаве минералних вода по овом параметру могу се поделити у три групе. У прву групу спадају појаве чије се рН вредности налазе у интервалу од 5,5 – 6,8, са карактером благе киселости (Дечани, Бања, Церово, Оглађеновац, Крајчиновићи, Бања Ковиљача и друге – укупно око тридесет појава). Нешто мање појава (петнаест) припада групи са рН вредностима између 6,8 – 7,2 са карактером неутралних вода (Рајчиновића Бања, Пећка Бања, Овчар Бања, Дубље, Бања Бадања...). Највећи број појава припада групи вода са рН вредношћу у границама 7,2 – 8,5 - Купиново, Сланкамен, Дебрц, Петница, Пожега, Негришори, Лисице, Кремна... Само неколико појава минералних вода има рН вредност изнад 8 – Котроман, Кремна и Радаљска Бања (Исто, 107).

Величина минерализације минералних вода је интересантна. Највећи број појава (37) има минерализацију испод 1 g/l. Посебно се истиче неколико појава са веома ниском минерализацијом, испод 0,5 g/l – Радаљска Бања, Биоштанска Бања, Петница, Пауне, Прибојска Бања... Око 15 појава има минерализацију од 1 – 2 g/l (Купиново, Бања Ковиљача, Дечани, Кремна...). Минерализацију од 2-3 g/l имају следеће појаве: Дежева, Прилички кисељак и Рајчиновића Бања. Висину минерализације у границама 3 - 5 g/l има

појава у Ивањици, док појаве са минерализацијом од преко 5 g/l се јављају у Сланкамену, Рајчиновића Бањи и Слатинском кисељаку (Исто.).

Највећи број појава припада класи хидрокарбонатних вода. Класи хлоридних вода припадају појава у Сланкамену, док у хидрокарбонатно-хлоридну класу спадају Богатић, Бања Ковиљача и Бања Радовашница.

У оквиру класе хидрокарбонатних вода доминантне су две подкласе минералних вода. Подкласи калцијумско-магнезијумских вода припада двадесет појава – Петница, Овчар Бања, Биоштанска Бања, Студеница, Прибојска Бања... Подкласи натријумских вода припадају 24 појаве минералних вода – Купиново, Дубље, Радаљска Бања, Ивањица, Рајчиновића Бања, Слатински Кисељак... У оквиру исте класе јављају се и следеће подкласе: калцијумских вода (Дечани), натријумско-калцијумских вода (Купиново (Тр), Бања Бадања и Црнишево), магнезијумско-натријумско-калцијумских вода (Врдник), натријумско-калијумско-магнезијумских вода (Пећка Бања).

Три појаве у оквиру класе хидрокарбонатно-хлоридских вода припадају двома подкласама и то подкласи натријумско-калцијумских вода (Богатић и Бања Радовашница), док минерална вода из Бање Ковиљаче припада подкласи натријумско-калцијумско-магнезијумских вода.

Микрокомпонентни састав минералних вода реона Динарида Западне Србије је разноврстан и интересантан. Присуство флуора забележено је у више вода и креће се у широким границама од 0,05 – 10 mg/l. Четири појаве имају садржај преко 5 mg/l – Негришори, Рајчиновића Бања – хл, Рајчиновића Бања -т, па могу да се третирају и као флуорне. Већи број појава има повишени садржај флуора, у границама 1-5 mg/l (Купиново, Врдник, Дежева, Бања Бадања, Котража, Дебрц...). Садржаји брома и јода у водама не скрећу на себе посебну пажњу. Присуство хидрофосфата са нешто већим садржајем примећује се у Котражи и Слатинском кисељаку. Највеће присуство хидроарсената регистровано је у Оглађеновцу (Исто, 119 – 122).

Присуство оксида гвожђа је запаженије, мада није карактеристично за већину појава у реону. Повишен садржај гвожђа имају воде у Оглађеновцу, Крајчиновићима,

Слатинском кисељаку и Пећкој Бањи. Присуство оксида алуминијума значајно је у водама у Дечанима, Купинову, Пећкој Бањи, Бањици и Котражи. Метаборна киселина са наглашеним садржајем јавља се у појавама у Кремнима, Дежеви, Слатинском кисељаку, Котражи, Негришорима, Вичи и Овчар Бањи. Присуство силицијум-диоксида у водама овог реона скреће пажњу, посебно у појавама у Пећкој Бањи, Оглађеновцу. Радаљској Бањи, Дебрцу, Кремнима, Овчар Бањи и Купинову. Повишен садржај стронцијума имају воде у Слатинском кисељаку, Дежеви, Пећкој Бањи и Купинову (Исто, 122 – 130).

Садржај радиоактивних елемената, радона, радијума и урана је интересантан за упознавање са својствима минералних вода. Нешто повишенији садржај радона имају воде у Котражи и Дежеви. нешто повишенији садржај радијума јавља се у појавама у Бањи Ковиљачи, Бањи Бадањи и Котражи. Садржај урана у водама реона не скреће пажњу на себе (Исто, 131).

На основу садржаја слободних гасова, највећи број појава (Врдник, Купиново, Дубље, Дебрц, Богатић, Радаљска Бања, Овчар Бања, Прибојска Бања, Биоштанска Бања...) припадају азотним водама, док остале воде у реону припадају угљокиселим водама – „кисељацима“ (Исто, 131).

9.1. ЈАКОВО

Јаково			
Неолит	Винчанска култура	Локалитет Бршљенак НАСЕЉЕ	
Неолит/енеолит	Винчанска култура Хоризонт I – крај Винча В – почетак Винча С Хоризонт II – Винча С/D Хоризонт III – Винча D	Локалитет Кормадин НАСЕЉЕ	Хоризонт I (5050 – 4700 године пре нове ере) Хоризонт II (4700 – 4600 године пре нове ере) Хоризонт III (4600 – 4400 (?) године пре нове ере)
Бронзано доба		Локалитет Калуђерске ливаде НЕКРОПОЛА 88 гробова са урнама	
Позно бронзано доба	Белегишка култура	НАСЕЉЕ	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба IV	Локалитет Економија „Сава“ вишеслојно праисторијско НАСЕЉЕ са СТАМБЕНИМ ХОРИЗОНТОМ из гвозденог доба IV	
Млађе гвоздено доба		Локалитет Економија „Сава“ ЛАТЕНСКИ СЛОЈ	
Антика		Локалитет Калуђерске ливаде НАСЕЉЕ	од I до IV века
Рани средњи век		Локалитет Кормадин Гепидска НЕКРОПОЛА	V – VI век
Средњи век		НЕКРОПОЛА 108 гробова	од XII до XIV века највећи број припада другој половини XIII и почетку XIV века
Позни средњи век		МАНАСТИР ФЕНЕК	XV - XVI век

Јаково представља насеље у градској Општини Сурчин у Граду Београду. До 2004. године и формирања нове општине налазило се у саставу Општине Земун. Јаково лежи у југоисточном Срему, 24 километра југозападно од центра Београда, 4 километра од обале реке Саве. У непосредној близини се налази манастир Фенек.

Температура минералне воде у Јакову је 18,5 °С, а рН вредност износи 6,4. Спада у класу хидрокарбонатних вода, односно подкласу натријумских вода (Филиповић Б. 2003, 112 – 113).

У атару Јакова регистрован је већи број археолошких локалитета. Прва археолошка истраживања на овом простору спроведена су још пре почетка Првог светског рата.

Најстарији слојеви, одређени у период винчанске културе, припадају праисторијским насељима регистрованим на локалитетима Кормадин (вишеслојно налазиште, укључујући и три хоризонта опредељена у винчанску културу) и Бршљенак. У оквиру вишеслојног локалитета Калуђерске ливаде најстарији слој припада некрополи бронзаноопске белегишке културе. Периоду позног бронзаног доба припада насеље истражено на локалитету Економија „Сава“. На истом локалитету утврђено је и постојање насеља из периода гвозденог доба IV, као и латенски слој.

Најинтересантнији слој за нашу тему представља антички хоризонт на поменутом локалитету Калуђерске ливаде, где је потврђено постојање дуготрајног античког насеља, настањеног од I – IV века. Претпоставља се да је, почетком нове ере, на овом месту постојало домородачко насеље. Становници тог насеља били су изложени процесу романизације, што је резултирало бржим развојем насеља и веома интензивним животом у њему током III – IV века. Хронолошки след локалитета у Купинову наставља се германском некрополом из V – VI века, откривеном на локалитету Кормадин. Археолошка слика на Калуђерским ливадама допуњује се средњовековном некрополом из XII – XIV века. Причу о прошлости Јакова заокружује манастир Фенек, чије подизање предање везује за другу половину XV века, мада најстарији писани помен манастира датира из 1563. године.

Локалитет Кормадин (стари називи Јаковачки виногради и Курмадин) у Јакову је већ дуго познат стручној јавности. Прва истраживања, мањег обима, обављена су пре Првог светског рата, а налази су потом смештени у Археолошки музеј у Загребу (Šeper 1952, 25). Због великих оштећења локалитета, претрпљених између два светска рата, као и приликом изградње савременог насеља, Музеј у Земуну је извршио заштитна археолошка ископавања у периоду од 1956. до 1958. године.

Кормадин се налази се на северној периферији Јакова, односно југозападној граници насеља Сурчин. Чини га низак пространи брежуљак, са севера оивичен каналом реке Галовице, а са југоистока Римским каналом. Висина брежуљка у односу на околни терен износи приближно три метра. Некада окружен мочваром, али ван домашаја високих вода, брежуљак је послужио као погодно место за насељавање. Слични повољни услови искоришћени су и на оближњем локалитету Бршљенак, где је утврђено постојање винчанског насеља (Јовановић Б., Глишић 1960, 113).

Истраживања су показала да се на локалитету Кормадин најстарији слој представља насеље винчанске културе. Осим праисторијског културног слоја, констатована је и германска некропола из V – VI века. Током истраживања, спроведених током шесте деценије XX века, истражено је 26 гробова (Исто, 113 - 142).

Посебно занимљиви налази са Кормадина представљају минијатурне посуде са цевастим изливником. Ј. Балј овај тип посуда сврстава у групу „минијатурних посуда које не припадају дечијим играчкама“ (Balj 2009, 26). На Кормадину су пронађене три посуде овог типа (Šeper 1952, Т. 2/1; Т. 5/6; Т. 9/4).

Д. Бален Летунић сматра да су оне биле прикладне за храњење деце. Јако је занимљиво да и Шлиман на исти начин тумачи сличне посуде откривене у Троји (Balen Letunić 1982, 72, Т. 2/11). Другачије мишљење има Ј. Живковић који сматра да су поменуте посуде имале функцију мерице за течност (Živković 2001, 21).

Сасвим ново виђење овог типа посуда дао је В. Филиповић. Према његовом мишљењу, на минијатурним посудама сисак никада није постављен близу обода, што значи да је количина течности коју су могле да приме веома мала и да овај тип посуда није

служио за изливање. На овакав закључак наводе и пречници отвора сисака, који износе до 5 милиметара (Filipović V. 2007, 99).

На основу облика, В. Филиповић сматра да су овом типу посуда најсличније луле. Поменуте посуде имају и одговарајуће функционалне карактеристике попут веће дебљине зидова, изузетно уског отвора и малог сиска на који се могла постављати дужа дрвена цев за пушење. Дебљина зидова у односу на димензије предмета указује на функцију топлотне изолације, као што је случај и код модерних лула. На основу етнолошке и етномедицинске грађе са наших простора, аутор закључује да су минијатурне посуде са сиском у винчанској култури коришћене за пушење лековитих трава (Isto, 99 – 102).

За потврду ове претпоставке неопходно је извршити хемијску анализу трагова сачуваних супстанци у посудама. Морамо напоменути и да Л. Баљ наводи да у унутрашњости посуда овог типа са Гомолаве, нису уочени трагови горења који би, вероватно, постојали у случају да су коришћене као луле, односно да су у њима сагореване траве (Baј 2009, 29).

Посебно интересантно за нашу тему је мишљење М. Живковића да поменуте минијатурне посуде представљају мерице за течност. Можда је преслободна идеја да би поменуте мерице могле бити повезане са количином потребне лековите воде са оближњег извора, али сматрамо да и ова могућност заслужује да буде забележена.

Први налази са германске накрополе на локалитету Кормадин откривени су 1902. године, када је повереник Археолошког музеја у Загребу, сурчински учитељ А. Потуричић, извршио мања археолошка ископавања праисторијске некрополе. О резултатима истраживања Потуричић је информисао загребачки музеј. Из његових писама види се да, поред значајног енеолитског слоја, постоје трагови и знатно позније некрополе, укопане у рушевине насеља, користећи његов повољан, узвишени положај. А. Потуричић сведочи о налазима три скелета са прилозима и једном без прилога, оријентисаних у правцу запад – исток. Од гробних прилога помињу се пређице, гвоздени ножеви и маказе и ђинђуве од стакла и ћилибара. У наредне три године настављена су ископавања под руководством Потуричића, а касније и Бруншмида. Током истраживања, откривено је још гробних налаза са прилозима, али они нису детаљно публиковани. Све до

половине XX века није посвећивана пажња средњовековним налазима са Кормадина, иако је локалитет у неколико махова оштећен (Димитријевић 1960, 5).

Изузетак представља налаз откривен приликом припремања земље за израду опека у циглани. Тада је откривено шест скелетних гробова, пет са прилозима и један без прилога, оријентисаних у правцу запад – исток. Откривени налази чувају се у Музеју Војводине (Исто).

После оснивања Музеја у Земуну, 1955. године, локалитету је посвећена знатно већа пажња. Након што је, приликом рекогносцирања, утврђено да локалитет угрожавају земљани радови, започета су заштитна археолошка истраживања, изведена у три кампање. Истраживања су показала да се у овом случају, вероватно, не ради о некрополи са континуираним редовима, него о примеру обичаја сахрањивања покојника у већим групама. Д. Димитријевић наводи да се овакав вид сахрањивања јавља код германских племена од V века, са посебним распрострањем током VI и VII века, док се у VIII веку постепено губи. Кроз тип сахрањивања огледа се степен издиференцираности германског друштва тога времена (Исто, 8).

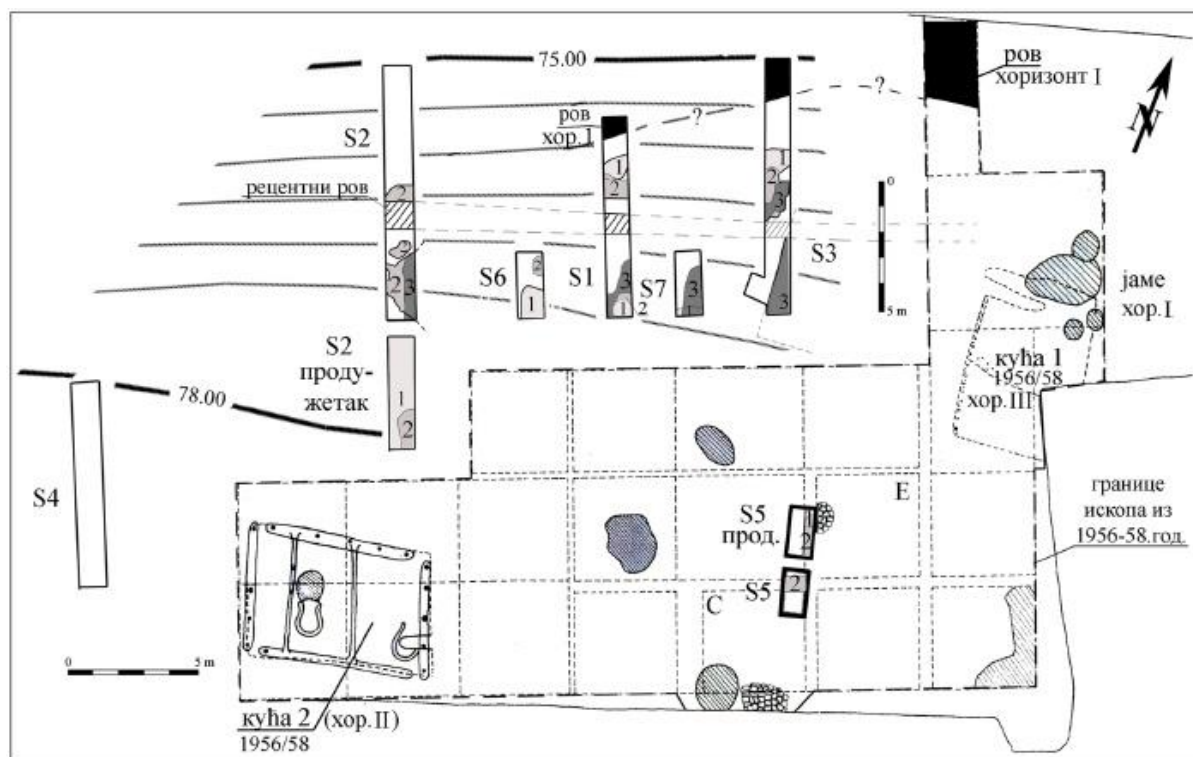
На систематски истраженом делу терена откривено је 26 скелетних гробова, укопаних директно у енеолитски слој. Сахрањивање је вршено у једноставним ракама, релативно уским са заобљеним крајевима. Од укупно 26 скелета, констатовано је осам индивидуа мушког пола, девет женског, шест дечијег узраста и три чији пол није било могуће утврдити. Положај скелета готово је једнообразан. Сви скелети положени су на леђа у опруженом ставу са паралелно положеним ногама. Глава је код већине скелета окренута фронтално, али често окренута ка десном рамену, односно у правцу севера, што наводи Д. Димитријевић на помисао да је реч о заостатку старих ритуала у сахрањивању (Исто, 9).

Само два истражена гроба нису садржавала гробне прилоге. Реч је о дечијим гробовима, обележеним бројевима 22 и 24. Од гробних прилога забележени су мач, копље, стреле, тоболац, фибуле, пређице, прстење, новац, кресива, пршљенци, чешљеви, стакло... На основу анализе резултата истраживања, Д. Димитријевић износи закључак да је

некропола припадала Гепидима, настањеним на простору Срема током V и VI века (Исто, 11- 44).

Напоменућемо да су на основу сазнања стечених антрополошком анализом извршеном од стране Ж. Микића, три, од укупно деветнаест анализираних лобања са германске некрополе, биле вештачки деформисане (Микић 1994, 133).

Истраживање некрополе настављено је 2008. године, када је, поред истраженог средњовековног гроба, додатно прецизирана стратиграфија винчанског насеља (Булатовић, Капуран, Стругар 2010, 11 - 42).

S1-S7 Сонде из 2008. год.

① Објекти из хоризонта I

② Објекти из хоризонта II

③ Објекти из хоризонта III

Сл. 63. Детаљ ситуационог плана локалитета Кормадин – ископавања из 2008. године, према: Булатовић, Капуран, Стругар 2010, прилог 3.

Током изградње заобилазнице ауто-пута око Београда, јуна 1991. године, дошло је до нехотичне девастације археолошког локалитета на потесу званом Калуђерске ливаде.

Позиција локалитета није била убележена на карти археолошких налазишта коју је, пре почетка радова, добио извођач. Локалитет се налази у делу југоисточног Срема у саставу градског подручја Београда. Смештен је на деоници Добановци - Остружница, на левој обали Саве, између Сурчина и Јакова.

Налазиште лежи на најјужнијем узвишењу западног краја дуге лесне греде, оријентисане у правцу североисток – југозапад, паралелне са током Саве и окружене ритом. Име локалитета вероватно потиче од тога што се овај простор, у периоду од XVI до XIX века, налазио у поседу оближњег манастира Фенек.

Археолошким истраживањима, изведеним на приближној површини од једног хектара, утврђено је постојање слоја из периода бронзаног доба са 88 гробова спаљених покојника сахрањених у урнама (Петровић Б. 1998, 13 - 15). И. Богдановић скреће пажњу на налаз бодежа, редак на нашим просторима (Богдановић 1995/1996, 27, карта 1).

Из периода антике истражен је део античког насеља са непрекинутим континуитетом у периоду од I – IV века. Континуирано постојање античког насеља објашњава се локацијом смештеном непосредно поред античког пута Сингидунум – Сирмијум, односно Таурунум – Басијана - Сирмијум. Покретни и непокретни налази сведоче о постојању насеља са доморадачким становништвом из I века, романизованим након римских освајања, после чега је живот у насељу настављен, са посебним интензитетом током III – IV века (Петровић Б. 1996, 13 – 31; Црнобрња Н. 1996, 33 – 36).

Антички метални налази су, у највећем броју, израђени од бронзе и гвожђа. Од укупно 64 обрађена налаза, тридесет је израђено од бронзе, тридесет (јачо кородираних и оштећених) од гвожђа, један је од сребра, један је обложен сребром и два су од олова. Већина налаза је пронађена у површинском слоју, насталом после уклањања хумуса, а мањи број је откривен у насеобинским словевима, јамама и рововима. Међу металним предметима налазе се фибуле, наруквице, копче, прстење, кључеви, медицински инструменти (пинцете, куке, сонде...), оруђа (секире, длета), као и фрагменти већих предмета чију намену није могуће са сигурношћу дефинисати. Пронађено је укупно петнаест комада фибула, различитих типова, датованих у IV век. Б. Петровић наводи да неки од откривених типова фибула представљају прве налазе одређених типова откривене

у околини Београда. Фибуле су израђиване на ширем простору провинције Паноније, изузев гвоздених, које представљају продукте локалних радионица (Петровић Б. 1996, 13 – 31).

Током истраживања пронађено је шеснаест бронзаних римских новчића, датованих најчешће у I - II, све до IV века (Црнобрња Н. 1996, 33- 36).

Утврђено је и постојање средњовековне некрополе са истражених 108 гробова. Некропола се датује у период од XII – XIV века, с тим што се трагови најинтензивнијег сахрањивања потичу из друге половине XII и почетка XIV века (Јанковић М. 2003, 73 – 120).

Локалитет Економија „Сава“ налази се недалеко од садашњег тока Саве, на узвишеној греди, са доминатаним положај у односу на мочварни терен у околини. Сондажна археолошка истраживања, спроведена од стране Народног музеја из Земуна 1959. године, пружила су довољно података да се констатује постојање вишеслојног праисторијског насеља. Најстарији слој припада белегишкој култури позног бронзаног доба, затим следи јасно лоциран стамбени хоризонт из старијег гвозденог доба, датован у гвоздено доба IV, а утврђено је и постојање слоја из периода латена. Локалитет је регистрован 1958. године када је, приликом пољопривредних радова, пронађена остава од педесет бронзаних предмета – оруђа, оружја и разних украса. Рекогносцирања терена показала су да остава потиче из праисторијског насеља, површине од око једног квадратног километра (Dimitrijević 1959, 60 - 65; Tasić N. 1962, 127 – 13; Исти 1966, 16).

Манастир Фенек смештен је у југоисточном делу Доњег Срема, на територији Јакова, удаљен двадесет километара од Београда. Манастирски комплекс се састоји од цркве посвећене светој Петки, конака који окружује цркву са три стране и засебне капеле такође посвећене светој Петки. Иако по свом географском положају не спада у групу фрушкогорских манастира, Фенек је по свом настанку, условима историјског развоја и архитектонским обликом увек третиран у оквиру ове групе. Од самог оснивања манастир је био значајно средиште култа свете Преподобне мати Параскеве, који се од почетка XV века нарочито развија на подручју Београда и Доњег Срема. Не постоје поуздани подаци на основу којих би се могао утврдити тачан датум подизања манастира, нити име његовог

ктитора. Према предању, забележеном од стране митрополита Викентија Јовановића у извештају од 2. децембра 1775. године, манастир Фенек су, као и манастире Крушедол и Хопово, подигли у другој половини XV века српски владика Максим Бранковић, са братом деспотом Јованом и мајком Ангелином. Ипак, најранији историјски помен Фенека потиче из 1563. године (Божовић 2010, 1).

Сматрамо да није случајно даје манастир Фенек посвећен Св. Петки - Параскеви, односно да у овом случају имамо пример локалитета где се култ светитељке надовезује на аничка светишта ијатричког карактера повезана са својствима лековитих вода.

9.2. КУПИНОВО

Купиново			
Неолит	Старчевачка култура	Локалитети Крстови и Шанац МАТЕРИЈАЛ старчевачке културе	
Енеолит		Бакарна СЕКИРА, случајан налаз између Купинова и Прогара, канал Јарчина	
Енеолит		Локалитети Селиште и Остојића башта (Обедска бара)	
Бронзно доба		Локалитет Црква Светог Луке	
Позно бронзано доба	Vг D – HA1	ОСТАВА МЕТАЛНИХ ПРЕДМЕТА	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба II	Локалитет Славинавац НАСЕЉЕ	
Млађе гвоздено доба		Локалитет Црква Светог Луке	
Млађе гвоздено доба		Локалитет Гробница НЕКРОПОЛА	крај III и II век п.н.е.
Млађе гвоздено доба		Локалитет Гробница НАСЕЉЕ	II век п.н.е до II века н.е.
Антика		Локалитет Гробница НАСЕЉЕ	III- IV век н.е.
Антика		Локалитет Купински кут НЕКРОПОЛА ПОРЕД ПУТА	
Средњи век		Локалитет Циглана НЕКРОПОЛА	
Средњи век		Локалитет Крстови НЕКРОПОЛА	
Средњи век		ГРАД КУПИНИК	Први помен из 1388. године. Разорен 1521. године.
Позни средњи век		ОСТАВА турског сребрног новца	почетак 1390 – 1402.
Позни средњи век		ЦРКВА Светог Луке	Половина XV века – задужбина деспота Ђурђа Бранковића

Атар Купинова простире се у крајњем југоисточном делу општине Пећинци, на контакту алувијалне равни Саве и ниже лесне терасе. Граничи се са атарима Ашање на северу, Прогара на истоку и Обрежа на западу. Јужну границу купиновачког атара, према општинама Обреновац (атарима Кртинска, Скеле и Ушћа) и Владимирци (атару Прова) чини река Сава. Атар Купинова има површину од 8.120,44 хектара и средњу густину насељености од 26 ст/км². Овако мала густина насељености последица је тога што је велики део атара Купинова под барама и непољопривредним земљиштем. Ту се налази и највећа мртваја у Србији, Обедска бара, и највећи меандар, Купински кут. Село је удаљено од центра општине, Пећинаца 31 километар, а од центра Београда око 40 километара. На територији атара постоји неколико термалних извора.

У Купинову постоје два локалитета са изворима минералне воде. На локалитету Купиново (Тр) налази се бушени бунар. Температура минералне воде износи 38 °С. Температура воде на бунару 1/Х износи 48 – 51 °С. Извори припадају класи хидрокарбонатних вода. Купиново (Тр) спада у подкласу натријумско-калцијумских вода, док је Купиново 1/Х у подкласи натријумских вода. Приметно је да воде из Купинова имају повећан садржај силицијум-диоксида и стронцијума (Филиповић Б. 2003, 117 – 123).

Подручје Купинова је изузетно богато археолошким локалитетима. Најстарији трагови насељавања, датовани у старчевачку културу, потичу са локалитета Крстови и Шанац. Трагови из енеолитског периода утврђени су на локалитетима Селиште, Остојића баште и канал Јарчина. Из бронзаног доба постоје трагови на локалитету код цркве Светог Луке, као и остава металних предмета са непознатог локалитета. Латенски налази откривени су, такође, поред цркве Светог Луке, као и на налазиштима Крстови и Пањеви. Антички период заступљен је римским насељем из I – IV века на локалитету Гробница, непосредно надовезаним, етнички и хронолошки, на познолатенско насеље, као и касноантичком некрополом поред пута на локалитету Кутински кут. Средњовековне некрополе су постојале на местима Циглана и Крстови. О богатом животу у средњем веку сведоче остаци утврђеног града Купиника (XIV – XVI век), црква Светог Луке, задужбина деспота Ђурђа Бранковића и остава новца турског султана Бајазита I.

У археолошку литературу Купиново улази крајем XIX века. Тада је откривена остава металних предмета, датована од стране Д. Бален – Летунић у период позног бронзаног доба (Br D – Ha A1). Остава је откривена приликом изградње пута и садржавала је наруквицу са густим вертикалним ребрима, три копља, три секире и пуноливени предмет у облику чуња. Већину откривених предмета је Археолошком музеју у Загребу поклонио 1897. године Х. Стубенвал. Наруквицу је 1900. године поклонио истом музеју инг. А. Буквић из Сремске Митровице (Balen – Letunić 1988, 7-8).

У атару Купинова неолитски налази старчевачке културе регистровани су на два локалитета – Крстови, на обали Саве, 3,5 километра југозападно од села, и Шанац, на простору између цркве Светог Луке, порушене цркве Светог Духа и Обедске баре. Оба локалитета су вишеслојна, али у расположивој литератури нема ближих података о млађим хоризонтима (Поповић Д. 1995, 11; Лековић, Падров 1992, 45).

Локалитет Славиновац код Купинова констатован је 1973. године, приликом рекогносцирања терена изведених од стране Завода за заштиту споменика културе из Сремске Митровице. Локалитет се налази на вештачком брежуљку типа тела и представља доминантну тачку у ужој околини, и данас плављену приликом изливања реке Саве. Бројни налази археолошког материјала, уочени на површини терена, указују на постојање вишеслојног праисторијског насеља, у чијем се оквиру издваја и хоризонт старијег гвозденог доба, опредељен у период гвозденог доба II (Medović 1977, 9; Popović D. 1981, 18).

На локалитету Селиште, 2,5 – 3 километра североисточно од насеља, констатован је материјал из периода енеолита – кућни леп, керамика, људске и животињске кости. Покретни археолошки налази указују на могућност постојања насеља и некрополе из поменутог периода. Треба поменути и да је, усред Обедске баре, на узвишењу унутар шуме, познатом као Остојића баште, утврђено постојање вишеслојног локалитета са хоризонтом баденско – костолачке културе (Поповић Д. 1995, 11 - 12).

Из периода енеолита потиче и налаз бакарне секире, откривене између Купинова и Прогара, приликом чишћења канала Јарчина. Налаз је завршио код колекционара пре него

што су археолози имали прилику да изврше детаљнију стручну анализу (Велимировић 2009, 11).

Бронзано доба у атару Купинова заступљено је налазима констатованим приликом истраживања темеља цркве Светог Луке, када је пронађен материјал босутске културе. Идентичан материјал откривен је и на локалитету Славиновац (Поповић Д. 1995, 15).

Приликом цигларских радова, откривени су гробови из велике некрополе хронолошки опредељене у период млађег гвозденог доба. Тада је, из разорених гробова, прикупљен бројан археолошки материјал. Налази из Купинова данас се налазе у Археолошком музеју у Загребу.

Најстарији предмети са некрополе из Купинова датују се у крај III века пре нове ере. Реч је о гвозденим мачевима са медаљоном на крају каније, фибуле са ланчаним привесцима, фибуле са угластим задебљањем на нози... Најбројнији налази потичу из II века пре нове ере. То су налази фибула саставне конструкције, наруквица са брадавичастим украсима, ланчаних појасева, мачева са жигом украшеним дугметом... (Srejić 1997, 556).

У атару Купинова, на локалитету Крстови, вишеслојном налазишту са латенским слојем, 1995. године су, приликом копања шљунка на савској обали, пронађена два копља, једно поред другог. Копља се налазе у приватној збирци (Одобашић 2005а, 92).

Са истог локалитета потичу и налази сребрне наушнице белобрдског типа и средњовековног бронзаног прстена. Према казивању мештана, поменути налази пронађени су поред људских скелета. Д. Поповић наводи да су од мештана добијени и фрагментован келтски мач од гвожђа и турски бронзани буздован, са ланцем од шест карика. За ове предмете нису познати услови налаза. Приликом рекогноцирања терена, у профилу обале Саве, у нижим зонама уочен је културни слој са траговима кућног лепа, а у горњим зонама остаци људских костију. Од покретног археолошког материјала, прикупљена је керамика из позног неолита, латена и римског периода (Popović D. 1968, 219).

Сличан налаз копља, попут оружја пронађеног на Крстовима, потиче и са локалитета Пањеви. И ово копље се налази у приватном власништву (Одобашић 2005а, 92).

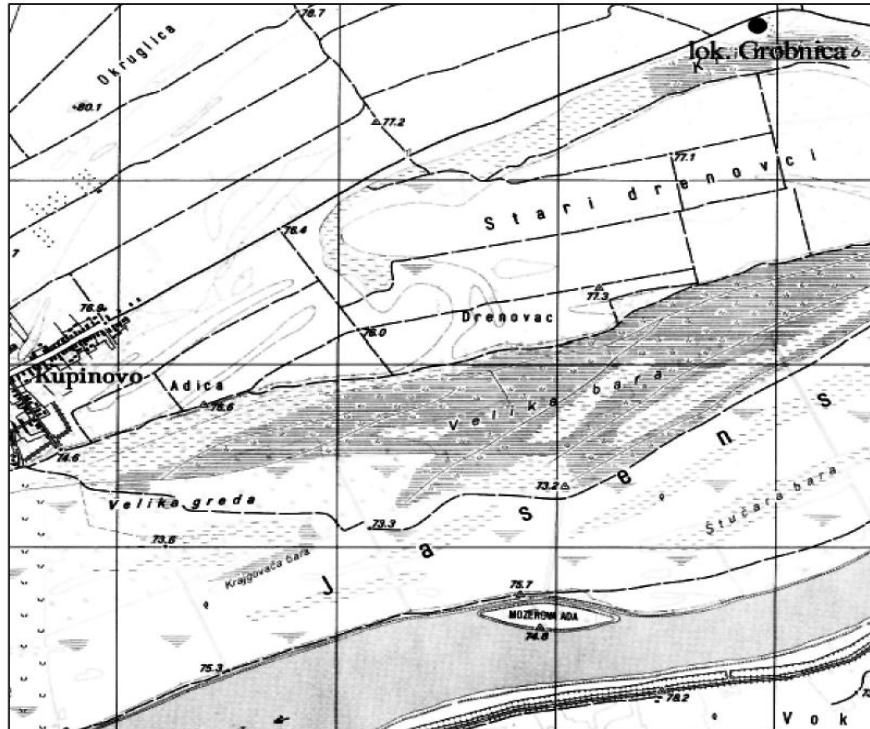
У башти школе у Купинову, поред северне периферије села и западне ивице Обедске баре, констатовани су ретки трагови кућног лепа, фрагменти атипичне праиторијске керамике и средњовековна грнчарија. Око 100 – 150 метара источно од школе, налази се локалитет Циглана, где су пронађени гробови са оружјем. Са локалитета потиче налаз средњовековног гвозденог копља, које је Д. Поповић добио од мештана, на основу чега је изнео претпоставку да је реч о средњовековној некрополи (Popović D. 1968, 218 – 219).

Из античког периода, у археолошкој збирци Војног музеја у Београду чувају се комади римског бронзаног новца: ковање Валентинијана I, Константинопољ; Валентинијан II, Сисција; Теодосије I, Кизик (три комада); Аркадија, Константинопољ и Хонорија, Кизик (Пековић 2006, 107 - 109).

Током новембра 2003. године, на локалитету Гробница су, у оквиру пројекта *Археологија Амантина – домородачко становништво Срема у античко доба*, извршена мања археолошка истраживања. Локалитет се налази три километра источно од Купинова, непосредно уз асфалтни пут за Прогар, чија изградња је довела до оштећења налазишта. Локалитет се простире на доста ниском терену (око 79 метара надморске висине), који се благо спушта ка југу, где се, непосредно уз реку Саву, у ширини од три километра, пружа бањско – ритски терен. Површински налази покретног археолошког материјала (тегуле, опеке, керамика) указују да се локалитет простире на површини од 1,5 хектара (Игњатовић 2006, 35).

Приликом истраживања, локалитет је подељен у три сектора. У сектору И откривени су укопи означени као јама 1 и јама 2. Јама 1 има неправилан, овални облик, пречника 2,5 – 3,5 метара. Дужом страном је оријентисана правцем север – југ. Укопана је у здравицу до дубине од 0,45 м. У југозападном делу јаме налази се нешто плиће, такође овално, проширење. На северној страни јаме 1, уз њену источну и западну ивицу, уочена су два мања укопа - остаци дрвених стубова. Ови стубови су могли служити као носачи

кровне конструкције изнад јама 1. У том случају, у својој раној фази, јама 1 би представљала стамбени објекат. Јама 2 је једним делом залазила у југозападни профил сонди због чега је тек на крају ископавања истражена ширењем сонди непосредно изнад јама (Исто, 36).

Сл. 64. Географски положај локалитета Гробница код Купинова, према: Игњатовић 2006, 35.

У овим јамама откривен је керамички материјал карактеристичан за познолатенску материјалну културу. Углавном се ради о посудама израђеним на грнчарском витлу, од добро пречишћене глине, сиве боје печења. Међу њима су најзаступљеније зделе са S профилисаним ободима, а потом следе фрагменти лонаца и поклопаца. Присутне су и посуде, углавном лонци, израђени на витлу или руком, од глине у са додацима дробљених шкољки или ситног песка. Овај тип керамичког материјала јавља се од краја II века пре нове ере, па све до почетка II века нове ере (Исто, 37).

Налаза грађевинских објеката није било у секторима II и III. Керамички материјал пронађен у поменутом секторима може се поделити у две групе. Прву, мање заступљену групу, чини керамика израђена у традицији познатолатенског грнчарства. Другу групу представљају налази римске провинцијалне керамике, где доминирају посуде рађене од глине са додацима крупног песка, често са примесама шкољки. Од облика су најзаступљенији фрагменти лонаца са тракасто профилисаним ободом датованих од краја I до IV века, као и различити типови поклопаца временски опредељених у другу половину III и IV век (Исто).

Сл. 65. Јама 1 са локалитета Гробница код Купинова, према Игњатовић 2006, 36, сл. 1.

Потпуно другачију слику пружају налази трпезног посуђа израђеног од добро пречишћене глине, црвенкасте боје печења. Овај тип посуда заступљен је зделама, мањим лонцима и крчазима датованим у II век нове ере. Од металних налаза значајни су бронзана „Т“ фибула са краја III – почетка IV века и познолатенска бронзана фибула. Нумизматички материјал састоји се од сребрног денара Трајана, издатог између 112 – 114. године и два бронзана новчића Клаудија Готског, кованих између 268 – 270. године. Закључак М. Игњатовића гласи да је на овом локалитету у континуитету живело становништво из насеља датованог у предримски период. Становништво, изложено процесу романизације, наставило је да егзистира на истом простору све до IV века (Исто, 38).

Сл. 66. Сребрни денар, ковање цара Трајана, 112 – 114. година, локалитет Гробница код Купинова, према Игњатовић 2006, 37, сл. 2.

У југоисточном Срему, у оквиру Специјалног резервата природе Обедска бара, налази се тзв. Купински кут. То је терен унутар најтипичнијег меандра Саве. Са северне стране, Купински кут је омеђен локалним асфалтним путем Купиново – обала Саве, а на истоку летњим путем Купиново – обала Саве. Од места где овај савски меандар почиње (на западном крају поменутог асфалтног пута), до места где се корито реке исправља (код

прелаза за Скелу). треба пловити скоро 25 километара, док је права линија између те две тачке дуга око 4 километра.

Утврђено је да се на овом простору, већ годинама, врше дивља археолошка ископавања, чији трагови су бројни и уочљиви на терену у виду јама и брегова од избачене земље. Процена гласи да је, на простору од једног хектара, ископано више од 200 јама, што представља драстичан пример дивљег копања и уништавања археолошког локалитета. У избаченој земљи налази се доста фрагмената керамике, тегула и опека, а познати су и налази дршке за нож од јеленског рога, коштаног шила... Међу керамичким налазима истичу се фрагменти тера сигилате са мотивом пса у медаљону, као и пар фрагмената словенске керамике украшене валовницом. Може се закључити да локалитет припада периоду касне антике и раног средњег века. П. Одобашић сматра да се на овом месту вероватно налазила и касноантичка некропола (Одобашић 2005, 61 – 62).

Имајући у виду да се, на супротној обали Саве, преко пута овог локалитета, налази село Бељин и ушће речице Вукодраже у Саву, где је регистровано римско утврђење, за очекивати је постојање истовременог локалитета и на Купинском куту. Ако узмемо у обзир и чињеницу да је један од најзначајнијих римских путева у Панонији, пут Cusum (Петроварадин) – Solnoc (код Басијане) – Купиново – Бељин, овде прелазио преко Саве, може се очекивати постојање античке некрополе поред пута (Исто, 62 – 63).

Занимљив је налаз бронзане апликације у облику попрсја жене. Дужина апликације износи 8 цм, ширина 5,4 цм, а висина 7,7 цм. Попрсје је постављено на једној страни шупљег коцкастог постамента. Глава је окренута на десно. Боре одела сустичу се под аграфом којом су крајеви прикопчани на десном рамену. Између бора одела налази се више урезаних кружића. Коса је везана у чвор изнад чела и обрађена урезивањем. Почев од чвора према темену пружа се једна витица. На угловима постамента (око попрсја) налази се по једна лоптаста бобица. Аплика, датована у III век, служила је за украшавање кола или намештаја. Данас се чува у Народном музеју у Београду (Veličković 1972, 116, kat. 192).

Сл. 67. Бронзана аплика у облику попрсја жене, према, Veličković 1972: 116, kat. 192.

У атару Купинова откривени су бројни појединачни налази употребних и украсних предмети, као што су новац града Аполоније или гвоздени умбо штита. У цркви Св. Луке узидан је, у олтарској ниши, споменик декурионске породице из Басијане, датован у IV век. Приликом археолошких истраживања 1994. године, спроведених у непосредном окружењу цркве, констатован је слој са раноримским материјалом I века н.е., у оквиру кружних јама са гаром, пепелом и кућним лепом (Ђорђевић М. 1995, 122–125; Ista 2007, 58; Поповић Д. 1995, 19).

У вези са могућим култовима везаним за термалне изворе можда стоји случајан налаз портрета богиње Дијане, откривене 1962. године, источно од Путинаца. Налаз је, две године касније, Музеј Срема у Сремској Митровици откупио од налазача. Портрет, који је припадао статуи природне величине, има висину од 23 цм и ширину 15 цм. Представљена је глава младе жене са овалним лицем, правих и строгих црта. Чело је високо, нос дуг, очи дубље усађене са наглашеним очним капцима, а уста мала, са наниже обореним угловима. На врату је дубока бора. Коса, раздељена по средини, зачешљана је делимично према темену и везана у велики чвор, док је другим делом сакупљена на темену у пунђу. По

стилским одликама, блиска је римским копијама грчких скулптура из времена Хадријанове владавине (Dautova Ruševljan 1983, 21, Т. 41/2; Срејовић, Цермановић Кузмановић 1987, 72 – 73; Васиљевић Љ. 2008, 147 – 148; Племић 2011, 115).

Сл. 68. Мермерна глава Дијане из Путинаца, према: Dautova Ruševljan 1983, 21, Т. 41/2.

Поменути налаз могао би да претставља траг култног поштовања Дијане везаног за лековита својства извора у Купинову.

Средњовековни град Купиник се први пут спомиње у писаним изворима 1388. године. Реч је о повељама угарског краља Жигмунда, где се Купиник помиње као угарско утврђење (*Castrum regale Kuren*). Почетком XV века, уз остала добра у Угарској, дарован је деспоту Стефану Лазаревићу, а после његове смрти и деспоту Ђурђу Бранковићу. До 1459. године, Купиник представља резиденцију деспота из династије Бранковић. Након пада Смедерева, Купиник поново прелази у угарске руке. Деспот Вук Гргуревић прелази

1465. године у службу угарског краља и претвара Купиник у своју престоницу, што остаје и под његовим наследницима, све до 1521. када га је разорио турски султан Сулејман Величанствени, приликом похода на Београд. (Одобашић 2009, 21).

Деспот Стефан Бранковић 1522. године обнавља тврђаву Купиник. У другом турском походу, 1526. године, тврђава је дефинитивно разорена и од тада се не обнавља нити се спомиње у писаним изворима (Крајић 2009, 34).

Утврђење је правоугаоног облика са четири куле на угловима. Лице утврђења широко је око 60 метара. На њеном средишњем делу налазе се остаци и пете куле, кроз коју се улазило у град. Сматра се да је постојао и спољни прстен одбрамбених зидова. Утврђење је грађено од ломљеног камена и опеке, а после турског разарања није обнављано, па се налази у веома лошем стању (Исто, 32).

Храм Св. Луке се налази на југозападној периферији Купинова, педесетак метара источно од тврђаве, поред отоке Обедске баре. Више пута је обнављан, па је последњих векова континуирано био у функцији. Саградио га је деспот Ђурађ Бранковић 1456. године (Исто). Могуће је да посвета цркве Св. Луки, јеванђелисти и лекару, представља одсјај некадашњих веровања везаних за лековита својства термалних извора у Купинову.

Почетком деведесетих година XX века, на једној њиви у атару Купинова, мештанин, наведен само под иницијалима С. М., на својој њиви пронашао је између 200 – 250 комада турског сребрног новца. Стручно је обрађено 50 примерака откривеног новца, док је остатак, највероватније, завршио у приватним колекцијама. Сав обрађени новац припада ковањима султана Бајазита I (1389 – 1402) и може се закључити да представља део оставе похрањене на овом месту (Одобашић 1999/2000, 31 – 40).

9.3. ВРДНИК

Врдник			
Енеолит	Винчанска култура Костолачка култура Вучедолска култура	Локалитет Пећине НАСЕЉЕ УТВРЂЕЊЕ	
Бронзано доба	Босутска култура	Локалитет Пећине НАСЕЉЕ УТВРЂЕЊЕ	
Старије гвоздено доба		Локалитет Пећине Скелетни гроб	
Антика		Налази римског НОВЦА	
Антика		Локалитет Градиште УТВРЂЕЊЕ СА НЕКРОПОЛОМ (?)	
Средњи век		Утврђени град	XI – XII век, први помен из 1315. године (Rednak, Rednuk, Regnitz).
Средњи век		Локалитет Старо (Турско) гробље	
Позни средњи век		МАНАСТИР Врдник - Раваница	Крај XV – почетак XVI века - први помен из 1566. године

У Врдник Бањи постоји дубоко окно са извориштем минералне воде. Температура воде износи 33 °С, а рН вредност 7,4. У оквиру класе хидрокарбонатних вода, припада подкласи магнезијумско – натријумско – калцијумској подкласи, по чему је јединствена у реону (Филиповић Б. 2003, 111).

Простор Врдника обилује археолошким локалитетима. Најстарији трагови насељавања потичу са вишеслојног праисторијског налазишта Пећине, са културним слојевима из енеолита, бронзаног доба и старијег гвозденог доба. Из атара Врдника познато је више налаза античког новца. Антички локалитет Градиште указује на могућност да се на овом месту налазило утврђење са некрополом из римског периода. Из епохе средњег века имамо утврђени град Врдник, чији први помен датира из 1315. године. У вези са градом можда стоји и најстарији део вишеслојне средњовековне некрополе на локалитету Старо (Турско) гробље, где је сахрањивање настављено и у турском периоду. Причу о средњем веку Врдника закључује манастир Врдник – Раваница, кога предање везује за кнеза Лазара, мада је подигнут најраније крајем XV – почетком XVI века. Први познати помен манастира потиче из 1566. године.

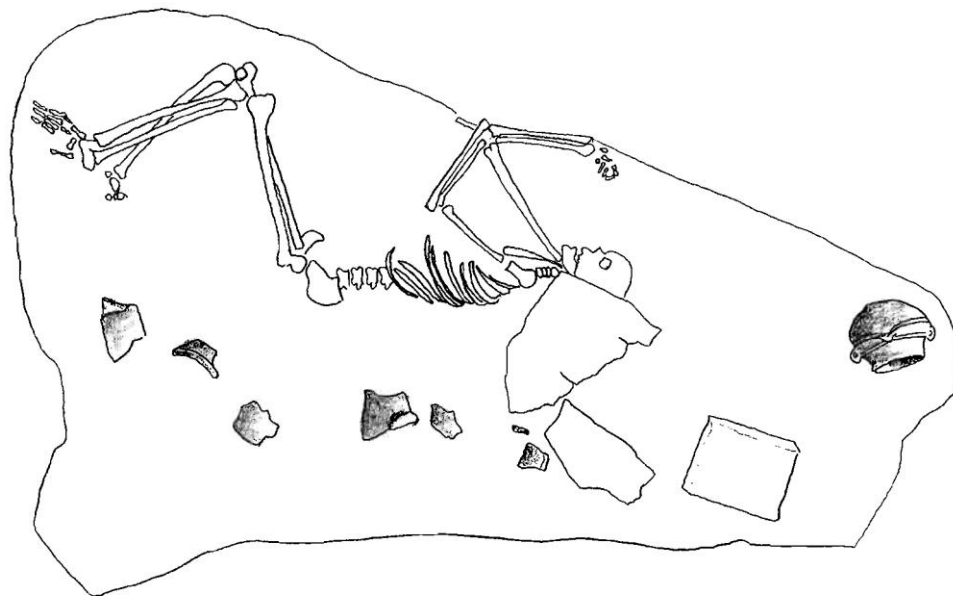
Вишеслојни праисторијски локалитет Пећине у Врднику откривен је приликом систематског истраживања територије Срема, извршеног 1967. године. Доминантна позиција и велика количина покретних археолошких налаза указали су на велику потребу за систематским истраживањем локалитета. Прва археолошка истраживања локалитета Пећине извео је Завод за заштиту споменика културе из Сремске Митровице 1969. године (Popović D., Medović 1969, 35 - 36).

Локалитет се налази на брегу чије су три стране стрмо одсечене. Изузетак представља јужна страна, где је локалитет дужим седлом повезан са обронцима Фрушке горе. На овој страни се, највероватније, налазио улаз у насеље (Popović D. 1981, 13; Медовић 1984 / 1985, 5; Tasić N. 1974, 259; Миладиновић Радмиловић, Капуран 2010, 91).

На врху узвишења налазио се заравњени плато, димензија 350 x 250 метара, са вештачки насутим елипсоидним узвишењем. Према запису Д. Поповића, утврђење из Врдника представља „типичан пример сремске брдске градине“ (Popović D. 1981, 13).

Током археолошких истраживања утврђено је постојање културних слојева из енеолита, бронзаног доба и старијег гвозденог доба, односно костолачке, вучедолске, винчанске и босутске културне групе (Isto; Исти 1997, 7; Медовић 1984/1985, 5; Миладиновић Радмиловић, Капуран 2010, 91).

Скренућемо пажњу на једини налаз из периода старијег гвозденог доба - гробну раку са остацима скелетног сахрањивања. Откривен је скелет покојника, постављен на десни бок, положен у благо згрченом положају. Скелет је оријентисан у правцу исток – запад (Медовић 1984/1985, 5–8).

Сл. 69. Скица гроба 1 са локалитета Пећине у Врднику, према: Медовић 1984/1985, 7, Т. I.

Десна рука је била савијена под углом од 45° , са шаком у висини лица, а лева, такође савијена у лакту, са шаком у висини лакта десне руке. Колена, постављена једно преко другог затечена су у висини кука. Потколенице су биле прекрштене (Поповић Д. 1997, 9).

Покојник се налазио испод равне камене плоче већих димензија. Поред главе покојника, као гробни прилог, налазила се амфора урађена у маниру босутске културне традиције. Недалеко од скелета пронађено је још неколико фрагмената керамике, украшене урезаним орнаментима, из старијег гвозденог доба. Занимљиви су налази већег суда, највероватније питоса, декорисаног мотивом јелове гранчице и дубље зделе са

урезаном гирландом на рамену. П. Медовић сматра да би ови фрагменти могли да представљају остатке ритуално разбијених посуда (Медовић 1984/1985, 5 – 8).

Антрополошка анализа показује да скелетни остаци припадају мушкарцу, у тренутку смрти старости око 25 година. Подаци добијени антрополошком анализом указују на закључак да је ова особа највероватније умрла природном смрћу (Миладиновић Радмиловић, Капуран 2010, 91 - 95).

Сматрамо да овај тип сахране, у коме се примећују трагови ритуалних радњи, може бити повезан са сотеролошком функцијом термалних извора.

У атару Врдника налази се локалитет Градиште, смештен на платоу брега, чија основа има облик прстена. Са три стране се падине брега стрмо обрушавају, док се једини добар прилаз налази са источне стране. На површини од 100 x 80 констатовани су трагови античког грађевинског материјала и људске кости. Налази керамике су веома ретки и атипични. Карактер локалитета указује на постојање мањег утврђења са некрополом (Роровић Д. 1967, 173).

Из атара села познати су налази античког новца (Гарашанин М., Гарашанин Д., 1951, 224; Ђорђевић М. 2007, 33).

Локалитет Старо гробље или Турско гробље налази се на источној периферији Врдника. Констатовани су налази средњовековне и турске керамике, један бронзани прстен, велика количина људских костију и неколико целих скелета. Очигледно је да се ради о средовековној некрополи са више фаза сахрањивања (Роровић Д. 1967, 173).

Утврђени град Врдник подигнут је на надморској висини од 400 метара. У историјским изворима први пут се помиње 1315. године. Наводи се под различитим именима – Rednak, Rednuk, Regnicz. Имао је издужену полукружну основу са улазном капијом на источном делу бедема. Археолошка истраживања показала су и постојање зидова који су опасивали подграђе (Миленковић 1998, 153).

У атару села налази се и манастир Врдник, посвећен Вазнесењу Христовом, подигнут крајем XV или почетком XVI века. У турским изворима помиње се као

„манастир Св. Јована у близини вароши Врдника“. После Велике сеобе Срба 1690. године насљавају га монаси манастира Раванице и од тада се често помиње као сремска Раваница (Кулић, Срећков 1994: 61).

9.4. СЛАНКАМЕН

Сланкамен			
Енеолит		Нови Сланкамен Локалитет Обала потока НАЛАЗ БАКАРНЕ СЕКИРЕ	
Средње бронзано доба		Локалитет Градина	
Позно бронзано доба	Култура равних поља са урнама	Локалитет Градина	
Старије гвоздено доба		Нови Сланкамен Локалитет Чаревац ГРАДИНА	
Латен		Нови Сланкамен Локалитет Грабовац КЕРАМИКА	
Латен		Нови Сланкамен Локалитет Чаревац ГРАДИНА	
Латен		Локалитет Градина Келтски опидум civitas Scordischorum	
Латен		Локалитет Венац	
Латен		Локалитет Танацков салаш КЕРАМИКА	
Антика		Локалитет Танацков салаш КЕРАМИКА КАМЕНИ СПОМЕНИК (ИЗГУБЉЕН)	
Антика		Локалитет Градина РАНОРИМСКО НАСЕЉЕ	
Антика		Локалитет Градина УТВРЂЕЊЕ Акуминкум	

Антика		Локалитет Дугореп (Хумка) МАЂЕ УТВРЂЕЊЕ	
Антика		Локалитет Одушевац МАЂЕ УТВРЂЕЊЕ	
Антика		Локалитет Почента НЕКРОПОЛА	
Антика		Нови Сланкамен Локалитет Грабовац КЕРАМИКА	
Антика		Нови Сланкамен Локалитет Црквена НАЛАЗИ РИМСКИХ ОПЕКА	
Антика		Нови Сланкамен Локалитет Позадина Јанде НАЛАЗИ ПРОВИНЦИЈСКЕ КЕРАМИКЕ И БРОНЗАНОГ НОВЦА	
Средњи век		Локалитет Градина УТВРЂЕЊЕ	ХII – ХVI век
Средњи век		Локалитет Венац КЕРАМИКА	
Средњи век		Нови Сланкамен Локалитет Црквена НАЛАЗИ СРЕДЊОВЕКОВНОГ МАТЕРИЈАЛА	
Средњи век		Нови Сланкамен Локалитет Кошевац ОСТАВА СРЕБРНОГ НОВЦА	

У Сланкамену постоји бунар са минералном водом. Температура воде износи 18,4 °C, а рН вредност 7,5 (Филиповић Б. 2003, 112).

Стари Сланкамен представља веома значајно вишеслојно налазиште. Његова сложена, али истовремено и јасно издиференцирана стратиграфија, показује трагове насељавања из средњег и позног бронзаног доба, халштата, латена, преко антике, када се на овом месту вероватно налазио град Акуминкум, па све до позног средњег века. Већина налаза потиче са локалитета Градина, мада је утврђено постојање културних слојева и на другим локацијама.

На локалитету Градина могу се издвојити два античка слоја. Старији слој припада римском насељу, а мањи утврђењу, односно утврђеном граду, највероватније Акуминкуму. У вези са поменутиим слојевима насељавања сигурно је у вези античка некропола, констатована на локалитету Почента. Антички налази регистровани су и на локалитетима Дугореп (Хумка) и Одушевац, где су се налазила мања утврђења, са функцијом заштеите подграђа. Са простора Новог Сланкамена, антички налази регистровани су на локалитетима Грабовац (керамика), Црквена (опеке) и Позадина Јанде (бронзани новац и керамика провинцијског начина израде).

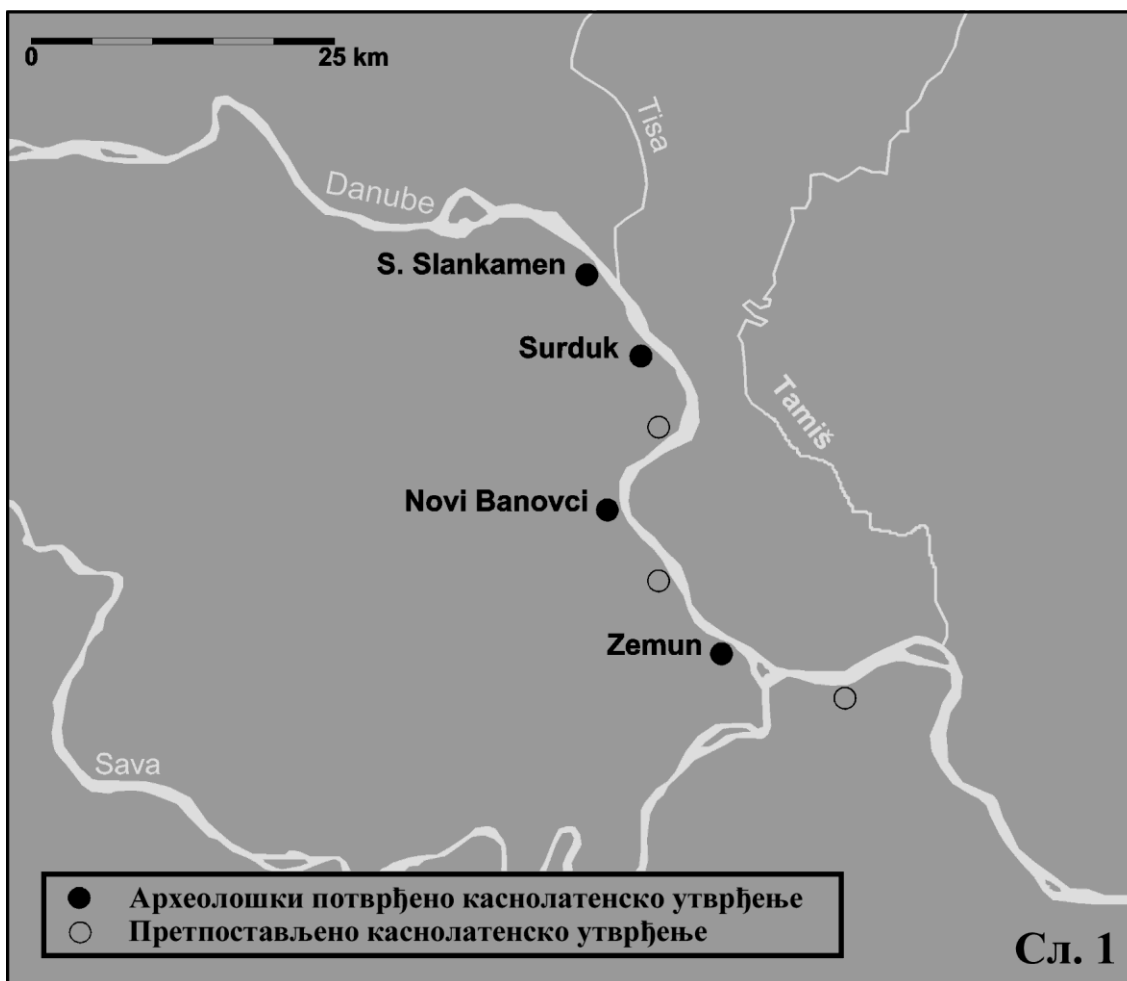
Н. Тасић условно везује хоризонт из позног бронзаног доба на Градини у Старом Сланкамену са насељем кутуре равних поља са урнама, мада целокупан профил керамичког материјала у извесној мери излази из оквира стилских карактеристика поменуте културе (Тасић Н. 1966, 18).

Локалитет Венац налази се на високом платоу изнад Градине и оставља утисак праисторијског утврђења са земљаним бедемом у облику прстена и каналима. На локалитету се налазе четири вештачка кружна узвишења. Делимично истраживање једног узвишења доказала су да је реч о вештачкој творевини. Утврђено је постојање каменог прстена који је, можда, означавао периферију узвишења. Прстен, састављен од једног реда камена, налазио се на 15 метра од центра узвишења. У нижим слојевима пронађена је латенска керамика, док се при врху налазе фрагменти јако уситњене средњевековне керамике. Није било могуће утврдити намену узвишења, односно да ли је реч о тумулу,

сакралном објекту или делу развијеног фортификационог система на платоу (Dimitrijević, Kovačević 1965, 116).

На месту данашњег Сланкамена, налазио се келтски опидум и римско утврђење Акуминкум. Остаци латенске културе показују да се на овом месту налазило једно од средишта територије Скордиска (*civitas Scordisorum*). Латенски Сланкамен сигурно је имао значајну улогу у војном и економском животу Скордиска. Опидум у Сланкамену је изграђен на платоу са којег се одлично виде ушће Тисе у Дунав, Банат и делови Бачке (Горенц, Димитријевић 1956, 150 – 155).

Извесно је да је опидум представљао део, можда и централни, система келтских утврђења подигнутих дуж десне обале Дунава, на претпостављеном међусобном одстојању од седам километара. Утврђења су подигнута у релативно кратком временском распону, готово истовремено, на крају II и током прве половине I века пре нове ере (Тапавички Илић 2014, у штампи).

Сл. 70. Положај опидума у Старом Сланкамену у претпостављеном систему латенских утврђења на десној обали Дунава, према: Тапавички Илић 2014, у штампи.

Након насељавања Римљана на овом подручју, оно је и даље задржало неку врсту аутономије, иако је номинално припадало територији Басијана (*Bassianae*). Натписи који потврђују постојање *Civitas Scordisorum* нађени су у Сланкамену и у Петровцу. На првом се спомиње *princeps* и *praefectus* Скордиска, док се на другом спомињу два брата, *principes*, који су чланови племенског савета. Оба натписа се датују на крај I и почетак II века н.е (Исто). Поменути налаз из Сланкамена иде у прилог претпоставци да се управо на овом месту налазило насеље *Civitas Scordisorum*.

Скордистичка утврђења у источном Срему постојала су и даље, а чак су познати и њихови латински називи. У складу са тим, 7 км низводно од Сланкамена (*Asumincum*) налази се Сурдук, некадашњи *Rittium*, док се 14 км јужно од њега налазе Нови Бановци, тј. *Burgenae*. На 14. километру од Нових Бановаца налази се Земун (*Taurinum*). Треба споменути да се око 7 км низводно од Земуна налази плато Звездаре, место за које се претпоставља да је представљало скордистички опидум на подручју данашњег Београда, тј. римског Сингидунума. Сва напред наведена утврђења у источном Срему претворена су у римске каструме, што би значило да је већ постојећи одбрамбени систем Скордиска лако уклопљен у римски Лимес. Дрвене структуре, палисаде и ровови, наново су изграђени од камена, а унутар таквих зидина подигнуте су чврсте грађевине од камена и опеке (Петровић П. 1995а: 18 – 22).

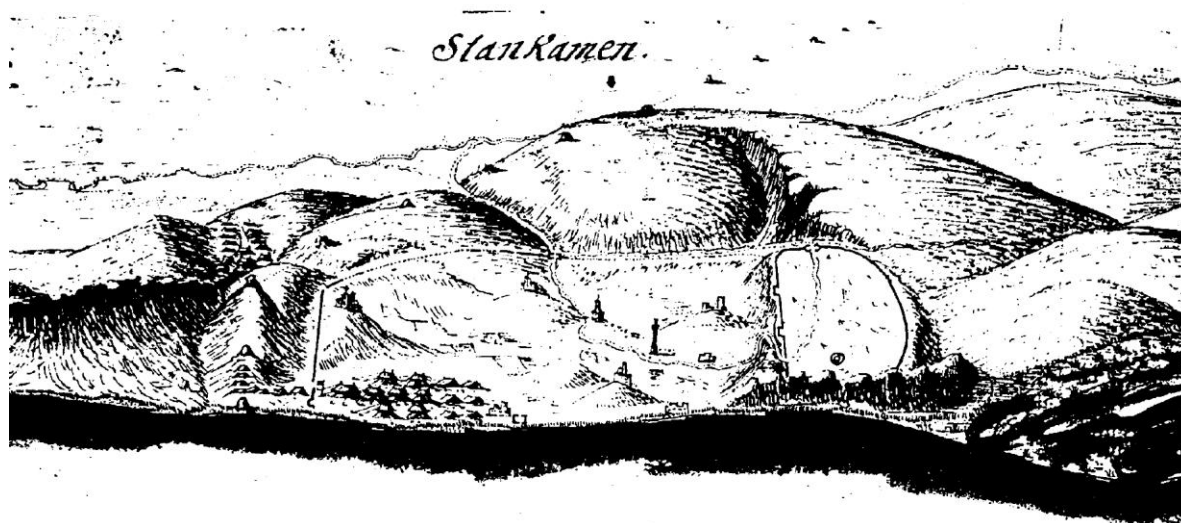
Најбољи пример за поменути процес претварања келтских утврђења у римске каструме, представља управо опидум у Старом Сланкамену, где се римски каструм по величини и облику у потпуности поклапа са скордистичким опидумом, док се оба уклапају у конфигурацију терена. Познато је да је ово утврђење обновљено током II - III веку нове ере. Зидине утврђења су изграђене од камена, а унутар њих су подигнуте нове грађевине. У подножју платоа се налазило цивилно насеље, у којем је пронађена велика количина шута и ситних налаза (Исто, 23).

Након римских освајања, на простору Срема формиране су административне јединице, са одређеном аутономијом у локалним стварима. Може рећи да је матична територија келтских Скордиска био источни Срем, док су западни Срем настањивала племена Амантина, Бреука, Корнаката и Трикорненза. Такође је очигледно да су Римљани покушали да ограниче утицај и снагу најважније популације у оквиру скордистичког племенског савеза тако што су јој доделили ограничену територију за будући цивитас (Jovanović В. 1987, 850).

Ограничавање племена Скордиска на узан појас источног сремског Подунавља одговарао је римским интересима на овом делу подунавског лимеса. Може се претпоставити да је на подручју предвиђеном за скордистички цивитас било утврђено

насеље, где су се окупљале најважније племенске старешине. Овакав распоред је значио бар делимичан опстанак старих племенских структура (Тапавички Илић 2014, у штампи).

Повољан стратешки положај, наспрам ушћа Тисе, условио је рано присуство римске војске на овом простору. Познато је да су, почетком I века нове ере, на простору источног Срема је било стационирано неколико одреда легије II *Adiutrix* и неколико помоћних јединица. Касније ћемо се упознати са надгробним спомеником ветерана легије II *Adiutrix*, откривеним код Сланкамена. Ипак, тек је током Трајанове владавине изграђен или обновљен већи број кастела у Панонији и трупе су пребачене на Дунав. У том периоду, дунавски лимес добија структуру коју задржава све до краја III века нове ере. Током II века, три помоћне јединице су биле стациониране у источном Срему. Међу њима се налазила и кохорта I *Самрапогит*, стационирана у Акуминкуму (Душанић С. 1968, 96).

Сл. 71. Марсиљијев цртеж Сланкамена, према Роровић М. 1996, 165.

На супротној страни обале Дунава, код Титела, откривено је неколико епиграфских споменика са поменом кохорте I *Brittanica*. У периоду касне антике, у Акуминкуму су

биле стационаране коњичке јединице - *cuneus equitum Constantinium Aciminci* и *equites sagittarii Aciminci* (Jovanović A. 1997a, 29 – 30).

О присуству кохорте I *Samraogum* у Сланкамену, сведоче и налази две опеке са печатом јединице. Једна опека, откривена крајем XIX века, пренета је у Археолошки музеј у Загребу, али је данас изгубљена. Друга опека, датована у II или почетак III века, чува се у археолошкој збирци Музеја Града Београда (Душанић М. 1988, 87, 91).

О становницима Акуминкума, који су се после војне службе вратили у завичај, сведочи надгробни споменик са поменом легије II *Adiutrix*, пронађен на обали Дунава, код Сланкамена. На основу имена конзула, Луција Анија Максима и Септимија Апера, споменик је прецизно датован у 207. годину (Ферјанчић С. 2002, 266, кат. 217).

У Старом Сланкамену уочавају се два доминантна платоа где су се могла налазити утврђења: Градина и Хумка. На локалитету Градина, археолошким истраживањима констатовано је постојање античког хоризонта испод средњовековног утврђења. Вероватно се управо на Градини налазио антички Акуминкум.

Истраживањима је утврђено постојање луксузне средњовековне грађевине, датоване се од XIII – XV века. Пронађен је и велики број камених кугли и гвоздених стрелица, сведочанство о опсади утврђења од стране Турака (Dimtrijević, Kovačević 1965, 116 – 117).

Испод темеља средњовековне грађевине пронађен је антички зид од ломљеног и тесааног камена, повезаног малтером. Зид је подигнут изнад праисторијске земунце. Утврђено је да се античка грађевина простире испод читавог средњовековног објекта, али није могуће утврдити њену намену. Рекогносцирања су показала да се, у подножју Градине, на простору данашњег села, развило велико цивилно насеље, као и низ некропола на оближњим брежуљцима. Вероватно је и око подграђа изграђен систем утврђења, чији су трагови констатовани на локалитетима Дугореп и Одушевац (Isto, 117).

У Акуминкуму се налазило значајно средиште култа Јупитера Долихена, о чему сведочи вотивни споменик откривен половином XIX века. Жртвеник је 1851. године пренет у Дворски музеј у Бечу. Љ. Зотовић наводи да се на споменику јасно види

романизација представе сиријског божанства, али и да неки трагови композиције указују на јасне трагове старих оријенталних веровања и на прототип представе бога Хада, чији је романизовани наследник Јупитер Долихен (Зотовић Љ. 1971, 59 – 64). Сматрамо да, ипак, нема довољно основа да поменути споменик директно повежемо са култом везаним

Крајем XIX века, Ј. Бруншмид је забележио још један рељефни споменик из Сланкамена. Боравећи у Сланкамену, у мају 1894. године, у бедемима града, Бруншмид је приметио секундарно коришћен мермерни споменик. Аутор је споменик извадио и отпремио у Археолошки музеј у Загребу. Споменик је на две суседне стране украшен рељефима. На широј страни налази се представа палме, дуж чије се стабло успиње змија, док се на врху крошње налазе две птице које се љубе. Ужа страна споменика декорисана је рељефном представом сатира. Пошто је споменик украшен само са две стране, Бруншмид сматра да је вероватно представљао део довратника и износи претпоставку да се могао налазити у склопу Баховог храма (Brunšmid 1895, 182).

Током 1954. године Војни музеј је започео археолошко истраживање дунавског лимеса у Срему на простору од Старог Сланкамена до Нових Бановаца. У периоду од 1955. до 1959. године Војни музеј је изводио археолошка истраживања на локалитету (Рековић 2013, 13 - 14). Народни музеј из Земуна је 1955. године узео учешће у истраживањима локалитета Градина.

Сл. 72. Тврђава у Сланкамену, према Роровић М. 1996, 165.

На локацији римског Акуминкума, констатовано је постојање праисторијског, античког и средњовековног културног слоја. Североисточна падина Градине била је нарочито интензивно насељавана у римском периоду, када је служила у одбрамбене сврхе на линији дунавског лимеса.

На платоу истакнутог трапезоидног лесног изданка, на локалитету Градина, доминирају остаци средњовековног града. Археолошка истраживања су показала да се средњовековни бедеми настављају на римске зидове и прате трасу њиховог кретања. Констатоване су две фазе римског насељавања: раноримско насеље, формирано за време владавине династије Флавијеваца и утврђено римско насеље са масивним зидовима везаним малтером, са честим налазима новца из IV века (Ђорђевић М. 2007, 72 – 73).

Локалитет Хумка или Дугореп налази се на ушћу реке Тисе у Дунав, 30 – 40 метара изнад стрме десне обале Дунава. Археолошка истраживања, спроведена 1958. године, показала су постојање фортификационог објекта – спекулума, димензија 7,75 x 7,75м. На основу начина изградње и покретних налаза објекат је датован у IV век. На локалитету Танацков салаш, приликом рекогносцирања уочено је постојање латенске керамике, као и раноримске грнчарије провинцијске израде. Утврђено је и постојање једног римског споменика са натписом. На жалост, нисмо пронашли прецизније податке о овом натпису (Isto, 73).

Средњовековни Сланкамен се још 1189. године наводи као „urbs“ (ad urbem Slankemunt) у запису Арнолда из Либека. Још значајнији податак потиче из 1442. године, када се у писму будимског каптола наводи да је Сланкамен „castrum ac opidum“. Постојање града – утврђења и предграђа – вароши помиње у свом путопису из 1553. године Антун Вранчић, који наводи да Сланкамен има „arx et opidum“. У XVI веку Сланкамен помињу још два путописца, и то Стеван Герлах 1573. и Вратислав 1591. године. Оба аутора су забележила да у Сланкамену постоји град и подграђе обухваћено зидовима, али је већ у њихово време све било у рушевинама. Турци први пут заузимају и разарају град 1521., а коначно га освајају 1526. године. У писму будимског нунција Баро де Боргиа, из исте године, наводи се да султан борави у Сланкамену и да подиже утврђења. Од објеката у граду писани извори помињу само четири – катедралу Светог Духа са болницом за сиромашне и немоћне, подигнуту од стране Јована Мана између 1316 – 1334. године, цркву Свете Марије чији најстарији помен проналазимо 1400. године, православну цркву Светог Николе коју традиција везује за Змај Огњеног Вука и градску капију (Dimitrijević, Kovačević 1965, 118)

У атару Старог Сланкамена, на локалитету Почента, констатовано је постојање римске некрополе, сигурно повезане са античким Акуминкумом (Poročić D. 1967, 178).

Са простора Новог Сланкамена потиче случајан налаз бакарне секире из периода енеолита. Секира се данас чува у Завичајном музеју у Руми (Велимировић 2009, 9).

Локалитет Чаревац удаљен је од периферије Новог Сланкамена око 1,5 км. Налази се на брежуљку овалног облика, са веома погодним стратешким положајем. Реч је о

градини из халштата и латена, чије су три стране слободне, а са јужне стране одвојена је од суседног брежуљка малим шанцем (Popović D. 1969, 251).

Један километар удаљен од северозапада Новог Сланкамена је локалитет Грабовац, где су констатовани фрагменти латенске и римске керамике. Локалитет Црквена налази се на северној периферији насеља, у близини савременог гробља. Налази се на узвишењу облика заобљеног квадрата, димензија 70 x 70 м. На површини се налазе доста ретки трагови римских опека и бројнији налази згуре, костију и грубе средњовековне керамике. Конфигурација терена указује на могућност да је реч о утврђењу, док локална традиција говори да се на овом месту налазила цамија. На потесу Кошевац је, током седме деценије XX века, пронађена остава средњовековног сребрног новца (Isto, 252).

Из Новог Сланкамена потиче и налаз драхме грчког града Дирахiona (Brunšmid 1912, 265). На месту Позадина Јанде, утврђено је постојање фрагмената римске керамике провинцијске израде и римског бронзаног новца (Đorđević M. 2007, 73).

Изузетне стратешке погодности су одувек представљале доминантан разлог за избор локације у Сланкамену као места за подизање утврђења које доминира и контролише широки околни простор. Ипак, сам топоним јасно указује да је становништво имало однос према карактеристикама које овом месту даје и постојање минералних извора. Вероватно су, током различитих временских периода, укључујући и антички, извори у Сланкамену били коришћени од локалног становништва. Потврђени антички култови, Јупитера Долихена и, вероватно, Бахуса, не могу се директно везати за лековите изворе, али можемо очекивати постојање налаза везаних за ијатричке култове који ће ити откривени приликом будућих истраживања локалитета.

9.5. ДЕБРЦ

Дебrc			
Енеолит	Винчанска култура	Локалитет Градуждине ГРАДИНА	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба I	Локалитет Гробнице БРОНЗАНИ НАКИТ	
Антика и рани средњи век		Обала Саве Каниц је забележио постојање римског КАСТЕЛА	
Антика		Локалитет „Виноград Живковића“ Налази римске керамике, новца, жишка, гвозденог предмета, вотивног рељефа на оловној плочи НАСЕЉЕ (?) или ВИЛА РУСТИКА (?)	
Антика		Локалитет Гробнице НАЛАЗИ ДВА КЕРАМИЧКА ЖИШКА	
Средњи век		Локалитет Градуждине НАСЕЉЕ	

У Дебrcу постоји бунар са минералном водом. Температура воде износи 56 °C, а рН вредност воде је 7,3 (Филиповић Б. 2003, 112) .

Атар Дебrcа богат је археолошким налазиштима. Поред случајних праисторијских налаза (локалитети Градуждина и Гробница), на овом месту се вероватно налазио и римски кастел, забележен као већ тада готово уништен, од стране Каница. У вези са кастелом вероватно стоји и насеље или вила рустика, чије је постојање вероватно на

локалитету Виноград Живковића, где су пронађени значајни појединачни налази из античког периода. Са локалитета Гробнице, поред налаза бронзаног накита из периода гвоздено доба I, потичу и два римска керамичка жишка. На већ поменутом локалитету Градуждина, делимично су истражени остаци средњовековног насеља.

Из периода енеолита потиче градина на локалитету Градуждина, опредељена у винчанску културу. Пажњу привлачи налаз крстасте бакарне секире (Јацановић 2000, 9).

Праисторијски налази пронађени су на локалитету Гробнице. Налази се датују у период гвозденог доба I (Васиљевић М., Поповић Д. 2002, 14).

Каниц наводи да је 1888. године видео у Дебрцу, на самој обали Саве, остатке римског кастела, чији је већи део, још тада, био разорен и однесен речним токовима (Каниц I 1985, 366).

На локалитету “Виноград Живковића“ проналажен је римски новац и керамика, један гвоздени предмет који је изгубљен и вотивни рељеф на оловној плочи. Иако се на терену не уочавају трагови грађевинских објеката, М. Гарашанин и Д. Гарашанин сматрају да се на овом месту налазило мање римско насеље, док М. Р. Васић сматра да је реч о вили рустики. У Народном музеју у Београду налази се вотивна оловна плочица са представом подунавског коњаника, пронађена на овом локалитету, што објекат датује у IV век (Бошковић 1953, 25; Васић М. Р. 1985, 130).

Са истог локалитета потичу два керамичка жишка, поклоњена Народном музеју у Шапцу од стране Ђ. Костића (Ковић 2004, 13, 15).

Сл. 73. Плоча са представом подунавског коњаника из Дебрца, према Поповић И. 1983, сл. 1.

Поменути вотивни плочица откупљена је за Народни музеј у Београду 1951. године, од М. Живковића. Рађена је у техници ливења. Димензије плочице износе: висина 9,6 цм, ширина 7,8 цм. Реч је о плочици правоугаоног облика, са рељефом у облику едикуле. Два коринтска стуба, представљена на крајевима, спаја лук украшен јајастом кимом. Према опису И. Поповић, под луком се налазе представе изведене у четири зоне. У првој зони је Сол на квадриги са зракастом круном на глави и куглом у левој руци. Коњима се не виде задње ноге. Лево и десно налази се по једна пластична осмокрака звезда. У другој зони је богиња између два коњаника који је поздрављају подигнутим рукама. Лево и десно од коњаника представљена је по једна људска фигура. Човек иза десног коњаника приказан је у дугом хитону и са подигнутом руком, док фигура иза левог коњаника у десној руци држи копље поред тела, а у левој штит. Под копитама левог коња налази се риба, а под копитама десног људска фигура. У трећој зони представљена је сцена жртвовања. У средини је сто прекривен тканином са ресама, а око њега седе три људске фигуре за обедом – могуће је да једу рибу. Лево од средишње представе је дрво са кога виси нека

животиња (ован?), а иза њега су две људске фигуре од којих једна има маску на глави (овновску?), а друга вади утробу животиње која виси. Десно од стола су две људске фигуре, приказане како се држе за руке. У најнижој, четвртој зони су представе лава, кантароса, змије и петла. Рељеф у угловима изнад лука има представљену по једну увијену змију. На врху плочице је рупа за качење. У доњем делу, на угловима, недостаје по један мањи део (Поповић И. 1983, 55).

Археолошки институт и Завод за заштиту споменика културе из Крагујевца организовали су истраживање средњовековног насеља на локалитету Градуждине. Руководиоци истраживања били су Миливоје Васиљевић и Димитрије Мадас (Мадас, Брмболић, Фидановски 1987, 58).

У Дебрцу је, извесно, постојало римско насеље или вила рустика. Вероватно су житељи на поменутом локалитету користили воду са термалних извора. Надамо се да ће наредна истраживања дати ближе одговоре на ово питање. Поменути налаз вотивне плочице са рељеф подунавског коњаника оквирно повезујемо са култом везаним за термалне изворе, на првом месту повезано са сотеролошким карактеристикама култа.

9.6. ДУБЉЕ

Дубље			
Неолит	Старчевачка култура	Локалитет Машића шор НАСЕЉЕ	
Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Ратковача НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	
Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Прокића шанац НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	
Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Обала реке Јерез НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	
Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Салашине I НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	
Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Салашине II НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	
Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Лизаловица НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	
Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Веселића шуме НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	
Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Шанац НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	
Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Ливада – Пењиви НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	

Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Бојиновка / Амбарине НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	
Енеолит	Винча – Плочник	Локалитет Шанац/Ливаде НАСЕЉЕ ТИПА „ОБРОВЦИ“	
Позно бронзано доба / Старије гвоздено доба	Халштат А / гвоздено доба I	Локалитет Луг НАЛАЗ БРОНЗАНОГ КЕЛТА	
Антика		Непознат локалитет ГРОБНИЦЕ (?)	
Антика		Локалитет Машића шор НАСЕЉЕ или ВИЛА РУСТИКА	
Антика		Локалитет Раскршће НАЛАЗИ НОВЦА ИЗ IV ВЕКА, ОПЕКА И КЕРАМИКЕ	
Средњи век		Локалитет Црквина НЕКРОПОЛА	
Средњи век		Локалитет Битве НАСЕЉЕ	
Средњи век		Локалитет Селиште НАСЕЉЕ СА НЕКРОПОЛОМ	
Средњи век		Локалитет Кочин бунар СРЕДЊОВЕКОВНИ МАТЕРИЈАЛ	
Позни средњи век		Локалитет Карановац НАСЕЉЕ СА НЕКРОПОЛОМ	

У Дубљу постоји бушени бунар са минералном водом азотног типа. рН вредност воде износи 7,1. Температура минералне воде је 56 °С (Филиповић Б. 2003, 112).

Око 4 километра јужно од Дубља, у бари Ратковачи у Лугу, налазе се два мања кружна узвишења. Делимично је истражено северно узвишење, где је констатовано постојање археолошког материјала из фазе Винча – Плочник. В. Трбуховић и М. Васиљевић су поменути локалитет сврстали у тип насеља под предложеним називом „Обровци“, чест у српском Подрињу, посебно у његовом равничарском делу. Поменути тип насеља карактерише ров који окружује мање насеље, пречника 25 - 40 метара, што указује на егзистирање мање заједнице. Аутори овај тип насеље хронолошки одређују на сам крај винчанске културе. Слични налази пронађени су и на локалитетима Салашине, Лизаловица поред баре Ратковаче, Веселића шуме, Шанац поред баре Кулина (или Кулаче) и Ливада - Пењиви (Trbuhović V., Vasiljević M. 1972, 166; Исти 1973/1974, 158).

Са локалитета Луг потиче и случајан налаз бронзаног келта са „V“ орнаментом, данас у приватном власништву Јовише Машића. Налаз припада периоду Халштат А, односно гвозденом добу I (Васиљевић М., Поповић Др. 2002, 15).

Јужно од центра Дубља налази се већа хумка кружног облика. Мештани ово место називају Црквином. Приликом грађевинских радова, на овом месту ископано је мноштво људских костију и керамике. На околном терену налазиле су се камене плоче, које су могле бити надгробна обележја. Други локалитет са именом Црквина налази се поред шанца из Првог српског устанка. У кључу Битве налазило се средњовековно насеље, као и на локалитету Селиште, где се утврђено постојање средњовековног насеља са некрополом.

Трагови римског насеља констатовани су на почетку Машића шора. Поред налаза керамике и грађевинског материјала, са овог локалитета потиче и остава пољопривредног алата, данас изгубљена. Северно од села констатовани су трагови средњовековног насеља на потесу Раскршћа, док су на локалитетима Бојиновка у Амбаринама и Шанац у Ливадама, констатована налазишта из фазе Винча –Плочник (Trbuhović V., Vasiljević M. 1972, 174).

Забележено је постојање римских гробница у Дубљу, али В. Трбуховић и М. Васиљевић нису успели да убицирају овај локалитет (Isto, 182). На локалитету Раскршће, прецизније њиви Томислава Веселића, забележени су налази римског новца из IV века, опека и керамике (Васиљевић М. 1967, 138; Петровић С. 2010, 118).

На локалитету Карановац често се изоравају људске кости, керамика и кућни леп. По мишљењу М. Васиљевића, на овом месту се налазило насеље са некрополом из позног средњег века (Vasiljević М. 1976, 172).

У Машића шору, на крају Дубља, око веће вртаче, пронађени су фрагменти керамике и кућног лепа. Видљив је културни слој дебљине од једног метра. М. Васиљевић наводи да налази припадају старчевачкој култури, док М. М. Васић на истом локалитету убицира и римску вилу рустику (Isti 1975, 164; Васић М. М. 1985, 138). Локалитет Кочин бунар, на потесу Табориште, представља средњовековно налазиште са налазима керамике, шута, накита, ножева... (Vasiljević М. 1976, 164).

Као што смо имали прилику да видимо из кратког прегледа, Дубље је испуњено археолошким локалитетима из различитих временских епоха. Карактеристична неолитска налазишта, типа „обровци“, понекад су подигнута на самим ободима бара, што може бити основа за претпоставку о развијеном култу вода, па и термалних, од праисторијског периода. Трагови из античког периода указују на постојање живота оличеног у оквиру насеља, или виле рустике, са некрополом. У склопу живота античког човека на овом месту, значајну улогу могли су имати термални извори у непосредној близини.

9.7. БОГАТИЋ

Богатић			
Антика		Локалитет Авлије, село Клења. ВИЛА РУСТИКА И ДВЕ ОТПАДНЕ ЈАМЕ	III - IV век
Антика		Локалитет Кућиште, село Гиговац НАСЕЉЕ	

На простору Богатића постоје два бунара са минералном водом азотног типа. рН вредност воде износи 7,1. Температура воде варира у интервалу 75,5 – 80 °С (Филиповић Б. 2003, 112).

У Богатићу и његовој околини констатовано је више локалитета. На локалитету Кућиште у Гиговцу, на површини од 200 x 200 м, налази се керамика, шут и опека. Реч је о остацима римског насеља. На локалитету Црквине у Малом Битвићу налази се локалитет за који се везује постојање цркве, мада се не уочавају површински налази. По казивању мештана на овом месту су изоравани темељи старијих грађевина, рађених од ломљеног камена у малтеру. Око 500 метара јужно од Црквина, на обали Малог Битвића, налази се локалитет одређен у фазу Винча – Плочник. Северно од Богатића, на потесу Зекцир откривен је локалитет Мунићевка са површинским налазима средњовековне керамике, који указују на могућност постојања мањег насеља. Два локалитета из фазе Винча – Плочник регистрована су на потесу Кеца, северно од насеља, поред пута за Баново Поље. Око 3,5 километра северно од насеља је локалитет Паљевине са три праисторијска тумула, пречника 25 метара и висине до 1,5 м. Према предању, на овом месту се налазила црква (Trbuhović V., Vasiljević M. 1972, 177 – 178).

У Јовића пољу, са десне стране пута Богатић – Црна Бара, налази се узвишење Стаменића брдо. На површини од 200 x 200 метара налази се керамика, грађевински шут и опеке, што асоцира на постојање римског насеља (Isto.).

На локалитету је пронађена и римска бронзана зглобна коленаста фибула, дужине 4,4 цм. Према С. Костић, овај тип фибула произвођен је током II и у првој половини III века (Ковић 2003, кат. 35, Т. VII; Kostić 2010, 148, kat. 786).

У самом Богатићу, у делу насеља познатом као Баир, констатован је локалитет са керамиком баденске и костолачке културе. Јужно од Богатића, у потесу Грабова, констатован је локалитет из фазе Винча - Плочник и налазиште на коме је постојало мање римско насеље (Trbuhović V., Vasiljević M. 1972, 177 – 178; Јацановић 2000, 10).

У Железничкој улици у Богатићу, приликом копања темеља за изградњу стамбене зграде, откривени су остаци насеља старчевачке културе. Насеље је било ситуирано поред данас засуте баре (Trbuhović V., Vasiljević M. 1972, 171).

На потесу Кућерине констатована је земљана греда оријентисана у правцу север – југ, на којој се уочавају фрагменти керамике, кућног лепа и кремена. Вероватно је реч о двослојном локалитету. Старији слој потиче из периода прелаза из неолита у енеолит, док млађи припада позном средњем веку. Према традицији, на месту званом Свето поље некада се налазило турско гробље. Мештани се сећају и да су се ту некада налазиле велике камене плоче, које су временом полупане и разнете. Извесно је да се на овом месту налазила некропола из позног средњег века (Vasiljević M. 1973, 146).

Регистрован је и локалитет Раповица, где су изоравани римски новац и опеке (Васиљевић М. 1969, 458; Петровић С. 2010, 113).

На простору Богатића констатовано је још неколико локалитета из позног средњег века. Такви локалитети регистровани су на потесима Ковачевац (насеље), Момчиловац (српска некропола са каменим надгробним обележјима), Каљеж (насеље), Божићевка (насеље), Грмик (насеље), Хиподром (насеље) и Селиште („мађарско“ и „турско“ гробље). Слични налази откривени су на локалитету Круглица, где је забележено и постојање неолитског насеља (Vasiljević M. 1975, 163).

М. Грбић наводи да је у Богатићу пронађено неколико римских бронзаних статуета. Аутор наводи да су статуете дело провинцијских уметника, не наводећи ближе податке о њима. В. Трбуховић и М. Васиљевић нису успели да на терену убицирају локалитет где су

пронађене статуете (Isti 1974, 182). М. Р. Васић наводи локалитете Јабуковац, Јабуковац II, Грабље и Грабовац у Богатићу, где су пронађени трагови вила рустика (Васић М. Р. 1985, 138 - 139).

Са локалитета Грабовац потиче и случајан налаз кружног оловног пршљенка, израђеног у техници ливења. Реч је о пршљенку конусног облика, са кружним отвором у средини. Димензије пршљенка су: пречник 2,7 цм, дебљина 1,2 цм, пречник отвора 0,7 цм. Датује се у период I – IV века (Ковић 2012а, 38, кат. 14).

На крају атара Богатића, према селу Совљаку, налази се локалитет Грабље, смештен на левој обали речице Жураве. На простору површине 200 x 200 метара, бројни су налази римских опека, имбрекса и керамике. Извесно је реч о римском насељу (Vasiljević М. 1975, 164).

Ову претпоставку потврђује и случајан налаз ливеног римског оловног пршљенка кружног облика, са отвором у средини. Димензије пршљенка износе: пречник 2,5 цм, дебљина 0,6 цм, пречник отвора 0,8 цм. Пршљенак се широко датује од I – IV века (Ковић 2012а, 39, кат. 18).

Северно од Богатића, на локалитету Јабуковац, идентични налази поново сведоче о постојању некадашњег римског насеља (Vasiljević М. 1975, 164).

Од 2007-2011. године Народни музеј у Шапцу вршио је археолошка истраживања на локалитету Авлије у атару села Клења, општина Богатић. Локалитет се налази 3 километра удаљен од центра села ка северу, са десне стране споредног пута Клење-Глоговац. Локалитет је пољопривредно земљиште, површине 2,5 ha и лежи на терасним седиментима карактеристичним за целу Мачву, осим њеног најсевернијег дела. Током четворогодишњих истраживања откривени су и истражени темељни остаци виле рустика и две целине окарактерисане као отпадне јаме. Укупно истражена површина објекта је 22 x 20 метара. Остаци темеља су на дубини од 50 cm, грађени од ломљеног камена и облутака, а као везивно ткиво послужио је кречни малтер, местимично очуван. Ширина темеља је од 0,60-0,80 m. Током истраживања откривени су фрагменти опека, тегула и имбрекса, што указује на постојање чврсте надземне конструкције (Ковић 2012, 35).

Највећа концентрација покретног археолошког материјала, керамичког, коштаног и металног откривена је у две отпадне јаме. Анализом керамике установљено је да највећи број посуда потиче из III и IV века. Међу налазима керамике јављају се зделе, лонци, пехари, тањери, цедиљке, питоси и поклопци (Plavšić, Simić 2008, 356). У прилог поменутом хронолошком одређењу говори и налаз новчића Константина Великог, што указује да и вилу рустику датујемо у исти временски оквир (Ковић 2012, 35).

Као што смо имали прилику да видимо, у невеликом атару Богатића констатовано је постојање више античких локалитета. На жалост, публикавање налаза везаних за локалитете није адекватно представило постојеће стање на терену. Ако додамо и податке везане за губитак непубликованих значајних налаза, на пример бронзаних фигурина, постаје јасно да не можемо са сигурношћу представити археолошку слику овог подручја у античком периоду, па тиме ни повезаност локалитета са термалним изворима, мада се ова могућност не може искључити.

9.8. - БАЊА БАДАЊА

Бања Бадања			
Неолит		Локалитет Метлик, Доња Бадања НАСЕЉЕ	
Бронзано доба	Белегиш II - Гава	Локалитет Метлик, Доња Бадања ТУМУЛИ	
Средњи век (?)		Локалитет Мађарско гробље НЕКРОПОЛА (?)	

У Бањи Бадањи постоји извори минералне воде азотног типа. Температура воде варира од 15 – 25°C, а рН вредност износи 7,1 (Филиповић Б. 2003, 112).

У селу Горња Бадања, у непосредној близини Ровина, на путу за Доњу Бадању, налази се место познато под називом „Мађарско гробље“. Иако на њему, за сада, нису констатовани археолошки налази, могуће је да се овде налазила некропола (Бошковић 1953, 181).

М. Гарашанин и Д. Гарашанин помињу да се у Бадањи налазе праисторијски тумули (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1953, 11). М. Васиљевић и Д. Поповић прецизирају да се на локалитету Метлик у Доњој Бадањи, где наводе и постојање неолитског насеља, налази двадесет тумула, махом разорених. пречника двадесет метара и висине пола метра. Поред керамике и бронзаних лунуластих привезака из периода средњег бронзаног доба, констатована су и два фрагмента црно глачане керамике са канелурама, одређених у период Белегиш II – Гава. Тако је у тумулу IV констатован фрагмент зделе или већег пехара са хоризонталним канелурама, а у тумулу III нађен је скелет покојника и керамика са хоризонталним канелурама при дну суда (Васиљевић М., Поповић Др. 2002, 14 -15).

9.9. ОГЛАЂЕНОВАЦ

Оглађеновац			
Гвоздено доба		ГРАДИНА	
Антика		Римски РУДНИК	
Касна антика		ГРАДИНА	

У Оглађеновцу постоје разбијена изворишта минералних вода у оквиру алувијалних наноса мале дебљине. рН вредност воде износи 6,1. Температура минералних вода је 13 °С (Филиповић Б. 2003, 112).

Жељко Јеж скреће пажњу на присуство археолошког материјала који сведочи о томе да су Римљани користили богатства рудника Оглађеновац (Kostić М. 2006, 18, 22). Из Оглађеновца потиче налаз римског гвозденог суда (патере) за изливање течног метала, данас чуваног у Народном музеју у Ваљеву (Јовановић А. 1993, 44, нап. 2).

У Оглађеновцу постоје и неистражени остаци утврђеног града. Г. Томовић сматра да је реч о градини коришћеној у протоисторијском периоду и епохи касне антике, али не искључује могућност постојања средњовековног хоризонта (Томовић Г. 2009, 100, нап. 11).

9.10. ЦРНИЉЕВО

Црниљево			
Неолит	Завршна фаза Винча-Плочник Пб	Локалитет Ђуричино брдо у Доњем Црниљево	4600 – 4200. године пре нове ере
Антика		ОСТАВА денара и антонијана	Половина III века
Касна антика/рана Византија		Локалитет Шаренград – планина Влашић, Каниц забележио остатке римског КАСТЕЛА (?)	

У Црниљево постоје разбијено извориште минералне воде. рН вредност воде износи 5,9. Температура 12 - 18 °С (Филиповић Б. 2003, 112).

Локалитет Ђуричино брдо у Доњем Црниљево налази се са десне обале реке Тамнаве, наспрам места данашње цркве. На западној страни падине која се спушта ка реци Тамнави, по површини земље могуће је пронаћи фрагменте керамичких посуда, кремни и камени алат и кућни леп. На основу тих налаза, насеље на овом локалитету могуће је хронолошки одредити у период млађег неолита, у време завршне фазе Винча-Плочник Пб праисторијске културе, између 4600 - 4200. година пре нове ере. Сав покретни археолошки материјал, прикупљен рекогносцирањем овог локалитета, налази се у Завичајном музеју у Коцелјеви (Живановић 2008, 58 – 59, Исти 2010, 28 – 29).

Каниц је, у атару Црниљева, забележио локалитет Шаренград, на планини Влашић, где се налазе рушевине протумечене као остаци римског кастела (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 179; Грбић 1953, 12-13; Живановић 2009, 36).

У литератури је могуће пронаћи податак да је у Доњем Црниљево, рекогносцирањем полазника археолошких семинара у Истраживачкој станици Петница, откривено 1989. године мање римско насеље на локалитету „Цвановица“. Ово римско насеље тренутно није лоцирано (Живановић 2009, 36 – 37).

Локалитета Ртови, на месту званом Чардаци (или Чардачине) налази се на последњој коси планине Влашић, јужно од села, на десној страни пута Коцељево – Осечина. Локалитет се налази на узвишици са добрим стратегијским положајем над долином реке Тамнаве и потоком Цевановци. На локалитету се налази античко налазиште, тумачено као вила рустика из средине III века. Ово питање решио је М. М. Васић, публикујући резултате мањих археолошких истраживања, када је локалитет дефинитивно опредељен ако вила рустика (Васиљевић М. 1980а, 211; Васић М. Р. 1985, 128) или кастел (Јеж, Старовић 1994, 36; Hegner, Mršić 1996, 46 – 57). Историчар Милош С. Милојевић навео је податак о постојању средњовековних „развалина“ у Доњем Црниљеву. За сада није потврђено постојање овог локалитета (Живановић З. 2011, 105).

Такође, није лоциран ни локалитет „Црквине у Станибарама“, поред реке Тамнаве. Овај могући топоним указује на постојање цркве, пре 1838. године, када је подигнута стара црква од бондрука, посвећена Вазнесењу Господњем. Поред цркве се налазе надгробни споменици датирани у период од XVII – XIX века. Занимљиво је да међу њима има и обележја над кенотафима, подигнутим у спомен мештана преминулих у другим крајевима. Поменута црква порушена је 1950. године, и на њеном месту је подигнута капела (Исто)..

Локалитет Чардачине смештен је на малом рту који у облику језика благо пада ка поменутом путу и реци. Са источне и западне стране су дубље јаруге у које је, добрим делом, спран културни слој. На њиви су биле видљиве веће зоне тамније боје, док су на површини налажени остаци римске керамике. Истраживањем једне тамније зоне, на дубини од 0,40 м. од горње површине појавила се камена калдрма по целој површини сонде. Уклањањем калдрме константован је слој набијене земље дебљине око 10 цм, а испод њега слој песка дебљине око 5 центиметара. У оба слоја испод калдрме нађено је доста керамичких фрагмената. Није искључено да су они стављени у супструкцију калдрме као ојачање. У слоју изнад калдрме исто тако су нађени фрагменти керамике. Из овог се може закључити да се овде ради о дворишту виле рустике. У дворишту виле била је похрањена и остава сребрног римског новца, откривена 1978. године, на основу које је вила рустика датована у прву половину III века нове ере. Остава је пронађена приликом

пољопривредних радова. Била је похрањена у керамичкој посуди, уништеној приликом случајног открића. Сачувани комади новца данас се чувају у Народном музеју у Шапцу. Према процени налазача, изгубљено је између 400 – 500 комада новца (Васиљевић М. 1980, 205 – 228).

Новац из оставе припада ковањима од Комода (177- 192) до Галијена (253 – 268). Најмлађи комад искован је 256. године, тако да је остава нејвероватније похрањена крајем седме деценије III века (Исто; Васић М. Р. 1985, 124 – 141; Isti, 2005a, 63 - 67).

Сачуван део оставе броји укупно 2495 комада сребрног новца (око 500 комада пронађено је приликом накнадних археолошких истраживања). Од тога 42 су денари, 2495 антонијани а 9 комада је неодређено (Живановић 2009, 47).

Сматра се да је остава припадала власнику виле и да представља његову sukcesивну уштеђевину. То се види из састава оставе коју чине следећа ковања: Комод; Септимије Север; Јулија Домна; Каракала; Гета; Елагабал; Јулија Паула; Јулија Меза; Александар Север; Јулија Мамеа; Максимин; Паулина; Балбин; Пупијен; Гордијан III; Филип I; Отацилија Севера; Филип II; Трајан Деције; Херенија Етрусцила; Хереније Етруск; Хостилијан; Консекративни; Требонијан Гал; Волузијан; Емилијан; Валеријан I; Галијен; Маринијана; Салонина; Валеријан II; и Салонин (Исто, 48).

Време закопавања оставе (*terminus ante quem*), одређују два Валеријанова новчића, један из римске ковнице датован у 260. годину, а други из келнске ковнице датован у 259. годину. То би, дакле, било време када у оставу у Црниљеву више није долазио новији новац, односно, снабдевање новцем више није било редовно. То је време када је у балканским провинцијама 259. године настало нестабилно стање изазвано, прво Ингенуусовом, а потом и Регалијановом узурпацијом. Осим тога, опасни упади Роксолана (Сармата) током којих и Регалијан губи живот, морали су да утичу и на циркулацију новца и на закопавање уштеђевина крајем 259 и почетком 260. године. Тада је долазило и до напуштања имања, па је један од тих узрока натерао и власника виле рустике у Доњем Црниљеву да напусти своје имање и да се више никада не врати да покупи део богатства

оличеног у остави новца. Међутим, када је у питању број новчића који је из оставе отуђен пре него што је она предата Народном музеју у Шапцу, дошло се до следећих сазнања: Током истраживања констатовано је да је из оставе отуђено још најмање 1.000 до 2.000 новчића. Два денара су се 1996. године још увек налазила у власништву Зорана Пурешевића из Доњег Црниљева. Исто тако, утврђено је да се код власника парцеле на којој је откривена остава, налази осам комада новца из оставе, укључујући денар Антонина Пија битан за утврђивање доње границе (*terminus ante quem*), када је остава почела да се сукцесивно прикупља, чиме се доња временска граница оставе утврђује на време владавине Антонина Пија (138-161.г.), а горња на време владавине Валеријана и његове насилне смрти 259 или 260. године (Исто, 49).

Г. Томовић наводи да о постојању старе топионице сведоче топоними Вигниште и Угљара на рту преко Влашића, између села Коњуше и Горњег Црниљева. На источној страни Влашића у селу Близоње на Близанском вису (388 метара) уочавају се многобројни трагови старог рударења, где се, по народном памћењу, вадило олово богато сребром (Томовић Г. 2009, 100).

9.11. БАЊА РАДОВАШНИЦА

Радовашница			
Средњи енеолит	Баденска култура	Локалитет Маџарско гробље НАСЕЉЕ	Краткотрајно насеље у периоду између 2800 – 2300. године пре нове ере
Средње бронзано доба	Западносрпска варијанта ватинске културне групе	Локалитет Маџарско гробље Два ТУМУЛА	
Средњи век		Локалитет Маџарско гробље НЕКРОПОЛА укопана у праисторијски тумул	X - XIII век
Средњи век		МАНАСТИР Радовашница	предање га везује за краља Драгутина, археолошка ископавања указују на црквену грађевину моравског стила, индиректни помен из 1541. године, помиње се у турском попису из 1548. године. Подигнута на темељима старијег храма.

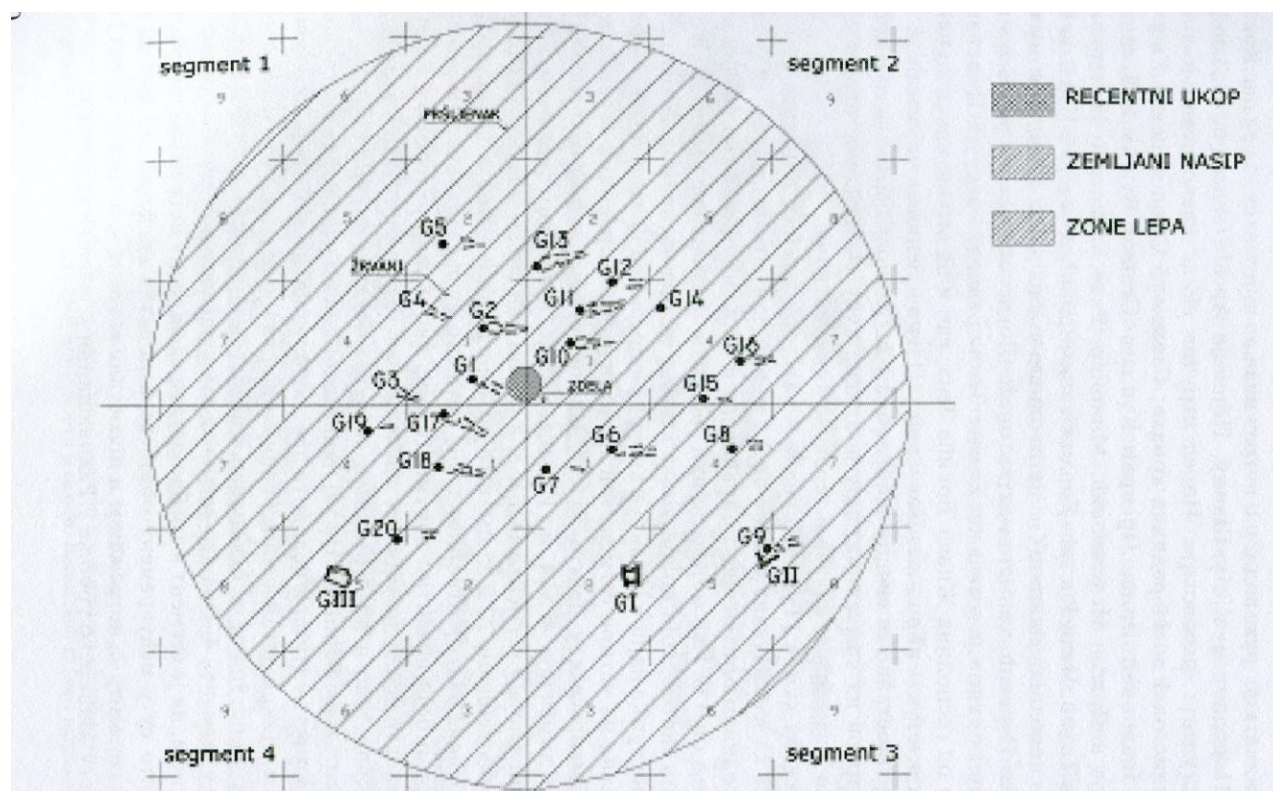
У Бањи Радовашници постоји пукотински извор минералне воде азотног типа. рН вредност воде износи 7,1. Температура 16 °С (Филиповић Б. 2003, 114).

Локалитет Маџарско гробље у Радовашници, у народу познат и као Беђино брдо, удаљен је око 25 километара југозападно од Шапца и налази се на северним падинама Цера, на благо уздигнутој греди. Поменута греда полази од белоречке Бобије и пружа се према северозападу све до села Добрића, чинећи вододелницу сливома Радовашничке реке и Беле реке. Потес је на топографским картама означен као Стрелачка и има надморску висину од 230 метара.

Налазиште Ливадице налази се на левој обали реке Радовашнице. Смештен је на благој коси и речној тераси. Уочавају се фрагменти кућног лепа са плевом. Откривена керамика је јако уситњена и атипична. Према причама мештана, на овом терену су раније изоравана огњишта. М. Васиљевић је изнео само општи закључак да је реч о праисторијском насељу (Vasiljević М. 1973, 148).

На путу од села ка манастиру Радовашница, М. Васиљевић је 1973. године регистровао један тумул. Аутор наводи и предање да се на овом месту налазила кућа турског бега – соколара (Isto).

На око стотињак метара у правцу севера налази се још један, знатно нижи тумул. Према причама мештана, до половине XX века, на оба тумула налазио се већи број камених споменика. Археолошко истраживање већег тумула изведено је 2001. године (Церовић 2008, 8).

Сл. 74. Ситуациони план са положајем гробова у тумулу I у Радовашници (према: Церовић 2008, 10, план 1).

Тумул I спада у категорију већих земљаних тумула, пречника 25 м и очуване висине од 2,5 м. Хумка је формирана у једном маху, насипањем растресите жутомрке земље. У земљаном насипу хумке пронађени су комади кућног лепа, подног набоја, камене алатке и фрагменти керамике. На појединим комадима зидног лепа виде се трагови преплета. Налази иду у прилог тези да је хумка насута земљом узетом са неког старијег насеља из непосредне околине. У околини хумке нису уочени трагови насеља, па је могуће да је хумка налегла на старије, краткотрајно насеље.

У тумулу и испод тумула откривена су 23 гроба. Остаци три камена ковчега пронађена испод насипа хумке припадају примарним сахранама из периода средњег бронзаног доба. Скелетни остаци двадесет одраслих индивидуа, сахрањених у исто толико гробова, представљају секундарне сахране укопане у тумул у средњем веку (Исто, 12).

Налази из насипа хумке указују на постојање краткотрајног насеља из периода средњег енеолита (2800 – 2300. године пре нове ере). Насеље је припадало носиоцима баденске културе (Исто, 14).

У сва три констатована праисторијска гроба пронађени су остаци гробних ковчега направљених од насатично постављених камених плоча. Сва три ковчега налазе се у јужној половини тумула, ближе периферији хумке. Ни у једном гробном ковчегу нису пронађени ни најситнији остаци скелета, нити остаци спаљеног покојника, као ни било какви гробни прилози. У централном делу хумке пронађени су готово сви делови дубоке керамичке зделе. Овај налаз је могао припадати централном, девастираном гробу (Исто, 15).

Ископавања су потврдила причу мештана да је тумул оштећен деловањем „дивљих археолога“. Било је планирано да се истражи и тумул II, али до реализације није дошло због неразумевања власника имања.

Сахрањивање у тумулу у Радовашници, понављано у удаљеним временским периодима, сигурно је одвијано на старом култном месту, вероватно повезаним са сотеролошким веровањима насталим на основу постојања оближњег термалног извора.

Од нумизматичког материјала, са простора Бање Радовашнице потичу случајни налази византијског златника Романа I и Константина VII и златника деспота Ђурђа (Васиљевић М. 1967, 153).

На простору Бање Радовашнице налази се и манастир Радовашница. Манастир се у турским изворима први пут помиње 1548. године, док индиректан помен датира из 1541. године. Сигурно је настао пре турских освајања. Иако га предање везује за краља Драгутина, највероватније је подигнут крајем XIV или почетком XV века (Павловић 1991, 5 - 7).

9.12. БАЊА КОВИЉАЧА

Бања Ковиљача			
Антика		Римски натписи	
Антика		НАСЕЉЕ (римски Генсис?) на врху брежуљка – локалитет Ковиљкин град	
Позни средњи век		Локалитет Градац НЕКРОПОЛА	

У Бањи Ковиљачи постоји пукотински извор минералне воде азотног типа. рН вредност воде износи 6,6. Температура 15 - 30 °С (Филиповић Б. 2003, 114).

С. Тројановић је забележио да су се у Бањи Ковиљачи налазили римски натписи, али не пружа никакве ближе податке о њима (Тројановић 1892, 39).

Локалитет Градац у Бањи Ковиљачи у старијој литератури опредељен је као средњовековно утврђење. Детаљно рекогносцирање терена показало је постојање насеља баденско – костолачке културе, као и утврђења из рановизантијског периода (Vasiljević М. 1976, 163).

Површина горњег платоа поменутог локалитета износи 100 x 20 метара. На овом простору констатовани су површински налази кућног лепа, опеке, малтера, камења, животињских костију- М. Р. Васић сматра да је на овом локалитету утврђење егзистирало и у античком периоду. Исти аутор наводи могућност да се, на простору Бање Ковиљаче, налазио римски мансио (Васић М. Р. 1985, 140).

Испод Градца у Бањи Ковиљачи, налази се већи број надгробних споменика, остатак неког старијег гробља. Интересантна су два, посебно постављена споменика. Један од издвојених споменика има облик стећка, у облику куће са двосливним кровом. И по дужим и по краћим странама, стећак се шири навише, у облику обрнуте пирамиде. Декорисан је лозицом, повијеном у спирале. На лозици се налази неколико гроздова. Са једне од бочних страна налази се представа крста. Други споменик има облик каменог стуба правоугаоног пресека и завршава се у виду крова на две воде. На једној страни споменика се налази копље, а на другој штап на врху разгранат у две спирале. Нешто ближе Градцу налази се још једна група надгробних споменика. На овом месту само један споменик има облик сличан стећку (Бошковић 1953, 180).

9.13. РАДАЉСКА БАЊА

Радаљска Бања			
Бронзано доба	Ватинска култура	Локалитет Римски бунар НАЛАЗИ	
Крај бронзаног доба / почетак старијег гвозденог доба		Ушће Радаљске реке НАЛАЗ БРОНЗАНОГ МАЧА	
Антика		локалитет Коса ОСТАВА НОВЦА	II – III век
Средњи век		Локалитет Табор ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКАТ	

У Радаљској Бањи постоји више извора минералне воде азотног типа. рН вредност воде износи 8,4. Температура 14,5 - 30 °С (Филиповић Б. 2003, 112).

У атару села Радаља констатовано је постојање неколико локалитета.

Са ушћа Радаљске реке у Дрину потиче налаз праисторијског бронзаног мача, датованог на крај бронзаног или почетак старијег гвозденог доба (Васиљевић М. 1967, 131).

Локалитет Римско гробље на Пећини налази се у близини ушћа потока Мољатовца у Дрину, на вису коме је приступ са свих страна отежан. Површински материјал састоји се од керамике, кременог и каменог алата опредељеног у ватинску културу. У западном делу локалитета утврђено је постојање грађевине кружног облика, можда средњовековне куле стражаре. На локалитету се налази и неколико већих надгробних камених обележја. Са њега потиче и надгробни споменик са натписом Богуша. Споменик је почетком XX века пренет у Београд и данас се чува у Етнографском музеју (Vasiljević М. 1976, 165).

Испод вуса Кик, надморске висине од 382 м, убележен је локалитет Мраморје, где се некада налазила некропола. Надгробне плоче давно су полупане и разнете (Isto).

У самом селу, километар западно од цркве, је локалитет Селиште, смештен на вишој обали Радаљске реке. На локалитету се налази мањи тумул, пречника 10, а висине 2 метра. На површини тумула формирано је мање гробље са усађеним мањим каменим плочама. Сличне плоче констатоване су на још два места у близини, од стране мештана називаних Римским гробљима (Isto, 165 - 166).

Изнад Селишта, на коси Лисина, налази се локалитет Табор. Народно предање казује да се на овом месту налазио табор неког цара. На терену се уочавају остаци грађевинског објекта. Темелј објекта грађен је од ломљеног камена повезаног малтером. Објекат потиче из средњег века (Isto, 166).

Локалитет Црквина налази се у селу, између школе и цркве. На овом месту постојало је велико гробље са каменим надгробним плочам. Плоче су временом полупане и разнете. На већем делу гробља подигнуто је савремено насеље. Поменућемо и да се испод вуса Шаиновац налази још један локалитет познат под називом Римско гробље са већим усађеним и положеним надгробним плочама (Isto).

Из Радаља потиче и остава римског новца откривена приликом пољопривредних радова у засеоку Жарковићи, на локалитету Коса, удаљеном од речице Моштенице, притоке Дрине, око 1,5 километар. Састоји се од 249 римских денара (ковања од Марка Антонија до Комода) и једне Трајанове драхме коване у Цезареји Кападокијској. Сви остали комади исковани су у римским ковницама. Заступљени су следећа ковања: Марко Антоније (1 легионарски денар), Нерон (2), Отон (1), Вителије (2), Веспазијан (34), Тит (7), Домицијан (11), Нерва (3), Трајан (27), Хадријан (47), Сабина (6), Луције Елије (1), Антонин Пије (33), Фаустина I (2), Дива Фаустина (26), Фаустина II (14), Марко Аурелије (25), Divus Antoninus (5), Луције Вер (2), Луцила (3), Криспина (1), Комод (1). Похрањена је после 180. године. Под претпоставком да је налазач сакупио све комаде новца, ова остава би била најранија међу оставама похрањеним за време Комодове владавине на простору Србије. Народни музеј у Београду је откупио оставу 1982. године (Borić Brešković, Arsenijević 2008, 93-156; Петровић С. 2010, 126).

9.14. ПАУНЕ

Пауне			
Бронзано доба		Локалитет Боблије КЕРАМИКА, КРЕМЕНИ И КАМЕНИ АРТЕФАКТИ	
Бронзано доба / гвоздено доба		Локалитет Њиве КЕРАМИКА	
Крај бронзаног доба / почетак старијег гвозденог доба		Ушће Радаљске реке НАЛАЗ БРОНЗАНОГ МАЧА	
Средњи век		Локалитет Табор ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКАТ	

На простору Пауна постоји пукотински извор минералне воде, формиран на контакту кречњака и неогенских наслага. рН вредност воде износи 7. Температура је 21,2 °С (Филиповић Б. 2003, 112).

Захваљујући активностима Истраживачке станице Петница, извршено је дводневно рекогносцирање атара села Пауне. Поменути рекогносцирањима добијене су назнаке о могућим локалитетима на овом простору.

На локалитету у воћњаку Миодрага Јеринића примећена је гомила земље, пречника 18 метра, могући остаци праисторијског тумула. Фрагменти керамике из бронзаног или гвозденог доба регистровани су на локалитету Њива, у близини извора Бања. На локалитету Боблије откривени су фрагменти керамике и алатке од кремена и камена, опредељене у бронзано доба. И на овом локалитету могуће је постојање тумула. Преме казивању власника имања, на потесу званом Збеговиште, у непосредној близини локалног потока, проналажене су глинене фигурине у великом броју, а једном приликом и округли

метални суд са три ножице. Предмети су изгубљени, а на терену се проналазе само фрагменти лепа (Mihajlović, Damjanović, Trajković Filipović 2004, 306).

9.15. ПЕТНИЦА

Петница			
Средњи палеолит		Станиште	
Млађи палеолит		Станиште	
Млађи неолит	Винчанска култура		
Енеолит	Костолачка култура		
Бронзано доба			
Старије гвоздено доба			
Антика		Локалитет Испред Мале пећине НЕКРОПОЛА	
Антика		Извор Видан КУЛТНО МЕСТО (?)	

У Петници постоји пукотински извор минералне воде и бунар дубине 500 метара. рН вредност воде износи 7,5. Температура варира у интервалу 23,2 – 30,8 °С (Филиповић Б. 2003, 114).

На периферији села Петница, пет километара југоисточно од Ваљева, налази се позната Петничка пећина. Река Бања, источна граница села, извире из пећине јаким врелом.. Пећину је археолошки истраживана 1969. године, под руководством Н. Милошевића. Истражен је слој који показује да је пећина коришћена као станиште током средњег и млађег палеолита (Vlahović, Milošević 1971, 12 – 13).

На тераси испод пећине, у слоју дебљине 3,5 м, откривени су остаци насеља из млађег неолита (винчанска култура), енеолита (костолачка култура), бронзаног и старијег

гвозденог доба (Sreјовић 1997, 804). У пећини су пронађени и слојеви из млађих периода. Посебно су занимљиви налази керамичких посуда са елементима черњаховске културе.

На вишеслојном локалитету испред Мале пећине у Петници констатовано је постојање мање некрополе из античког периода. На некрополи су откривени слободно укопани скелети, оријентације запад – исток. Налази дела надгробне плоче, новца цара Валентинијана I и фибула датују откривени део некрополе на крај III – IV век. На истом простору пронађена је и култна јама, са остацима погребних даћа. У јами је пронађена керамика са одликама римског провинцијског грнчарства, па је можда нешто старија од откривених делова некрополе и слојева черњаховске културе у самој пећини (Јовановић А. 1989, 61; Костић М. 2006, 17)

Поменути фрагмент надгробне плоче се, на основу стилских и палеографских карактеристика, датује у III век. Р. Арсић сматра да, имајући у виду да није лоцирана вила којој је припадала некропола, тешко рећи да ли је споменик откривен ин ситу или се, већ у периоду касне антике, налазио у секундарној употреби (Арсић 2011, 204).

А. Јовановић скреће пажњу на то да један од извора у Петници носи назив Видан, што етимолошки може да се повеже са терминима „видање, лечење“, мада је могуће да се на ужем географском подручју, уз ток Колубаре, овај термин може значити и „извор“. Аутор даље, на основу вотивних споменика пронађеним у Бањи Топуско, на којима се помињу Видан и Тхана, ова божанства повезује са Силваном и Дијаном, при чему Видана поистовећује са Силваном, божанством заштитником, између осталог, и извора, врела и бања (Јовановић А. 2013, 153 – 154).

9.16. БАЊЦИ – КОСЈЕРИЋ

Петница			
Антика		Градина Злоступ НАСЕЉЕ (?)	
Антика		Врх Стубјела УТВРЂЕЊЕ (?)	
Антика		Локалитет Градина – Дрмановина УТВРЂЕЊЕ (?)	

У Бањцима - Косјерић постоји истражни бунар са минералном водом, дубине 112 метара. рН вредност воде износи 7,3. Температура је 25 °С (Филиповић Б. 2003, 114).

Каниц је забележио рушевине кастела на западној Црнокоси и остатке зидина тврђаве на Субјелу. Путописац је помишљао да је реч о истуреним фортификационим објектима са функцијом предстраже великог града на Скрапежу (Каниц I 1985, 525).

На западној падини Црнокосе, прецизније градини Злоступ, констатовани су антички слојеви и фрагменти керамике, што иде у прилог теорији о постојању античког насеља на простору данашњег Косјерића. Постојање локалитета може се очекивати и на врху Стубјела, као и на локалитету Градина, на највишој тачки Дрмановине изнад Косјерића (Зотовић Р. 1989, 23).

9.17. ОВЧАР БАЊА

Овчар Бања			
Рани средњи век		Локалитет: Илиње Керамика	VI-VII век
Средњи век		Локалитет: Илиње Утврђење	XI-XII век
Позни средњи век		Локалитет: Илиње Мамузе са звездицом Кула стражара (?)	XIV-XV век

У Овчар Бањи постоје пукотински извор минералне воде азотног типа. рН вредност воде износи 7,1. Температура 16 °С (Филиповић Б. 2003, 114).

Природно окружење Овчарско-кабларске клисуре, које карактеришу стрме кршевите падине две планине и тешко приступачни предели, послужиле су као погодно место за прибежишта пред Турцима и место за духовно стремљење монашких заједница. На овом месту покушаћемо да представимо сазнања о постојању насеља и сакралних објеката који претходе периоду турског освајања.

Овчарско-кабларска клисура се налази на месту где Западна Морава меандрира између планина Овчар (највиши врх 985 м) и Каблар (885 м) и формира клисуру дужине петнаест километара. На овом, релативно малом простору, познатом и под називом Српска Света Гора, данас постоји девет манастира, две капеле и црква посвећена Светом Илији, често погрешно називана манастиром, јер је, након подизања цркве планирано и подизање манастира, до чега није дошло. Данашње грађевине, које припадају манастирским комплексима највероватније потичу из XVI и XVII века. Најстарији писани помен једног од манастира везан је за Никоље и потиче из 1476/8. године (Кнежевић 1995/1996, 204 - 205, 211).

Интересовање за Овчарско-кабларске манастире, у обновљеној српској држави, започело је са Вуком Караџићем, који је 1820. године обишао манастире у клисури (Караџић 1969, 35 – 52). Вукови трагом кренуо је и Јоаким Вујић, који је овај простор посетио 1826. године (Вујић 1999, 106).

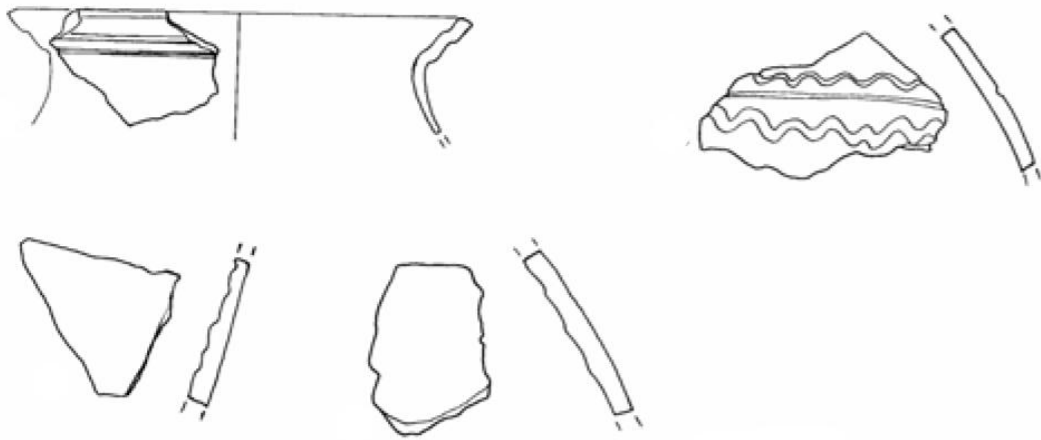
Први талас обнове манастира трајао је између Свиштовског мира 1791. године, па све до абдикације кнеза Милоша 1839. године. Талас обнове у двадесетом веку, започео је 1934. године, након доласка владике Николаја Велимировића на чело Жичке епархије и трајао је до почетка Другог светског рата. У току овог периода циљ је био подизање већег броја духовних центара, па уметнички домети, који су били плод градитељске делатности, нису досегли највише нивое (Рајић, Тимотијевић 2004, 51 – 60).

Археолошка истраживања вршена су 2005. године у близини цркве Светог Илије, често називане и манастир Илиње, иако никада није дошло до планираног формирања манастира у окружењу поменуте цркве. Маричић је забележио и да су, приликом рашчишћавања темеља за изградњу цркве пронађени остаци зидова. По Маричићевим речима, „Тако се је наишло у земљи на праве зидове цркве, где се је лепо видело како је стајао олтар и остало. А што је најинтересантније у самој цркви откопано је шест гробова“. Треба напоменути и да су скелетни остаци сачувани и да су похрањени у заједничкој гробници унутар данашње цркве. Са Маричићевим записом, можемо повезати и необјављене рукописне белешке никољског духовника Рафаила, који је директно учествовао у подизању цркве Светог Илије. Делове овог рукописа објавио је архимандит Јован Радосављевић и тако видимо да је Рафаило забележио да је, у близини откопаних темеља, откривено девет гробова и да су се у неким од њих налазили крстови. Путописац Михајло Н. Илић је 1875. године на, како је забележио, „уском вршку“, уочио остатке старе грађевине, чији је зид „већ са свим зарасао под земљом“. Објекат је окарактерисан као усамљена кула, чији је пречник износио четири – пет метара. Илић је забележио и да је на локалитету уочио фрагменте римске керамике и, вероватно, шљаку или згуру. Пре почетка археолошких истраживања, површинском проспекцијом терена покушано је да се утврди габарит утврђења. Највише се постигло на северном и источном делу локалитета, где су констатовани остаци бедема преко којих прилазна стаза води на локалитет. Поред

бедема пронађео је неколико фрагмената рановизантијске керамике. На јужној страни, поред стазе која води из манастира Благовештење, откривени су остаци, за сада, једине познате куле, у чијој се близини, вероватно, налазио улаз у утврђење (Булић 2006, 58; Исти 2008, 106 – 107).

Археолошким истраживањима обухваћен је мањи део локалитета, где је планирано постављање радио базне станице мобилне телефоније. Истражен је простор који се налази тридесетак метара западно од цркве. Откривени су остаци зида дугог 2,5 метра, који је припадао одбрамбеној структури из рановизантијског периода. Зид је откривен на око тридесет метара западно од цркве. У оквиру истраживаног простора констатован је објекат који је настрадао у пожару. Објекат је сазидан од зидова изведених плетером, потом облепљених блатом. Нису установљени трагови коља за појачавање конструкције. Једини налаз угљенисане греде највероватније представља део кровне конструкције. У једном делу објекта констатовано је постојање слоја запечене земље, што указује на присуство огњишта (Булић 2006, 60).

Керамички материјал хронолошки се може поделити на рановизантијски и средњовековни. Рановизантијска керамика је малобројна и припада познатим формама из VI и почетка VII века. Спорадично се јављају и налази тегула и имбрекса, који указују на постојање објеката у оквиру утврђења покривених овом врстом кровног покривача (Исто, 61).

Сл. 75. Рановизантијска керамика са локалитета црква Св. Илије, према: Булић 2006, 79, Т. VI.

Комплетан керамички материјал из средњовековног периода припада кухињској грнчарији, изузев једног комада амфороидног крчага. Типови керамике су лонци, црепуље, вршници, таве и спорадично крчази. Значајно је поменути и налаз керамичког пршљенка, који сведочи о присуству жена у утврђењу. Керамички материјал се хронолошки може одредити у период XI– XII века (Исто, 62 - 67).

Током истраживања пронађен је и један налаз који поново наводи на размишљање да је локалитет био насељен и у позном средњем веку, односно да је на овом месту могла постојати кула – стражара из XIV – XV века. У слоју хумуса пронађена је мамуза са звездицом, лучно повијених кракова. Мамуза се датује у крај XIV и XV век. Представља издвојен налаз, јер културног слоја или других налаза датованих у тај период нема. Културни слој из тог периода могао се сачувати у околини цркве или куле, где нису вршена археолошка ископавања. Д. Булић сматра да би евентуални доказ о постојању куле из позног средњег века, која би представљала заједнички одбрамбени систем са кулом код манастира Успење, потврдио тезу о постојању две куле које су штитиле улаз у клисуру и средњовековне манастире (Исто, 71 – 72).

Локација Илиња, на доминантном положају изнад саме Овчар Бање, указује на могућност да је рановизантијски, а можда и неконстатовани касноантички хоризонт, имао функцију утврђења подигнутог са циљем заштите оближњих термалних извора.

Локалитет Кулина налази се у селу Рошци, око 15 километара северозападно од Чачка. Смештен је на кабларској страни овчарско – кабларске клисуре, на доминантном врху, изнад манастира Јовање, непосредно поред данашњег манастира Успење. Узвишење представља купаст, стеновит брег, готово у потпуности обухваћен окуком Западне Мораве. Налази се на завршетку греде која се постепено уздиже по правцу север – југ пратећи леву обалу реке. Локалитет је данас познат и под именом манастир Успење, јер је 1939. године подигнута црква посвећена Успенију Пресвете Богородице. Током деведесетих година XX века, у околини цркве подигнути су пратећи манастирски објекти. Назив Кулина потиче од рушевина куле која се налази на врху брега. Кула је доста оштећена 1939. године, када је материјал са зидова куле корићен за обнову манастирских здања, због чега је дошло чак и до минирања куле (Вукадин 1980, 167).

Археолошка истраживања су констатовала постојање два средњовековна слоја. Млађи слој заступљен је налазом грађевинског објекта, који се налазио на улазу у некадашњи комплекс. Истражени објекти су оквирно временски одређени у период XIV – XV века (Исто, 167 – 168, црт. 1).

Сондажним истраживањем локалитета утврђено је и постојање старијег средњовековног слоја датованог, на основу покретних налаза, према О. Вукадин, у X - XI век (Исто, 169, Т. I и II).

Археолошким истраживањима утврђено је и постојање старијег средњовековног слоја. У слоју нису уочени трагови грађевинских објеката. Од покретног археолошког материјала пронађена је велика количина животињских костију, неколико металних предмета (гвоздена дршка котла, део косира, мањи нож са трном за насађивање...) и керамика (лонци, зделе, таве, препуље, вршници, биконични пршљенци...). Материјал из слоја је типично насебински. Иако нису констатовани остаци грађевинских објеката, може се претпоставити да је на овом месту постојало мање средњовековно насеље из X –

XI века Треба напоменути и да је, западно од куле, пронађен венецијански златник из XVII века (Исто, 168 - 169).

Најбројније налазе из старијег слоја чине фрагменти керамике. Остали су хронолошки тешко осетљиви. Д. Радичевић износи прецизније датовање керамике са Кулине у период од првих деценија X до првих деценија XI века (Радичевић 2003, 226 – 231). О. Марковић је грнчарију са Кулине определила као производ локалног српског грнчарства. Сва керамика припада тзв. „огњишној“ керамици и израђена је на спором витлу или ручно (Марковић 1994, 31).

Као што смо видели, резултати археолошких истраживања на локалитету Кулина нису потврдили постојање античког или рановизантијског слоја, па тиме ни претпостављену повезаност са рановизантијским локалитетом код манастира Илиње. Имајући у виду мали део истражености локалитета и његову покривеност савременим градњама, сматрамо да се поменута идеја не може у потпуности одбацити и да ће будућа истраживања можда потврдити постојање касноантичког или рановизантијског слоја.

9.18. ПОЖЕГА

Пожега			
Антика		Римски вотивни и надгробни споменици, скулптуре камених лавова (можда дислоцирани)	скулптуре лавова – крај II – крај III века

У Пожеги постоји бунар са минералном водом. рН вредност воде износи 7,7. Температура је 14 °С (Филиповић Б. 2003, 116)..

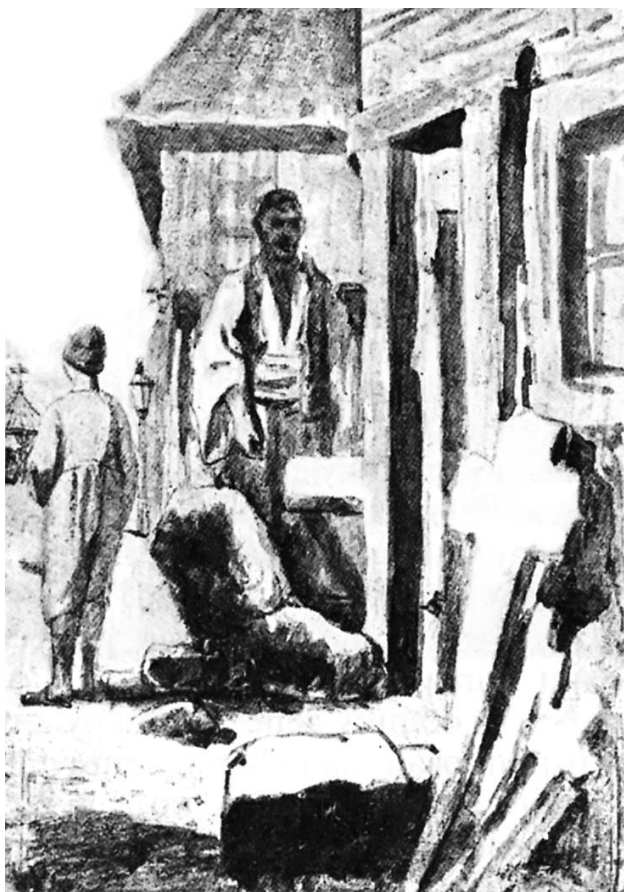
На простору Пожеге регистровано је присуство неколико античких споменика. Највероватније је да су ови споменици у Пожегу пренети са неког оближњег локалитета, највероватније Висибабе.

Још је Феликс Каниц приметио велики број античких предмета у Пожеги и наводи да би могли да чине значајну збирку за локални музеј. Каниц наводи да је 1860. године у Пожеги видео скулптуру лава од белог мермера, пренету из северозападног Карана. Путописац наводи и надгробну плочу „на чијој је чеоној страни приказан човек који се, ослоњен на лакат, одмара на клини, а поред њега стоји жена ; на левом ужем пољу су два човека, од којих један држи таблу и писаљку, а на десном је коњаник наоружан луком“ (Каниц I 1985, 517).

Извесно је да је реч о истом споменику, публикованом од стране Н. Вулића, који наводи коцку од кречњака, пронађену на појешкој пијаци, на чијој се левој бочној страни налазе трагови представе човека. На десној бочној страни представљен је коњаник са луком. На предњој страни налази се представа мушкарца на клини, са чије десне стране седи жена (Вулић 1941/1948, 156).

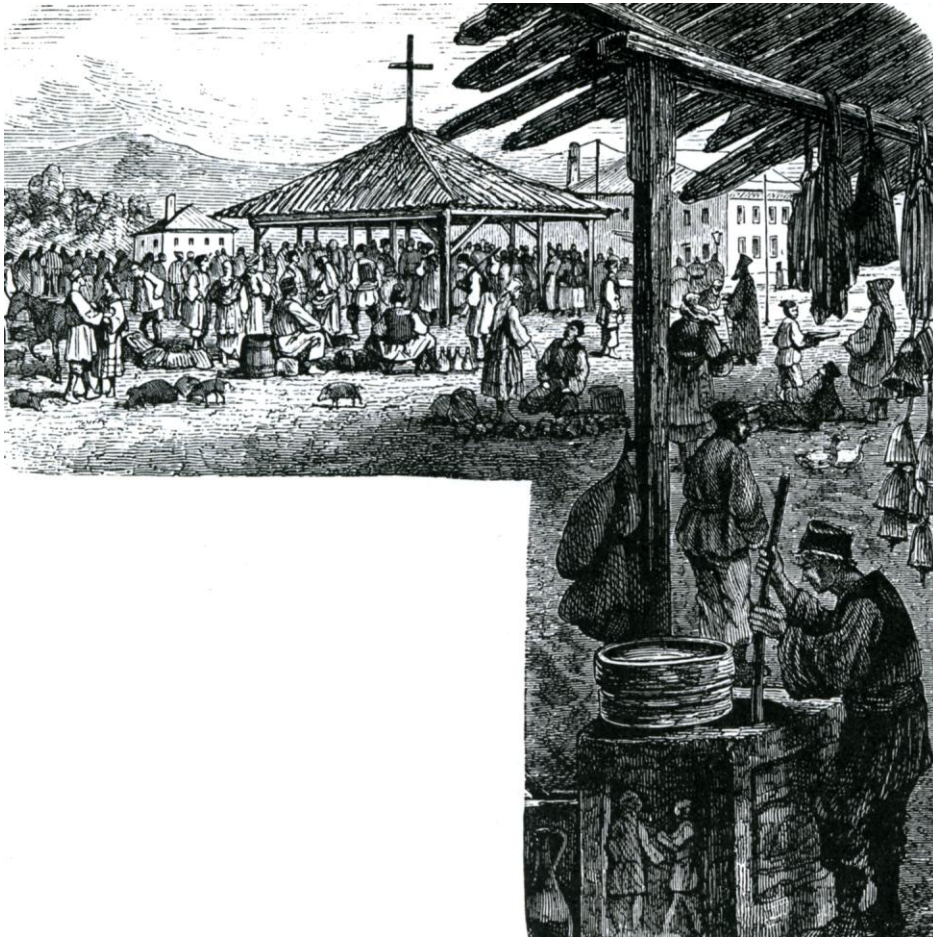
До 1952. године, када је пренет у Народни музеј у Ужицу, испред куће М. Стојића, у Улици Милоша Великог 5 (некада Добрињској), налазио се један камени лав. Реч је о скулптури лава у лежећем положају. Скулптуру је ужичком музеју поклонио Р. Стојић,

апотекар из Београда. Димензије скулптуре износе: 30 x 105 x 60 цм. Скулптура је доста оштећена механички, као и деловањем атмосфералија. Предњи део главе лава и постамент са шакама су одбијени (Вулић, Премерштајн 1900, 46; Зотовић Р. 1994/1995, 130, кат. 6).

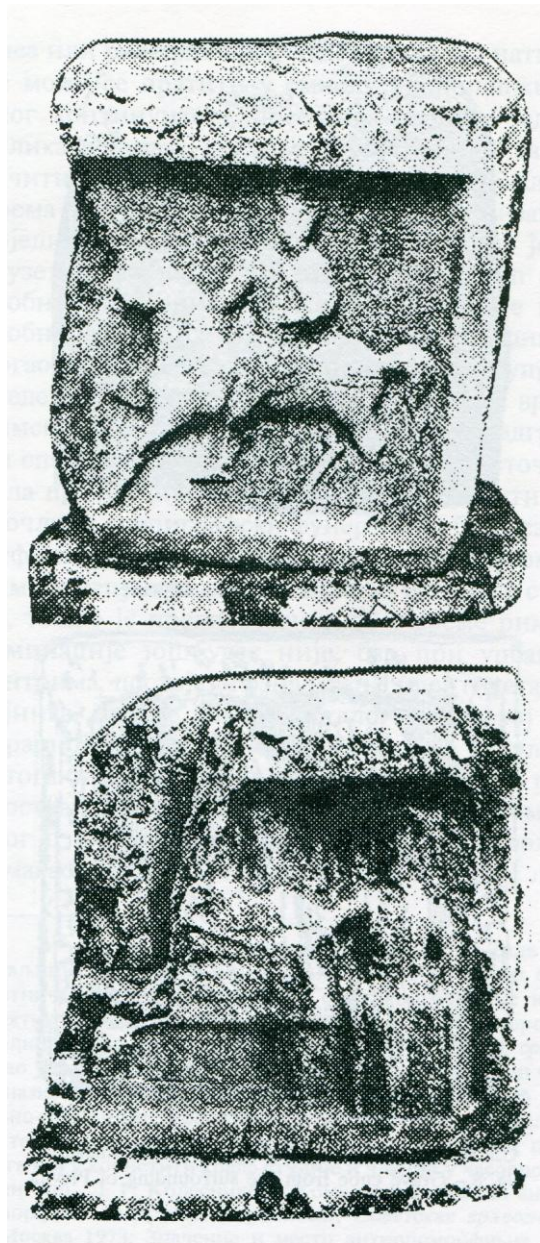
Сл. 76. Каницов цртеж Пожеге са представом римског каменог лава, према Каниц I 1985, 518.

Други камени лав, набављен за ужички музеј из Пожеге, има димензије 26 x 70 x 44 цм. Израђен тако да делује као да је у покрету. Глава је окренута налево и доста је оштећена дејством атмосфералија. Део постаментa са предњим шапама је одбијен (Зотовић Р. 1994/1995, 130, кат. 3).

Сл. 77. Каницов цртеж пијаце у Пожеги са представом римског каменог споменика, према Каниц I 1985, 516.

Трећи камени лав из ужичког музеја, за који је наведено да потиче из Пожеге, има димензије 38 x 80 x 57 цм. Пренет је у музеј 1948. године. Лав је представљен у лежећем положају. Глава је окренута надесно, доста оштећена. Иза врата постоји оштећење у облику пукотине (Исто, кат. 4).

Сл. 78. Надгробна коцка из Пожеге, према: Зотовић Р. 1997, 175, сл. 6.

Н. Вулић и А. Премерштајн наводе и правоугаони блок од сивог кречњака, висине 19 цм, ширине преко 60 цм и дебљине 71 цм. Споменик је узидан појешку цркву, у углу, десно од главног улаза. На предњој страни споменика, у удубљеном пољу, налази се

представа дечака у хитону са корпицом у левој руци, као и винова лоза са два велика грозда (Вулић, Премерштајн 1900, 46 - 47).

Велики број споменика откривених у Пожеги указује на могућност постојања насеља или некрополе из античког периода. Ипак, вероватнија је претпоставка да је реч о дислоцираним споменицима са оближњих античких локалитета.

9.19. НЕГРИШОРИ

Негришори			
Рано бронзано доба		Локалитет Сјекира (Падалиште) НЕКРОПОЛА, забележено 25 тумула	
Метално доба		Локалитет Негришорско гробље ТУМУЛ	
Метално доба		Локалитет Оградина НЕКРОПОЛА 4 тумула	
Антика		Римски НАДГРОБНИ СПОМЕНИЦИ	
Касна антика / рана Византија		Каниц је забележио постојање УТВРЂЕЊА – непотврђено	

У Негришорима постоји пукотински извор минералне воде. рН вредност воде износи 7,5. Температура 22 °С (Филиповић Б. 2003, 116).

Каниц је забележио постојање једанаест „прилично високих тумула“ (Каниц I 1985, 544). На постојање праисторијских тумула у овом драгачевском селу, скреће пажњу и Ал.

Стојановић наводећи да су „... почињући од Марковице испод Овчара, где се копа шарени мрамор, па на свим повијарцима околних села: Дучаловића, Негришора и Лисица до Ариља нагомилане многе хумке“. Тумуле у Негришорима први је археолошки истраживао С. Тројановић, још крајем XIX века (Тројановић 1890, 101 – 107; Исти 1892, 1 - 23).

Налазе се на југоисточним падинама Руја, потес Сјекира (Падалиште), на тремеђи Негришора, Марковице и Дучаловића. Реч је о већој групи праисторијских тумула, поређаних у низу, једна уз другу. Рекогносцирањима из 1955. године констатована су 23 тумула, док се, седамдесетих година XX века, још примећивало њих петнаест. Највећи тумули (пречника око 19 метара, очуване висине 1,60 метара) су у средишту раскопавани, док су остали временом заравњени, али очувани. Посебно су добро очувана четири тумула, у атару Дучаловића, на имању Поповића (Ранковић, Икодиновић 1973, 169).

Податке о погребним обичајима са некрополе у Негришорима публиковала је К. Дмитривић, одредивши их у период раног бронзаног доба. Ауторка бележи да је одмах испод врха хумке I постављена урна са спаљеним остацима покојника. Другу гробну целину је чинио скелетни гроб, положен на леђа. Око покојника се налазио слој гари и пепела. У хумци II, такође, на врху је пронађена урна са остацима спаљеног покојника. Испод урне се налазио скелет покојника, положен у нарочиту конструкцију кружног облика од ломљеног камена. Слична ситуација је констатована и у хумци III, али је скелет био у веома трошном стању. Исте карактеристике се прате и у хумки IV. Овде је, као гробни прилог, пронађен камени бат. Исте одлике имала је и хумка V. Хумка VI је имала доминантан положај у односу на остале. У централном делу је откривен камени саркофаг са скелетно сахрањеним покојником у згрченом положају, на десном боку, са шакама испред лица. Као гробни прилог положен је керамички пехар. Изнад ове целине налазила се урна са спаљеним покојником. Централни налаз из хумке VII је камена конструкција кружног облика. На конструкцији се налазио дебели слој гари и пепела, као и спаљене кости неког ситног сисара – вероватно овце. Спаљивање је извршено на лицу места, а прилог је чинила празна урна. За све хумке је карактеристично да су имале камени венац и плашт (Дмитровић 2006, 19 – 20; Иста 2010, 125).

На гробљу у Негришорима такође је констатовано постојање праисторијског тумула, пречника око 20 метара. Тумул је делимично оштећен укопавањем познијих гробова (Ранковић, Икодиновић 1973, 169).

Локалитет Оградина смештен је изнад места Језерина, готово на самој граница атара Негришора и Марковице. На локалитету се уочавају четири хумке, три мање и једна већа, распоређене једна до друге. Две су делимично оштећене просецањем пута, а највећа, пречника 15 метара и очуване висине 2 метра, копана је у средишту. Потпуно је очувана само једна од мањих хумки. Северозападно од Оградина, у непосредној близини, налази се локалитет Сјекира. У Негришорима, археолошким рекогносцирањима нису уочени римски остаци наведени од стране Каница. Путописац је забележио постојање римског утврђења у јужном делу насеља, који је контролисао пут за Дучаловиће и даље за Овчар Бању. Седамдесетих година XX века забележено је постојање римског споменика на сеоском гробљу (Ранковић, Икодиновић 1973, 158, сл. 2, 3).

D M
T O T I A P R O
C V L I • F I L • N •
X V I I I • P R O
C V L V S E M R
C E L L A F I L
P • P

Сл. 79. Надгробна стела из Негришора, према: Ферјанчић, Јеремић, Гојгић 2008, 67, кат. 17.

Први споменик представља надгробну стелу непознате висине, ширине 81 цм, дебљине 36 цм, са усадником димензија 22 x 26 цм. Натписно поље, ширине 52 цм, оивичено је стубовима са по четири канелуре. Испод натписног поља налази се представа кантароса из ког симетрично, на десну и леву страну, излази по једна врежа лозе. Споменик су својој ћерки, Тотији, преминулој у старости од осамнаест година, посветили родитељи, Прокул и Марцела. Занимљиво је да је Тотија галско име, посведочено у областима насељеним келтским становништвом. Стела се налази у Негришорима, на сеоском гробљу. Окренута је наопачке и делимично укопана у земљу и заливена у савремени надгробни споменик.

Текст натписа гласи:

D(is) M(anibus)

Totia Pro

culi fil(ia) an(norum)

XVIII Pro

culus et Mar

cella fil(iae)

p(ientissimae) p(osuerunt)

На натпису се јављају следеће лигатуре: AN у трећем реду и ET, MA у петом реду (Ранковић, Икодиновић 1973, 158, сл. 2; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић 2008, 67, кат. 17).

Други споменик из Негришора, такође, представља надгробну стелу, од које су сачувана два дела. Доњи део споменика налази се на сеоском гробљу у Негришорима. Горњи део споменика чува се у Народном музеју у Чачку. Димензије доњег дела износе 87 x 76 x 16 цм. Димензије горњег дела износе 44 x 35 x 16 цм.

Текст натписа гласи:

]

[- - -] v(ixit) an(nis)

[- - -co]niug

[i- - -]me (!) et

[- - -Th]reptiae

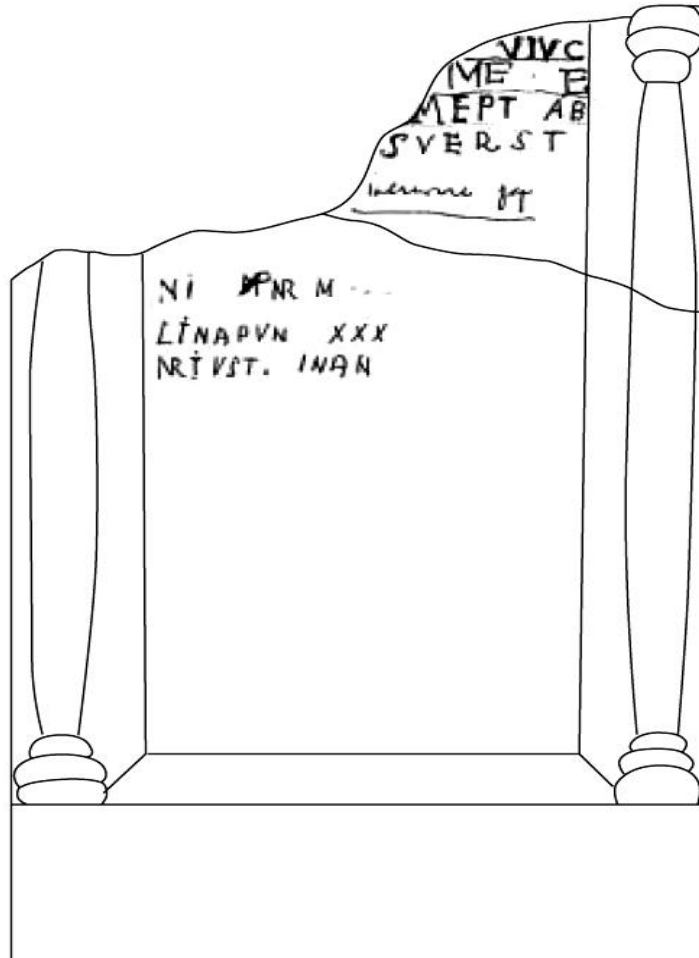
[- - -] supersti

[ti?- - -]+STA v(ixit?)

[- - -

На натпису се јављају следеће лигатуре: VA у првом реду, ET у трећем реду, VP у петом реду. Јављају се и мала слова: N у првом реду, I у четвртном реду, I у петом реду. Знаци за раздвајање слова, у облику троуглова, јављају се у трећем и шестом реду. Име Threptia, изведено од грчког Threptos, није посведочено ни на једном другом споменику на простору римске провинције Далмације. Треба га узети као индицију да Трептијино име потиче из источних провинција Царства (Ферјанчић, Јеремић, Гојгић 2008, 69 - 70, кат. 19).

Из доста познијих времена потиче објекат на локалитету Аниште. На овом месту се, по казивању мештана, све до 1815. године налазио турски хан. Према конфигурацији терена може се закључити да је на овом месту постојала грађевина. У непосредној близини, на потесу Осоје, налази се кружно удубљење, по чијим су ивицама уочљиви зидови од суво ређаног ломљеног камена. Вероватно је реч о бунару (Ранковић, Икодиновић 1973, 161 - 162).

Сл. 80. Надгробна стела из Негришора, према: Ферјанчић, Јеремић, Гојгић 2008, 69 - 70, кат. 19.

Налази праисторијских тумула, у оквиру којих су издвојени трагови култних делатности, заједно са постојањем античких надгробних споменика, указује на постојање култног простора намењеног за сахрањивање током дужег временског периода. Постојање култног места условно се може повезати са недалекиим термалним извором.

9.20. ЛИСИЦЕ

Лисице			
Метално доба		Локалитет Црквине ТУМУЛ	
Метално доба		Локалитет Домановића брдо НЕКРОПОЛА 10 тумула	
Метално доба		Локалитет Златна НЕКРОПОЛА 2 тумула	
Метално доба		Локалитет Бјеганово брдо НЕКРОПОЛА 7 тумула	
Рани средњи век		ЦРКВА (?)	

У Лисицама постоји извор минералне воде азотног типа. рН вредност воде износи 7,5. Температура је 22 °С (Филиповић Б. 2003, 116).

Локалитет Црквине у селу Лисице налази се са десне стране пута Лучани - Марковица, непосредно поред Негришора. Забележено је да је власник имања 1933. године, приликом пољопривредних радова, наишао на остатке једнобродне цркве са полукружном апсидом. У близини цркве пронађени су скелетни гробови и неколико гробних плоча, као и фрагмент плочастог камена декорисан концентричним круговима. Забележен је и податак о налазу коштане игле. Сви остаци грађевине су повађени и искоришћени као грађевински материјал, тако да на површини не постоје трагови цркве. Д. Ранковић и М. Икодиновић наводе да се на месту некадашње цркве уочава овећи избрежак и износе претпоставку да се овде прво налазио праисторијски тумул, на коме је касније подигнута црква (Ранковић, Икодиновић 1973, 165).

Имајући у виду да је на више локалитета у Лисицама, као и у суседним Негришорима, утврђено постојање праисторијских тумула, ова претпоставка може бити истинита.

На локалитету Домановића брдо у Лисицама, 1955. године утврђено је постојање десет праисторијских тумула. Хумке се налазе на коси оријентисаној у правцу североисток – југозапад, на граници атара са Негришорима. Четири хумке, поново забележене седамдесетих година XX века, подигнуте су у низу и прате оријентацију косе. Према казивањима мештана, у једном тумулу проналажен је пепео, камен и фрагменти керамике, а у другој је био бронзани накит. Налази нису сачувани (Исто, 167).

Потес Златна у Лисицама захвата греду косе оријентисане исток – запад, са обе стране пута Лучани – Марковица. На овом простору, дужине приближно један километар, регистровано је девет тумула (Тројановић 1890, 104; Исти 1892, 4). У близини су постојала још два тумула, уништена још 1929. године (Ранковић, Икодиновић 1973, 168).

На венцу Бјегановог брда, оријентисаног у правцу северозапад – југоисток, у једном низу налази се седам праисторијских тумула. Сви тумули су мањих димензија (пречника око 15 метара) и добро очувани. Само је на једном тумулу укопана бара за појење стоке. Међутим, власник имања је рекао да приликом извођења тих радова нису примећени никакви налази (Исто).

Сличан закључак као за Негришоре, можемо поновити и за Лисице. О постојању култног простора где у подизани тумули у праисторијском периоду постоје бројна сведочанства, док могућност да је црква, можда из раносредњовековног периода, подигнута на некадашњем култном месту, сведочи о дугом континуитату поштовања овог простора. Недостају нам конкретни налази за потврду римског присуства на овом месту, али очекујемо да се они могу пронаћи. У сваком случају, постојање термалних извора сигурно је додатно допринело условима који су довели до образовања култног простора са дугим континуитетом.

9.21. БИОШТАНСКА БАЊА

Биоштанска Бања			
Антика		Забележено постојање више вотивних споменика (Либера, Митра...) од којих су сачувана два посвећена Јупитеру (један са карактеристичном посветом Јупитеру Партинском)	крај II почетак III века

У Биоштанској Бањи постоји више извора минералне воде азотног типа. Због новонасталих услова, изазваних постојањем акумулације „Врутци“, извори су често потопљени. рН вредност воде износи 7,3. Температура воде износи 36 °С (Филиповић Б. 2003, 116).

Д. Сергејевски и Н. Вулић наводе да се на локалитету Гробљанско брдо (савремено гробље), недалеко од засеока Јанковићи, налазио антички жртвеник од кречњака посвећен Либери. Вотивни споменик је, при врху, украшен профилисаним тесимсом и акротеријама у рељефу. Био је оштећен са леве и десне стране. Висина споменика износи 100 цм, ширина 38 – 42 цм, дебљина 38 – 41 цм. Слова су различите висине, између 0,055 – 0,065 цм.

Текст натписа гласи:

[L]ib(ero) p(atr)

....

.... ex

[v]ot(o) (Сергејевски 1940, 18; Вулић 1941/1948, 240).

Од више античких споменика, забележених у Биоски, сачувана су само два. Сачувани вотивни споменици постављени су 1973. године у центру села, непосредно испред сеоске цркве.

Димензије профилисаног вотивног споменика, посвећеног Јупитеру, дедиканта Аурелије Јаке, износе 100 x 46 x 35 cm. Споменик је принађен на локалитету Метаљка, у засеоку Јанковићи. Жртвеник је израђен од кречњака. Капител и база су на предњој и обе побочне базе симсовани. На капителу предње и десне побочне стране налазе се акротерије. На левој побочној страни овај украс није представљен. Димензије натписног поља износе: висина 51 cm, ширина 36 cm. Висина слова варира између 0,6 – 0,75 cm.

Текст натписа гласи:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

Aurelia

Iasa

libens

pos(uit)

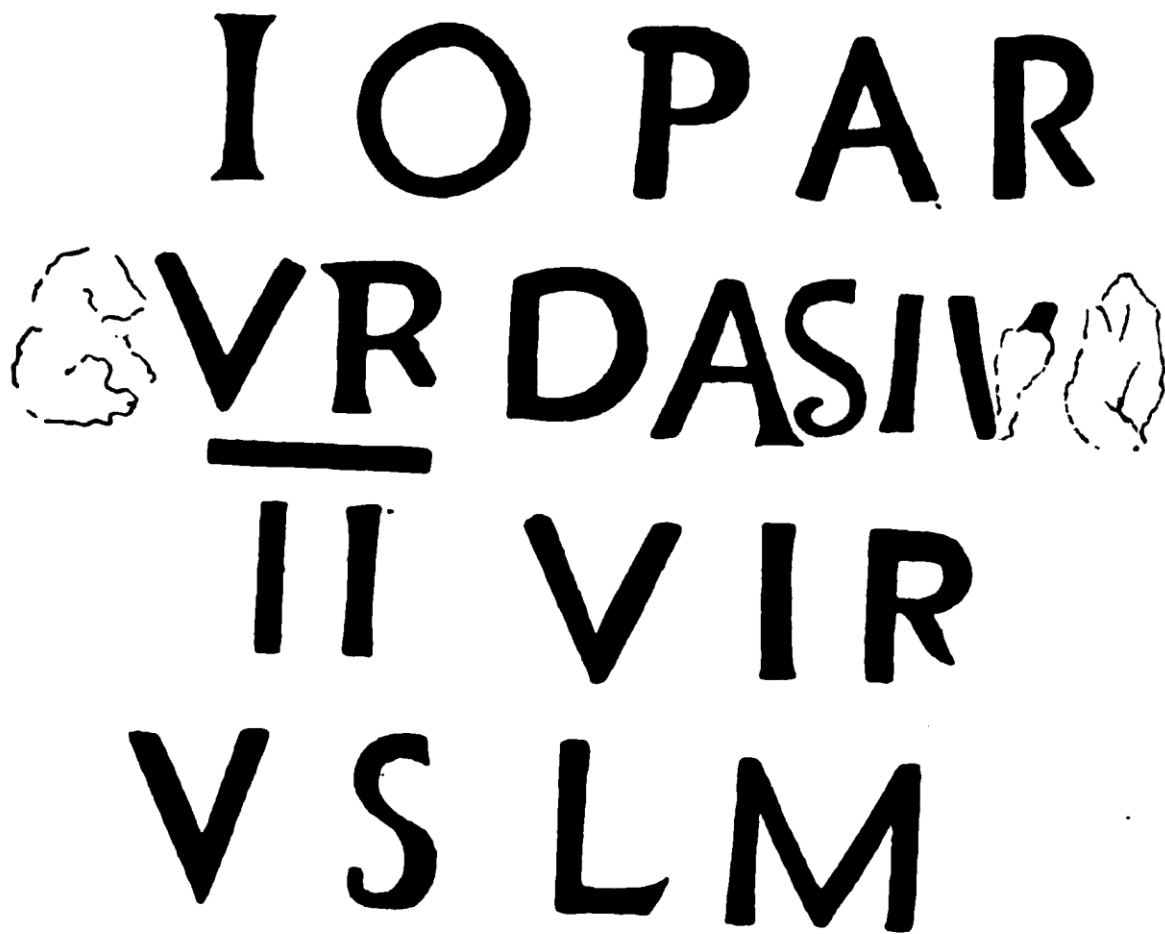
Треба напоменути да је Н. Вулић првобитно почетно слово у трећем реду читао као Z, односно име дедиканта као Aurelia Zaka (Вулић 1909, 187 – 188; Исти 1941/1948, 239).

Дедикант споменика је, готово сигурно, иста особа која је посветила споменик Либеру, откривен у оближњим Врутцима. Са спомеником из Врутаца упознаћемо се приликом описа античких налаза из атара тога села.

Сл. 81. Вотивни споменик посвећен Јупитеру, дедикант Аурелија Јака, из Биоске, према: Вулић 1941/1948, 239.

Други вотивни споменик представља ара од кречњака са неубичајеном посветом Јупитеру Партинском. Споменик је пронађен у сеоској цркви, испод часне трпезе. Висина споменика износи 105 цм, ширина 35 цм, а дебљина 32 цм. Висина слова износи 4,6 цм. Н. Вулић и А. Премерштајн датују споменик у II век.

Сл. 82. Вотивни споменик посвећен Јупитеру Партинском из Биоске (према: Вулић 1941/1948, 239).

Текст натписа на споменику гласи:

I(ovi) O(ptimo) Par(tino)

Aur(elius) Dasius

(duum)vir

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Натпис је, на почетку сваког реда, између свих речи, и на крају трећег и четвртог реда, украшен представом листића (Исто).

Карактеристична посвета Јупитера Партинског, привукла је пажњу више аутора. У старијој литератури доста се расправљало у смислу питања да ли споменик из Биоске представља доказ да су област данашњег ужичког краја насељавали Партини. Н. Вулић је прихватио посвету из Биоске као потврду за ову теорију, што пружа даљу могућност интерпретације натписа као опцију да у њему видимо *interpretatio romana* Јупитера Партинског, као врховног бога овог племена, које се, у најширој интерпретацији, може повезати са Илирима. Нову мишљење износи Р. Зотовић. Ауторка је, у својој непубликованој докторској дисертацији, изнела претпоставку да се под именом *Iupiter Optimus Maximus Partinus* и *Iupiter Optimus Partinus* крије епитет Јупитера као *Iupiter Terminus-a*. Јупитер, у том својству, није био само поистовећиван са Термином, италским божанством међа и граница, него је Термин представљао једино божанство италског пантеона које је у извесном смислу било једнако са врховним божанством Јупитером и нераскидиво повезано са њим (Зотовић Р. 1996, 91 – 92).

Могуће је и да се поменути натписи односе и на одређивање граница извесне територије. У прилог овој претпоставци иде и чињеница да су вотивни споменици из Биоске и Устиколине, у оба случаја, посвећени од стране „званичних“ лица. Споменик из Устиколине посвећен је од стране трибуна кохорте I *Delmatarum*, док смо видели да је дедикант споменика из Биоске Аурелијус Дасијус, романизовани домородац са функцијом дуумвира (Исто).

У Биоски је пронађен и вотивни споменик од кречњака посвећен Митри. Висина споменика износи 120 цм, а ширина 61 цм. На предњој страни споменика уклесан је натпис чији текст гласи:

In(victo) M(ithrae)

T. Aur(elius) Seve

rus l(ibens) p(osuit) (Зотовић Љ. 1968, 61).

На исти начин реч *invicto* скраћена је и на вотивном споменику пронађеном у селу Жежевица код Пожеге (Сергејевски 1940, 19). На основу трочлане формуле имена дедиканта, која се губи средином III века, једном од најстаријих заветних формула у Митрином култу и имена Аурелијус, Љ. Зотовић сматра да жртвеник посвећен Митри из Биоске треба датовати на крај II или крај II / почетак III века (Зотовић Љ. 1973, 17).

Народни музеј Ужице откупио је 1961. године оставу турског новца, откривену у атару Биоске, приликом пољопривредних радова обављених на западном ободу висоравни Поникве. Висораван се налази на обронцима Таре са просечном надморском висином од хиљаду метара. Испод Поникава пролазио је пут, коришћен још у античком периоду, чија траса води од Ужица, преко Стапара, Биоске, Кремана, Мокре Горе и Добруна у правцу Вишеграда. Остава из Биоске састоји се од 307 комада ситног турског сребрног новца. У оквиру оставе налазе се само две акче, док су сви остали комади паре. Не постоје подаци о томе да ли је откупљена целокупна остава и да ли су уз њу постојали и други налази. С. Миливојевић сматра да је остава похрањена средином XVIII века (Миливојевић 2010, 223 – 227).

9.22. ВИЧА

Вича			
Метално доба		Локалитет Брег 13 ТУМУЛА	3/4 VI века п.н.е.
Метално доба		Локалитет Пискавица 2 ТУМУЛА	
Касна антика / Рана Византија		Локалитет Стојковића градина УТВРЂЕЊЕ	
Касна антика / Рана Византија		Локалитет Добраја НАЛАЗИ ЗЛАТНОГ НОВЦА (?)	

У Вичи постоји пукотински извор минералне воде, смештен на десној обали реке Белице. рН вредност воде износи 7,4, а температура 12 °С (Филиповић Б. 2003, 116)..

Рекогносцирањима терена, организованим 1955. године од стране Републичког завода за заштиту споменика културе и Народног музеја у Чачку, на локалитету Брег у Вичи констатовано је постојање тринаест праисторијских хумки. Хумке се налазе у близини места где се Стењевачки поток улива у речицу Бјелицу. Д. Ранковић и М. Икодиновић наводе да се, почетком осме деценије XX века, на терену уочавало шест хумки. Једна од хумки налазила се на локалитету Асаново поље (Ранковић, Икодиновић 1974, 185).

Локалитет Пискавица налази се на заравни поред речице Бјелице. Уочене су две праисторијске хумке, прилично развученог облика. Једна хумка је нешто боље очувана (око 15 метара у пречнику, незнатне висине), док је друга деформисана и тешко уочљива (Исто.).

Локалитет Стојковића градина лежи на десној страни Брештанске реке. Смештен је на доминантном узвишењу надморске висине од 533 м. Са западне стране је литица, а са

источне стране блага прилазна падина. На врху градине не постоји заравњен плато, него се косо спушта према јужној и источној страни. Први подаци о утврђењу потиче из 1908. године, када је Коста Јовановић забележио да у селу Вича „има под називом Градина кречњачки крш са остацима старих зидина, где је био град који је зидала проклета Јерина“. Пред Други светски рат М. Протић бележи локалитет као Градину у Доњем Бријесту, наводећи само да се у народу верује да је то град деспотице Јерине (Марковић, Петрашиновић, Михајловић 1986, 67).

Сл. 81. Локалитет Стојковића градина у Вичи, према: Ранковић, Икодиновић 1974, сл. 7.

Екипа Народног музеја из Чачка је 1967. и 1968. године, у оквиру систематских рекогносцирања Драгачева, обишла Стојковића градину и забележила основне податке о локалитету. Том приликом је утврђено да на југоисточној, као и на северозападној страни, констатовани су остаци зидова дебљине око два метра. Са западне стране није постојала потреба за утврђивањем, због постојања неприступачне литице. Бедери су били масивни, зидани ломљеним каменом уз употребу малтера. На местима где су откривени зидови уочавају се основе две одбрамбене куле, постављене у оси северозапад – југоисток. Југоисточна кула је имала четвороугаони облик. По казивању мештана, кула је имала

димензије приближно 5 x 6 м и у њој је пронађена бакарна посуда сличну бокалу и мања гвоздена секира (Ранковић, Икодиновић 1974: 181 – 182).

Прва сондажна истраживања локалитета извршена су 1985. године. Следеће године рад је настављен у оквиру пројекта *Истраживања средњовековних градова на територији општина Чачак, Лучани и Горњи Милановац*.

Приближне димензије утврђења износе 75 x 25 м, а његова укупна површина око 1700 м². На источном и јужном делу откривена је траса бедема са правоугаоном кулом на југоистоку. Просечна очувана висина бедема је 0,5 м, а њихова просечна ширина износи 1,6 м. Бедем и кула су грађени од притесаног камена везаног малтером. Лице бедема је зидано у не сасвим правилним редовима, док зидну масу чини трпанац заливен малтером (Марковић, Петрашиновић, Михајловић 1986, 68).

У североисточном делу утврђења је констатован делимично очуван правоугаони објекат I. На североисточној падини, око петнаест метара испод бедема, откривен је део бедема подграђа у дужини од једанаест метара. Ширина бедема подграђа износи 1 – 1,10 м, а очувана висина 0,20 – 0,30 м. Лице овог бедема зидано је од крупног притесаног камена, везаног малтером, док је унутрашњост, као и код бедема утврђења, испуњена трпанцем заливеним малтером (Исто, 69).

Од покретног археолошког материјала пронађени су фрагменти керамике, стаклена паста, коштани чешљеви, кречни малтер, животињске кости и метална згура (Исто, 69 – 71).

Највећи део керамичког материјала са Стојковића градине представљају фрагменти касноантичких и рановизантијских посуда. Само три фрагмента припадају праисторијском периоду. Највећи део посуда представљају лонци, а јављају се и поклопци, зделе и крчази. Сви фрагменти рађени су од слабије пречишћене глине, често са примесама кварца и лискуна, сиве и сиво – мрке боје печења, необрађене површине. Ретко се јавља орнамент у виду валовнице уоквирене хоризонталним канелурама. Касноантичке посуде чине 53,3% анализираниог материјала (Цвјетићанин 1988а, 125).

У непосредној близини градине, на потесу Којовина, налази се локалитет Римско гробље. На простору од једног хектара, прекривеног шумом, уочавају се густо постављени гробови обележени само насатице постављеним необрађеним плочастим каменовима. На северном, периферном делу некрополе је неколико гробова из XIX века (Ранковић, Икодиновић 1974, 186).

У атару Виче, прецизније имању Сталовића, постоји и локалитет Рељевац. Смештен је на стрмој коси, оријентисаној у правцу исток – запад. Народна традиција брдо Рељевац везује за Рељу Крилатицу. На једној благој заравни уочавају се три избрешка овалног облика, непосредно један до другог у правцу север – југ. На највишем узвишењу из земље извире плочаст камен. Још једно слично узвишење, правилног хумкастог облика са око десет метара у пречнику, налази се у непосредној близини. На површини овог узвишења нема камена, али се налазе велике групације камена кружног облика, настале чишћењем земље приликом обрађивања. Рељевац је некада представљао манастирски посед. Мештани ова узвишења везују за догађај када су монаси, у бегу испред Турака, закопали бурад са ракијом (Ранковић, Икодиновић 1974, 178 - 179).

На локалитету Добраја у Вичи налази се кружна увала. По причању мештана, на овом месту је више пута налажен златан новац са представом цАра Константина и царице Јелене. Ниједан комад није сачуван (Исто, 179).

Према казивањима, на локалитету Клик, при крчењу шуме на северној страни брега пронађен је сребрни новац, накит и једна турска сабља. Налази нису сачувани. На локалитету се не уочавају трагови насеља (Исто, 180).

Постојање рановизантијског утврђења, као и индикације на више других локалитета у атару Виче, указују на интензиван живот у касноантичком и рановизантијском периоду, који је могао бити повезан са експлоатацијом термалног извора.

9.23. КОТРАЖА

Котража			
Бронзано доба		Локалитет Мађарско гробље НАЛАЗ ТОРКВЕСА СКЕЛЕТНИ ГРОБ	3/4 VI века п.н.е.
Старије гвоздено доба		Непознати локалитет НАЛАЗ ГВОЗДЕНОГ МАЧА	
Метално доба		ТУМУЛИ	
Антика		Локалитет Голубац ТОПИОНИЦА (?)	
Рани средњи век		Локалитет Црквина у Чакаревићима ЦРКВА (?)	
Средњи век		Локалитет Шибови МЕТАЛНИ НАЛАЗИ	

У Котражи постоји извор минералне воде, каптиран у виду чесме, на југозападним падинама планине Јелице. рН вредност воде износи 6,7. Температура воде износи 12 °С (Филиповић Б. 2003, 116)

Говорећи о простору Котраже, Каниц наводи да се овде велике наде полажу у оближњи извор минералне воде. Путописац наводи да је на „мађарском гробљу“, недалеко од поменутог извора, пронађена бронзана огрлица у виду карике, пречника 12,8 цм, са прикаченим спиралним плочицама. Налаз се налазио у скелетном гробу, на врату покојника. Реч је о торквесу из бронзаног доба од дебље жице кружног пресека са увијеним крајевима, без орнамента. Очувани су један цео и један фрагментовани привезак од тање бронзане жице у облику спиралног диска. К. Дмитривић га типолошки сврстава у тип I – неукрашени торквеси кружног пресека са раскуцаним и неувјеним крајевима.

Огрлица се од 1872. године налази у Народном музеју у Београду (инв. бр. 1749) (Каниц I 1985, 590 -591; Дмитровић 2011, 22).

Раније је датована у рану фазу средњег бронзаног доба – Вг А2-В1 (Никитовић, Васић Р. 2002, 30), док се у новијој литературије датује у нешто познији период, односно Вг В или почетак Вг С1 (Vasić R. 2010, 15; Дмитровић 2011, 27).

Валтровић и Тројановић, су, такође, потврдили постојање праисторијских тумула у Котражи (Валтровић 1890, 85 – 86, Т. VI, 9; Тројановић 1892, 4).

Са непознатог локалитета у Котражи потиче случајан налаз гвозденог мача, временски одређеног у период старијег гвозденог доба. Израђен је применом технике искуцавања. Димензије мача износе: дужина 53 цм, ширина 2,9 x 3,9 цм. Налаз се чува у Народном музеју у Чачку – инв. бр. А I/782 (Чкоњевић и др. 2012, 20, кат. 25).

На локалитету Шибови у Котражи, на граници између Котраже и Миросаљаца, испод Голупца према Горњој Краварици, приликом пољопривредних радова пронађена је група металних налаза датованих у средњи век. У питању су оруђа, једно копље, као и неколико неидентификованих гвоздених предмета. Налази се чувају у Народном музеју у Чачку. Вредно је поменути да се место открића налази у непосредној близини локалитета Римски бунар у Горњој Краварици. Локалитет Римски бунар налази се на брду Голупцу на тромеђи села Миросаљци, Горња Краварица и Драгојевац. На терену се примећују кружни обриси бунара. Према казивању Драгослава Радичевића, иначе некадашњег путара, поред бунара некада су постојали трагови старог каменог пута поплочаног плочама коцкастог облика. У подножју Голубца наилази се на гомилице шљаке које се, по предању, везују за коришћење гвоздене руде у античком периоду (Ранковић, Икодиновић 1974, 178).

На имању Каљевића у Котражи је локалитет Манастириште. Реч је о узвишеном заравњеном платоу језичастог облика, оријентисаном у правцу север – југ. На терену се уочавају слаби трагови темеља, тако да се облик грађевинског објекта не може уклопити. Вероватно је реч о остацима некадашње манастирске цркве. Мештани не памте постојање видљивијих остатака грађевине. На дан Св. Тројице, овде се врши служба и одржава сабор (Исто, 182).

Црквина у Чакаревићима, у атару Котраже, налази се са десне стране пута Гуча – Котража, на мањем брду, недалеко од данашње цркве. Примећују се остаци темеља једнобродне грађевине са полукружном апсидом и припратом. Димензије грађевине су 7,40 x 11,50 м. Зидови су дебљине 1,10 м. Постоји податак да је црква подигнута 1720. године. Према Јоакиму Вујићу, цркву је завршио парох Илија Поповић 1822. године, када је грађевина продужена, проширен олтар и сазидана нова припрата. Била је посвећена Св. Ђорђу. Црква је порушена 1873. године. Од 1920. године на овом месту се одржавало бденије на Св. Илију, а од 1927. године врши се служба на дан Св. Пантелеимона, када се одржава и сабор (Исто, 183, 195, нап. 11).

9.24. КРЕМНА

Кремна			
Старије гвоздено доба	Гласиначки културни комплекс, друга половина фазе Гласинац IV-Ц	ТУМУЛИ	3/4 VI века п.н.е.
Антика		Каниц наводи постојање античке архитектуре и римски надгробни споменик -Локалитет Црквине и Стаменића гробље- Римска НЕКРОПОЛА-20 надгробних споменика и мање светилиште -Локалитет Сеоска чесма група дислоцираних надгробних споменика са представом младићког пара	Локалитет Црквине надгробни споменици крај II века
Средњи век		Локалитет Сеоско гробље и Карађорђевог шанаца НЕКРОПОЛА	

У Кремнима постоји истражна бушотина са минералом водом азотног типа. рН вредност воде износи 8,2. Температура воде је 8 °С (Филиповић Б. 2003, 116).

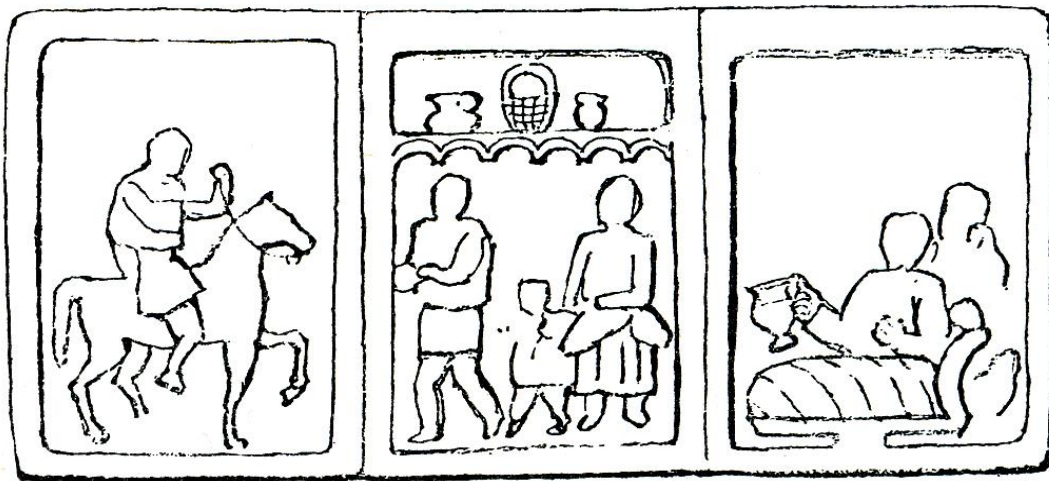
Село Кремна налази се испод Шаргана, на обронцима планине Таре. Терен на коме леже Кремна одликује се благо испресецаним планинским косама, а окружен је брдима чији врхови досежу до 1000 метара надморске висине.

Каниц је Кремна назвао „местом старе културе“ и напоменуо да је ту за њега, као путописца, било доста посла. Ову тврдњу Каниц је образложио величином и локацијом

креманског насеља, као места где се, од античких и средњовековних времена, па све о новије историје, налазио центар за снабдевање сваке војске која је деловала у тим крајевима, што доказују остаци турских магацина, земљаних утврђења, тзв. Лаудонов шанац и два шанца из Првог српског устанка. (Каниц I 1985, 560).

У близини поменутог Лаудоновог шанца, Премерштајн је регистровао некрополу из периода антике и раног средњег века. Посебно је скренуо пажњу на гроб „са поклопцем“. Забележено је постојање више античких надгробних споменика. На бочним странама два споменика налазе се представе „Атиса“ (Вулић, Премерштајн 1900, 50-51).

Од грађевинских остатака, које указују на постојање римског насеља, Каниц је на локалитету Добро Поље видео профилисане делове античке архитектуре и један надгробни споменик са представом даће. На локалитету Ставе, где се састају Мутаров поток, Кадињача и Братешина, путописац је наишао на зидове који се секу под правим углом, остатке зграда и гробова, а наводи и да се антички трагови даље простиру у правцу запада, према поменутом локалитету Добро Поље. Каниц помиње и постојање више кастела, али не врши њихово ближе локализовање (Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951, 209).

Сл. 82. Надгробни споменик из Кремана, према: Каниц I 1985, 561.

Југозападно од центра Кремана, у оквиру самог сеоског гробља, познатог као „Ерића гробље“, евидентирана су три праисторијска тумула, пречника око 15 метара. Остали праисторијски тумули из Кремана лоцирани су у једном делу веће сеоске равнице познате под именом „Мисаиловића поље“ и „Милановића ставе“. Тумули су током планинске речице, тзв. „Коњске речице“ и путем за Тару, подељени у две групе. Са десне стране пута, на потесу „Милановића ставе“, лежи пет тумула у групама од две и три хумке на међусобном одстојању од око 70 метара. Сви тумули имају врло изражене и правилно обликоване калоте. Пречник основа се креће између 18 и 22 метра. Просечна висина тумула износи око два метра. Испод слоја хумуса налази се масивни камени плашт (Зотовић М. 1972, 4).

Друга група садржи тринаест тумула. Концентрисана је на левој страни пута, на потесу „Мисаиловића поље“. Тумули су нешто мањих димензија од хумки из претходне групе. Добро обликовани, маркантне калоте, пречника основе 10 – 16 метара, очуване висине од 0,80 -2 метра. Приметно је постојање каменог плашта (Исто).

Приликом извођења радова на путу Кремна – Тара, 1961. године, дошло је до оштећења веће хумке из друге групе тумула. Хумка се налазила на месту званом Црквине и просторно је нешто дистанцирана од осталих тумула из групе. Имала је пречник од око петнаест метара и калоту висине два метра. Земљана конструкција калоте завршавала се каменим плаштом од крупног речног облутка изнад кога је формиран хумусни слој.

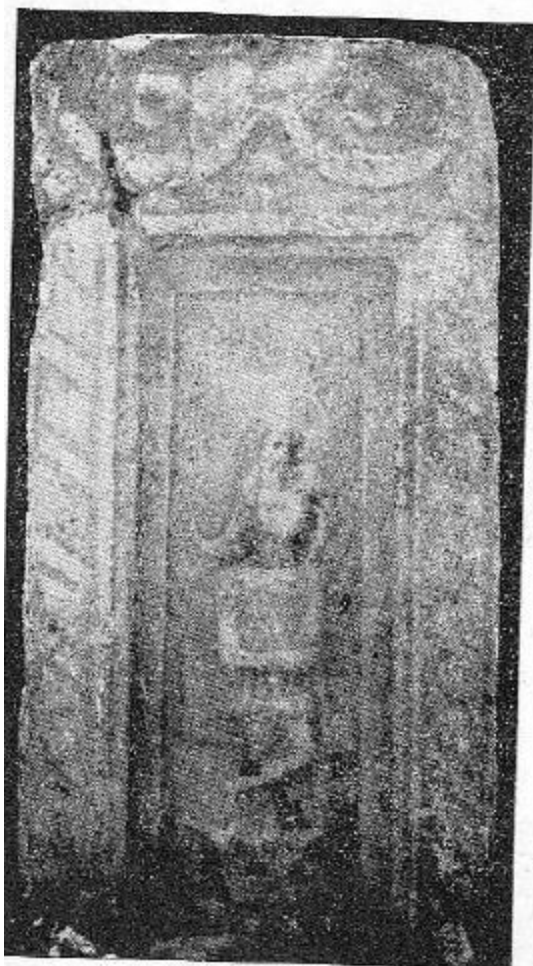
У централном делу калоте откривен је добро грађен и очуван гроб, ограђен и покривен већим, делимично обрађеним каменим плочама. У основи гроба, прекривеној каменим плочама средње величине, пронађен је скелет женске индивидуе, оријентисан у правцу исток – запад. Покојница је била положена на леђа у испруженом положају, са десном руком савијеном у лакту. Гробни прилози састојали су се од два керамичка суда и богатог бронзаног накита. Међу накитом посебно се истиче дупла салталеонска огрлица, а пронађено је и шест фибула, две наруквице, три дугмета, привезак и огрлица (Исто, 5 – 7).

М. Зотовић је гроб са Црквина датовао у другу половину IV-Ц фазе на Гласинцу, оквирно између 625 – 500. године пре нове ере и довео га, по етничкој линији, у везу са

племеном Аутаријата (Исто, 7 – 9). Р. Васић пружа прецизнију хронолошку одредницу гроба и датује га у трећу четвртину VI века пре нове ере (Vasić R. 1997, 51)

На локалитету Црквине налазила се и велика римска некропола, од које су остали само мањи остаци. Забележено је да су на некрополи проналежене базе стубова и други архитектонски остаци, можда делови мањег светилишта (Зотовић М. 1989, 104). Р . Зотовић је поменуто светилиште датовала у II век (Зотовић Р. 1996/1997, 8).

Група, највероватније дислоцираних, античких споменика са представама „Атиса“, налазила се 1973. године непосредно поред сеоске чесме, код тзв. Мољковића хана. Нешто даље, на простору сеоског гробља и код Карађорђевог шанца из I српског устанка постоје остаци античке и средњовековне некрополе. Између стотињак средњовековних надгробних плоча, распоређених у редове, издваја се шест римских надгробних споменика, један профилисани капител пиластра и један одломак тесаника. Сви споменици су јако оштећени, тако да ниједан натпис није сачуван. На једном споменику исклесане су представе „Атиса“ на бочним странама. У профилисаном пољу споменика представљене су две гирланде. На другом споменику уочавају се два коња или јахача окренута један према другом. (Вулић 1941/1948, 246).

Сл. 83. Представе младићког пара („Атиса“, „младих Силвана“) са надгробног споменика из Кремана, према: Вулић 1941/1948, 246.

Н. Вулић публикује и надгробни споменик, забележен још од стране Студнице. Висина споменика износи 53 цм, ширина 51 цм, дебљина 77 цм. На споменику се налазе коњаник и две људске фигуре (Вулић 1941/1948, 305).

Сл. 84. Представа коњаника са надгробног споменика из Кремана, према: Вулић 1941/1948, 305.

Занимљив је налаз надгробног олтара од кречњака, израђеног у облику квадрата. На предњој страни споменика налази се натписно поље без текста. При дну споменика, на соклу, хералдички су постављена крилата коња. На једној бочној страни (из расположиве литературе не може се утврдити да ли је реч о левој или десној страни споменика) профилисано поље је празно, а у плитко профилисаном пољу испод је рељефна представа коњаника. Р. Зотовић овај споменик датује у II век (Зотовић Р. 1995, 124).

За овај споменик карактеристично је да по шематским решењима бочне и фронталне стране опонаша стеле, што је уочљиво на основу формирања сокла, односно мањег рељефног поља испод већег рељефног поља на бочној страни и натписној напред. На опонашање стеле указују и представе на њима, честе на стелама. Поменуте представе јављају се у већем броју у Панонији и Норику, са тим што је коњаник доста раширен мотив и на споменицима на територији римске провинције Далмације (Исто, 29).

Археолошким истраживањима, извршеним 1986. године, на локалитетима Црквине и Стаменића гробље евидентирано је укупно двадесет римских надгробних споменика (Зотовић Р. 1989, 24). Занимљива је стела од кречњака, датована на крај II века. На жалост,

није било могуће утврдити са које некрополе потиче. На врху стеле је полукружни забат са великом розетом, док су у троугаоним пољима представе два делфина. Натписно поље је фланкирано вертикално канелованим пиластрима. На соклу, испод натписног поља, представљена су два хералдички постављена хипокампа (Исто, 102).

Према мишљењу Р. Зотовић, појављивање розете на стели представља подлогу за анализирање споменика са психолошке стране. На споменику се налази орнамент наоко дупле розете. У самом центру ове представе је четворолисна розета. Од ње даље крећу зракасто распоређени наизменични орнаменти дугих, крупнијих и ситнијих латица, или једноставно зракасти орнамент који симболизује сунце у чијем је средишту цвет. Ослањајући се на психогени фактор, иста ауторка закључује да је код сваког човека замишљање драгог покојника, у његовом за живота физичком облику, исувише болно и емотивно јако, јер повећава унутрашњи осећај туге због губитка драге особе. Одбрамбени механизам, повезан са свесним и несвесним мисаоним реакцијама мозга, претвара емотивне импулсе у реалне, физичке појаве које у људима изазивају сва она осећања примана од покојника за време његовог живота. Такве физичке појаве јесу сунце, као извор топлоте, и цвет као извор лепоте. Поменути два симбола, у исто време, представљају трајни знак обележавања осећаја љубави према преминулом, што га после његове смрти управо и чини бесмртним. Из ових разлога, ауторка сматра да стела из Кремана представља пример естетског обликовања психичког живота човека и његовог односа према смрти (Исто, 52).

У Кремнима су чести налази недовршених надгробних споменика, на основу чега се може изнети претпоставка о постојању клесарске радионице. Треба истаћи да у Кремнима (слични је случај и са надгробним споменицима откривеним у недалеком Карану), постоји мањи број споменика са празним рељефним пољима, али се због очуваних натписа на неким од њих не могу сматрати недовршеним радовима. Поново ћемо се позвати на стручни суд Р. Зотовић. Ауторка ову појаву тумачи кроз контекст конзерватизма аутохтоног становништва које је процесом романизације усвојило римске надгробне споменике, али је одбило да прихвати и иконографску слику на споменицима,

пошто се она вероватно косила са старим религијским традицијама. У суседним областима, слична појава јавља се и на римским некрополама у Пријепољу (Исто, 94).

Континуитет сахрањивања, и на тај начин поштовања култног места, од праисторијског преко римског и средњовековног, па и до нашег доба, посведочен је и у Кремнима, где се на месту античке некрополе оформила и средњовековна (Ђурић 1995, 60 – 61). Кроз Кремна је, у средњем веку, пролазио значајни „босански пут“, са чијом смо се трасом упознали у поглављу посвећеном Биоски (Исто, 63).

Кремна, место са јаком митолошком традицијом, која досеже готово до данашњих дана, вероватно је представљала средиште култа и у античком периоду. Упознали смо се са постојањем бројних праисторијских тумула, на које су се надовезале некрополе из античког и средњовековног периода. Основана је претпоставка о постојању античког светилишта и радионице камених споменика. Очувани надгробни споменици сведоче о врло разгранатом култу покојника. Посебну пажњу скрећем на појаву надгробних споменика на чијим бочним странама се налазе представе „Атиса“. У свом магистарском раду, посвећеном култу Силвана у римским провинцијама на тлу Србије, скренуо сам пажњу на симболику поменутих споменика директно их повезујући са култом Силвана и предложио назив „млади Силвани“ (Васиљевић Љ. 2008, 70 – 73). Већ смо се упознали са значајем култа Силвана за тему рада и имајући у виду да је ово божанство поштовано и као заштитник извора и бања, можемо претпоставити да је култ покојника, осведочен на простору Кремана у античком периоду, био заснован и на постојању минералних извора у окружењу.

9.25. ИВАЊИЦА

Кремна			
Палеолит	Граветијен/епиграветијен	Хаџи Проданова пећина код села Лис СТАНИШТЕ	
Антика		Локалитет Јованчића лука НАДГРОБНИ СПОМЕНИЦИ МУНИЦИПИЈУМ ЦЕЛЕГЕРЕРУМ (?)	

У Ивањици постоји пукотински извор минералне воде. рН вредност воде износи 6,6. Температура 10 °С (Филиповић Б. 2003, 116 – 117).

Ивањица се помиње као могућа локација муниципијума Cel(egerorum). На ову претпоставку навео је надгробни споменик, познат на основу писма и две графитне копије начињене од стране ивањичког свештеника Јована Поповића. Споменик је пронађен северно од Ивањице, на локалитету Јованчића лука. Споменик је имао усадни клин, ширине 15 цм, смештен у усадну базу од камена. Висина споменика износи 120 цм, ширина 55 цм, дебљина 25 цм. Натписно поље има димензије 40 x 31,5 цм. Изнад натписа су два већа и једно мање попрсје у рељефу. Испод натписа је представа амфоре са две лозе повијене на леву и десну страну. Н. Вулић и А. Премерштајн закључују да је реч о натпису из средине III века.

Текст натписа гласи:

D(is) M(anibus)

Aur(elius) Augustia

nus dec(urio) duumvi

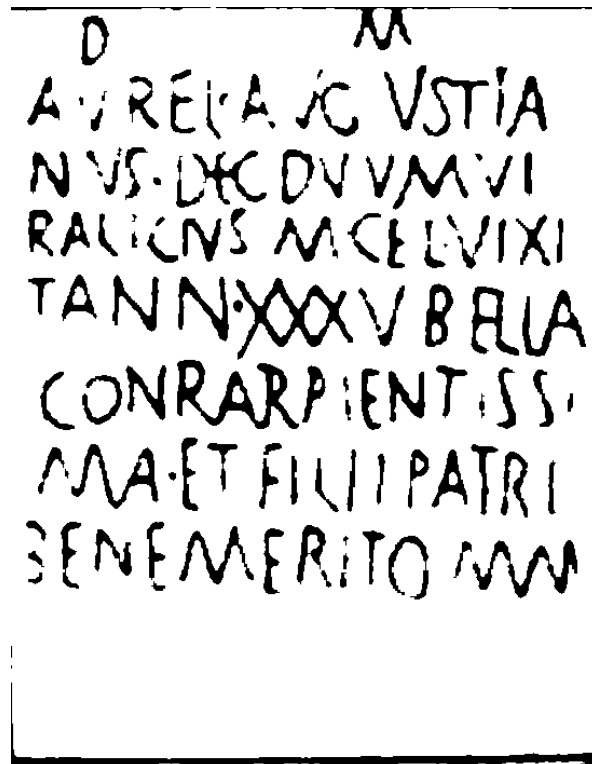
ralicius m(unicipi?) Cel----- vix

it annis XXXV Bella

con(iugi) rar(iissimo) pientissi

ma et filii patri

bene merito m(e)m(oriam) (Вулић, Премерштајн 1900, 50).

Сл. 85. Надгробни споменик Аурелија Аугустиануса, декуриона муниципијума Цел(егерорум?), откривен у близини Ивањице, према: Вулић, Премерштајн 1900, 51.

Реч је о надгробном споменику Аурелија Аугустиануса, декуриона муниципијума Цел(егерорум?), који за сада није убициран. Поменути натпис указује на могућност да се муниципијум налазио на простору данашње Ивањице. Н. Вулић и А. Премештајн наводе да је поменути Јован Поповић забележио постојање још једног натписа, на око десет сати хода од Ивањице, али не наводе ближе податке о овом споменику (Исто).

У сарадњи Филозофског факултета у Београду, Народног музеја у Београду и Завода за заштиту споменика културе из Краљева спроведена су заштитна археолошка

ископавања у Хаџи Продановој пећини код села Лиса у близини Ивањице. Хаџи Проданова пећина представља споменик природе. Њен улаз је окренут ка југу и прилично је узак и висок (1,75 x 7 м). На улаз се надовезује ходник дуг више од четрдесет метара.. Заштитна ископавања су предузета на самом почетку пећинског ходника, као и на платоу испред пећине. Супротно очекивањима, већина палеолитских налаза није констатована у унутрашњости пећине већ на платоу испред пећине који је у прошлости заузимао знатно већу површину (Михаиловић Д., Михаиловић Б. 2006, 13 – 14).

Када је реч о касном горњем палеолиту, Хаџи Проданова пећина представља, уз Шалитрену пећину, једини граветијенски/епиграветијенски локалитет у брдскопланинским областима централног Балкана (Исто, 15 – 16).

9.26. ПРИБОЈСКА БАЊА

Прибојска Бања			
Енеолит	Винча - Плочник	Локалитет Калуђерско поље НАСЕЉЕ и НЕКРОПОЛА	
Енеолит		Локалитет Јармовац – Мајдан РУДАРСКА ОКНА	
Бронзано доба	Белотић – Бела црква	Локалитет Калуђерско поље НЕКРОПОЛА	
Рана Византија		Избичањ НАТПИС О ПОДИЗАЊУ КУПАТИЛА МЕРМЕРНИ СПОМЕНИК СА ПРЕДСТАВОМ РАТНИКА	525 – 565. година
Средњи век		УТВРЂЕНИ МАНАСТИРСКИ КОМПЛЕКС	XII век
Средњи век		Бањско брдо РУДАРСТВО	

У Прибојској Бањи постоји више извора минералне воде и бушотина дубине 20 - 150 метара. рН вредност воде износи 7,2. Температура 36,5 °С (Филиповић Б. 2003, 118).

Ретко који локалитет је тако директно повезан са термалним изворима, као манастир Бања код Прибоја. Непосредни докази за присуство Римљана на овом месту не

постоје, мада познати натпис из недалеког Избичања сведочи да епископ Стефан, за време владавине Јустинијана I, између осталих грађевина, подиже и бање. Са истог локалитета потиче и мермерни споменик са представом ратника са ореолом (Вулић 1931, 206; Влаховић 2000, 11).

Треба напоменути да М. Шакота сматра да је постојање топлих лековитих врела вероватно представљало узрочник развитка станишта и настанка култног места и не искључује могућност да су и Римљани користили благодети овог места (Шакота 1970, 19).

О постојању рановизантијског купатила у Избичању сведочи натпис откривен на сеоском гробљу. Натпис се налази на плочи од шкриљца, димензија 200 (висина, не рачунајући део укопан у земљу) x 58 x 28 цм. Текст натписа гласи:

†Omnia quae cernis magno constructa labore

moenia templa domus fontes stabula atria thermas

auxilio Crristi (!) paucis construxit in annis

antistes Stefanus(!) sub principe Iustiniano (Вулић 1931, 138).

Према М. Мирковић, превод текста гласи: „Све што видиш, са много труда подигнуте бедеме, храмове, палате (куће), фонтане, штале, дворишта, купатила, уз помоћ Христа за неколико година изградио је епископ Стефан за време Јустинијана“ (Мирковић 1978, 1-7).

Из Избичања потиче и налаз коцке од белог мермера, димензија 90 x 45 x 45 цм. На једној страни представљен је војник са штитом, мачем и копљем. Око главе ратник има представу која подсећа на светитељски ореол (Вулић 1931, 138).

Натпис, а са тим и купатила и постале објекта у оквиру комплекса можемо оквирно датовати у период Јустинијанове владавине (525 – 565), без могућности прецизнијег временског одређења.

Манастир Свети Никола Дабарски или манастир Бања код Прибоја налази се на узвишеној заравни изнад Лимске долине, са истока заштићене Бањским брдом, у чијем подножју истичу термални извори, чије деловање је формирало терасасто узвишење од наслага сиге, где је манастир подигнут. Саграђен на истуреном, а тешко доступном месту, манастир је представљао доминантну тачку изнад долине. Комплекс је садржавао централну цркву светог Николе, мању цркву Светог Илије на северу и, вероватно, цркву посвећену Успењу Богородице на југу.

Иако је цела област уз слив реке Лим, са изузетком уских коридора, већим делом неприступачна, због рудоносних жила бакра и гвожђа, насељавана је још у праисторијском периоду. На простору северно од манастира, уз поток Јармовац налази се већи број остатака рударских јама (Дерикоњић 2005, 33 – 36).

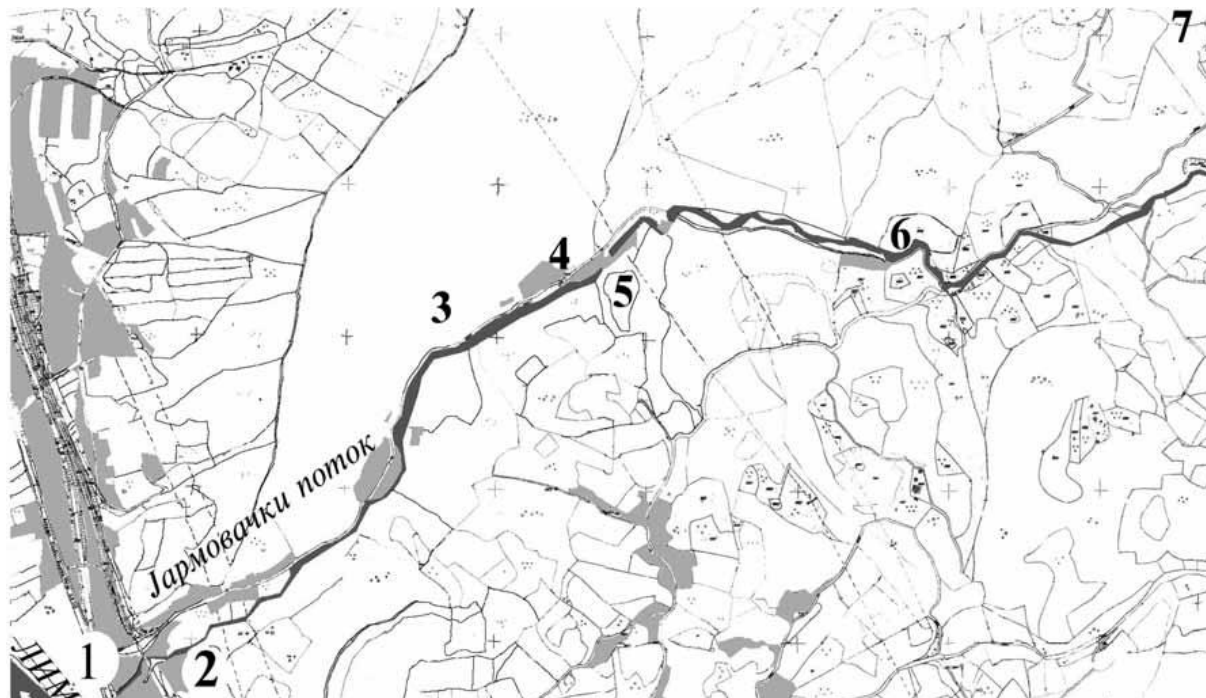
Праисторијски рудник Јармовац код Прибоја први је увео у литературу шкотски аутор О. Дејвис. Аутор наводи да је установио постојање два праисторијска рударска окна, али да их у околини има више. У једном окну је пронашао камени чекић, касније предат Земаљском музеју у Сарајеву. Дејвис наводи да су, по причама мештана, у околини чести слични налази (Devies 1937, 1 – 4.).

После готово четири деценије, локалитет помињу М. Зотовић и Ј. Бућић, поводом рекогносцирања археолошких налазишта прибојског краја (Зотовић М., Бућић 1975, 25). На карти споменика праисторијског рударства Европе, Б. Јовановић бележи Јармовац као један од девет рудника у Европи, односно сврстава га међу пет рудника на Балкану (Јовановић В. 1982, 62, карта 2).

Почетком XXI века Завичајни музеј у Прибоју започео је пројекат археолошких истраживања праисторијских копова у Јармовцу. Јармовачки поток је десна притока Лима, у који се улива на југоисточној периферији Прибоја. На самом ушћу налази се пространо Калуђерско поље, са остацима енеолитског насеља и некрополом од пет праисторијских хумки. Пречник врло правилно обликованих калота хумки износи 16 – 18 метара, а очувана висина 2 -2,5 метра (Зотовић М., Бућић 1975, 25, Дерикоњић 2008, 20). Узводно,

уз обале потока, регистровани су остаци згуре на локацијама Караула, Плава земља и Падалиште.

На падинама побрђа констатовани су остаци рудокопа на локалитетима Шупља стјена, Мајдан, Поповина, Цурак и Барутина. Јармовачка рудоносна зона захвата простор дугачак око четири и широк око један километар, у атарима приградских насеља Пољице и Јармовац и у засеоцима Ђурчићи, Цикоте и Грачаница (Дерикоњић 2004/2005, 20, сл. 1).

Сл. 86. Археолошка налазишта уз Јармовачки поток: 1. Калуђерско поље, 2. Караула, 3. Шупља стјена, 4. Мајдан, 5. Поповина, 6. Цурак, 7. Барутина, према: Дерикоњић 2008, 20, сл. 1.

Сондажна археолошка ископавања у 2003. години рађена су у окну на локалитету Мајдан. Утврђено је да окно чине вертикални и хоризонтални канал и приступна платформа. Окно је експлоатисано у две сукцесивне фазе. На основу налаза каменог бата и технологије вађења руде, старија фаза је одређена у рани енеолит (Исто, 20 – 21).

Сл. 87. Окно 1 на локалитету Мајдан, према: Дерикоњић 2008, 21, сл. 2.

У 2004. години настављена су истраживања на локалитету Мајдан, и започета истраживања хумке на локалитету Калуђерско поље. Ископавање на локалитету Мајдан потврдила су претпоставку о постојању остатака засутих окана (Исто, 21).

Током истраживања хумке откривена су четири гроба, три скелетна и један са спаљеним остацима покојника, положеним у урну. Типски урна припада касној фази раног бронзаног доба у Западној Србији. Конструкцију хумке чине камени плашт, земљано

језгро, камено језгро са венцем и две прилазне стазе. Приликом ових радова откривено је пет гробова. На основу прилога, два примарна гроба испод каменог језгра датована су у рано бронзано доба западне Србије, односно опредељена у културну групу Белотић – Бела Црква. Хумка је подигнута изнад два енеолитска канала и остатака дрвене грађевине, чији су стубови били укопани дубоко у здравицу. Покретни археолошки налази из ових објеката опредељени су у крај плочничке фазе винчанске културе (Исто.).

Источно од манастира, на јужним падинама Бањског брда, изнад Сувог поља, налазе се остаци средњовековних рударских јама, од мештана називаних Грчки бунари (Бунарџић М. 2006, 9).

Најстарији писани споменик где се помиње Прибојска Бања, на реци Лиму, потиче из XII века. Тада је арапски географ Мухамед ас Сариф ал Идриси предао рукопис на латинском и арапском језику сицилијанском краљу Роџеру II. За израду свог дела *Kitabu al Roger* и карте под називом *Tabula Rogeriana*, арапском географу било је потребно петнаест година рада. На простору између јадранске обале и Београда, Идриси је забележио три тачке. Може се претпоставити да је Идрисијев град Баниа, данашњи манастир Светог Николе у Бањи, чије разрушено обзиђе локална традиција и данас назива Градом. Идриси о Бањи бележи следеће податке:

„BAN/IIA, BAI/INA (Баниа, Баина) – град је мали и утврђен, налази се поред реке Лина (Лима). Његова река има своје ушће између града Ковина и Београда (!). Од града бање до Плана има 90 миља. Од Бање до Београда према северу, има пет дана хода. А од Бање до Ковина има 100 миља“. Нешто више од пола века после Идрисија, манастир Бању помиње Свети Сава у Студеничком типичу, када одлучује да у избору игумана Студеничке лавре, као један од шесторице најугледнијих старешина српских манастира, учествује и игуман манастира Светог Николе у Дабру, што представља први помен овог манастира у средњовековним српским писаним изворима. Приликом формирања првих епископија, Свети Сава одређује манастир Св. Николе за седиште Дабарске епископије и за њеног првог епископа 1219/20. године поставља Христифора (Бунарџић М. 2006, 8).

Манастир Бања налази се на узвишеној заравни изнад Лимске долине, са истока заклоњене Бањским брдом, у чијем подножју истичу термални извори. Вода из термалних извора временом су формирале терасасто узвишење од наслага сиге, где је подигнут манастир. Подигнут на истуреном, а неприступачном месту, манастир је вековима доминирао околином.

Прва позната обнова манастира изведена је 1328/29. године, када је тадашњи епископ Никола III подигао „од испрва пали храм“. Ктитори обновљеног храма били су краљ Стефан Дечански и његов син Душан. Сачувани су делови плоче са натписом, постављене поводом обнове. Манастир је, вероватно, страдао за време борби везаним за наслеђе престола после смрти краља Милутина (Шакота 1970, 23).

Историја манастира у наредним периодима је слабо позната. Светло на овај период бацају надгробне плоче чланова властеоске породице Војиновић, пронађене у секундарној употреби у поду цркве, где су постављене приликом обнове у XIX веку. Већина надгробних плоча је фрагментована, али су нек сачуване у целини и дуге до 2,5 метра. На десетак плоча су сачувани натписи са именима значајних личности у црквеној и властеоској хијерархији. Прочитана су имена епископа Николе, монахиње Марте, мајке епископа Николе, великог челника непознатог имена, великог кнеза Војислава Војиниовића, жупаније Витославе, мајке жупана Николе Алтомановића... (Исто, 33 – 46).

После пропасти Николе Алтомановића, вероватно је цела област припала бану Твртку, док је црквено седиште, привремено, пренето у манастир Милешеву. Крајем XV века, приликом турских освајања, манастир страда. У првој половини XVI века, према запису посланства аустријског цара, ту се налазио мали манастир са топлом водом која испод њега извире. Другу велику обнову манастира спровео је, у седмој деценији XVI века, патријарх Макарије Соколовић Из XVI века потиче и цртеж ктиторског модела цркве, од значаја за реконструкцију првобитног изгледа здања. Све до краја XVII века, манастир представља важно духовно средиште (Исто, 29 – 31; Баришић 1993, 91).

Зачуђује податак да га не помиње путописац Евлија Челеби, иако је оставио белешке о овом крају, где је пролазио у априлу 1664. године. Највеће разарање манастир је доживео крајем XVII века, приликом турске одмазде након аустријско – турских ратова.

Од тада, све до 1852. године, манастир је запуштен. После устанка 1875. године, када је манастирско братство имало водећу улогу, турска војска спалила је манастир и село на Бањи, а цркву Светог Николе претворила у војни магацин, сместивши у порти своју посаду. Између 1899. и 1901. године, за време архимандрита Гедеона Марића, изведена је обнова. Манастир је освештан 1902. године, на празник Светог Илије. Са краја XIX века потичу две фотографије манастира, настале пре и у току обнове (Бунарџић М. 2006, 11; Баришић 1993, 91).

Археолошка истраживања унутрашњости цркве Светог Николе обухватила су наос и олтарски простор са ђакоником. Откривен је неубичајено велики број гробова, како у наосу, тако и у олтарском простору. Откривени остаци старије архитектуре остали су неразјашњени.

Посебну пажњу привукао је налаз црквеног мобилијара, закопаног испод олтарске преграде јужне цркве, посвећене Успењу Богородице, крајем XVII века (Исто, 12 – 13).

Идентификовани су остаци мале цркве посвећене Св. Илији, на један метар удаљености од северног зида велике цркве. У покушају да разреши питање најстаријег храма манастира Бање и питање првобитне преднемањихке цркве Св. Николе, М. Чанак Медић се опредељује управо за ову грађевину. Кључни аргумент лежи у чињеници да се на простору нове цркве Светог Николе наишло на старију некрополу, а иста ситуација је и са јужном црквом, док зидови цркве Светог Илије, како је ауторка сматрала, нису ни на једном месту пресецали гробове (Чанак Медић 1989, 17 – 18).

Истраживања су показала да се претпоставка о цркви Светог Илије, као најстаријој грађевини комплекса, не могу одржати. Црква је једнобродна грађевина, подигнута на старијој средњовековној некрополи. Грбови су веома густо укопавани и само се у неколико случајева могу уочити укопи рака. Често се дешавало поновљено сахрањивање, где су се остаци раније сахрањених полагали у исту гробну јаму или сандук, према јасно формираним обичајима. Између два источна пиластра пронађени су остаци већег зиданог ложишта (Бунарџић М. 2004, 77 – 78; Иста 2006, 15).

Сл. 88. Темељи цркве Светог Илије, према Бунарџић М. 2006, 13, сл. 4.

Забележено је да је црква Светог Илије 1846. године имала камену куполу, фреско осликане зидове и натписе (Бацетић 2001, 87). Црква је након тога порушена како би њен материјал био искоришћен за реновирање цркве Светог Николе. Локација цркве Светог Илије, после њене разградње, временом је заборављена. На првим сачуваним фотографијама манастира Бање нема видљивих трагова њеног постојања. Истраживања околине цркве Светог Илије констатовано је да се некропола простирала на свим странама у окружењу цркве. Грбови су укопавани у слој постепено формираног наноса и најсечће су допирали до нивоа слоја сиге. Занимљиво је да је површина тла у време сахрањивања, а вероватно и у време подизања цркве Св. Илије, била знатно нижа, па су насипањем и нивелисањем положени надгробни споменици потпуно затрпани. У слоју нивелисања, северно од цркве Светог Илије, пронађена је поломљена плоча са натписом (Бунарџић М. 2006, 16).

Налаз је, приликом првог публикавања, опредељен као поклопац дечијег гроба (Јанковић М. 1981, 121). Новије тумачење плочу дефинише као поклопац каменог кивота за чување моштију. Кивот се вероватно налазио прислоњен уз неки од зидова цркве Светог Николе. Остаје отворено питање ко је Јован коме је четвртог априла даван помен. Могуће је да је реч о једном од дабарских епископа (Бунарџић М. 2006, 16).

Поклопац је клесан од студеничког мермера. Сачувана су два велика комада и још четири мања парчета. На горњој површини поклопца налази се натпис, чији текст у преводу гласи: *месеца априла четвртог представи се раб божју Јован*. Слова су брзописног типа, веома слободно клесана. Натпис се датује у другу половину XIV века (Исто, 21, кат.2; Шакота 1988/1989, 181 – 182).

У првим слојевима засипа цркве Светог Николе пронађен је већи број поломљених посуда за воду, пећњака и металних предмета. Вероватно је после разарања и простор у унутрашњости цркве био нивелисан шупом из неког порушеног објекта у близини.

У јужном делу олтарског простора пронађен је бронзани печатњак манастира. Реч је о округлом печатњаку неравних ивица, плочасто ливен са оојачањем у средини изведеном у облику цвета у кругу, са дванаест латица и правоугаоним средишњим испупчењем за прихватање. Глава печатњака је плитко гравирана. Уз спољну ивицу је текст, започет са знаком крста. У средишњем пољу су представљене три допојасне фигуре светаца, вероватно Света Три јерарха. Остаје питање зашто на печату манастира није представљен његов патрон, Свети Никола (Бунарџић М. 2006, 19, 21, кат. 1).

Северозападно од цркве Светог Илије, налази се кула, подигнута на месту делимично порушеног старијег бедема. Поуздане се зна да се на овом месту, пре подизања куле, простирала некропола. Димензије основе куле износе 11,40 x 11,10 м, а дебљина њених зидова око 2,50 м. За спољну оплату куле искоришћена је локална бела сига. Спајање са старијим бедемом извршено је у техници зазиђивања. Није познато време подизања куле, као ни период када је порушене. Њена оплата је брижљиво демонтирана и вероватно искоришћена приликом једне од обнова манастирских цркава (Исто, 18 – 19).

Археолошка истраживања комплекса потврдила су постојање два средњовековна хоризонта, од којих старији претходи времену подизања манастира (Јанковић М. 1985, 171 – 173).

На откопаном делу дна и у падини канала за отицање воде из бањских извора, нађена је велика количина ситнијих фрагмената обојених метала, згуре и шљаке, што указује на постојање мање ливнице. Уз источни зид куле призидан је објекат са тремом и кровом од шиндре. У оквиру објекта налазила се остава од 141 комада сребрних талира, кованих крајем XVI и почетком XVII века (Бунарџић М. 2006, 19 – 20).

Изведена су археолошка истраживања трема велике цркве. Истраживања су у целости обухватила површину трема по спољној линији његове темељне стопе и по ивици новоизграђеног тротоара. Претходно су, импровизованом опремом и техником, подигнуте све старе надгробне плоче уграђене у затечени под трема. Данашњи трем највећим делом почива на темељима призиданим уз западни портал цркве Св. Николе. Темељи су углавном изграђени у отвореном ископу рова, без формирања унутрашњег лица темељног зида. На деловима где су постојали старији темељи, стубови су директно ослоњени или су нове стопе формиране тако што су површине директно испуњаване набацаним каменом у малтеру. Површине оба подужна зида, правца исток запад, су у тренутку зидања појачане са по две паралелно постављене дрвене греде заливане малтером и, вероватно укопавањем са стране повезане са темељима храма. Од првобитне поднице трема сачуван је, у унутрашњем североисточном углу, део чврсте малтерне субструкције директно ослоњене на површину темељног зида са залепљеном каменом плочом из локалног кратовског мајдана. Површина поднице се, по апсолутној висини, разликује од новоформираног прага главног улаза у храм за нешто мање од једног центиметра (Бунарџић М. 2009, 47).

Једновремено је откопан и део спољног темељног лица западног зида велике цркве Св. Николе који је рађен у истом маниру, у отвореном ископу рова са убацивањем камена без одређеног реда и малтера и, у неколико наврата, формирањем каверни (празних простора) потпуно без везива. Пре почетка зидања спољног лица цркве површина темеља је ојачана убацивањем дрвене греде у малтер, преко које је започето слагање лица зида од

квадера сиге. Такође су откривени отвори од иструлелих греда које су од лица зида ишле према унутрашњости припрате, у висини унутрашњих стубаца. Откопани унутрашњи простор трема интензивно је коришћен за сахрањивање кроз дуже време. Сахрањивање је обављано у обичним укопаним ракама са покојницима положеним углавном у правцу смера запад исток. Изградњом трема и западног зида данашње цркве Св. Николе неки гробови су директно пресечени док је један гроб остао непоремећен и пресвођен темељима југозападног угла храма Св. Николе. Каснију фазу сахрањивања на овом простору, када је већ подигнут трем, карактерише редуковано сахрањивање, а у три случаја су озидане гробнице од камена и притесане сиге. У простору између гробова или у засипима појединих рака налажени су бројни мањи или већи комади истопљеног просутог бакра (Исто, 47 – 48).

Истраживања простора око цркве показују постојање некрополе са веома збијеним гробовима. Очувани гробови имају уобичајену оријентацију и немају гробну конструкцију. Само је у једном случају откривена фрагментована опека под главом покојника. Откривене су дислоциране и оштећене надгробне плоче, у неким случајевима са натписом. Гробни прилози нису пронађени. Усамљени налаз сребрне наушнице, датоване на крај XII и почетак XIII века, пронађен је ван археолошког контекста, али је наушница сигурно потицала из уништеног гроба (Janković M. 1981, 121).

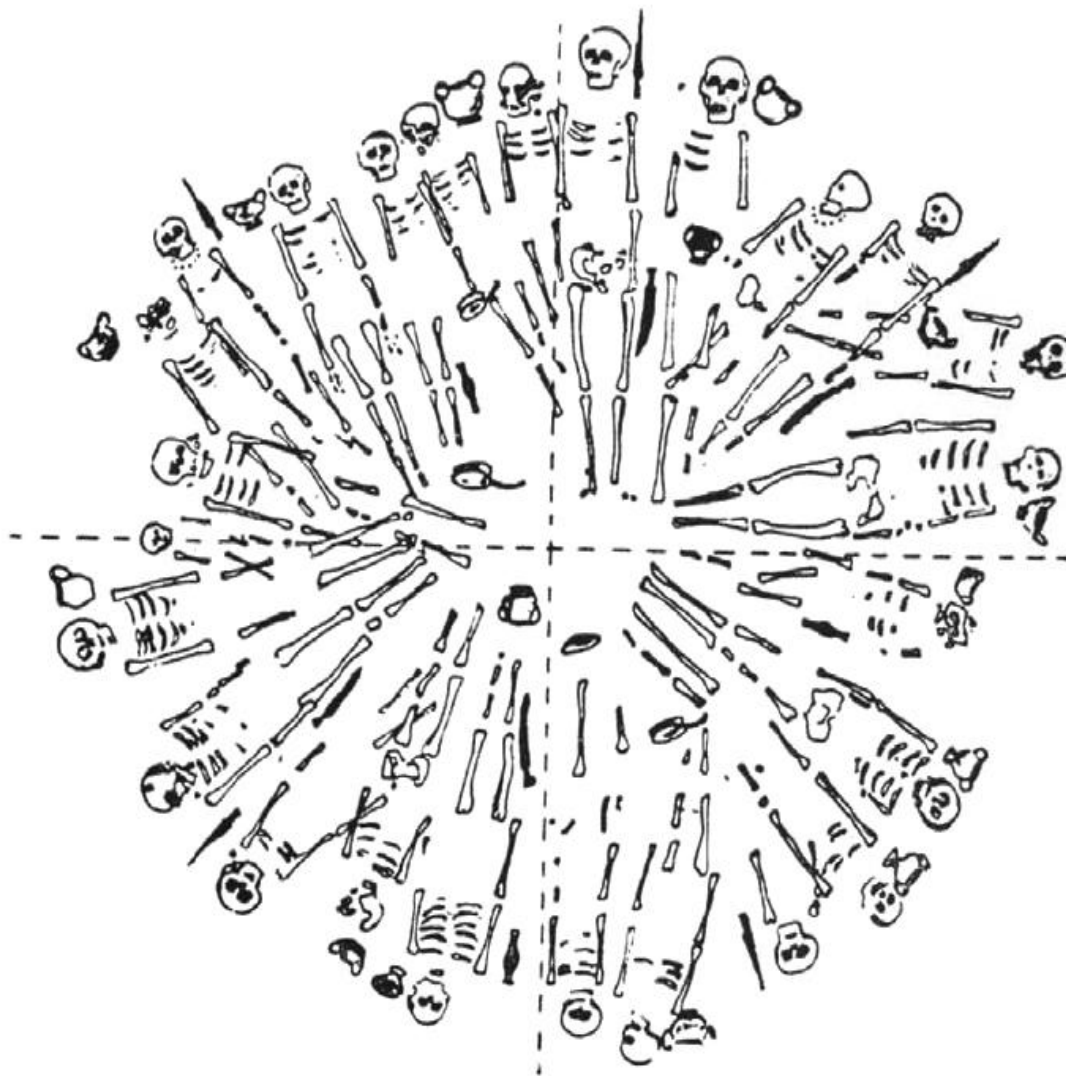
9.27. КРАЈЧИНОВИЋИ

Крајчиновићи			
Млађе гвоздено доба		Локалитет Слана вода НЕКРОПОЛА у оквиру полукружног тумула (25 полуспаљених гробова)	Срејовић (III до II века п.н.е.) Р. Зотовић (средина II века п.н.е.)
Позни средњи век		НЕКРОПОЛА	

У Крајчиновићима постоји више пукотинских извора минералне воде угљокиселастог типа, смештених на левој обали реке Поблаћнице. рН вредност воде износи 6,4. Температура воде је 15 °С (Филиповић Б. 2003, 118)..

Током 1971. године откривена је и истражена некропола у селу Крајчиновићи, недалеко од Прибоја. Налази се на локалитету индикативног назива за нашу тему, Слана вода, и делимично је уништена приликом изградње сеоског пута.

Некропола се налази у оквиру тумула кружног облика, у оквиру чијег првог круга, сазданог од малих каменова, је пронађено 25 полуспаљених скелета оба пола. Нису констатовани појединачни гробови. Скелети су распоређени радијално, са ногама усмереним ка средишту круга. Тумул је био прекривен камењем, крупнијим у центру и ситнијим на ободу (Zotović R. 2007, 199)

Сл. 89. Скица некрополе из Крајчиновића, према: Zotović R. 2007, 202, fig. 2.

Покретни археолошки материјал, откривен у тумулу, састоји се од керамике, бронзаних посуда, накита и оружја. Керамика углавном припада хеленистичкој или келтској провенијенцији (кантароси, скифоси, пехари, лакримаријуми).

Сл. 90. Керамика хеленистичког типа са некрополе из Крајчиновића, према: Zotović R. 2007: 203, fig. 3.

Другу групу керамике представљају посуде израђене руком, продукт локалних радионица, са приметним присуством традиција наслеђених из периода старијег гвозденог доба (Isto.).

Сл. 91. Керамика са некрополе из Крајчиновића, према: Zotović R. 2007, 204, fig. 5.

Међу налазима бронзаног посуђа (патере, зделе) и сребрног накита такође се осећа јак хеленистички утицај. Сребрни накит се састоји од фибула, прстења, украса са завршецима у облику змијске главе и украсе декорисаних техником филиграна са гранулацијом. У оквиру тумула пронађено је око шездесет гвоздених мачева. Неки од мачева могу се одредити као келтски.

Сл. 92. Накит са некрополе из Крајчиновића, према: Zotović R. 2007, 205, fig.9.

Од осталог покретног археолошког материјала пажњу привлаче бронзане фибуле из средњег и позног латенског периода, као и бронзане нарукнице са крајевима декорисаним у облику змијских глава. Треба поменути и налазе огрлица од стаклене пасте са разнобојним, најчешће плавим, перлама. Р. Зотовић датује тумул у средину II века пре нове ере (Isto).

На основу аналогија, некропола у Крајчиновићима се датује у средину II века пре нове ере. Начин сахрањивања у Крајчиновићима могуће је одредити као последицу ратних околности и, са тим у вези, резултат потребе за брзим деловањем (Zotović R. 2007, 200).

У атару Крајчиновића, на релативно великом простору, углавном са леве стране реке Поблаћенице, регистрован је већи број праисторијских тумула. Тумули су забележени на локалитетима Поље, Кула, Лугови, Пољана, Окрун, Руднице и двориште породице Јашевић (Зотовић М., Бућић 1975, 21 – 22).

У порти цркве у Крајчиновићима, где се налази и савремено православно гробље, налази се око 70 равних грубо обрађених плоча из периода позног средњег века. Регистровано је и 17 стећака различитих облика. Јављају се стећци у облику сандука, сандука с постољем, саркофага с постољем (стећак у облику куће са двосливним кровом), плоча и један стуб. Четири стећка су украшена рељефним представама. Заступљени су украсни мотиви полумесеца, копља, мача и двојне секире. Некропола је првобитно била већа, али је један део споменика искоришћен као грађевински материјал (Исто, 25).

Откриће тумула у Крајчиновићима иницирало је настајање пројекта детаљног рекогносцирања околног терена са пробним сондирањем неколико, углавном градинских насеља, са које се претпоставља да би могли да стоје у вези са одговарајућим тумулима у долини реке Поблаћнице.

У периоду између 1982 – 1987. године извршена су, на простору између села Забрњице и Горњих Крајчиновића, систематска истраживања дванаест тумула и пробне сондаже на три праисторијска градинска насеља. закључак М. Зотовића је да тумули, у највећем броју, потичу из периода раног бронзаног доба (Зотовић М. 1989/1990, 77 - 81).

9.28. ЧЕДОВО

Чедово			
Позни средњи век		Локалитет Савремено гробље НЕКРОПОЛА	

У Чедову постоје извори минералне воде „Бања“ и „Бањица“, смештени четири километра северно од Сјенице, у долини Вапе. рН вредност воде износи 7,5. Температура воде варира у интервалу од 20 – 26,3 °С (Филиповић Б. 2003, 118)..

На простору сеоског гробља у Чедову, на чијем се западном делу и данас одржавају сахране, постоје надгробни споменици у виду хоризонтално постављених плоча без икаквог обележја. Издвајају се финије обрађене плоче антропоморфног облика, са фасетираним бочним ивицама. Плоче су на једном крају сужене и заобљене. Према мишљењу Д. Минић и О. Вукадин, плоче су припадале некрополи из позног средњег века (Минић, Вукадин 1982, 189).

9.29. ДЕЖЕВА

Дежева			
Средњи век		ЦРКВА	Прва половина XIII века
Средњи век		НЕКРОПОЛА формирана око цркве и, касније, унутар рушевина храма	XIII - XV век
Средњи век		ТАНАК КУЛТУРНИ СЛОЈ КЕРАМИКА	Позни XIV век
Позни средњи век		НАСЕОБИНСКИ СЛОЈ	XVI – почетак XVII века
Новије доба		ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКТИ	XIX век

У Дежеви постоји пукотински извор минералне воде, смештен у долини Дежевске реке, као и две истражне бушотине дубине до 100 метара. рН вредност воде износи 6,5, температура 12,5°C (Филиповић Б. 2003, 118).

Први историјски спомен средњовековне Дежеве, сведочи о веома значајном историјском догађају, од пресудног значаја за средњовековну српску државу. Реч је о податку забележеном од стране архиепископа Данила II, везаном за абдикацију српског краља Стефана Драгутина 1282. године. Владар је за време лова, недалеко од града Јелеча, несрећним случајем пао с коња и сломио ногу. На вест о том догађају, у целој Србији је завладала велика узбуна и страх од напада суседних владара. Краљ Драгутин је одлучио да престо уступи свом млађем брату Милутину. До историјског сусрета браће, судбоносног по даљу историју Србије и Балкана, па и шире, дошло је „у место звано Дежево, у области рашке жупе“ На основу сачуване хрисовуље краља Милутина, видимо да је Дежево, почетком XIV века, уклопљено у велико властелинство манастира Св. Стефана у Бањској (Калић, Поповић М. 1982, 6).

Археолошка истраживања локалитета у близини Немањине чесме, започела су 1980. године и трајало до 1982. године. Радовима, спроведеним у организацији Завода за заштиту споменика културе из Краљева, руководио је археолог Марко Поповић. Поред средњовековних остатака, констатован је и танак праисторијски слој са фрагментима керамике (Калић, Роровић М. 1981, 163 – 164). Откривени су остаци цркве. Делимично је истражена некропола формирана око храма, а пробним сондама испитана је и непосредна околина локалитета (Исти 1982, 11).

Аутори истичу да се дежевски храм није налазио унутар манастирског или дворског комплекса, али не искључују могућност да је црква у Дежеву служила потребама двора, чија локација још није откривена. Површински налази фрагмената керамике, указују на могућност да се локација двора може тражити на узводном делу Дежевске реке (Исто, 16 – 17, нап. 29).

Ј. Калић и М. Поповић сматрају да је у близини цркве морало налазити „насеље зидара“, које се развило током XIII века, и чије је дело црква у Дежеву. Исти аутори скрећу пажњу да црква није обновљена у време турске власти, што није случај у околним селима, где су, после 1557. године, обновљене или саграђене бројне цркве. Из тога изводе закључак да у Дежеву није било ктитора међу житељима оближњег насеља, у коме је уочљив знак привредног успона, што указује да је место било настањено муслиманским становништвом, што објашњава и престанак коришћења некрополе (Калић, Поповић М. 1985, 118, 147).

9.30. - СЛАТИНСКИ КИСЕЉАК

Слатински кисељак			
Метално доба		Праисторијски ТУМУЛИ	
Позни средњи век		локалитет Црквине НЕКРОПОЛА ЦРКВА	Некропола: 1. фаза XIV – XV 2. фаза XVI век Црква: прва половина XVIII века
Позни средњи век		локалитет Лелетиће НЕКРОПОЛА ЦРКВА	Некропола: XIV - прва половина XV века Црква: XVI – почетак XVII века
Позни средњи век		Локалитет Грчко гробље, засеок Црнча НЕКРОПОЛА	Некропола: 1. фаза XIV – XV 2. фаза XVI - XVII век
Позни средњи век		локалитет Дубље, засеок Првеновиће НЕКРОПОЛА	Некропола: 1. фаза XIV – XV 2. фаза XVI - XVII век
Позни средњи век		локалитет Селиште, засеок Првеновиће КЕРАМИКА	Позни средњи век, можда и старији слојеви
Позни средњи век		Локалитет Гробоље, засеок Добреши НЕКРОПОЛА	XIV – XV век
Позни средњи век		Локалитет Црквина или Грчка црква НЕКРОПОЛА ЦРКВА	Некропола: 1. фаза XIV – XVII век 2. фаза XVI век Црква: XVII век
Позни средњи век		Локалитет Старо село, засеок Црнча ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКТИ	XV – XVI век, можда и старији слојеви
Позни средњи век		Локалитет Дуварине,	XVI – XVII век

		ГРУПА КУЋА (ЗАДРУГА?)	
Позни средњи век		Локалитет Краљевац, ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКТИ	XVI – XVII век
Турски период		Локалитет Молитва НЕКРОПОЛА	XVII век
Турски период		Локалитет Грчко гробље, десна обала Слатинске реке НЕКРОПОЛА ЦРКВА (?)	XVII – XVIII век
Турски период		Локалитет удаљен 200 м од центра села МУСЛИМАНСКА НЕКРОПОЛА	XVIII - XIX век
Турски период		Локалитет Код куле БЕГОВСКА КУЛА	XVIII - XIX век
Турски период		Локалитет Старо село, засеок Црноче НАСЕОБИНА (?)	
Турски период		Локалитет Дуварине, код улаза у Лелетиће ГРАЂЕВИНСКИ ОБЈЕКТИ	
Турски период		Локалитет Грчко гробље, центар Слатине НЕКРОПОЛА ЦРКВА (?)	
Турски период		Локалитет имање Асковића НЕКРОПОЛА	
Турски период		Локалитет Тургуње НЕКРОПОЛА	

Слатински кисељак представља извор минералне воде угљокиселастог типа у селу Слатина, каптиран у виду чесме. Извор је познат и под именом „Слана вода“. рН вредност воде износи 6,6, а температура 13 °С (Филиповић Б. 2003, 118).

Село Слатина обухвата побрђа изнад тока Слатинске реке, десне притоке Рашке. Према истоку, од суседног Себечева дели је брдо Баћур (или Бачвор) и Равни Гај, а од сопоћанских села, у правцу северозапада, Сијече брдо. Простор данашњег села Слатина, подељен је више засеока. Лево од реке су Првеновиће и нешто даље Црнеча, на самом рубу Пештерске висоравни. На падинама изнад десне обале реке се Добреши, затим Слатина као средиште села, и даље низводно Лелетиће. Крај самог ушћа у Слатинске реке у Рашку, налази се засеок Багри. Извори минералне воде налазе се испод Лелетића.

Први помен села Слатина у писаном споменику, налазимо у Сопоћанском поменику, са краја XV века. У поменику се помињу и засеоци, у време настанка документа самостална насеља, Црнече и Првеновиће. На простору Слатине регистрован је већи број позносредњовековних локалитета. М. Поповић наводи и постојање мање групације праисторијских тумула на једном локалитету у Слатини, али не пружа ближе појединости о овој некрополи (Поповић М. 1991, 35, нап. 6).

У средишту села Слатина, на мањој заравни у оквиру падине према Слатинској реци, налази се локалитет Дуварине, где се, у конфигурацији терена уочавају остаци делимично укопаних кућа. На нижем делу локалитета проналазе се фрагменти позносредњовековне керамике, али се не примећују јасни трагови грађевинских објеката. У близини се налази и ливада где се уочавају камене плоче, приближних димензија 70 x 50 цм. На локалитету Дуварине су 1988. године спроведена сондажна археолошка истраживања, под руководством Марка Поповића. Откривени су остаци куће, највероватније у целини зидане од дрвета, димензија 3 x 3,5 метра. Кућа је једном својом страном била делимично укопана у падину. Имала је под од набијене земље, са јасно уочљивим траговима интензивног горења са комадима угљенисаног дрвета. У средишту куће, у поду, налазила се већа грубо обрађена плоча, делимично укопана и окружена комадима камена – вероватно база дрвеног дирека за ослањање горње конструкције крова или, евентуално, спрата (Исто, 16).

Огњиште, без посебне конструкције, налазило се у северозападном углу куће. Слој пепела и гари, унутар огњишта, садржавао је и делови три црепуље и фрагменте веће зделе са урезаним таласастим орнаментом на хоризонтално разгнуром ободу. У слоју

изнад пода, поред фрагмената зелено глеђосане керамике, откривен је и један гвоздени катанац. Покретни археолошки материјал има аналогije у млађем хоризонту на Трговишту и датује су у XVI, а делом и у XVII век (Исти 1988, 157).

М. Поповић закључује да се на локалитету Дуварине налазила групација од неколико сеоских кућа које су, можда, припадале једној породичној задрузи. У вези са овим локалитетом вероватно је и некропола са црквом брвнарор на оближњем локалитету Црквина. На локалитету Црквина констатована је некропола, у чијем средишту се налазе остаци култне грађевине, димензија 3,50 x 2,40 м. Зидови у техници сухозида грађени су од великих блокова. У источни зид биле су уграђене и две надгробне плоче. Под је био рађен од набијене земље. У слоју над подом нађено је доста кованих клинова. Налази показују да се, изнад сухозидне основе налазила дрвена конструкција (Исто, 156).

М. Поповић сматра да откривени остаци припадају мањој цркви – брвнари или гробној капели, подигнутој на старијој некрополи. Култни објекат је оквирно датован у прву половину XVIII века. На некрополи је сачувано више надгробних споменика. Старији, масивни споменици датују се у XIV или рани XV век. Нешто млађи споменици у виду мањих надгробних плоча са стилизованом антропоморфном представом, као и одговарајући усадници, имају аналогije са некрополом на локалитету Табачина, на некрополи оближњег Трговишта. Датоване су у XVI век (Исто, 157).

На подручју засеока Црноча у Слатини постоје два локалитета – Селиште и Старо село, са могућим траговима старијих насеобина. Претпоставља се да по типу и хронологији имају аналогije са локалитетом Дуварине. На локалитету Селиште уочавају се трагови неколико кућа правоугаоне однове, једном страном делимично укопаних у падину. Поред гомила камена који испуњавају некадашње унутрашње просторије грађевина видљиви су и трагови зидова. Фрагменти керамике указују на остатке насеобине из XVI – XVI века, мада М. Поповић не искључује ни постојање старијих слојева. (Исти 1991, 18).

Површински трагови кућа нису уочени на локалитету Старо село, али на постојање старијег насеља, поред топонима, указује и повољна локација са извором у непосредној близини (Исти 1988, 157).

На локалитету Лелетиће, у средишту сеоског гробља, налазе се остаци цркве, једним делом укопани у земљу, тако да висина очуваних зидова одговара дубини укопавања, док је надземни део у целини разрушен. Дубина првобитног укопавања грађевине износила је око 1 – 1,30 м. Црквица у Лелетићу и данас, за мештане, представља култно место. Црква има правоугаону основу, без апсиде, димензија унутрашњег простора 5,20 x 3,05 метра. Остаци зидова сачувани су у висини од око једног метра. Зидови су били грађени од притесаних блокова камена и комада сиге, као и од секундарно коришћених клесаних плоча са неке старије грађевине. Камен је био везан малтером изразито беле боје. Надземни део цркве грађен је од дрвета. Под је био поплочан обрађеним каменим плочама, различитих димензија, дебљине 6 – 9 цм, као и коришћењем као сполија комада допрозорника и потпрозорника и фрагмената надгробних плоча са стилизованим антропоморфним представама. У конструкцији пода сачувана је основа олтарске преграде. Чиниле су је камене гредице са жљебом за углављивање дрвене конструкције (Исто, 155).

У олтарском простору налазила се часна трпеза, чији су дислоцирани делови у целини сачувани. На стубу осмоугаоног пресека, клесаном заједно са стопом правоугаоне основе, налазила се камена плоча профилисаних ивица. У југоисточном делу цркве откривена је зидана конструкција са два степеника. Црква се датује на крај XVI или почетак XVII века (Исто, 156).

Око цркве налазила се старија некропола, највећим делом уништена укопавањем савремених гробова. Од старијих споменика преостале су четири грубо клесане надгробне плоче из XIV или прве половине XV века (Исти 1991, 23).

Локалитет Код Куле, североисточно од Дуварина, крије остатке објекта грађеног од камена у сухозиду, са зидовима очуваним преко два метра висине. У непосредној близини налазе се остаци још три зида. М. поповић претпоставља да су боље очувани зидови могли припадати беговској кули из XVIII – XIX века (Исто, 17).

У средишту села, непосредно поред извора Краљевац, налази се истоимени локалитет. На терену се уочавају зидови више просторија на приближној површини од 30

х 40 м. Покретних археолошких налаза нема, па се море само претпоставити да је локалитет истовремен са објектима констатованим на Дуваринама (Исто, 17 - 18).

Трагови насеобине постоје на још једном локалитету са именом Дуварине, смештеном на улазак у Лелетиће. Са обе стране сеоског пута, испред првих кућа, примећују се заравњене терасасте платформе – могући остаци порушених кућа (Исто, 18).

У засеоку Првеновиће, на локалитету Селиште, мештани приликом орања наилазе на фрагменте керамике и комаде шљаке. Нису уочени трагови грађевинских објеката, али фрагменти керамика указују на могућност постојања позносредњовековног, а можда и старијег културног слоја (Исто).

Испод врха Кршић у Црночи налазе се остаци некрополе на локалитету Грчко гробље. Локалитет захвата површину од око 50 x 50 м. На некрополи је сачувано неколико вертикалних надгробних обележја – усадника од необрађеног или притесаног камена, као и десетак масивних необрађених надгробних плоча – неке су биле дуже од два метра. Према казивању мештана, на једној плочи, данас изгубљеној, налазила се фигурална представа, наводно лик девојке. Већина усадника имала је облик крста. По казивању, уз некрополо се налазила и мања црква, чији се трагови данас не уочавају. Приликом орања на овом месту је пронађен метални предмт нејасне намене. М. Поповић настанак некрополе датује у XIV – XV век, мада постојање усадника у облику крста указује да је сахрањивање на некрополи вршено и у XVI – XVII веку (Исто, 19).

На локалитету Дубље у засеоку Првеновиће, налазе се остаци мање некрополе. Сачувана је само једна велика грубо обрађена надгробна плоча, са косо сасеченим ивицама. Очувано је и неколико усадника у облику крста, док су два вертикална белега у виду плоча са рељефном плиткорезаном орнаментиком. На некрополи се издвајају старији хоризонт из XIV и раног XV века и млађи из XVI – XVII века. Према казивању мештана, крај некрополе са некада налазила и црква, чији се остаци данас не уочавају (Исто).

Изнад десне обале Слатинске реке налази се локалитет Грчко гробље са остацима некрополе. Надгробна обележја су највећим делом уништено. Сачувано је седам дислоцираних усадника. Један усадник је израђен у виду крста, док су остали у облику

вертикалних плоча са урезаном стилизацијом крста у кругу, на предњој страни. Плочасти усадници углавном се датују у XVII век, док крст указују на коришћење некрополе у позном XVIII веку. На једном месту, званом Црквина, налази се гомила камена пречника око 5 – 6 метара. Могуће је да се на том месту налазила мања гробљанска капела (Исто).

Локалитет Црквина или Грчка црква, са остацима некрополе лежи у центру Слатине, недалеко од Краљевца и Дуварина. У средишту некрополе уочљиво је постојање црквине, где мештани и данас пале свеће. Мања археолошка истраживања показала су да је црква имала правоугаону основу, димензија 3,5 x 2,4 метра. Зидови су грађени у техници сухозида од већих камених блокова и секундарно употребљених надгробних споменика. Под у унутрашњости објекта рађен је од набијене земље. Ниво пода је, у односу на околни терен, био укопан за 20 до 30 цм. У слоју над подом, поред комад угљенисаног дрвета, нађено је и доста кованих клинова. Налази показују да се, изнад ухозидне основе у висини два до три реда камена, налазила дрвена конструкција брвнаре – гробљанске капеле, подигнуте на старијој некрополи, вероватно током XVII века (Исто, 23).

Од надгробних споменика на некрополи сачуван је мањи број, ипак довољан да укаже на широк хронолошки распон сахрањивања. Може се закључити да некропола постоји у XIV веку и да се на том месту сахрањивање врши у континуитету и у наредним вековима. На некрополи је у XVII веку подигнута капела – брвнара, уз коришћење старијих надгробних споменика као грађевинског материјала. Поред брвнаре настављено је сахрањивање у XVII, а вероватно и у XVIII веку (Исто, 25).

У центру Слатине, недалеко од Црквине, налазе се остаци још једне некрополе на локалитету Грчко гробље. Сачувано је неколико грубо обрађених плоча. Констатовано је и постојање гробова оивчених каменом, обухватјући неуобичајено велики простор (2,60 x 1,30 м). Грбови су правилне оријентације, запад – исток, и са западне стране имају по један грубо обрађен, или сасвим необрађен усадник. На једном месту, у оквиру некрополе, уочавају се трагови зида ширине 0,40 м – можда део неког сакралног објекта (Исто).

Око две стотине метара источно од Грчког гробља постоје трагови још неколико гробова. Очувано је више обрађених каменова и један нишан са кружно обликованом чалмом. Вероватно је реч о муслиманској некрополи из XVIII или XIX века (Исто).

Такође у центру Слатине, на имању Аксовића, постоји још једна мања некропола са гробовима оивиченим каменом и обележеним усадницим са западне стране (Исто).

На локалитету Тургуње, поред Дуварина, налазе се остаци некрополе са петнаестак споменика. Сви надгробни споменици припадају типу грубо обрађених усадника без икаквих ознака. Некрополу, за сада, није могуће прецизније временски одредити (Исто).

У засеоку Добреши, у јужном делу Слатине, на локалитету Гробље, счувано је неколико делимично дислоцираних надгробних плоча. Већина је грубо обрађена, неправилно правоугаоног облика, због чега М. Поповић некрополу оквирно датује у XIV – XV век (Исто).

Нешто даље према југу налази се још једна некропола, формирана на локалитету Молитва. Према казивањима, овде је постојало веће гробље са кога су пвађени и уништени сви надгробни споменици. Сачувана су само два дислоцирана и поломљена усадника. Један од тих усадника има облик крста и близак је споменицима XVII века (Исто).

9.31. РУДНИК БАЊА

Рудник Бања			
Неолит	Старчевачка култура	НАСЕЉЕ	
Неолит	Винчанска култура	НАСЕЉЕ	

У Рудник Бањи постоји извор минералне воде, смештен у подножју Голеша Бањског, у близини насеља Рудник. рН вредност воде износи 7,1, а температура 24,8 °С (Филиповић Б. 2003, 120).

Археолошка истраживања локалитет Рудник, под руководством Ј. Глишића, дала су нове стратиграфске податке, веома значајне за стварање релативнохронолошке слике старијег и средњег неолита Косова и Централног Балкана.

Вишеслојно налазиште Рудник смештено је на јужним обронцима Мокре Горе и Суве планине, на самом ободу Дреничке висоравни, на 25 километара југозападно од Косовске Митровице. Долином речице Кусавче насеље на Руднику повезано је са Белим Дримом. Истраживања локалитета бављена су у периоду од 1966 – 1968. и 1984. године.

Културни слој на Руднику подељен је у четири фазе: Рудник I фаза, у којој је најчешћа црвена монохромна керамика полиране спољне површине. Облици посуда су једноставни, лоптасти и полулоптасти, са варијантама све до аскоидних облика. Честе су прстенасте стопе, док су најчешће дршке тунеласте, вертикално перфориране. Од техника украшавања грубе керамике доминира импресо, убодима и утискивањем, али се, ретко, јавља и барботин. У најстаријем слоју Рудника, архитектура је надземна, са зиданом конструкцијом од дрвених кочића, без пода (Тасић Н. Н. 1998, 48).

Са следећом фазом почиње несумњива доминација централнобалканског средњег неолита, одсликаног у карактеристичном тамном сликању, огрубљивању спољне површине грубог посуђа и већој заступљености барботин украса. овај подтак може се

искористити за одређивање периода продора старчевачке културе у правцу југа. У фази Рудник II први пут се јавља упоредо бело и тамно сликање на финој керамици. Занимљиво је да се истовремено јавља и праволинијски и криволинијски мотив, али без спиралног украса (Исто, 48 – 49).

У фази Рудник III нестаје бело сликање, али се и даље задржало тамно сликање праволинијских и криволинијских мотива, али, почев од ове фазе, са спиралним тамно сликаним украсом (Исто).

Фаза Рудник IV представља период када се јавља организовани барботин украс на грубој керамици, комбиновање различитих техника украшавања грубог посуђа, биконија облика и спирални, тамно сликани мотиви у облику шапа (Исто.).

На локалитету је констатован и насеобински хоризонт из периода винчанске културе (Гаршанин М. 1998, 58 – 59).

9.32. СТУДЕНИЦА

Студеница			
Неолит	Старчевачка култура	НАСЕЉЕ	
Неолит	Винчанска култура	НАСЕЉЕ	

У селу Студеница постоји извор минералне воде азотног типа. рН вредност воде износи 7,1., а температура 25 °С (Филиповић Б. 2003:,1120).

Из околине села Студеница потиче надгробна стела са натписом у коме се помиње М. Улпијус, декурион непознатог муниципијума. Споменик је пронађен у секундарној употреби, односно коришћен као грађевински материјал и узидан у цамију. Димензије сачуваног фрагмента износе: висина 27 цм, ширина 27 цм, дебљина 27 цм.

Фрагментовани текст натписа гласи:

М. Ulp(ius)...

dec(urio) m(unicipii)...

aedi[lis...] (Вулић 1941/1948, 51).

Сл. 93. Фрагмент надгробног споменика декуриона из Истока, према: Вулић 1941/1948, 51.

Имајући у виду да име муниципијума није наведено на споменику, ради се о насељу чије име није било потребно споменути, будући да се споменик подиже у ареалу дотичног насеља. Није вероватно да се муниципијум налазио у близини места налаза стеле, иако су у околини пронађени трагови монументалног грађевинског комплекса. Е. Чершков сматра да није реч о Улпијани, смештеној у сасвим издвојеној географској целини, удаљеној од Студенице, и износи претпоставку о постојању муниципалног центра у околини данашње Пећи (Čerškov E. 1969, 39).

У цркви манастира Богородице Хвостанске у Студеници пронађен је фрагмент још једног надгробног споменика. Очувани текст натписа гласи:

.....

..... Мах

[imi]na uxo(r)

[ma]rito (Вулић 1941/1948, 51).

Сл. 94. Фрагмент античке надгробне плоче пронађен у цркви Богородице Хвостанске, према: Вулић 1941/1948, 51.

9.33. ПЕЋКА БАЊА

Пећка Бања			
Палеолит		Пећина Црвени крст СТАНИШТЕ (?)	
Старије гвоздено доба		ГРОБНИЦА	крај VI - почетак V века п.н.е.
Антика		ВОТИВНИ СПОМЕНИК ПОСВЕЋЕН АСКЛЕПИЈУ, ХИГИЛИ И ТЕЛЕСФОРУ	
Антика		Врело ОСТАВА НОВЦА	
Рана Византија		БАЗИЛИКА	
Средњи век		МАНАСТИР СТУДЕНИЦА ХВОСТАНСКА	

У Пећкој Бањи постоји више извора минералне воде и неколико плићих истражних бушотина. рН вредност воде износи 6,9. Температура воде варира у интервалу 23- 48 °С (Филиповић Б. 2003, 120).

М. Ивановић је изнео претпоставку да би пећина Црвени крст, у подножју Мокре Горе, изнад села Врела код Пећке Бање, могла представљати станиште палеолитског човека (Ивановић М. 1997, 10).

Кнежевска гробница у Пећкој Бањи откривена је 1973. године, приликом извођења грађевинских радова. Заправо је реч о два гроба, мушком и женском. Гробница из Пећке Бање сврстана је у ред кнежевских гробница на основу археолошких налаза, са којима се налазе паралеле у кнежевским гробницама откривеним код цркве Светог Петра у Расу и Атеници код Чачка. Тумул код Пећке бање налази се на северном ободу долине Белог Дрима, удаљен од Пећи око 5 километара. У тумулу су откривена два гроба са богатим

прилозима. Налази су одмах привукли пажњу, тако да је брзом интервенцијом археолога из Приштине могао да се спасе највећи део материјала и да се реконструише археолошки контекст у коме је он нађен. Према гробним прилозима, види се да је реч о два гроба, гробу мушкараца и гробу жене. Конструкцију раке чини каменом поплочана површина, неправилног облика, димензија приближних људском скелету (око два метра дужине). Могуће је да су гробови били покривени каменим плочама. Богати гробни прилози, ратнички у мушком и веома декоративни у женском, указују на високо достојанство сахрањених особа (Тасић Н. 1998, 208; Васић Р. 1999, 7).

У мушком гробу, од накита, пронађен је сребрни прстен у облику појаса типа Мраморац, огрлица од аморфних ћилибарских перли, доста природних пужевих кућица, две стаклене перле са режњевима и салталеоне од сребрне жице. Од украса на одећи нађене су три фрагментоване лучне бронзане фибуле, четири токе од бронзе пресвучене сребрним лимом, као и осам већих тока (Палавестра 1984, 59).

О значају који је покојник имао у својој друштвеној заједници сведочи и налаз два бронзана троугаона носача бруса, какав је нађен и у кнежевском гробу хумке II у Атеници. У гробу се налазило и гвоздено оружје, веома оштећено корозијом појачаном дејством локалних извора минералне воде. Занимљиво је да дејство минералне воде није показало негативне последице на налазе од бронзе и сребра. Откривено оружје састоји се од мачева, копаља и скитских стрелица. У близини су нађена и три шлема грчко-илирског типа (Васић Р. 1999, 9).

Женски гроб из Пећке Бање, од личних предмета, садржавао је комплет сребрног накита. На основу унутрашњег пречника наруквица (4,5 цм) и прстена (1,2 цм), закључује се да је покојница била нека врло мала и грацилна жена или сасвим млада девојка. Својом израдом посебну пажњу привлачи пар малих сребрних наруквица са завршецима у облику змијских глава. У гробу се налазио и пар гривни од сребрног лима израђених у стилу појасева типа Мраморац. Истом комплету накита припадао је и прстен од сребрне жице са завршецима у облику двоструке спирале (Палавестра 1984, 59).

Сл. 95. Гривна из Пећке Бање, према: Цвјетићанин 1994, 153, кат. 6

У гробу је нађено више од стотину ћилибарских перли, највише аморфних, али и нешто ваљакастих и округлих са густим режњевима, као и четири комада срцоликих. Од украса на одећи нађен је пар сребрних омега игала и пар сребрних фибула лучног типа са четвртастом ногом и дугмастим завршецима. Нађен је и пар салталеона, идентичних са налазом из мушког гроба. Карактеристичан је и налаз осам врло малих скитских стрелица са три пера, какве у пронађене у Атеници и Пилатовићима, и то у дечијим гробовима (Исто).

Сл. 96. Прстен из Пећке Бање, према Цвјетићанин 1994, 154, кат. 8.

Од налаза који нису били везани за гробну целину, поред већ наведених шлемова, откривена је једна биконична сребрна перла, једна сребрна и једна бронзана алка, као и редак комад стреластог бронзаног украса са стилизованом палметом на врху, који је, можда, представљао део коњске опреме. Посебну групу налаза чине налази керамике, вероватно коришћени током погребног ритуала. Керамика се дели на импортовану и аутоhtonу. Налазе чине један олпе, два античка купа-скифоса и један мали скифос. Идентичан комплет керамике пронађен је и у Новом Пазару. Занимљиво је да је откривен и бројни керамички материјал аутоhtonог порекла, што се ретко дешава у кнежевским гробовима старијег гвозденог доба на Централном Балкану (Исто, 60).

Аутохтони керамички материјал рађен је без употребе грнчарског витла и углавном се састоји од крчага са једном или две дршке, делимично украшеним урезаним геометријским мотивима или жљебовима на дршкама (Васић Р. 1999, 9).

У оквиру налаза грчке керамике посебну пажњу привлаче три црнофигуралне вазе. Црнофигурална олпе је витког облика и широког грла, са вертикално постављеним ободом. Цела посуда, изузев централне метопе са веома оштећеном фигуралном представом, обојена је црним, густим фирнисом. Од централне представе делимично су сачувани део женске фигуре која седи на столици за склапање, део стуба са капителом у јонском стилу и глава брадате мушке фигуре. Посуда припада типу атичких црнофигуралних олпи, израђиваних на прелазу из VI у V век пре нове ере. Међутим, технички детаљи цртежа (одсуство црвених ретуша, шира употреба урезивања и беле аплициране боје) указују на то да би се ова ваза могла сврстати у почетак V века пре нове ере (Паровић Пешикан 1989/1990, 189 – 195; Иста 1998, 231 – 232).

Сл. 97. Црнофигурална олпе из Пећке Бање, према: Паровић Пешикан 1998, 232, кат. 223.

Обе црнофигуралне купе – скифоси украшене су широким тракама фирниса. Само у зони између дршки назиру се мушке фигуре у трку, између две гранчице сликане веома схематично – као црте оивичене тачкама. М. Паровић – Пешикан, на основу оскудно сачуваних делова сликане декорације, закључује да су скифоси израђени у маниру сликара Хајмона, једног од атичких сликара чије се време стварања датује око 500. године пре нове ере (Исто, 232).

Налаз црнофирнисане купе на високој нози по облику и пластичном прстену на нози изнад проширене базе, припада групи С атичких црнофигуралних купа, из периода 525 – 480. године пре нове ере. Неки елементи на купи указују нда она припада каснијој фази овог типа и да не може бити старија од 480. године пре нове ере (Исто).

Сл. 98. Минијатурни скифос из Пећке Бање, према: Паровић Пешикан 1998, 243, кат. 224.

Минијатурни скифос веома танких зидова, сиве боје печења, припада коринтском типу скифоса. Овај тип посуде датује се у VI и почетак V века пре нове ере. Друга два скифоса од сиве глине имају витки облик, конкавно заобљених зидова и увученог обода, а њихова висина износи 8 и 7,5 цм. Овај тип посуде се изгледа не јавља пре средине V века пре нове ере, а карактеристичан је и за IV век пре нове ере. Скифоси имају аналогије у налазима са некрополе Дирахиона и највероватније су импортовани из тамошњих радионица (Исто).

Н. Тасић наводи да су покојници сахрањени на исти начин као и у осталим тумулима у Метохији и шире у оквиру Гласинац – Мати комплекса и да представљају, заједно са сличним тумулима (Ромаја, Прчево, Рогово, Доње Битиње, Дубичак), репрезент културе Аутаријата на овом простору. По Н. Тасићу, продор носилаца гласиначке културе на територију Метохије догодио се крајем VII или почетком VI века пре нове ере, а њихов врхунац остварен је половином VI века пре нове ере (Тасић Н. 1998, 190).

Р. Васић је, на основу анализе покретног археолошког материјала аутохтоне производње, изнео закључак да не изгледа прихватљиво да се гробови из Пећке Бање могу везати за гласиначку групу, као ни за групу Ромаја – Прчево, него да представљају једну малу локалну појаву, формирану негде на самој граници са гласиначком групом. У складу са тим, покојници из гробнице у Пећкој Бањи не могу се директно везати за Аутаријате, као носиоце гласиначке групе, али би могли да припадају некој мање или више сродној групи и, свакако, аутаријатском племенском савезу у чијем саставу су се налазила и суседна племена и групе (Васић Р. 1999, 14).

Сахрањивање је извршено приближно истовремено за оба гроба, датована на крај VI - почетак V века пре нове ере. Знатно већи проценат импортоване грчке керамике, у односу на аутоохтону грнчарију, намеће питање порекла ове врсте налаза и да ли они представљају резултат ратничких похода према југу или су последице трговачких веза. Н. Тасић даје предност другој претпоставци и сматра вероватнијим да су се контакти одржавали долином Дрима са Аполонијом и Дирахитоном, за разлику од налазишта у источном делу Косова, где су се везе са грчким центрима одржавале путевима дуж вардарске долине или тока Струмице (Тасић Н. 1998, 214).

На коришћење термалних извора у античком насељу код данашње Пећке Бање пажњу је скренуо још Еванс. Он је, приликом обиласка локалитета, запазио и неке остатке, као што су степенице на стени, којих данас нема (Dobruna – Salihu 2011: 284). З. Мирдита је насеље код Пећке Бање идентификовала са античком Термидавом (Mirdita 1978, 59). Ова претпоставка не слаже се са мишљењем А. Јовановића, који античку Термидаву лоцира негде на простору северне Црне Горе или северозападне Албаније (Јовановић А. 2012, 156).

Из Пећке Бање потиче жртвеник са посветом Ескулапу, Хигији и Телесфору. Реч је о вотивном споменику од белог мермера, профилисана са фронталне, десне и леве стране. Димензије споменика износе: 70 x 25 x 19 cm. Текст натписа, у коме су наведена само имена божанстава у пет редова гласи:

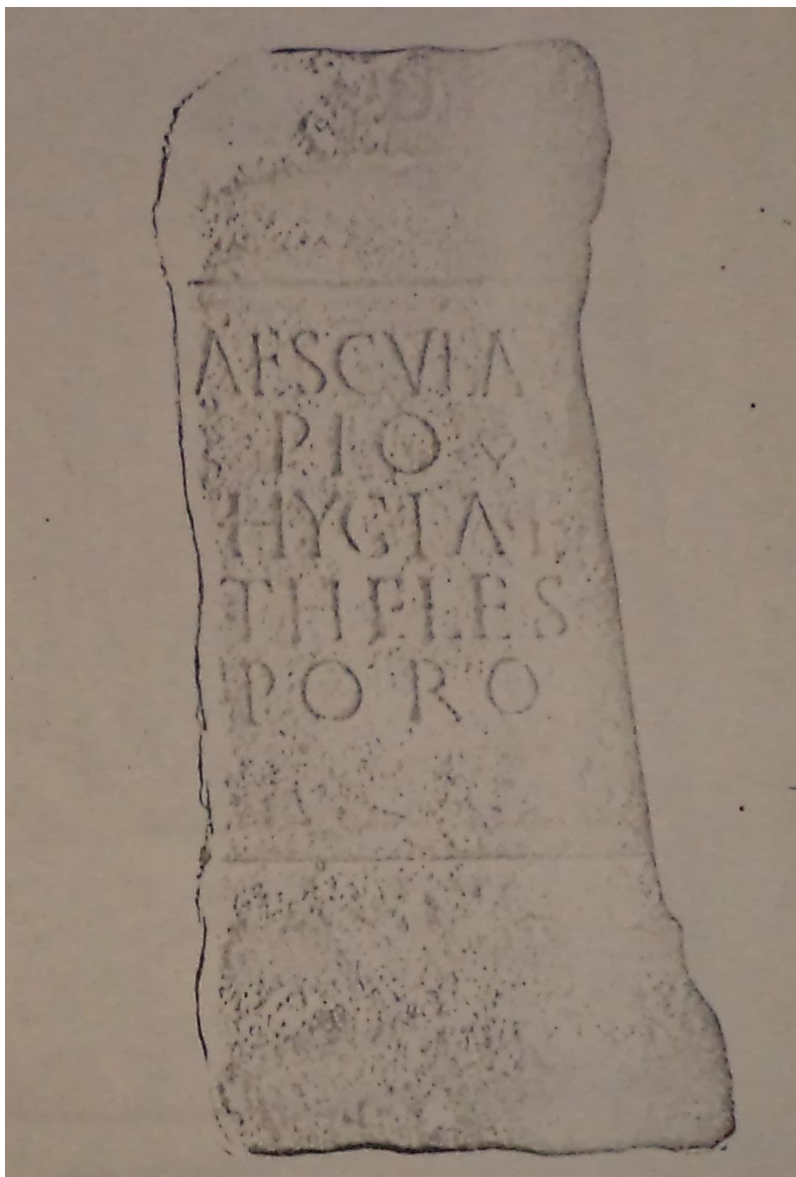
Aescula

pio

Hygiae

Theles

poto (Вулић 1931, 274; Чершков Е. 1969, 78; Ивановић М. 1997, 18).

Сл. 99. Вотивни споменик посвечен Асклепију, Хигији и Телесфору, према: Вулић 1931, 274.

У Врелу код Пећке Бање пронађена је остава римског новца. Ближе појединости наласка су непознате. Остава је растурена. Могуће је да се део оставе данас налази у Археолошком музеју у Задру. У Народном музеју у Београду чува се антонијан Галијена из оставе (Марић 1956, 180).

Испод средњовековног манастира Студеница Хвостанска установљено је постојање грађевинске целине култног карактера са тробродном базиликом са нартексом и две зидане подземне гробнице намењене за сахрану више лица. Комплекс је био заштићен масивним бедемима (Кораћ В. 1976, 17, 97; Јовановић В. 1988, 41, 60; Ивановић М. 1997, 22).

9.34. ДЕЧАНИ

Дечани			
Антика		СВЕТИ ГАЈ ПОСВЕЋЕН ДИЈАНИ (?)	
Средњи век		МАНАСТИР ВИСОКИ ДЕЧАНИ	

У близини манастира Дечани, на левој обали Дечанске бистрице, постоји извор минералне воде, као и неколико истражних бушотина. рН вредност воде износи 6,3, а температура 12,5 °С (Филиповић Б. 2003, 120).

Простор Дечана познат је по манастиру Високи Дечани, најимпозантнијем достигнућу српске средњовековне архитектуре и сликарства. Иапк, место где је краљ Стефан Дечански подигао своју задужбину, вероватно, по свом култном значају, представља место поштовања из доста давнијих времена. Према мишљењу М. Ђорђевић, које подржава и А. Јовановић, на овом месту налазио се свети гај посвећен Дијани (Ђорђевић М. 2004, 55 – 56; Јовановић А. 2012, 160).

9.35. БАЊИЦА

Бањица			
Антика		ЗИДАНЕ ГРОБНИЦЕ	
Антика		ВОТИВНИ СПОМЕНИК ПОСВЕЋЕН СИЛВАНУ	
Средњи век		НЕКРОПОЛА	

У Бањици постоји извор минералне воде азотног типа. рН вредност воде износи 7,1, а температура 27 °С (Филиповић Б. 2003, 120)..

Село Бањица налази се у општини Исток, на падинама Бањског Брда, у близини извора Белог Дрима. Име села потиче од термалних извора на Бањском Брду, где се налази и Пећка Бања. Бањичко Гробље налази се на јужној страни села, где благе падине Бањског Брда прелазе у равницу. И данас се на том месту налази муслиманско гробље, али, осим рецентних, уочавају се и старији гробови са белезима од необрађених камених блокова или са мањим оградним камењем.

Прве податке о Бањичком Гробљу објавио је још Еванс, крајем XX века. Еванс је забележио две подземне пресвођене одаје зидане од грубо тесаног камена, постављене једна испред друге. Археолошка истраживања, спроведена 1967. године, показала су да се на овом месту налазе остаци једнобродне, лонгитудиналне грађевине, постављене у правцу запад – исток. Дужина износи око 17,5 м, а ширина око 6 м. Западни део грађевине завршавао се попречним зидом, а источни полукружном апсидом у ширини брода. Улаз се налази на западном делу јужног зида. Зидан је од ломљеног и притесаног камена. Фасаде су са спољне стране нерашчлањене, изузев апсиде, ојачане са два пиластра. На јужном делу зид је оштећен услед укопавања савремених гробова. Испод апсиде се налази засведена крипта, а у западном делу две гробнице са засведеним и равним кровом. Грађевина се датује од средине IV до половине V века. (Јовановић V. 1967, 121 – 122; Николајевић 1978, 672; Ивановић М. 1997, 20).

Димензије крипте, најочуванијег дела грађевине, су: спољна дужина 6,25 м, ширина 3,75 м, висина 2,75 м. Зидана је солидно, нарочито приликом конструисања свода од сиге и довратника од кречњака на улазу. Под је од набијене земље – здравице. Приликом избацивања шута из крипте пронађен је већи број дислоцираних људских и животињских костију (Jovanović V. 1967, 122).

Око 2,5 метра западно од крипте налази се зидана гробница, чији је део темена свода био видљив приликом ископавања. Има правоугаону основу, а зидана је ломљеним и притесаним кречњаком. Дуга је 3,25 м, широка 2,85 м, а високо 2,12 м. Сводна конструкција имала је бачvasti облик. улаз у гробницу, висок 1,62 м, налазио се на западном зиду. Улаз је лучно завршен, а до половине висине накнадно зазидан. Пронађена су два фрагмента делимично обрађеног кречака, делови плоче трапезоидног облика, која је могла затварати незазидани део улаза. Унутрашњост је била малтерисана сивим малтером, али нису уочени трагови живописа. Уз јужни зид пронађен је низак правоугаони постамент од квадратних опека, што указује на могућност да је гробница намењена само за једног покојника. Под је сачињен од чврстог црвенкастог малтера, дебљине око 6 цм (Isto).

У слоју шута из гробнице пронађен је доњи део римског вотивног споменика са очуваним делом натписа RVFVS. На њиви поред Бањичког Гробља пронађен је горњи део вотивног споменика са посветом богу Силвану. Кратки очувани део натписа гласи:

Silvano Deo S(acrum) (Isto).

Већ смо имали прилику да се упознамо са тим да је Силван, поред бројних других функција, био заштитник и извора и врела, што овај налаз директно повезује са култом везаним за термалне изворе.

У северозападном углу грађевине смештена је мала гробница правоугаоне основе озидана ломљеним и притесаним каменом, а прекривена отесаним каменим плочама. Дуга је 1,87 м, широка и дубока 1 м. Изнутра је омалтерисана црвенкастим малтером, али је структура каменог зида остала видљива. Једна од секундарно коришћених плоча је фрагментован римски надгробни споменик од белог мермера, димензија 1,75 x 0,85 x 0,30

м, декорисан прецизно уклесаним мотивима кантароса, лозе и гроздова. Стела се датује у III век. Гробница није отворана. У њој су пронађени мушки, женски и дечији скелет. Није било гробних прилога (Jovanović V. 1967, 123, 125).

Међу покретним археолошким налазима посебан значај има бронзани новчић Констанција II, откривен уз сам темељ спољног дела северног зида апсиде. Поред фрагмената керамике и тегула, откривени су и делови три жишка. Један жижак украшен је рељефном представом коња у трку и рељефним палминим гранчицама, док су остала два жишка само глеђосана. Пронађен је и део глеђосане керамичке светиљке са три жишка и дршком у облику стилизоване брадате мушке фигуре, затим гвоздено сечиво секире и фрагменти стакла (Isto, 124).

Током истраживања откривено је још десет скелетних гробова, од којих је један антички, а остали рецентни. Антички гроб, укопан уз северни зид грађевине, имао је конструкцију од тегула. Нису пронађени гробни прилози (Isto, 123).

В. Јовановић закључује да је цела грађевина подигнута једновремено. Ширина обимних зидова, око 80 цм, указује на нижу елевацију и дрвену кровну конструкцију, а не на сводно решење, мада је могуће и да грађевина није имала кров. Исти аутор износи претпоставку да је реч о касноримском или ранохришћанском маузолеју односно мартирејуму и даје предност другој претпоставци, иако нису пронађени налази који директно потврђују њен хришћански карактер. Грађевина је сигурно представљала део римског насеља, чији су трагови уочени у окружењу. В. Јовановић наводи да није могуће утврдити карактер насеља, као ни то да ли је становништво у античком периоду користило оближње термалне изворе на Бањском Брду (Isto, 125).

Средњовековна некропола, коришћена за сахрањивање од X, па можда и до XIII века, констатована је у атару Бањице. Представља једну од пет откривених некропола груписаних у оквиру путног правца дуж долине Белог Дрима. Остале некрополе из поменуте групе налазе се у Прчеву, Рогају, Ђонају и Врбници (Бачкалов 1998, 382).

9.36. ЕРДЕВИК

Ердевик			
Енеолит	Баденска и костолачка група	НАСЕЉЕ, ГРАДИНА	
Старије гвоздено доба	Халштат В – С, са трако – кимерским елементима	Локалитет Селиште ОСТАВА МЕТАЛНИХ ПРЕДМЕТА	
Старије гвоздено доба	Гвоздено доба II	Локалитет Селиште НАСЕЉЕ	
Антика		Локалитет Кулина БАЗЕН ЗА КУПАЊЕ	

На јужним падинама Фрушке Горе изграђен је систем акумулационих језера, на потесу од Сота до Марадика. Највеће од ових језера, дужине 4,5 километра, налази се у близини Ердевика, у долини Мохарач. У околини Ердевика, посебно на потесу Бања Кулина, налази се више термалних извора.

У близини језера истражени су остаци праисторијског насеља. Локалитет се налази око 2200 метара североисточно од центра Ердевика, на потесу Лице (прецизније Горње лице). Налази се на уздигнутој тераси. Оквирне димензије локалитета износе 500 x 200 метара. Праисторијско насеље развијало се у хоризонталној стратиграфији, док су између грађевинских објеката постојали већи размаци. Рекогносцирање терена извршено је 1980., а заштитно археолошко ископшавање наредне године (Поповић Д. 1995/1996, 7).

Археолошка истраживања показала су да се живот у праисторијском насељу одвијао у периоду енеолита, у оквиру баденске и костолачке групе, о чему сведоче налази керамике. Крени и коштани материјал је малобројан. Са друге стране, веома су бројни необрађени остаци животињских костију, што указује да су сточарство и лов у овом

насељу имали доминантнију економску улогу у односу на земљорадњу. Од металних налаза, пронађена је игла са биконичном главом. (Исто, 11 – 12).

Откривени непокретни објекти најчешће су уочени у оквиру форме укопа у здравицу. Поменути укопи се највероватније могу одредити као јаме. Само у једном случају ради се о земуници, у чијем се габариту налази делимично очувана пећ. Такође је, само у једном случају, констатовано постојање надземне куће са делимично очуваном подницом са премазом. У оквиру локалитета пронађене су мање поднице и кућни леп и плетер, што указује на постојање и других надземних објеката. Укопани објекти земуничког типа припадају баденској групи, док се надземни објекти везују за косточачку групу. Д. Поповић праисторијско насеље у Ердевику увршћује у групу „фрушкогорских градина“, и то у једном упрошћенијем моделу где се не налазе у већој мери трагови земљаних фортификација. Овакав вид насеља заступљен је са више десетина локалитета на јужним обронцима Фрушке Горе и на високим лесним терасама Дунава (Исто, 11 – 13).

Локалитет Селиште налази се на периферији Ердевика, на брегу кроз који протиче поток. Брег је, на страни према долини, стрмо одсечен, док су остале три стране у нивелети околног земљишта. У Музеју Срема у Сремској Митровици налази се мања остава бронзаних предмета, пронађена на овом локалитету. Остава хронолошки припада халштату В – С, а садржи и трако – кимерске елементе (Vinski, Vinski Gasparini 1956, 90).

Приликом рекогносцирања, која је извршио Завод за заштиту споменика културе из Сремске Митровице, 1972. године, констатован је покретни археолошки материјал на површини. Материјал указује на постојање вишеслојног праисторијског насеља, укључујући и културни слој из старијег гвозденог доба, датован у период гвоздено доба II. Налази се чувају у Музеју Срема у Сремској Митровици (Popović D. 1981, 17, пар. 63).

Постојање римских остатака у Ердевику забележено је још у XVIII веку, прецизније 1798. године, када је забележено да недалеко од насеља постоје остаци римског грађевинског комплекса (Сремац 2013, 59).

Током 1982. године Музеј Срема је извршио археолошко ископавање на локалитету Бања Кулина код Ердевика. У питању је мало језеро са неколико термалних извора, које су

Римљани претворили у бању. Локалитет је констатован приликом радова на проширивању језера и његовог облагања каменом. Том приликом откривен је римски зид, после чега су уследила археолошка истраживања.

На локалитету је утврено постојање пет зидова, као и две грађевинске фазе. Један зид припада млађој грађевинској фази, док преостала четири образују пространи базен, оријентисан у правцу североисток – југозапад. Дужина зидова износи 12,5 метара, а највеће ширина 2,90 м. Грађени су од опека повезаних малтером. Просторија представља део већег комплекса. Источни и јужни зид су били преградни, док су западни и северни носили кровну конструкцију. У угловима базена откривена је дрвена, роштиљска конструкција. Објекат се временски опредељује у III - IV век (Раденовић Пејовић 1985, 108).

Сл. 100. Базен у Бања Кулини код Ердевика, према: Раденовић Пејовић 1985, Т. LVI, сл. 1.

Пронађена су два фрагмента водоводних цеви и један гвоздени ексер. У базену и његовој непосредној околини извире неколико термалних извора, па се сматра да су га Римљани користили као бањско купатило. У непосредној близини уочен је покретан археолошки материјал, укључујући и новац Антонина Пија, као и остаци и две зидане гробнице. А. Јовановић скреће пажњу да је, према подацима из архиве Музеја Срема, у гробницама пронађено оружје (копље), на основу чега их сврстава у тип касноантичких

гробова са оруђем и оружјем, везане за стране фунерарне елементе. Аналогије за ову конструкцију налазе се у Вараждинским Топлицама, на локалитету Aquae Iassae (Исто, 109; Đorđević M. 2007, 31; Јовановић А. 1994, 123).

9.37. – ВРУТЦИ

Врутци			
Антика и рани средњи век		ВОТИВНИ СПОМЕНИЦИ (Либер) Каниц претпоставља постојање терми, наводи римски натпис и три утврђења у близини	
Позни средњи век		Трг Рујно и манастир Рујно (штампарија у XVI веку)	Помен онаха Теодосија у Четворојеванђељу из 1536/37. године

Ф. Каниц наводи да су топле воде бање Врутци биле познате Римљанима, претпостављајући и постојање терми на овом месту. Потврду за своје претпоставке, Каниц је нашао у натпису који је копирао ужички професор Ружић. Исти аутор наводи да се на оближњим висоравнима налазе три утврђења, које он сматра за римске кастеле, али се не упушта у њихово ближе датовање (Каниц I 1985, 568).

На гробљу у Врутцима налази се мања профилисана ара коју помињу А. Премерштајн и Н. Вулић. Ара је публикована у Момзеновом корпусу, али је горе именовани писци већ 1900. године нису видели на терену (Premerstein, Vulić 1900, 178; Исто 1900, 51). Ладек, Премерштајн и Вулић публикују римски надгробни споменик који се налазио 150 метара југозападно од манастира Рујан (Ladek, Premerstein, Vulić 1901, 161 – 162).

На источној страни гробља, око 150 метара југозападно од железничке станице, пронађен је вотивни споменик посвећен Либеру. Реч је о ари од кречњака, висине 105 цм, ширине 35 цм и дебљине 32 цм. Н. Вулић датује споменик у II век.

Текст натписа гласи:

Lib(ero) P(atri)

Aurelia

Iasa

liben

pos(uit)

Потребно је нагласити да су Премерштајн и Вулић првобитно прво слово у трећем реду натписа прочитали као Z, што је сам Вулић касније оповргао (Вулић, Премерштајн 1900, 58; Вулић 1941 – 1948, 240).

LIBP
AURELIA
ZACA
LIBERIS
POS

Сл. 101. Натпис са вотивног споменик посвећеног Либеру из атара села Врутци, према: Вулић, Премерштајн 1900, 58.

Сл. 102. Вотивни споменик посвећен Либеру из атара села Врутци, према: Вулић 1941/1948, 240.

Прихватимо ли да је име дедиканткиње овог вотивног споменика *Aurelia Iasa*, можемо изнети основану претпоставку да је реч о истој особи која је посветила жртвеник Јупитеру у недалеком насељу Биоска, са којим смо се већ упознали.

У историјским изворима се спомињу трг Рујно и манастир Рујно. Манастир је био посвећен Св. Ђорђу и у њему се, почетком XVI века, налазила штампарија. Података о

периоду изградње манастира, као ни о тренутку када је опустошио, нема. Рујански манастир се помиње у запису монаха Теодосија у поговору Четворојеванђеља штампаног 1536/37. године. У овом извору манастир се назива Рујанци, а смештен је у „поткриљу“ планине Поникве, на реци Биосци у селу Врутцима (Вукадин, Ивковић 1987, 81).

На месту које прецизно наводи монах Теодосије извршена су 1980. године археолошка истраживања. Радовима су руководили О. Вукадин из Завода за заштиту споменика културе из Краљева и Ј. Бућић из ужичког музеја. Том приликом откривени су трагови зидова за које се претпоставља да припадају цркви некадашњег манастира Рујан и зидови конака и других помоћних манастирских зграда. Данас се локалитет налази под водом акумулационог језера (Ђурић 1995, 62).

10. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Преглед бројних локалитета, регистрованих у близини термалних и минералних извора у оквиру граница римских провинција на територији данашње Србије, показао је велики спектар различитог типа налазишта који се, директно или посредно, могу повезати са експлоатацијом лековитих вода. Стање истражености већине локалитета није довољно да би се добиле прецизне слике о некадашњим бањским комплексима или култним местима поред лековитих извора, али одређене индиције више него јасно указују да су благодети појединих извора биле познате, коришћене и поштоване и током античког периода.

Практична корист коју су носиле термалне и минералне воде, спојена са лако створивом мистиком везаном за воде неуобичајене по топлоти, укусу или боји, свакако су створиле бројна веровања лако уклопљива у антички верски синкретизам, али и остварила могућност за њихово коришћење у свакодневном животу, што сигурно није могло да промакне предузимљивом духу Римљана.

Преглед античких локалитета у близини термалних извора, у раду је конципиран на основу поделе Србије на хидрогеолошке реоне. У оквиру поменуте поделе, дошли смо до следећих закључака:

Реон Дакијског басена:

Констатоване термалне и минералне воде у оквиру реона откривене су на великим дубинама, али пример утврђења у Милутиновцу, поред кога је Каниц забележио постојање јаког термалног извора, незабележеног код Б. Филиповића, указује на могућност њиховог постојања на површини у античком периоду, па овај реон не можемо искључити из тематике, уз све наведене ограде везане за малу могућност коришћења извора на значајним античким локалитетима у Корбову, Рткову, Вајуги и Врбици.

Реон Карпато-балканида:

На географском простору реона забележен је велики број археолошких локалитета, укључујући и изузетно значајна налазишта из античког периода. Римљани су на овом простору подигли неке од најпрестижнијих античких споменика, на локацијама за чији избор је сигурно утицала и близина термалних извора. На првом месту поменућемо царску палату Феликс Ромулијану и луксузну вилу у Медијани, подигнуте поред Гамзиградске Бање и Нишке Бање. Постојање култних места, повезаних са термалним изворима, може се основано претпоставити у Шарбановцу, Сумраковцу и Николичеву. Сведочанства о античком рударству и металургији откривена су у Брестовцу, локалитету Кракулу Јордан код Нереснице и Шарбановцу. Римски мансио са термама идентификован је у Медвеђи код Деспотовачке Бање, а некрополе и гробови поред пута у Нишкој Бањи и Требичу код Соко Бање. Постојање вила рустика утврђено је у Сумраковцу и Брестовцу. Касноантичка и рановизантијска утврђења и фортификациони објекти постојали су у Нересници, Брестовцу, Шарбановцу, Миљковцу и Бољетину, а можда и Соко Бањи. Култна места везана за поштовање термалних извора регистрована су у у Николичеву, Шарбановцу, Нишкој Бањи и, вероватно, Гамзиградској Бањи и Деспотовачкој Бањи. У овом реону имамо изузетан пример бурног живота током античког периода, често и директно повезаног са постојањем лековитих извора.

Реон Српског кристаластог језгра:

На простору овог реона регистрован је велики број античких локалитета у непосредној близини термалних и минералних извора. Стање истражености локалитета ретко дозвољава да извучемо коначне закључке о њиховој повезаности са лековитим изворима, али у неким случајевима је поменута веза неспорно потврђена. У близини Туларске Бање, на локалитету Баце, утврђено је постојање римског купатила, док је антички каптажни објекат констатован на локалитету Градиште код Сијаринске Бање. У Купцима, на обали Расине, су откривени базени за купање које, на основу аналогија са географски блиским локалитетима у Врњачкој Бањи и Горњој Црнишави, одређујемо у антички период. Поменућемо и могуће постојање „каде“ на утврђењу Кале код Врањске Бање.

Топонимија у овом реону понекад наговештава сећање на коришћење термалних и минералних извора. На првом месту поново ћемо навести пример Туларске Бање, чији назив можда потиче из античког периода. Поред локалитета чије име садржи реч „бања“ (поменута Туларска Бања, Врањска Бања, Сијаринска Бања), о својствима извора у окружењу сведоче и топоними Топлац, Паланачки кисељак, а можда и Бела Вода или локалитет Слатина у Купцима.

У вези поштовања култова ијатричког карактера, утврђено је постојање култа Херкула у близини извора у Паланачком кисељаку и нимфи у Врањској Бањи. Постојање сакралних објеката може се претпоставити на локалитетима у Врањској Бањи (светилиште вероватно посвећено ијатричким божанствима поред обале реке Бањштице и, можда на локалитету Црквиште), локалитету Драка у Топлацу, на Градини II код Сијаринске Бање (испод цркве посвећене Светом Илији), Црквини у Туларима (са некрополом), а можда и у Белој Води.

Постојање античких некропола, од којих се неке могу везати за сотеролошка својства приписивана термалним и минералним изворима, регистровано је, поред локалитета Црквина у Туларима, који смо навели, и у Рашевици (локалитет Џидовско гробље), локалитету Гробљиште у Орашју, локалитету Конопљара у Читлуку (један, а можда и два античка гроба у оквиру средњовековне некрополе) и Врањској Бањи, где А. Јовановић античке гробове директно повезује са сотеролошком улогом вода са термалних извора и на тај начин их повезује са култом Аполона.

Егзистирање античких насеља у близини лековитих извора, према доступним подацима, утврђено је у Рашевици, Белој Води, Конопљари у Читлуку, Туларској Бањи, Врањској Бањи и Левосоју. Утврђења из периода касне антике и ране Византије, од којих су нека можда директно штитила комплексе у окружењу термалних извора, постојала су на локалитетима Градиште и Ивље у Кукљину, локалитету Градиште или Милошев град у Лаћиследу код Мрмоша, Чукару у Бољевцу код Рибарске Бање, локалитету Дувари у близини Туларске Бање, Сијарини, утврђењима Градина I и Градина II код Сијаринске Бање и локалитетима Црквиште и Кале код Врањске Бање.

Шумадијско-копаоничко-косовски реон:

У оквиру реона, који заузима централно место на географској карти Србије, постоји велики број термалних и минералних извора, у чијој близину су регистровани антички локалитети. Насеља из античког периода констатована су у Куршумлијској Бањи (познат је део античког имена насеља, *Aquatum Bas...* – топоним директно повезан са оближњим извором), Клокот Бањи (два насеља на локалитетима Врбан и Градиште), Бањској и Велућу, док је постојање насебина могуће и у Новопазарској Бањи и Угљару (путна станица). Претпостављене виле рустике можда се могу лоцирати у Богутовачкој Бањи (локалитет Зечка), Новопазарској Бањи и Велућу, а навешћемо и да је у Грнчару пронађена остава античког новца.

Античка и рановизантијска утврђења, односно утврђени комплекси, постојали су у Вишњици, Брусу (локалитет Гобеља), Левићима (локалитет Градац), Бањској и Лукову (више кастела).

Античке некрополе, гробнице и појединачни гробови откривене су у Вишњици (зидане гробнице од опека), Лађаришту код Врњачке Бање (антички гроб спаљеног покојника), Новопазарској Бањи, Влаштици код Клокот Бање, док је сахрањивање у античком периоду можда вршено и на локалитету Гарнице у Буковичкој Бањи.

Примери поштовања култа античких божанстава, као и култних места и светилишта, откривени су у Новопазарској Бањи (сакрални комплекс вероватно посвећен и локалном генију лековитог извора), а вероватно и Бањској, Куршумлијској Бањи (вотивни споменици посвећени Хигији, Деа Дарданики и нимфама) и локалитету Римски извор у Врњачкој Бањи (налази новца, вероватно вотивни дарови). Са култом ијатричких божанстава можда се може повезати и налаз женске главе од мермере, откривен у Горњој Трешњевици код Буковичке Бање. Остаци рановизантијске базилике постоје на локалитету Гобеља код Бруса.

Непосредно поред термалних извора, остаци конструкција намењених купању и лечењу применом лековитих вода пронађени су у Врњачкој Бањи и Горњој Црнишави, а реална је претпоставка да је манастирски комплекс у Бањској подигнут над античким

термама и лечилиштем, док налази цеви у Клокот Бањи указују на могућност практичног коришћења термалних вода.

Реон Динарида западне Србије:

Реон са разноврсним географским карактеристикама поседује мноштво термалних и минералних извора, у близини којих су регистровани значајни археолошки локалитети. Потврде постојања култова везаних за термалне изворе налазимо у Купинову (мермерна глава Дијане), Дебрцу (плоча посвећена Подунавском коњанику, вероватно везана за сотеролошка веровања), Кремнима (надгробни споменици са представама „Атиса“ или „младих Силвана“), Бањици (вотивни споменик посвећен Силвану), док постоје претпоставке да се у Дечанима налазио свети гај посвећен Дијани, као и могућност да је назив извора Видан у Петници повезан са култом Силвана. Не можемо рећи која су божанства била представљена на изгубљеним бронзаним статуетама из Богатића, нити ком типу споменика су припадали камени споменици са римским натписима из Бање Ковиљаче. У Сланкамену, античком Акуминкуму, утврђено је поштовање култова Јупитера Долихена и Баха, али можемо претпоставити да је, у оквиру значајног утврђења, могао постојати и развијен култ божанстава ијатричког карактера везаног за оближње термалне изворе. Условно можемо са култом термалних вода повезати и споменике посвећене Либеру из Биоштанске Бање и Врутаца. Могућност постојања култних места и светилишта уочава се у Биоштанској Бањи (вотивни споменици посвећени Јупитеру, Митри, Либеру...), Петници, Негришорима, Лисицама и Кремнима.

Античка насеља у близини термалних извора регистрована су у Јакову, Купинову, Сланкамену (раноримско насеље које претходи Акуминкуму), Дебрцу (насеље или вила рустика), Дубљу (насеље или вила рустика), Богатићу (насеље и вила рустика) и Кремнима. Вероватноћа постојања античких насеља постоји и у Црниљеву и Пожеги, док налаз каменог споменика указује на могућност да се на простору Ивањице налазио муниципијум Целегерорум. Касноантичка и рановизантијска утврђења постојала су у Сланкамену (Акуминкум, али и мање фортификације на локалитетима Дугореп – Хумка и Одушевац), Врднику, Црниљеву, Оглађеновцу (утврђено и постојање античког рудника), Овчар Бањи (код манастира Илиње и, на супротној обали Западне Мораве, локалитету

Кулина), Бањи Ковиљачи и Вичи, док постоје назнаке и у Дебрцу, Косјерићу и Негришорима. Значајне оставе римског новца откривене су у Црниљеву и Радаљској Бањи.

Постојање античких некропола, зиданих гробница и надгробних споменика посведочено је у Купинову, Врднику, Сланкамену (Почента), Дубљу, Петници, Пожеги, Негришорима, Кремнима, Студеници и Бањици.

На основу сачуваног натписа из Избичања имамо податак да се у околини Прибојске Бање налазило рановизантијско купатило. У Ердевику су пронађени остаци римског купатила директно повезаног са термалним изворима, док Каниц претпоставља да је балнеум могао постојати и у Врутцима.

Назнаке о траговима коришћења термалних и минералних вода, предочене на претходним странама, уклопљене у опште податке везане за локалитет, покушаћемо да систематизујемо кроз најбитније ставке везане за коришћење бањских комплекса у античком периоду.

ТОПЕНИМИЈА:

Као што смо уочили, мали је број римских топонима које директно можемо повезати са термалним изворима. Истина, за већину обрађених локалитета није познат њихов антички назив, па нека будућа открића можда покажу постојање још неких топонима везаних за термалне изворе из римске епохе.

Вероватно није случајно да римски топоним познајемо за античко насеље формирано на простору Куршумлијске Бање, где се налазе бројни трагови поштовања и коришћења термалних извора. Реч је о топониму *Aquar(um) Vas...*, сачуваном на вотивном споменику посвећеном Деа Дарданики. Предложена претпоставка о лоцирању античке Термидаве на простору данашње Пећке Бање, у складу са садашњим знањима, тешко се може прихватити. Постоји могућност и да је епитет са вотивног споменика у Крупцу, *Βελακελήνιός*, повезан са античким називом насеља везаним за постојање оближњег термалног извора.

Навешћемо и три локалитета повезана са називом Тулари – Тулари код Уба, Тулари у околини Прокупља и Туларску Бању код Медвеђе чији назив, како смо видели, А. Јовановић сматра за метатезу грчког термина „лутро“ (λοστρον) који означава топлу воду, врело или бању. Причу о познатим топонимима из римског периода заокружићемо још једном претпоставком А. Јовановића да извор Видан у Петници, у складу са мишљењем Д. Рендића Миочевића да епитет *Vidasus*, познат са натписа из бање Топуско, представља епиклесис Силвана и нуди синтагму *Silvanus Vidasus* у коме види, поред бројних других функција, и заштитника извора, врела и бања.

Познати топоними са српским асоцијацијама на термалне изворе су, наравно, знатно бројнији, али је овде реч о местима где су констатовани антички слојеви насељавања, па је, бар у неким случајевима, можда и реч о преводу некадашњег назива. Нећемо се посебно задржати на називу „бања“ без обзира да ли он стоји самостално или има испред или иза одређену географску одредницу. На првом месту навешћемо топоним Сланкамен, као пример да и изузетан стратешки положај, какво представља место где су утврђења подизана током латена, антике и средњег века, својим именом првенствено асоцира на постојање термалних вода и промена које оне изазивају у свом непосредном окружењу.

На основу особина појединих термалних вода настали су топоними Слана Вода у Крајчиновићима, Бела Вода, у оквиру које постоје извори Слатина и Кисељаја, Топлац, где се налази и локалитет Баре, Клокот Бања, Врутци, Бањска, Бањица и локалитет Пискавица у Вичи. У Врњачкој Бањи постоје извори Бели извор и Слатина, док кроз Врањску Бању протиче река Бањштица. О близини термалних извора сведоче топоними Бањска стена код Гамзиградске Бање, Бањско брдо код Прибојске Бање и Голеш Бањски. Сећање на античку прошлост можда је очувано у топонимима Римски извор у Врњачкој Бањи и Римски бунар у Котражи. Наравно, и у овом случају, детаљним истраживањем терена и разговором са становништвом вероватно би се знатно обогатио постојећи фонд топонима. Још једном ћемо напоменути да је реч само о топонима где су посведочени антички или хронолошки врло блиски локалитети.

КУЛТОВИ И КУЛТНА МЕСТА

Лековита својства и мистична појава термалних и минералних извора представљали су идеалну подлогу за развој веровања и формирање култних места у њиховом непосредном окружењу. О постојању култних места поред термалних извора сведочи нам постојање храмова, што је најређе, открића вотивних споменика и статуета божанстава, трагови остављања култних прилога, али и, у неким случајевима, дуга традиција култног места, оличена у поштовању непромењеном током протока миленијума и формирања различитих религија.

Постојање култних места, на основу постојања вотивних дарова и традиције места, можемо претпоставити у Шарбановцу, Николичеву, Врњачкој Бањи (локалитет Римски извор), Негришорима, Лисицама, а пренели смо и претпоставку да се у близини средњовековног манастира Дечани налазио свети гај у коме је поштована богиња Дијана. Трагови античких светилишта или храмова пронађени су у Новопазарској Бањи, Куршумлијској Бањи, Нишкој Бањи, Туларској Бањи, Сијаринској Бањи, Врањској Бањи (локалитет Латифка), Топлацу, Крупцу, Сланкамену (локалитет Венчац), Кремнима и Пећкој Бањи.

Од конкретних божанствана, са ијатричким и сотеролошким култним елементима, поменућемо култ Асклепија (Ескулапа), посведочен у Медијани (вероватније светилиште у Нишкој Бањи) и Пећкој Бањи. У оба случаја божанство је поштовано у култној заједници са Хигијом и Телесфором. Из Медијане потиче и налаз бронзане ограде на којој су представљени Асклепије и Луна. У Феликс Ромулијани је потврђено поштовање култа Асклепија, док је вероватно на овом локалитету био развијен и култ Хигије. Култ Асклепија у Крупцу поштован је заједно са Аполоном, подунавским коњаником, а посредно и са Диоскурима. Култ Хигије самостално је потврђен у Куршумлијској Бањи.

Култ Херакла, божанства чврсто повезаног са лековитим изворима, археолошки налази потврђују у Медијани, Николичеву, Паланачком кисељаку и Феликс Ромулијани (у овом случају је култ, вероватно, био више везан за царску идеологију тетрархије) .

Нимфе, нераскидиво повезане са изворима, вероватно су поштоване поред готово свих лековитих врела коришћених у античко доба, али је њихов култ директно посведочен у Врањској Бањи и Куршумлијској Бањи, вероватно и у Врњачкој Бањи (локалитет Римски извор), док је у оквиру комплекса античке Медијане постојао и раскошан нимфеум.

Божански близанци Кастор и Полукс, Диоскури, поштовани су поред извора у Шарбановцу, Крупцу и Идимуму – Деспотовачкој Бањи.

Култ Силвана поштован је у Бањици на Косову, док се одсејај поштовања овог божанства можда може препознати у називу извора, Видан у Петници, као и у надгробним споменицима са представом „младићког пара“ („Атиса“, „младих Силвана“) посведочених у Кремнима.

Дијана, вероватно као Дијана Гермита, заштитница врела, извора и бања, можда заједно са Аполоном, поштована је у близини лековитих извора у Купинову, Шарбановцу, вероватно Медијани, док се са овом богињом евентуално може повезати и налаз мермерног портрета из Горње Трешњевице код Аранђеловца, а навели смо претпоставку да се код средњовековног манастира Дечани налазио свети гај посвећен Дијани. Култ Аполона, као што смо видели, у оквиру шире култне заједнице ијатричког карактера, поштован је у Крупцу, а можда и у Феликс Ромулијани..

Од локалних божанстава, претпоставља се да је у Новопазарској Бањи поштован геније локалних термалних извора. Видели смо да су у Куршумлијској Бањи и Медијани посведочени трагови култа Деа Дарданике, док је у Дубљу пронађена оловна икона посвећена подунавском коњанику.

У сваком случају, можемо основано сматрати да су термални и минерални извори одувек привлачили пажњу становништва, који су око њих исплели широк спектар веровања и поштовања различитих божанстава, који нису увек били оличени у вотивним споменицима или фигуринама, него и кроз низ култова, о чијем постојању нису остали материјални трагови.

КУПАТИЛА

Постојање римских терми и балнеума, као и простора намењених за купање и лечење лековитом водом констатовано је поред више лековитих извора.

Луксузне терме у оквиру царске палате у Гамзиграду, као и два објекта у Медијани, представљају најраскошније примере. Постојање балнеума документовано је у Бољетину, Идимуму и Бацама код Туларске Бање. Сачувани епиграфски споменик указује на постојање римског купатила у близини Прибојске Бање. Према Каницовим белешкама, постојање римских купатила могло би се претпоставити и у Јошаничкој Бањи, Соко Бањи, Врутцима и Аранђеловцу.

За нашу тему можда су и значајнији објекти који указују на неку врсту купања намењеног за потребе лечења. Поменућемо, у том контексту, „базене“ откривене поред термалних извора у Ердевику. Слични објекти могу се очекивати и у Врњачкој Бањи, Купцима и Горњој Црнишави.

У Бањској је посведочено постојање фонтане, вероватно повезане са купатилом, где је коришћена вода из термалног извора. У Врањској Бањи, на локалитету Кале, уочено је постојање „каде“ за купање, док налази бакарних цеви у Клокот Бањи говоре у прилог томе да је на овом локалитету коришћена термална вода у свакодневном животу.

Сматрамо да је вероватно да ће се докази о практичном коришћењу вода са термалних и минералних извора у античком периоду, пронаћи, приликом наредних истраживања и на другим локалитетима где је лековита вода са извора била доступна становништву током римске епохе.

САХРАЊИВАЊЕ

Упознали смо се са значајем термалних извора повезаних са бољим очувањем тела након смрти, а тиме и већим шансама за спасење душе, што је доводило до културних

сахрањивања поред термалних извора. При садашњем степену истражености, ова појава је боље документована у гробним формама насталих током старијег гвозденог доба, него у периоду антике. То представља и разлог зашто смо примерима сахрањивања придали већи значај приликом прегледа локалитета забележених поред термалних извора, јер ова појава јасно говори о континуитету значаја придаваним врелима са лековитом водом.

Ритуална сахрањивања у периоду гвозденог доба регистрована су у Пећкој Бањи, Новопазарској Бањи, околини Клокот Бање, Јошаничкој Бањи, Крајчиновићима... Закључак А. Јовановића је да су поред термалних извора сахрањивани прваци локалних заједница – кнежеви и првосвештеници, који су, поред функција везаних за извршну власт, обављали и дужност лекара, па због тога и сахрањивани у светом гају поред лековитог извора, чиме су наглашавали његов ијатричко – сотеролошки значај (Јовановић А. 2012, 152).

Са римским освајањима, губи се лекарска функција локалних првака, можда сачувана у неким традиционалнијим срединама о чему нам сведочи гробни налаз откривен поред термалног извора у Крупцу код Пирота где је утврђено постојање светилишта посвећеном Аполону, Асклепију и трачком коњанику.

У римском периоду настављена је пракса сахрањивања поред термалних извора. Истина, изгледа да су, у том периоду, условно речено „права“ на овај тип сахране знатно проширена и на друге слојеве становништва, па нам често недостатак монументалности или карактеристичних налаза из бројних гробова констатованих у близини лековитих извора, онемогућава да јасно повежемо гробни налаз за оближњом бањом, али сматрамо да у већини случајева сотеролошка веровања везана за простор врела са лековитом водом имају везе са избором локације за сахрањивање.

На претходним странама упознали смо се са мноштвом података везаним за археолошке локалитете регистроване поред термалних и минералних извора на простору Србије. Преглед је несумњиво показао да су неки термални извори у античком периоду били познати и коришћени, како у свакодневном животу, тако и кроз стварање сакралних простора везаних за култове ијатричког и сотеролошког карактера.

Приметно је да су, поред неких термалних извора, откривени врло значајни налази и да су нека од најзначајнијих античких здања, не само на територији Србије, подигнута у непосредној близини лековитих врела. Видели смо да су у близини извора термалне воде настајала римска купатила, приватна, али и јавна и царска, као и да су се на неким местима развила права лечилишта. Поред места излечења, или места наде и вере у помоћ и спас, прилагани су вотивни дарови, који се некад огледају у настанку кулtnих места и светилишта обележених вотивним споменицима од чврстог материјала, а понекад и у приложеним ситнијим даровима поевећеним самом извору или неком божанству, било локалног карактера или припаднику римског пантеона.

Остаје питање могућег повезивања бројних покретних и непокретних налаза откривених у близини термалних извора, на местима где у овом тренутку не можемо тврдити да су њихова природна богатства имала улогу у свакодневном животу људи током античког периода. Одговор на ово питање могу дати само нова истраживања, везана за даља археолошка ископавања локалитета или остварена путем закључака изведених из проучавања нових аналогија или систематизовањем досадашњих сазнања.

11. БИБЛИОГРАФИЈА:

Арсих 2011 –

Радивоје Арсич, Насеља винчанске културе у сливу реке Колубаре, Колубара 5, Републички завод за заштиту споменика културе – Београд, Београд, 27 – 36.

Арсич 2011а -

Радивоје Арсич, Просторни контекст налаза римских вотивних и надгробних споменика у северозападној Србији, Зборник Народног музеја у Београду – археологија XX-1, Народни музеј у Београду, Београд, 195 – 208.

Babović 1986 –

Ljubinka Babović, Zbradila – Korbovo, Compte-rendu des fouilles en 1981, Ђердапске свеске III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Археолошко друштво Србије, Београд, 95 - 115.

Babović 1986a -

Ljubinka Babović, „Zbradila – Fund“, , Korbovo, Compte-rendu des fouilles Ђердапске свеске III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Археолошко друштво Србије Београд, 116 – 132.

Бабовић 1988 –

Љубинка Бабовић, Остава камених артефаката са локалитета „Збрадила“, Зборник Народног музеја XIII-1, Народни музеј у Београду, Београд, 7 – 12.

Бабовић 1990 -

Љубинка Бабовић, Касноримска кула на локалитету „Збрадила“ код села Корбова, Гласник Српског археолошког друштва 6, Српско археолошко друштво, Београд, 115 – 118.

Бајаловић Хаџи Пешић 1985 -

Марија Бајаловић Хаџи Пешић, Средњовековна налазишта у области Битве и Мачве, Гласник Српског археолошког друштва 2, Српско археолошко друштво, Београд, 144 – 152.

Balen Letunić 1982 –

Dubravka Balen – Letunić, Prehistorijske minijature posude – igračke iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, Vijesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XV, 3. serija, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 69 - 95.

Balen Letunić 1988 -

Dubravka Balen Letunić, Nekoliko ostava iz kasnog brončanog doba na području Srijema, Vijesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XXI, 3. serija, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 5 – 16.

Balj 2009 –

Lidija Balj, Minijature posude vinčanske kulture: dečije igračke ili predmeti druge namene, Рад Музеја Војводине 51, Музеј Војводине, Нови Сад, 23 – 34.

Баришић 1993 –

Слободан Баришић, Манастир Бања код Прибоја – новији истраживачки и конзерваторски радови на цркви Светог Николе, Гласник Друштва конзерватора Србије 17, Друштво конзерватора Србије, Београд, 90 – 92.

Бацетић 2001 –

Тома М. Бацетић, Стара Србија, прошлост, садашњост, народни живот и обичаји, Прометеј – Земун, Београд.

Бачкалов 1998 -

Александар Бачкалов, Рани средњи век, Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, ур. Никола Тасић, Српска академија наука и уметности, Музеј у Приштини, Београд, 372 – 391.

Берић 1993 –

Никола Берић, Археолошки локалитети на простору Беле Воде, Културна баштина Беле Воде – валоризација, заштита и презентација, ур. Живадин Лукић, Васко Караца, Туристичка штампа, Бела Вода, 83 – 87.

Богдановић 1995/1996 –

Игор Д. Богдановић, Типологија бодежа раног бронзаног доба у горњем и средњем Подунављу, Рад Музеја Војводине 37 - 38, Музеј Војводине, Нови Сад, 27 – 42.

Богдановић 2001 –

Игор Д. Богдановић, Метални предмети бронзаног доба у збирци Народног музеја у Крушевцу, у: Археолошка налазишта Крушевца и околине, Народни музеј Крушевац – Балканолошки институт у Београду, ур. Ема Радловић и Никола Тасић, Крушевац – Београд, 177 – 185.

Bogosavljević 1990 –

Vera Bogosavljević, Gobelja kod Brusa – Ranovizantijsko utvrĎenje, Arheološki pregled 1988, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Ljubljana, 171 - 173.

Богосављевић Петровић 2003 –

Вера Богосављевић Петровић, Структура античког становништва у долини Ибра, у: Рад Драгослава Срејовића на проучавању античке археологије, ур. Никола Тасић, Меморијал Драгослава Срејовића, Зборник радова 2, Крагујевац, 192-208.

Богосављевић Петровић 2006 –

Вера Богосављевић Петровић, Континуитет металургије у долини Ибра, Наша прошлост 7, Народни музеј Краљево, Краљево, 63-89.

Богосављевић-Петровић, Рашковић 2000/2001 –

Вера Богосављевић Петровић, Душан Рашковић, Рановизантијско утврђење на брду Гобеља код Бруса, Саопштења XXII/XXIII, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 99 – 122.

Божовић 2010 –

Александар Божовић, Манастир Фенек, Завод за заштиту споменика културе Града Београда, Београд.

Borić Brešković, Arsenijević 2010 -

Војана Borić Brešković, Mirjana Arsenijević, Ostava rimskih denara iz sela Radalj pored Drine, Numizmatičar 26-27, Narodni muzej u Beogradu, Beograd, 93 – 156.

Бојовић 1983 –

Драгољуб Бојовић, Римске фибуле Сингидунума, Музеј Града Београда, Београд.

Боровић 1986/1987 –

Јелена Боровић, Локалитет Лађариште код Врњачке Бање, Крушевачки зборник 3, Народни музеј Крушевац – Историјски архив Крушевац, Крушевац, 195-206.

Боровић Димић 1990 -

Јелена Боровић Димић, Археолошка ископавања неолитског локалитета у Лађаришту у 1989. години, Гласник Српског археолошког друштва 6, Српско археолошко друштво, Београд, 46 – 47.

Боровић Димић 1995 -

Јелена Боровић Димић, Винчанска глинена пластика са Лађаришта, Гласник Српског археолошког друштва 10, Српско археолошко друштво, Београд, 104 – 109.

Боровић – Димић 1995а -

Јелена Боровић Димић, Гроб са спаљеним покојником са Лађаришта из римског периода, Гласник Српског археолошког друштва 10, Српско археолошко друштво, Београд, 124 – 127.

Боровић Димић 2001 –

Јелена Боровић Димић, Вода у традицији и животу Врњачке Бање, Завичајни музеј-Замак културе, Културни центар Врњачке Бање, Врњачка Бања 2001.

Боровић Димић 2004 –

Јелена Боровић Димић, Вода – смисао трајања, Вода – смисао трајања, Министарство културе Републике Србије – Друштво конзерватора Србије, Београд, 10 – 11.

Боровић Димић 2004а –

Јелена Боровић Димић, Значај воде у антици, Вода – смисао трајања, Министарство културе Републике Србије – Друштво конзерватора Србије, Београд, 38 – 40.

Боровић Димић, Станковић 1987 -

Јелена Боровић Димић, Светозар Станковић, Ископавања праисторијског насеља на локалитету Лађариште у Врњцима, Гласник Српског археолошког друштва 4, Српско археолошко друштво, Београд, 46 – 47.

Бошковић 1938 –

Ђурђе Бошковић, Пред радом на осигуравању Бањске, Старинар XIII, Српско археолошко друштво, Београд, 217 – 229.

Бошковић 1953 –

Ђурђе Бошковић, Археолошки споменици и налазишта у Србији – I Западна Србија, Научна књига, Београд.

Бошковић 1956 –

Ђурђе Бошковић, Археолошки споменици и налазишта у Србији - II Централна Србија, Научна књига, Београд.

Бошковић, Здравковић, Гарашанин М., Ковачевић 1950 –

Ђурђе Бошковић, Иван Здравковић, Милутин Гарашанин, Јован Ковачевић, Споменици културе у Овчарско – Кабларској клисури и њеној најближој околини, Старинар I, Археолошки институт, Београд, 91 – 108.

Братанич 1938 –

Рудолф Братанич, Археолошка истраживања у Брзом Броду, Старинар XIII, Српско археолошко друштво, Београд, 199 – 204.

Врмболић 1981 –

Марин Врмболић, Arheološka rekognosciranja – područje SO Paraćin, Arheološki pregled 22, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 187 – 189.

Брмболић 1986 –

Марин Брмболић, Рановизантијско утврђење на Јухору, Зборник Народног музеја XII-1, Народни музеј у Београду, Београд, 199 – 208.

Брмболић 2007 –

Марин Брмболић, Гробнице у цркви манастира Ресаве, Саопштења XXXIX, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 9 – 32.

Brunšmid 1895 –

Josip Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva n. s. I, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 148 – 183.

Brunšmid 1912 –

Josip Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva n. s. XII, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 261 – 286.

Булатовић 1999 / 2000 -

Александар Булатовић, Налазишта Брњичке културне групе у Врањско-бујановачкој и Прешевској котлини, Гласник САД 15-16, Српско археолошко друштво, Београд, 23-42.

Булатовић, Митровић 1996/1997 –

Александар Булатовић, Горан Митровић, Археолошко рекогносцирање Пчињског региона (централни део Јужноморавске котлине и долина реке Кршевице), Врањски гласник XXIX - XXX, Народни музеј у Врању, 29 - 42.

Булатовић, Капуран, Стругар 2010 –

Александар Булатовић, Александар Капуран, Ника Стругар, Неолитски стратум на локалитету Кормадин у Јакову – сондажно ископавање 2008. године, Годишњак Града Београда LVIII, Београд, 11 – 42.

Булатовић, Капуран, Јовановић И. 2011 –

Александар Булатовић, Александар Капуран, Игор Јовановић, Латенски налази у околини Бора – прилог проучавању латенске културе у Тимочкој Крајини, Зборник Народног музеја у Београду – археологија XX-1, Народни музеј у Београду, Београд, 119 – 128.

Булатовић, Капуран, Јањић 2013 –

Александар Булатовић, Александар Капуран, Гордан Јањић, Неготин – Културна стратиграфија праисторијских локалитета Неготинске Крајине, Археолошка грађа Србије VIII, ур. Славиша Перић, Гордан Јањић, Археолошки институт, Београд, Музеј Крајине, Неготин, Београд – Неготин.

Булић 2006 –

Дејан Булић, Манастир Илиње код Овчар Бање – рановизантијско и средњовековно утврђење, Историјски часопис LIII, Историјски институт, Београд, 53 – 92.

Булић 2008 –

Дејан Булић, Извештај са археолошких истраживања манастира Илиње, Археолошки преглед, нова серија, 2/3 (2004/2005), Министарство културе Републике Србије, Српско археолошко друштво, Београд, 106 – 107.

Булић, Црнчевић 2012 –

Дејан Булић, Дејан Црнчевић, Средњовековно утврђење на локалитету Градина у Радаљеви код Ивањице, Историјски часопис LXI, Историјски институт, Београд, 67 – 103.

Бунарџић М. 2006 –

Марина Бунарџић, Свети Никола у Дабру, каталог изложбе, Завичајни музеј Прибој, Прибој на Лиму.

Бунарџић М. 2009 –

Марина Бунарџић, Свети Никола у Дабру, Српско археолошко друштво – XXXII годишњи скуп, ур. Душан Михаиловић, Војислав Филиповић, Српско археолошко друштво, Зрењанин, 48 – 49.

Бунарџић Р. 2005 –

Радован Бунарџић, Ка убикацији Асупинсума, Годишњак Музеја Града Новог Сада 1, Музеј Града Новог Сада, Нови Сад, 37 – 58.

Бунарџић Р. 2005а –

Радован Бунарџић, Манастирске болнице, каталог изложбе, Народни музеј Краљево, Здравствени центар Студеница Краљево, Краљево.

Валтровић 1884 -

Михаило Валтровић, Разне вести, Старинар I, Српско археолошко друштво, Београд, 43 - 48.

Валтровић 1889 -

Михаило Валтровић, Разне вести, Старинар VI, Српско археолошко друштво, Београд, 41 – 50..

Валтровић 1890 -

Михаило Валтровић, Бронзане и бакарне старине из Србије, Старинар VII, Српско археолошко друштво, Београд, 86 – 87.

Васиљевић Љ. 2008 –

Љубиша Васиљевић, Археолошки споменици бога Силвана у римским провинцијама на територији Србије, Филозофски факултет, Београд, непубликована магистарска теза.

Васиљевић М. 1967 –

Миливоје Васиљевић, Топографија археолошких налазишта и споменика у Подрињу, Годишњак Историјског архива 5, Историјски архив у Шапцу, Шабац, 121 – 156.

Васиљевић М. 1969 –

Миливоје Васиљевић, Топографија археолошких налазишта и споменика у Подрињу, Годишњак Историјског архива 7, Историјски архив у Шапцу, Шабац, 449 – 468.

Vasiljević M. 1973 –

Milivoje Vasiljević, Rekognosciranje u Podrinju, Arheološki pregled 16, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 145 – 150.

Vasiljević M. 1975 –

Milivoje Vasiljević, Rekognosciranje Podrinja, Arheološki pregled 17, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 163 – 167.

Vasiljević M. 1976 –

Milivoje Vasiljević, Arheološka rekognosciranja Podrinja, Arheološki pregled 18, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 161 – 175.

Vasiljević M. 1979 –

Milivoje Vasiljević, Rekognosciranja u Podrinju, Arheološki pregled 20, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 148.

Vasiljević M. 1980 –

Milivoje Vasiljević, Arheološka rekognosciranje u Podrinju, Arheološki pregled 21, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 205 – 228.

Васиљевић М., Поповић Д. 2002 -

Миливоје Васиљевић, Драган Поповић, Подриње у старијем гвозденом добу, Museum – Годишњак Народног музеја у Шапцу, Народни музеј у Шапцу, Шабац, 27 – 36.

Васић М. М. 1910 –

Милоје М. Васић, Народни музеј у 1910. години, Годишњак Српске краљевске академије XXIV, Српска краљевска академија, Београд, 223 – 280.

Васић М. М. 1911 –

Милоје М. Васић, Народни музеј у 1911. години, Годишњак Српске краљевске академије XXV, Српска краљевска академија, Београд, 246 – 285.

Васић М. М., Јовановић Ј. 1906 –

Милоје М. Васић и Јован Јовановић, Извештај с археолошке екскурзије по јужној, источној и североисточној Србији, додатак Старинару 3, Београд 1906, 1-37.

Vasić M. R. 1972 –

Miloje R. Vasić, Ostave 247. i 254. godine u Narodnom muzeju u Beogradu, Arheološki vestnik 23, Inštitut za arheologiju ZRC SAZU, Ljubljana, 57-66.

Васић М. Р. 1985 –

Милоје Р. Васић, Мачва и Подриње у римско доба, Гласник Српског археолошког друштва 2, Српско археолошко друштво, Београд, 124 – 141.

Vasić M. R. 2003 / 2004 –

Miloje R. Vasić, Bronze railing from Mediana, Старинар XLIII – XLIV, Археолошки институт, Београд, 79 – 109.

Васић М. Р. 2004 –

Милоје Р. Васић, Хроника ископавања, Медијана, Старинар LIII-LIV, Археолошки институт, Београд, 290-292.

Vasić M. R. 2005 –

Miloje R. Vasić, *Mediana – domaine imperial ou bien prive?*, in: *Romische Stadte und Festungen an der Donau, Akten der regionalen Konferenz, organisiert von Alexander von Humboldt-Stiftung, Beograd 16 – 19 Oktober 2003*, Hrsg. Miroslava Mirković, Beograd, 167 - 176.

Vasić M. R. 2005a -

Miloje R. Vasić, *Ostava denara i antoninijana iz Donjeg Crniljeva*, Narodni muzej Šabac - Arheološki institut, Beograd.

Васић М. Р. 2013 -

Милоје Р. Васић, Градови и царске виле у римским провинцијама на територији данашње Србије, Константин Велики и Милански едикт 313. – рађање хришћанства у римским провинцијама на територији Србије, ур. Ивана Поповић и Бојана Борић – Брешковић, Народни музеј у Београду, Београд, 76 – 101.

Vasić M. R., Milošević G. 2000 -

Miloje R. Vasić, Gordana Milošević, *Mansio Idimum : rimska poštanska i putna stanica kod MedveĀe*, Arheološki institut – Narodni muzej u Beogradu, Beograd.

Vasić R. 1972 –

Rastko Vasić, *Zaštitna arheološka istraživanja na području Ključa (Đerdap II)*, Arheološki institut, Beograd.

Vasić R. 1997 –

Rastko Vasić, *The early iron age regional groups in the UĀice area*, *Balcanica XXVIII*, Institute for Balkan Studies, Belgrade, 45 – 62.

Васић Р. 1999 –

Растко Васић, О етничкој припадности кнежевских гробница из Пећке Бање, Новопазарски зборник 23, Музеј Рас у Новом Пазару, Нови Пазар, 8-15.

Vasić R., Janković Đ. 1971 –

Rastko Vasić, Đorđe Janković, Rekognosciranje desna obale Dunava od Kladova do Prahova, Arheološki pregled 13, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 107 – 116.

Велимировић 2009 –

Слободан Велимировић, Нове бакарне секире и дуго длето из источног Срема, Зборник Завичајног музеја Рума VI, Завичајни музеј Рума, Рума, 7 – 20.

Величковић 1958 –

Миливој Величковић, Прилог проучавању римског рударског басена на Космају, Зборник Народног музеја 1 (1956-1957), Народни музеј у Београду, Београд, 95-118.

Величковић 1958/1959 –

Миливој Величковић, Врела у Лисовићу – римско насеље, Старице IX-X, Археолошки институт, Београд, 377 -378.

Veličković 1972 –

Milivoj Veličković, Rimska sitna bronzana plastika u Narodnom muzeju u Beogradu, Narodni muzej u Beogradu, Beograd.

Vinski, Vinski Gasparini 1956 –

Zdenko Vinski, Ksenija Vinski – Gasparini, Prelagomena k statistici i kronologiji prethistorijskih ostava u Hrvatskoj i u vojvođanskom području Srijema, Opuscula Archaeologica I, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 57 – 90.

Vitruvije 2009 –

Marcus Vitruvius Pollio, Deset knjiga o arhitekturi, Svjetlost, Sarajevo.

Влаховић 2000 –

Петар Влаховић, Значај Милешевског краја за археолошка и антрополошка проучавања, Милешевски записи 4, Музеј у Пријепољу, Пријепоље, 7 – 16.

Vlahović, Milošević 1971 –

Petar Vlahović, Novak Milošević, Petnička pećina, Valjevo – paleolitska stanica, Arheološki pregled 13, Beograd 1971, 10 -16.

Вујић 1999 –

Јоаким Вујић, Путешествије по Србији, Лио, Горњи Милановац.

Вујовић С. 1988 –

Славица Вујовић, Старо купатило у Јошаничкој Бањи, Рашка баштина 3, Завод за заштиту споменика културе краљево, Краљево, 314 – 316..

Вукадин 1980 –

Обренија Вукадин, Археолошка истраживања локалитета „Кулина“ под Кабларом, Рашка баштина 2, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, Краљево, 167 – 170.

Вукадин 1993 –

Обренија Вукадин, Археолошка истраживања црквене порте у Чачку, у Богородица градачка у историји српског народа, ур. Милован Вуловић, Народни музеј Чачак, Чачак, 100-103.

Вукадин, Ивковић 1987 –

Обренија Вукадин, Зорица Ивковић, Духовни и материјални остаци Рујанског манастира, Ужички зборник 16, Народни музеј Титово Ужице, Титово Ужице, 81 – 89.

Вукмановић 2001 –

Мирјана Вукмановић, Средњовековна насеља и некрополе на локалитету Вајуга - Песак, Зборник Народног музеја XVII-1, Народни музеј у Београду, Београд, 349 – 370.

Vukmanović, Popović P. 1986 –

Mirjana Vukmanović, Petar Popović, Recherches archéologiques sur la localité „Livade“ près de Mala Vrbica, Ђердапске свеске III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београд, Београд, 7 - 26.

Вуксан 1990 -

Марко Вуксан, Средњовековни локалитети у околини Бора, Гласник Српског археолошког друштва 6, Српско археолошко друштво, Београд, 191 – 196.

Вулић 1909 –

Никола Вулић, Антички споменици наше земље, Гласник Српске краљевске академије 47 / 40 , Српска краљевска академија, Београд, 109 - 191.

Вулић 1910 –

Никола Вулић, Неколико питања из римске старине, Глас Српске краљевске академије 86, Српска краљевска академија, сепарат, Београд.

Вулић 1931 –

Никола Вулић, Антички споменици наше земље, Споменик Српске Краљевске академије 71 / 55, Српска краљевска академија, Београд, 3 - 248.

Вулић 1941 / 1948 –

Никола Вулић, Антички споменици наше земље, Споменик Српске академије наука 98 / 77, Српска академија наука, Београд, 1 - 280.

Вулић, Премерштајн 1900 –

Никола Вулић, Артур фон Премерштајн, Антички споменици у Србији (I), Споменик Српске краљевске академије 38 / 34, Српска краљевска академија, Београд, 15 - 52.

Вулић, Ладек, Премерштајн 1903 –

Никола Вулић, Фридрих Ладек, Артур фон Премерштајн, Антички споменици у Србији (I), Споменик Српске краљевске академије 39/35, Српска краљевска академија, Београд, 43 - 88.

Вучковић 2011 –

Дејан Вучковић, Комплексна геофизичка испитивања пећине Рисоваче у Аранђеловцу, Шумадијски записи IV - V, Народни музеј у Аранђеловцу, Аранђеловац, 9 – 29.

Вучковић Тодоровић 1961 –

Душанка Вучковић Тодоровић, Хеленистичка керамика из Јошаничке Бање, Старинар XII, Археолошки институт, Београд, 123-124.

Gabričević 1986 –

Martin Gabričević, Rtkovo – Glamija I – une forteresse de l basse époque, fouilles de 1980 - 1982, Ђердапске свеске III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 71 – 91.

Габричевић 1987 –

Мартин Габричевић, Натпис са локалитета Гламија – Une inscription du site Glamija, Ђердапске свеске IV, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 143 – 145.

Габричевић 1987а –

Мартин Габричевић, Један нови надгробни споменик са дунавског лимеса – Un nouveau monument funeraire du Limes Danubien, Ђердапске свеске IV, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 157 – 161.

Gavrilović 2003 –

Nadežda Gavrilović, Kult Herkula i Merkura od I – IV veka n. e. u Gornjoj Meziji, nepublikovani magistarski rad, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd.

Гагић 1988 –

Станимир Гагић, Рибаре код Рибарске Бање, Одбор Српске академије наука и уметности за проучавање села, Рибаре.

Gasović 2010 –

Slavoljub Gasović, Antičko rudarstvo na tlu istočne Srbije, Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije 10/12, Muzeja rudarstva i metalurgije, Bor, 41 – 78.

Гарашанин Д. 1954 –

Драга Гарашанин, Каталог метала, Народни музеј у Београду, Београд.

Гарашанин Д. 1954 –

Драга Гарашанин, Археолошки споменици у Београду и околини, Годишњак Града Београда I, Музеј Града Београда, Београд, 45 – 98.

Гарашанин Д., Гарашанин М. 1965 -

Драга Гарашанин, Милутин Гарашанин, Из археологије врањске области, Врањски гласник 1, Народни музеј у Врању, Врање, 1-18.

Garašanin M. 1962 -

Milutin Garašanin, Brzi Brod, Niš – naselje bronzanog doba, Arheološki pregled 4, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 57 - 61.

Garašanin M. 1972 -

Milutin Garašanin, Brzi Brod, Mediana, Niš – naselje kasnog bronzanog doba i prelaza u gvozdeno doba, Arheološki pregled 14, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 36 – 38.

Гарашанин М. 1973 –

Милутин Гарашанин, Праисторија на тлу СР Србије, Српска књижевна задруга, Београд.

Гарашанин М. 1998 –

Милутин Гарашанин, Винчанска култура и јадрански утицаји, Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, ур. Никола Тасић, Српска академија наука и уметности, Музеј у Приштини, Београд, 56 – 87.

Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951 -

Милутин Гарашанин, Драга Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Просвета, Београд.

Гарашанин М., Гарашанин Д. 1951 -

Милутин Гарашанин, Драга Гарашанин, Археолошки споменици и налазишта у Србији I Западна Србија, ур. Ђурђе Бошковић, Српска академија наука - Археолошки институт, Београд, 1 – 12.

Горенц, Димитријевић Д. 1956:

Марцел Горенц, Даница Димитријевић, „Градина“ у Старом Сланкамену, Рад војвођанских музеја 5, Музеј Војводине, Нови Сад, 150-155.

Грбић 1953 –

Миодраг Грбић, Западна Србија у римско доба, Археолошки споменици и налазишта у Србији I - Западна Србија, ур. Ђурђе Бошковић, Српска академија наука - Археолошки институт, Београд, 13-23.

Gurevič 2004 –

Danijela Gurevič, Kuhinja tenskog tela: voda u III knjizi ginekološkog spisa Sorana iz Efesa, Lucida intervalla – Prilozi odeljenja za klasične nauke 28, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd, 52 – 69.

Dautova Ruševljan 1983 –

Velika Dautova Ruševljan, Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, Vojvođanski muzej, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Novi Sad.

Deljanin 1981 –

Bojana Deljanin, Stara crkva, Banja Jošanica, Sokobanja, Arheološki pregled 21, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 137 – 139.

Дероко 1931 –

Александар Дероко, Бањска, Старинар VI, Српско археолошко друштво, Београд, 108 – 109.

Devies 1937 –

Olivier Devies, Prehistoric copper-mine at jarmovac near Priboj na Limu, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XLIX/1, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1 – 4.

Дерикоњић 2005 –

Саво Дерикоњић, Археометалуршки и рударски центар Јармовац код Прибоја на Лиму, Гласник Друштва конзерватора Србије 29, Друштво конзерватора Србије, Београд, 33 – 36.

Дерикоњић 2008 –

Саво Дерикоњић, Енеолитски рудник Јармовац код Прибоја на Лиму – истраживања 2003, 2004 и 2005. године, Археолошки преглед, нова серија, 2/3 (2004/2005), Министарство културе Републике Србије, Српско археолошко друштво, Београд, 20 – 21.

Димитријевић 1958/1959 –

Даница Димитријевић, Градина у Старом Сланкамену – праисторијско и римско налазиште, Старинар IX-X, Археолошки институт, Београд, 379 -381.

Димитријевић 1960 –

Даница Димитријевић, Гепидска некропола Кормадин код Јакова, Гласник Музеја Војводине 9, Музеј Војводине, Нови Сад, 5 – 50.

Dimitrijević 1959 –

Danica Dimitrijević, Jakovo, NOO Surčin, srez Beograd, Lok. „Državna ekonomija Sava, Arheološki pregled 1, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 60 – 65.

Dimitrijević, Kovačević 1965 –

Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević, Stari Slankamen (Acumincum), InČija – praistorijska, antička i srednjovekovna nalazišta, Arheološki pregled 7, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 115 – 120.

Дмитровић 2006 -

Катарина Дмитровић, Погребни обичаји становништва бронзаног доба у Драгачеву, Зборник радова Народног музеја у Чачку XXXVI, Народни музеј у Чачку, Чачак, 11 – 30.

Дмитровић 2010 -

Катарина Дмитровић, Први становници на територији Драгачева, Етнолошко – антрополошке свеске 15 (н. с. 4), Етнолошко – антрополошко друштво Србије, Београд, 123 – 137.

Дмитровић 2011 -

Катарина Дмитровић, Торквеси из бронзаног доба из околине Чачка, Зборник радова Народног музеја у Чачку XLI, Народни музеј у Чачку, Чачак, 21 – 38.

Дмитровић, Радичевић 2009 –

Катарина Дмитровић, Дејан Радичевић, Касноантичка некропола у Чачку, каталог изложбе, Народни музеј у Чачку, Чачак.

Dobruna – Salihu 2011 –

Ehlale Dobruna – Salihu, Архитектонски остаци античких сrediшта сrediшњег дијела Дарданије (Косова), *Histria Antiqua* 20, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb, 279 – 292.

Драгашевић 1887 –

Јован Драгашевић, Археологијско-географијска истраживања, Гласник Српског ученог друштва XLV, Српско учено друштво, Београд, 1 - 128.

Дрча 1979 –

Слободан Дрча, Медијана, Народни музеј Ниш, Ниш.

Дрча 2000 –

Слободан Дрча, Медијана – Објекат Б, Зборник Народног музеја у Нишу 9, Народни музеј Ниш, 21 - 31.

Душанић М. 1988 –

Милена Душанић, Римске опеке са жигом са панонског лимеса (одсек Cussum – Taugunum), *Старинар* XXXIX, Археолошки институт, Београд, 85 – 98.

Душанић С. 1968 –

Слободан Душанић, Римска војска у источном Срему, Зборник Филозофског факултета Х-1, Филозофски факултет у Београду, Београд, 87 – 113.

Ђорђевић Ј. 1996 –

Јасмина С. Ђорђевић, Евалуација природних потенцијала на примеру сливова Јабланице и Ветернице, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд.

Ђорђевић, М. 1997 –

Маја Ђорђевић, Манастир Бањска, археолошка истраживања у 1996. години, Гласник Друштва конзерватора Србије 21, Друштво конзерватора Србије, Београд 64–68.

Ђорђевић М. 2004 –

Маја Ђорђевић, Бањска и Дечани, Вода – смисао трајања, Министарство културе Републике Србије – Друштво конзерватора Србије, Београд, 58 - 59.

Ђорђевић М. 2007 –

Маја Ђорђевић, Arheološka nalazišta rimskog perioda u Vojvodini, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Beograd, Beograd.

Ђурић Ј. 1995 -

Јармила Ђурић, Стање истражености средњовековних локалитета на подручју ужичког краја с посебним освртом на материјал из средњовековне збирке археолошког одељења Народног музеја Ужице, Археолошка радионица 2, Други округли сто археолога Србије, ур. Александар Срнаковић, Завичајни музеј Параћин, Параћин, 59-64.

Ерцеговић Павловић 1969 –

Славенка Ерцеговић Павловић, Остава наушница са римско-византијског кастела из Бољетина на Дунаву, Старинар XX, Археолошки институт, Београд, 83 – 95.

Ерцеговић Павловић 1970 –

Славенка Ерцеговић Павловић, Прилог проучавању наушница у Србији од 9. до 13. стољећа, Старинар XXI, Археолошки институт, Београд, 41 – 58.

Ерцеговић Павловић 1982/1983 –

Славенка Ерцеговић Павловић, Бољетин, средњовековно насеље и некропола, Старинар XXXIII-XXXIV, Археолошки институт, Београд, 225 - 229.

Ercegović Pavlović, Kostić 1976 –

Slavenka Ercegović Pavlović, Desanka Kostić, Rekognosciranja arheoloških lokaliteta srednjovjekovnog obilježja u okolini Leskovca, Arheološki pregled 18, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 182 – 184.

Ерцеговић Павловић, Костић 1988 –

Славенка Ерцеговић Павловић, Десанка Костић, Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја, Археолошки институт – Народни музеј Лесковац, Београд – Лесковац.

Живановић С. 1985 -

Србољуб Живановић, Остаци скелета са некрополе поред цркве у Дежеву, Старинар XXXVI, Археолошки институт, Београд, 151 -160.

Ђивановић S. 1986 -

Srboljub Đivanović, Communication sur le squelettes humains de la necropole I et II et Vajuga, Ђердапске свеске – Cahiers des Portes de Fer III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 228 – 237.

Живановић З. 2008 -

Зоран А. Живановић, Публиковани археолошки локалитети општине Коцељева, праисторија - део први, Museum 9 (Годишњак Народног музеја у Шапцу), Народни музеј Шабац, Шабац, 49-76.

Живановић З. 2009 -

Зоран А. Живановић, Публиковани археолошки локалитети општине Коцељева, антика - део други, Museum 10, (Годишњак Народног музеја у Шапцу), Народни музеј Шабац, Шабац, 33-54

Живановић З. 2010 -

Зоран А. Живановић, Публиковани археолошки локалитети општине Коцељева, средњовековни период - део трећи, Museum 11 (Годишњак Народног музеја у Шапцу), Народни музеј Шабац, Шабац, 13-54.

Живановић З. 2010а -

Зоран А. Живановић, Трагови прошлости I, Завичајни музеј Коцељева, Библиотека „Јанко Веселиновић“ Коцељева, Коцељева.

Живановић З. 2011 -

Зоран А. Живановић, Археолошки локалитети општине Коцељева, Београд, непубликовани хабилитациони рад.

Живић 2006 –

Маја Живић, Felix Romuliana – 50 година одгонетања, каталог изложбе, Народни музеј у Зајечару, Зајечар.

Живић 2010 –

Маја Живић, Гамзиград: име, положај, економски потенцијали, Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 11 – 14

Живић 2010а –

Маја Живић, Историјат археолошких истраживања и конзерваторско – рестаураторских радова у Гамзиграду, Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 15 – 20.

Живић 2010б –

Маја Живић, Уметничка остварења у царској палати, у: Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 107 – 140.

Живковић 2001 –

Јасмина Живковић, Минијатурне посуде са локалитета „Беловоде“ код Петровца на Млави, Viminacium – Зборник радова Народног музеја у Пожаревцу 12, Народни музеј у Пожаревцу, Пожаревац, 5 – 34.

Здравковић 1951 -

Иван Здравковић, Старине из околине манастира Велуће, Старинар II, Археолошки институт, Београд, 254.

Здравковић 1970 -

Иван Здравковић, Прилози за проучавање двораца и других споменика културе у средњовековној Србији (Сврчин – Пауни – Неродимља – Дежева), Зборник заштите споменика културе, Beograd, 143 – 156.

Здравковић 1970а -

Иван Здравковић, Средњовековни градови у Србији, Туристичка штампа, Београд.

Зарић 1998 -

Радојка Зарић, Велуће, Манастир, Споменичко наслеђе Србије – непокретна културна добра од изузетног и великог значаја, ур. Светлана Пејић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 141.

Zotović Lj. 1962 -

Ljubica Zotović, Mediana, Niš – rimsko naselje, Arheološki pregled 4, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 194 – 197.

Зотовић Љ. 1968 –

Љубица Зотовић, Историјски услови развоја оријенталних култова у римским провинцијама на тлу Југославије, Старинар XIX, Археолошки институт, Београд, 59 – 74.

Зотовић Љ. 1971 –

Љубица Зотовић, Ново тумачење Долихеновог споменика из Сланкамена, Старинар XXII, Археолошки институт, Београд, 59 – 66.

Зотовић Љ. 1973 –

Љубица Зотовић, Митраизам на тлу Југославије, Археолошки институт, Београд.

Zotović Lj. 1975 -

Ljubica Zotović, Medijana, Niš – zaštitni radovi na trasi puta, Arheološki pregled 17, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 74 – 77.

Зотовић Љ. 1982/1983 –

Љубица Зотовић, Бољетин (Smolna), римски и рановизантијски логор, Старинар XXXIII-XXXIV, Археолошки институт, Београд, 212 – 225.

Зотовић Љ., Јордовић 1990 –

Љубица Зотовић, Часлав Јордовић, Viminacium, некропола Више гробаља, Археолошки институт у Београду, Београд.

Zotović Lj., Petrović Spremo N. 1969 -

Ljubica Zotović, Nevenka Petrović Spremo, Medijana, Brzi Brod, Niš – antička carska palata, Arheološki pregled 11, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 185 – 186.

Zotović Lj., Petrović N., Petrović P. 1967 –

Ljubica Zotović, Nevenka Petrović Spremo, Petar Petrović, Mediana – Niš, antičke terme, Arheološki pregled 9, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 99 – 100.

Зотовић М. 1972 –

Михаило Зотовић, Некропола у Кремнима и потреба даљег истраживања територије Аутаријата, Зборник радова Народног музеја у Чачку, Народни музеј Чачак, Чачак, 1 – 10.

Зотовић М. 1976 –

Михаило Зотовић, Метално доба на тлу југозападне Србије, каталог изложбе, Народни музеј у Титовом Ужицу, ТитовоУжице.

Zotović M. 1985 –

Mihailo Zotović, Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvođenog doba Zapadne Srbije, Dissertation et monographiae, Zavičajni muzej Titovo Užice, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd,

Зотовић М. 1989/1990 –

Михаило Зотовић, Истраживања праисторијских хумки у долини Поблаћнице и генеза раног бронзаног доба у западној Србији, Старинар XL - XLI, Археолошки институт, Београд, 77 - 88.

Зотовић М. 1989 –

Михаило Зотовић, Најстарија прошлост ужичког краја, Историја Титовог Ужица књ. 1, Београд – Титово Ужице.

Зотовић М., Бућић 1975 –

Михаило Зотовић, Јаворка Бућић, Резултати прелиминарних археолошких истраживања на територији општине Прибој, Ужички зборник 4, Народни музеј Титово Ужице, Титово Ужице, 17 - 34.

Зотовић Р. 1989 –

Радмила Зотовић, Насеља источног дела римске провинције Далмације, Ужички зборник 18, Народни музеј Титово Ужице, Титово Ужице, 15 – 38.

Зотовић Р. 1994/95 –

Радмила Зотовић, Римски камени лавови из збирке Народног музеја у Ужицу, Саопштења XXVI, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 123 - 130.

Зотовић Р. 1995 –

Радмила Зотовић, Римски надгробни споменици источног дела провинције Далмације, Народни музеј Ужице, Ужице.

Зотовић Р. 1996 –

Радмила Зотовић, Становништво и привреда источног дела римске провинције Далмације, Филозофски факултет у Београду, Београд, непубликована докторска дисертација.

Зотовић Р. 1996/97 –

Радмила Зотовић, Питања и проблеми археолошког истраживања урбанизације римског периода у подручју ужичког краја, Ужички зборник 25/26, Народни музеј Ужице, Ужице, 5 – 16.

Зотовић Р. 1997 –

Радмила Зотовић, О типу „источнодалмацијског“ ципуса, Старинар XLVIII, Археолошки институт, Београд, 173 – 183.

Zotović R. 2008 –

Radmila Zotović, Rückblick auf die Probleme verschiedener kultureller Elemente Südwest – Serbiens in der Zeit vor und während der römischen Vorherrschaft, *Balcanica XXIX*, Institute for Balkan Studies, Belgrade, 35 – 46.

Zotović R. 2007 –

Radmila Zotović, Social and Cultural Aspects of the Burial „Krajčinovići – Slana Voda“ (South – West of Serbia, Middle of II c. b. c.), *Acta Terrae Septemcastrensis VI*, 1 – Funerary Practices in Europe, before and after the Roman Conquest (3rd century BC -3rd century AD) , ed. Sabin Adrian Luca, Sibiu, 199 – 205.

Иванић 2008 –

Бранка Иванић, Богородица Сокољачка или Богородица Бањска, Ниш и Византија VI, ур. Миша Ракоција, Град Ниш, Универзитет у Нишу, Нишки културни центар, Ниш, 273 – 280.

Иванишевић, Стаменковић 2010 –

Вујадин Иванишевић, Соња Стаменковић, Налази новца 5. века из Рујковца, Лесковачки зборник L, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 59 – 84.

Ивановић М. 1997 -

Милан Ивановић, Културна баштина Косова и Метохије – I део (од праисторије до XII века), *Старине Косова и Метохије – књига 10*, Покрајински завод за заштиту споменика културе – Приштина, Приштина, 9 – 30.

Ивковић, Ђокић 1988 –

Зорица Ивковић, Милан Ђокић, Црква у Дежеви, Рашка батина 3, Завод за заштиту споменика културе краљево, Краљево, 319.

Игњатовић 2006 –

Милорад Игњатовић, Купиново – локалитет Гробница, насеље предримског и римског периода, Археолошки преглед Српског археолошког друштва 1 (2003), Српско археолошко друштво, Београд, 35 – 38.

Илић О. 2009 -

Оливера Илић, Палеохришћански сакрални споменици у мањим насељима и утврђењима у околини Ниша, Ниш и Византија VIII, Град Ниш – Универзитет у Нишу – Православна Епархија нишка, Ниш, 111 – 125.

Јанковић Ђ. 1981 –

Ђорђе Јанковић, Подунавски део области Аквиса у 6. и почетком 7. века, Археолошки институт, Београд.

Јанковић Ђ. 1981 –

Ђорђе Јанковић, Гамзиград у средњем веку, Felix Romuliana Гамзиград, ур. Ивана Поповић, Археолошки институт, 201 – 212.

Јanković Ђ. 2004 –

Ђорђе Јanković, The Slavs in the 6th Century North Illyricum, Гласник Српског археолошког друштва 20, Српско археолошко друштво, Београд, 39 – 61.

Јанковић Ђ. 2010 –

Ђорђе Јанковић, Гамзиград у средњем веку, Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 201 – 212-

Јанковић Ђ., Вуксан 2004 –

Ђорђе Јанковић, Марко Вуксан, Област Бора у средњем веку, Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку, ур. Мирослав Лазић, Музеј рударства и металургије у Бору – Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд – Бор, 231 – 280.

Јанковић М. 1973/1974:

Милица Јанковић, Две средњовековне некрополе у источној Србији, Старице XXIV – XXV, Археолошки институт, Београд, 227 – 240.

Јанковић М. 1981 –

Milica Јанковић, Banja kod Priboja, manastirski kompleks i nekropola, Arheološki pregled 22, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 119 – 123.

Јанковић М. 1982 –

Milica Јанковић, Banja kod Priboja – manastirska celina, Arheološki pregled 23, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 168 - 170.

Јанковић М. 1985:

Милица Јанковић, Бања код Прибоја – манастирска целина, Arheološki pregled 24, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 171 – 173.

Јанковић М. 2003 –

Милица Јанковић, Калуђерске ливаде – средњовековно гробље код Јакова, Гласник Српског археолошког друштва 19, Српско археолошко друштво, Београд, 73 – 120.

Јанковић Михалцић Д. 2001 –

Душанка Јанковић Михалцић, Налази римског новца са ископавања на Медијани – објекат Б, Зборник Народног музеја у Нишу 10, Народни музеј Ниш, Ниш, 27 – 38.

Janković Mihaldžić D. 2008 –

Dužanka Janković – Mihaldžić, Pojedinačni nalazi rimskog novca na Mediani, Naisus I, Niš, 27 – 73.

Jacanović 1981 -

Dragan Jacanović, Medijana, žel. stanica Čele kula – naselje starčevačke kulture, Arheološki pregled 22, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 11.

Jacanović 1981a -

Dragan Jacanović, Medijana, žel. stanica Čele kula – naselje starčevačke kulture, Arheološki pregled 22, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 97 - 98.

Јацановић 2000 –

Драган Јацановић, Бакарно доба Подриња, Museum (Годишњак Народног музеја у Шапцу) 1, Народни музеј Шабац, Шабац, 5 – 17.

Јацановић 2013 –

Драган Јацановић, Касноантичка налазишта у Браничеву, Од Романа до Словена. Археолошки налази из Србије и њихов контекст, уредник Михаило Милинковић, Одељење за археологију – Филозофски факултет у Београду, Београд, 13 – 14.

Jevtić 1975 -

Miloš Jevtić, Trasa puta Motel „Medijana“, Niška Banja – eneolitsko i bronzano doba, Arheološki pregled 17, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 26 – 28.

Jež 1993 –

Жељко Јеж, Резултати археолошких ископавања средњовековне цркве у селу Дићи код Љига, Гласник Друштва конзерватора Србије 17, Друштво конзерватора Србије, Београд, 85 – 90.

Јеж, Старовић 1994 –

Жељко Јеж, Андреј Старовић, Археолошки локалитети и налазишта у ваљевском крају, Ваљевац – Велики народни календар за просту 1994 годину, Књига друга, Агенција „Ваљевац“, Ваљево, 369 - 381.

Јеличић 1959 -

Бранка Јеличић, Бронзани жишци у Народном музеју, Зборник Народног музеја II, Народни музеј у Београду, Београд, 73 – 82.

Јеличић 1960 –

Branka Jeličić, Idimum, Arheološki pregled, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 33 – 34.

Јеличић 1962 -

Бранка Јеличић, Оплата једног ковчежића из Идимума, Зборник Народног музеја III, Народни музеј у Београду, Београд, 109 – 114.

Јеремић Г., Гојгић 2012 –

Гордана Јеремић, Александра Гојгић, Римске терме у Чачку, Прилози за историју Чачка 3, Народни музеј Чачак, Чачак.

Јеремић М. 1988 –

Мирослав Јеремић, Castellum aquae античке Медијане, Старинар XXXIX, Археолошки институт, Београд, 61 – 84.

Јовановић А. 1973/1974 –

Александар Јовановић, Неки аспекти проблема скупног налаза скулптура са Медијане код Ниша, Старинар XXIV - XXV, Археолошки институт, Београд, 57 – 66.

Јовановић А. 1978 -

Александар Јовановић, Nakit u rimskoj Dardaniji, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Београд.

Јовановић А. 1980 –

Александар Јовановић, Тумули из античког периода у југоисточној Србији и на Косову, Старинач XXXI, Археолошки институт, Београд, 1 - 16.

Јовановић А. 1985 –

Александар Јовановић, Римски надгробни споменик из Новопазарске Бање, Новопазарски зборник 9, Завичајни музеј у Новом Пазару, Нови Пазар, 33-38.

Јовановић А. 1989 –

Александар Јовановић, Налази из римског периода у ваљевском крају, Истраживања II, Народни музеј Ваљево, Ваљево, 58 – 65.

Јовановић А. 1993 –

Александар Јовановић, Налази из римског периода у ваљевском крају, у: Ваљево кроз векове, Народни музеј Ваљево, Ваљево, 44 – 51.

Јовановић А. 1994 –

Александар Јовановић, О проблему касноантичких гробова с оружјем на тлу Србије, Зборник Народног музеја XV -1, Народни музеј у Београду, Београд, 119 – 132.

Јовановић А. 1995 –

Александар Јовановић, Археолошка истраживања у Новопазарској Бањи, Новопазарски зборник 19, Музеј Рас у Новом Пазару, Нови Пазар, 31 - 68.

Јовановић А. 1997 –

Александар Јовановић, О култној тријади Дракон – Драцена – Александар, Гласник Српског археолошког друштва 13, Српско археолошко друштво, Београд 1997, 51-57.

Jovanović A. 1997a –

Aleksandar Jovanović, Akuminkum, Arheološki leksikon, ur. Dragoslav Srejović, Savremena administracija, Beograd, 29 – 30.

Јовановић А. 2003 –

Александар Јовановић, Археолошке белешке из касноантичког Наиса и околине, Ниш и Византија I, Скупштина Града Ниша и ДИГП „Просвета“ Ниш, Ниш, 23 – 38.

Jovanović A. 2004 –

Александар Јовановић, Бор и околина у античком периоду, Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку, Музеј рударства и металургије у Бору – Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, ур. Мирослав Лазић, Бор – Београд, 165 – 229.

Jovanović A. 2012 –

Александар Јовановић, Белешке о култу воде у римским провинцијама на тлу Србије, Зборник Матице српске за класичне студије 14, Матица српска, Нови Сад, 151 – 162.

Jovanović B. 1982 -

Borislav Jovanović, Rudna glava – najstarije rudarstvo bakra na centralnom Balkanu, Muzej rudarstva i metalurgije, Bor.

Jovanović B. 1987 -

Borislav Jovanović, Keltska kultura u Jugoslaviji. Uvod i Istočna grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja V, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Centar za balkanološka ispitivanja, ur. A. Benac, Sarajevo, 815 – 854.

Јовановић Б., Глишић 1960 –

Борислав Јовановић, Јован Глишић, Енеолитско насеље на Кормадину код Јакова, Старинар XI, Археолошки институт, Београд, 113 – 142.

Jovanović B., Janković I. 1987 / 1990 –

Borislav Jovanović, Ilija Janković, Nekropola paraćinske grupe u Trnjanima kod Brestovačke Banje, Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije 5 / 6, Muzej rudarstva i metalurgije, Bor, 1 – 20.

Jovanović B., Janković I. 1996 –

Borislav Jovanović, Ilija Janković, Die keramik der nekropole der Paraćin – Kultur – Trnjane bei Bor, in. N. Tasić (ed.), The Yugoslav Danube basin and the neighbouring regions in the 2nd Millenium B. C., International symposium in Vršac 1995, SANU Institute for Balkan Studies, Beograd, 185 – 200.

Jovanović B., Kondić 1965 -

Borislav Jovanović, Vladimir Kondić, Istraživanja na području Đerdapa, Arheološki pregled 7, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 67 – 105.

Јовановић Б., Глишић 1960 –

Борислав Јовановић, Јован Глишић, Енеолитско насеље на Кормадину код Јакова, Старинар XI, Археолошки институт, Београд, 113 – 140.

Jovanović V. 1967 –

Vojislav Jovanović, Banjica kod Peći u Metohiji. Kasnoantička funerarna gradjevina, Arheološki pregled 9, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 121-125.

Јовановић В. 1988 –

Војислав Јовановић, Археолошка истраживања и налазишта на Косову, Зборник Округлог стола о научном истраживању Косова, Српска академија наука и уметности, Београд, 17 – 66-

Јовановић Ђ. 1892 –

Ђорђе Јовановић, Петничка пећине и преисторијско селиште из неолитског доба, Старинар год IX, бр. 2, Српско археолошко друштво, Београд, 42 – 56.

Јовановић Ма. 1993 –

Марија Јовановић, Прилози из уништених латенских гробова са подручја Срема, Гласник Музеја Војводине 35, Музеј Војводине, Нови Сад, 41 – 51.

Јовановић Ми. 1965 -

Милан Јовановић, Археолошка истраживања у 1964. години – Јужноморавска долина од Лепенице до Врања, Врањски гласник I, Народни музеј у Врању, Врање, 217 – 235.

Јовановић Ми. 1966 -

Милан Јовановић, Археолошка истраживања у 1965. години, Врањски гласник II, Народни музеј у Врању, Врање, 313 – 329.

Јовановић Ми. 1967 -

Милан Јовановић, Археолошка истраживања у 1966. и 1967. години, Врањски гласник III, Народни музеј у Врању, Врање, 313 – 337.

Јовановић Ми. 1968 -

Милан Јовановић, Археолошка истраживања у 1968. години, Врањски гласник IV, Народни музеј у Врању, Врање, 495 – 521.

Јовановић Ми. 1969:

Милан Јовановић, Археолошка истраживања у 1968. години, Врањски гласник V, Народни музеј у Врању, Врање, 467 – 477.

Јовановић С. 1986 –

Светозар Јовановић, О античком рударењу на старој планини, Гласник Српског археолошког друштва 3, Српско археолошко друштво, Београд, 195 – 200.

Јовановић С. 1990 –

Светозар Јовановић, Средњовековна насеља и некрополе од IX до XIII века у књажевачком крају, Гласник Српског археолошког друштва 6, Српско археолошко друштво, Београд, 196 - 207 .

Јордовић 1999 –

Часлав Јордовић, Римске терме у селу Баце, у: Прокупље у праисторији, антици и средњем веку, Баштина књига 6, ур. Милоје Васић, Драгослав Маринковић, Археолошки институт, Народни музеј Топлице, Београд – Прокупље, 197 – 199.

Калић 1989 -

Јованка Калић, Прокопијева АРΣΑ, Зборник радова Византолошког института 27 – 28, Византолошки институт, Београд, 9 – 18.

Калић 2012 -

Јованка Калић, Срби у позном средњем веку, Завод за уџбенике, Београд.

Калић, Поповић М. 1981 –

Jovanka Kalić, Marko Popović, Deč evo kod Novog Pazara, lok. Nemanjina česma, Arheološki pregled 22, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 163 – 164.

Калић, Поповић М. 1982 -

Јованка Калић, Марко Поповић, Истраживања у Дежеву, Новопазарски зборник 6, Завичајни музеј у Новом Пазару, Нови Пазар, 5 - 17.

Калић, Поповић М. 1985 -

Јованка Калић, Марко Поповић, Црква у Дежеву, Старинар XXXVI, Археолошки институт, Београд, 115 -147.

Kaluđerović 1991 –

Zvonimir Kaluđerović, Paleolithic in Serbia in the Light of the recent Research, Старинар XLII, Археолошки институт, Београд, 1 – 8.

Калуђеровић 1996 –

Звонимир Калуђеровић, Сокобањска котлина – Палеолитска налазишта, Старинар XLVII, Археолошки институт, Београд, 290 – 292.

Каниц I 1985 –

Феликс Каниц, Србија земља и становништво – од римског доба до краја XIX века, прва књига, Српска књижевна задруга – ИРО Рад, Београд.

Каниц II 1989 –

Феликс Каниц, Србија земља и становништво – од римског доба до краја XIX века, прва књига, Српска књижевна задруга – ИРО Рад, Београд.

Капуран 2009 –

Александар Капуран, Архитектура из позног бронзаног и старијег гвозденог доба у басену Јужне Мораве, Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у београду, Београд.

Карацић 1969 –

Вук Стефановић Карацић, Почетак описанија српских намастира, Сабрана дела VII, Просвета, Београд.

Катанић 1988 -

Надежда Катанић, Декоративна камена пластика моравске школе, Просвета – Републички завод за заштиту споменика културе, Београд.

Катичић 1966 –

Радослав Катичић, Теофилакт Охридски, Византијски извори за историју народа Југославије III, Византолошки институт, Београд, 257 – 360.

Кнежевић 1995/1996 –

Бранка Кнежевић, Манастири у Западној Србији по турским пописима од 1476. до 1572. године, Саопштења XXVII - XXVIII, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 202 – 212.

Kovaljev 1986 –

Georgij Kovaljev, Banjska – Srednjovekovni manastir, Arheološki pregled 26, 1985, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Ljubljana, 168 - 169.

Коваљев 1989/90 –

Георгиј Коваљев, Касноантичка палата у Неродимљу, Старине Косова IX, Приштина, 87 – 92.

Kovaljev 1986 –

Georgij Kovaljev, Donje Nerodimlje – Kasnoantička palata, Arheološki pregled 26, 1985, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Ljubljana, 168 - 169.

Коваљов 1997

Георгиј Коваљев, Извештај о археолошко – истраживачким радовима на комплексу манастира Бањска у 1995. години, Старине Косова и Метохије – књига 10, Покрајински завод за заштиту споменика културе – Приштина, Приштина, 207 - 212

Коваљев, Јанковић Ђ. 1990 –

Георгиј Коваљев, Ђорђе Јанковић, Саопштење о археолошким истраживањима у Доњем Неродимљу, Косовско – метохијски зборник I, Приштина, 41 – 47.

Ковачевић 1977 –

Јован Ковачевић, Најновији резултати на истраживању старог Раса, Зборник Историјског музеја Србије 13-14, Историјски музеј Србије, Београд, 5 – 32.

Ковић 2003 –

Гордана Ковић, Фибуле из античке збирке Народног музеја у Шапцу, Museum (Годишњак Народног музеја у Шапцу) 4, Народни музеј Шабац, Шабац, 47 – 100.

Ковић 2004 –

Гордана Ковић, Антички жишци из збирке Народног музеја у Шапцу, Museum (Годишњак Народног музеја у Шапцу) 5, Народни музеј Шабац, Шабац, 9 – 20.

Ковић 2012 –

Гордана Ковић, Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу, Српско археолошко друштво – XXXV Скупштина и годишњи скуп – програм, извештаји и апстракти, ур. Војислав Филиповић и Драгана Антоновић, Српско археолошко друштво – Завод за заштиту споменика културе Ваљево, Ваљево, 35.

Ковић 2012а –

Гордана Ковић, Непубликовани римски оловни предмети из античке збирке Народног музеја у Шапцу, Museum (Годишњак Народног музеја у Шапцу) 9, Народни музеј Шабац, Шабац, 25 – 44.

Kondić 1965 –

Vladimir Kondić, Antički i srednjovekovni lokaliteti na Dunavu od Dubravice do Radujevca, Arheološki pregled 7, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 70- 91.

Кондић 1971 –

Владимир Кондић, Cantabaza, Smorna, Campsa, Старинар XXXII, Археолошки институт, Београд, 53 – 58.

Kondić 1973 –

Vladimir Kondić, Rimljani na području Bora i u njegovom susedstvu, Bor i okolina: Prošlost I tradicionalna kultura, knj. I, Bor,

Кондић 1987 -

Владимир Кондић, Balneum логора Diana – Le balneum du camp de Diana, Тердапске свеске IV, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 37 - 42.

Константин Филозоф 1989 -

Константин Филозоф, Повест о словима – Житије деспота Стефана Лазаревића, Просвета, Београд.

Кораћ 1976 –

Војислав Кораћ, Студеница Хвостанска, Институт за историју уметности Филозофског факултета у Београду, Београд.

Костић М. 2006 –

Мирјана Костић, Античка топографија Ваљевског краја, Гласник Историјског архива Ваљево 40, Историјски архив Ваљево, 5 – 26.

Крајић 2009 –

Александар Крајић, Просторно – функционална трансформација утврђења Купиник у село Купиново, Земља и људи 59, Српско географско друштво, Београд, 31 – 36.

Крстић 1983 –

Душан Крстић, Карактеристике сахрањивања на некрополи бронзаног доба у Корбову, Зборник Народног музеја XI-1, Народни музеј у Београду, Београд, 19 – 30.

Krstić 1986 –

Dušan Krstić, Vajuga – Korbovo – Compte – rendu des fouilles exécutées en 1981, Бердапске свеске III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 148 – 167.

Крстић 2003 –

Душан Крстић, Гламија, некропола бронзаног доба у Корбову (Glamija, Bronze Age Necropolis in Korbovo), Београд.

Крунић 1998 –

Славица Крунић, Нови археолошки налази у Земуну, каталог изложбе, Музеј Града Београда, Београд.

Крунић 2000 –

Славица Крунић, Римски медицински, фармацеутски и козметички инструменти на територији Горње Мезије, Филозофски факултет у Београду, Београд, непубликована докторска дисертација.

Кулић, Срећков 1994 –

Бранка Кулић, Недељка Срећков, Манастири Фрушке Горе, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад.

Ladek, Premerstein, Vulić 1901 –

Friedrich Ladek, Artur von Premerstein, Nikola Vulić, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien 4, Österreichisches Archäologisches Institut, Wien, 73 – 162.

Лазих 2004 –

Мирослав Лазих, Бор и околина у бронзано доба, Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку, Музеј рударства и металургије у Бору – Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, ур. Мирослав Лазих, Бор – Београд, 100 – 125.

Лазих 2010 –

Мирослав Лазих, Праисторијска насеља и некрополе у Гамзиграду и његовој околини, у: Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 21 – 28.

Лаловић, Јовановић и Ружић 1997 –

Анка Лаловић, Светозар Јовановић, Мира Ружић, Ромулијана – Гамзиград. Касноантичка утврђена палата. Терме, Старинар XLVIII, Археолошки институт, Београд, 199 – 208.

Лековић, Падров 1992 –

Владимир Лековић, Јелена Падров, Распрострањеност археолошких налазишта старчевачке културе у Срему, Зборник радова Народног музеја XIV-1 - археологија, Народни музеј у Београду, Београд, 35 – 60.

Летица 1973/1974 –

Загорка Летица, Праисторијска некропола „Песак“ код Корбова, Старинар XXIV - XXV, Археолошки институт, Београд, 163 – 174.

Летица 1981 –

Загорка Летица, Пештер у бронзано и гвоздено доба, Старинар XXXII, Археолошки институт, Београд, 9 – 16.

Љуци 1998 –

Кемајл Љуци, Старчевачка култура, Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, ур. Никола Тасић, Српска академија наука и уметности - Музеј у Приштини, Београд, 116 – 147.

Ljubinković 1959 –

Mirjana Ljubinković, Brestovik, Visoka ravan, Arheološki pregled 1, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 153 – 156.

Ljubinković 1973 –

Mirjana Ljubinković, Manastir Veluće, Arheološki pregled 15, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 122 – 123.

Madas 1969 -

Dimitrije Madas, Banja – Aranđelovac – naselje starčevačke kulture, Arheološki pregled 11, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 10 – 11.

Madas 1975 -

Dimitrije Madas, Slavkovicа, opština Ljig – ostaci srednjovekovne crkve, Arheološki pregled 17, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 154 – 157.

Madas 1976 -

Dimitrije Madas, Slavkovicа, Ljig – srednjovekovna crkva i nekropola, Arheološki pregled 18, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 144 – 146.

Мадас, Брмболић, Фидановски 1987 -

Димитрије Мадас, Марин Брмболић, Регистар годишњих ископавања у СР Србији, Гласник Српског археолошког друштва 4, Српско археолошко друштво, Београд, 55 – 59.

Malez, Salković 1990 –

Mirko Malez, Semedin Salković, Kwartarnogeološki i paleontološki odnosi u pećini iznad Hajdučkog izvora kod Ćitluka nedaleko od Sokobanje (SR Srbija), Naš krš 24/25, Bilten Speleološkog društva Bosansko – hercegovački krš, Speleološko društvo Bosansko – hercegovački krš, Sarajevo, 89 – 99.

Мандић 1995 –

Милоје Мандић, Остаци материјалне и духовне културе античког периода и средњег века у ужичком крају, у: Ужице, настанак и развој, ур. Милоје Мандић, Народни музеј Ужице, Ужице, 21 – 37.

Марић Р. 1954 /1955 –

Растислав Марић, Ситни прилози из археологије и епиграфике, Старинар V – VI, Археолошки институт, Београд, 356 – 362.

Марић Р. 1956 –

Растислав Марић, Оставе старог новца у Нумизматичкој збирци Народног музеја у Београду, Саопштења I, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1956, 179 – 182.

Marjanović Vujović 1986 -

Gordana Marjanović Vujović, Vajuga – Pesak – La nécropole medievale, Тердапске свеске – Cahiers des Portes de Fer III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 147 – 151.

Марјановић-Вујовић 1986а –

Гордана Марјановић Вујовић, Средњовековне некрополе у Србији евидентирание кроз археолошка ископавања (I), Старинар XXXVII, Археолошки институт САНУ, Београд, 191 – 209.

Марјановић-Вујовић 1987 –

Гордана Марјановић-Вујовић, Занимљива представа космоса на једном крчагу из Рткова - Une representation interessante du kosmos sur un vase de Rtkovo, Ђердапске свеске IV, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 147 – 151.

Марковић 1994 –

Оливера Марковић, Керамика X – XI века са средњовековног локалитета „Кулина“ у Рошцима, Зборник радова Народног музеја у Чачку, Народни музеј Чачак, Чачак, 27 – 32.

Марковић 1995 -

Оливера Марковић, Налазишта средњевековне керамике из околине Чачка, Археолошка радионица 2, Други округли сто археолога Србије, ур. Александар Срнидаковић, Завичајни музеј Параћин, Параћин, 53-58.

Марковић, Петрашиновић, Михајловић 1986 –

Оливера Марковић, Милош Петрашиновић, Весна Михајловић, Резултати сондажних истраживања Стојковића градине у Вичи, Зборник радова Народног музеја у Чачку XVI, Народни музеј Чачак, Чачак, 67 – 71.

Маћејка, Ђорђевић 2012/2013,

Миливоје М. Маћејка, Тијана Ђорђевић, Клокот Бања, Глобус – часопис за методолошка и дидактичка питања географије 37-38, Српско географско друштво, Београд, 41 – 60.

Medović 1969 –

Predrag Medović, Pećine – Vrdnik – naselje eneolitskog i ranobronzanog doba, Arheološki pregled 11, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 35 - 36.

Medović 1977 –

Predrag Medović, Relativna hronologija naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju I – II, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd, nepublikovana doktorska disertacija.

Медовић 1984/1985 -

Предраг Медовић, Скелетни гроб старијег гвозденог доба са локалитета Пећине у Врднику, Гласник Музеја Војводине 29, Музеј Војводине, Нови Сад, 5 – 8.

Мијатовић 1905 –

С. Мијатовић, Темнић, СЕЗ, књ. VI, Насеља српских земаља, књ. II, Српска краљевска академија, Београд.

Микић 1994 –

Живко Микић, Антрополошки осврт на вештачки деформисане лобање из периода велике сеобе народа, Зборник Народног музеја XV-1 археологија, Народни музеј у Београду, Београд, 133 – 139.

Микулчић, Јовановић М. 1968 –

Иван Микулчић, Милан Јовановић, Хеленистички опидум из Кршевице код Врања, Врањски гласник IV, Народни музеј у Врању, 355 – 377.

Миладиновић Радмиловић, Капуран 2010 –

Наташа Миладиновић – Радмиловић, Александар Капуран, Антрополошка анализа налаза из гроба откривеног на локалитету Пећине у Врднику, Рад Музеја Војводине 52, Музеј Војводине, Нови Сад, 91 – 99.

Миладиновић Радмиловић 2007 –

Наташа Миладиновић Радмиловић, Антрополошка анализа налаза из гробова у цркви манастира Ресаве, Саопштења XXXIX, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 33 – 62.

Миленковић 1998 -

Марина Миленковић, Врдник, Утврђење, Споменичко наслеђе Србије – непокретна кулурна добра од изузетног и великог значаја, ур. Светлана Пејић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 153.

Миленковић 1998 -

Марина Миленковић, Акуминкум (Acuminum) - Градина, Споменичко наслеђе Србије – непокретна кулурна добра од изузетног и великог значаја, ур. Светлана Пејић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 17.

Миленковић 1998а-

Марина Миленковић, Купиново, Утврђење Купиник, Споменичко наслеђе Србије – непокретна кулурна добра од изузетног и великог значаја, ур. Светлана Пејић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 236.

Миливојевић С. 2010 -

Станојка Миливојевић, Остава турског новца из Биоске. Извор за боље познавање монетарних токова у југозападној Србији, Нумизматичар 28, Народни музеј у Београду, Београд, 223 – 248.

Миливојевић В. 2011 –

Владан Миливојевић, Антички локалитети на подручју општина Аранђеловац и Топола, Шумадијски записи IV - V, Народни музеј у Аранђеловцу, Аранђеловац, 83 – 112.

Миленковић 1988 –

Михаило Миленковић, Археолошка истраживања Градине на Јелици, Зборник радова Народног музеја у Чачку 18, Народни музеј Чачак, Чачак, 61 – 76.

Milinković 2006 –

Mihailo Milinković, *Vajuga*, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Walter De Gruyter, Berlin - New York, 32 – 34.

Милићевић 1876 –

Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија, Краљевске српске државне штампарије*, Београд.

Миловић 2007 –

Оливера Миловић, *Средњовековне наушнице из Салаковца у Народном музеју у Пожаревцу*, *Viminacium – Зборник радова Народног музеја у Пожаревцу 15*, Народни музеј у Пожаревцу, Пожаревац, 257 – 264.

Милојевић, Милошевић С., Кајтез 2013 –

Петар Милојевић, Стефан Милошевић, Ирина Кајтез, *Грађевина са остацима фреско сликарства у Сокобањи, Карацић – часопис за историју, етнологију, археологију и уметност, нова серија, број 5 / 2013, Завичајни музеј Алексинац, Алексинац, 47 – 56.*

Милошевић Г. 1992 –

Гордана Милошевић, *Средњовековна кућа из села Грачане код Сопоћана, Новопазарски зборник 16*, Музеј Рас Нови Пазар, Нови Пазар, 37 – 43.

Milošević P. 1972 –

Petar Milošević, *Rekognosciranje rimskog puta Cuccium - Acumincum*, *Arheološki pregled 14*, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 161 – 163.

Milošević P. , Jeremić M. 1986 –

Petar Milošević, Miroslav Jeremić, *Le castellum à Milutinovac, Тердапске свеске III*, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 245 – 263.

Минић, Вукадин 1982 –

Душица Минић, Обренија Вукадин, Резултати археолошког рекогносцирања околине Сјенице, Новопазарски зборник 6, Завичајни музеј у Новом Пазару, Нови Пазар, 189 – 203.

Mirdita 1978 –

Zef Mirdita, Putevi i komunikacije u antici, Materijali 17, Savey arheoloških društava Jugoslavije, Peć, 53-68.

Mirković 1968 –

Miroslava Mirković, Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd.

Mirković 1976 –

Miroslava Mirković, Singidunum et son territoire, in: Inscriptions de la Mésie Supérieure I, ed. Fanoula Papazoglou, Centre d' études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l' Université de Beograd, Beograd, 22 - 92.

Мирковић 1978 –

Мирослава Мирковић, Antistes Stefanos и грађевинска делатност Јустинијановог времена у Полимљу, Зборник радова Византолошког института 18, Византолошки институт, Београд, 1 – 7.

Mirković 1986 –

Miroslava Mirković, Viminacium et Margum, Inscriptions de la Mésie Supérieure II, ed. Fanoula Papazoglou, Centre d' études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l' Université de Beograd, Beograd.

Mirković 2006 –

Miroslava Mirković, Sirmium: istorija rimskog grada od I do kraja VI veka, Sremska Mitrovica: Blago Sirmijuma, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd.

Mirković 2007 –

Miroslava Mirković, Moesia Superior: eine Provinz an der mittleren Donau, Orbis provinciarum, Zaberns Bildbände zur Archäologie, Sonderbände der antiken Welt, Mainz am Rhein.

Mirković, Dušanić S. 1976

Miroslava Mirković, Slobodan Dušanić, Singidunum et Nord-ouest de la province, Inscriptions de la Mésie Supérieure - Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de Philosophie de l'Université, Belgrade.

Михаиловић Д., Михаиловић Б. 2006 -

Душан Михаиловић, Бојана Михаиловић, Палеолитско налазиште Хаџи Проданова пећина код Ивањице, Археолошки преглед Српског археолошког друштва 1 (2003), Српско археолошко друштво, Београд, 13 – 16.

Михаиловић, Т. 1997 –

Татјана Михаиловић, Нови антички локалитети на Копаонику, Гласник Српског археолошког друштва 13, Српско археолошко друштво, Београд, 147 – 158.

Мркобрад, Боровић Димић 1996 –

Душан Мркобрад, Јелена Боровић Димић, У потрази за изгубљеним временом, Гласник Српског археолошког друштва 12, Српско археолошко друштво, Београд, 227 – 231.

Никитовић, Васић Р. 2002 -

Лидија Никитовић, Растко Васић, Хумка из бронзаног доба на локалитету Равнине у селу Јанчићи код Чачка, Зборник радова Народног музеја у Чачку XXXII, Народни музеј у Чачку, Чачак, 29 – 35.

Николајевић 1978 –

Иванка Николајевић, Латински натпис епископа Стефана из Избичња, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића 6, Општинска заједница образовања, Пријепоље, 53 – 64.

Nikolajević 1978a –

Ivanka Nikolajević, Sahraniјvanje u ranohrišćanskim crkvama na području Srbije, Arheološki vestnik 29, Inštitut za arheologijo, Ljubljana, 678-693.

Одобашић 1999/2000 –

Перица Одобашић, Остава акчи Бајазита I из Купинова, Зборник Завичајног музеја Рума III – IV, Завичајни музеј Рума, Рума, 31 – 45.

Одобашић 2005 –

Перица Одобашић, Дивље копање по археолошким локалитетима, Зборник Завичајног музеја Рума V, Завичајни музеј Рума, Рума, 61 – 64.

Одобашић 2005a –

Перица Одобашић, Прилози за нову типологију келтских копаља у Подунављу и на северном Балкану, Зборник Завичајног музеја Рума V, Завичајни музеј Рума, Рума, 91 – 105.

Одобашић 2009 –

Перица Одобашић, Средњовековни бојни чекић из Купинова, Зборник Завичајног музеја Рума VI, Завичајни музеј Рума, Рума, 21 – 27.

Оршић Славетић 1933 –

Адам Оршић Славетић, Археолошка истраживања у Нишу и околини, Старинар 8-9 (1933-1934), Српско археолошко друштво, Београд, 303 – 310.

Павловић 1991 –

Марко Павловић, Манастир Радовашница, Епархија Шабачко-Ваљевска, Шабац.

Papazoglu 1969 –

Fanula Papazoglu, Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba: Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi, Centar za balkanološka ispitivanja - Akademija nauka i umjetosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Палавестра 1984 -

Александар Палавестра, Кнежевски гробови старијег гвозденог дова на централном Балкану, Балканолошки институт, Београд.

Палавестра, Bankoff 1986:

Александар Палавестра, Н. Arthur Bankoff, Истраживање праисторијских насеља у микрорегији Рибарске реке код Крушевца, Гласник Српског археолошког друштва 3, Српско археолошко друштво, Београд, 51 – 62.

Palavestra, Bankoff 1986a:

Aleksandar Palavestra, Н. Arthur Bankoff, Pozlatska reka – Naselje poznog bronzanog doba, Arheološki pregled 1985, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Ljubljana, 67 – 68.

Paprenica 1986 –

Jasna Paprenica, Vajuga – Pesak, Necropole I, Тердапске свеске III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Археолошко друштво Србије, Београд, 223 – 227.

Паровић Пешикан 1989/1990 –

Маја Паровић Пешикан, Пећка Бања и импортована грчка керамика из кнежевских гробница, Старинар XL - XLI, Археолошки институт, Београд, 189 -196.

Паровић Пешикан 1992 –

Маја Паровић Пешикан, Једна мање позната група импортоване грчке керамике код нас, Зборник Народног музеја у Београду 14 – 1 - археологија, Народни музеј у Београду, Београд, 337 – 343.

Паровић Пешикан 1998 –

Маја Паровић Пешикан, Грчка керамика, Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, ур. Никола Тасић, Српска академија наука и уметности, Музеј у Приштини, Београд, 226 – 255.

Пеја 1998 –

Фатмир Пеја, Епиграфски споменици, Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, ур. Никола Тасић, Српска академија наука и уметности, Музеј у Приштини, Београд, 350 – 359.

Пеја 1998а –

Фатмир Пеја, Нумизматика, Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, ур. Никола Тасић, Српска академија наука и уметности, Музеј у Приштини, Београд, 360- 371.

Пејовић 1985 -

Зорка Пејовић, Бања Кулина, Ердевик – римско купатило, *Arheološki pregled* 24, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 108 – 109.

Пековић 2006 –

Мирко Пековић, Археолошка збирка у Војном музеју у Београду, Српско археолошко друштво и Војни музеј – Београд, Београд.

Рековић 2012 –

Mirko T. Rekić, Archaeological Research of the Military Museum from 1954 – 2012, Весник Војног музеја 40, Војни музеј – Београд, Београд, 11 – 27.

Перић Сл. 2001 –

Славиша Перић, Налази латенске керамике са Медијане код Ниша, Зборник број 10, Народни музеј Ниш, 11 – 18.

Перић Со. 2009 –

Соња Перић, Камен у праисторији, Завичајни музеј Јагодина, Јагодина.

Перић Со., 2011 –

Соња Перић, Налази од спондилуса и глицимериса из винчанских насеља у Дреновцу и Својинову – Моравско – вардарски пут размене, Српско археолошко друштво XXXIV годишњи скуп – програм, извештаји и апстракти, Српско археолошко друштво, Краљево, 32.

Петковић В. –

Владимир Петковић, Манастир Велуће. Историја и живопис, Старице III – IV, Београд, 45 – 76.

Петковић С. 2008 –

Софија Петковић, Ископавања на локалитету Гамзиград – Romuliana, 2004. године, Археолошки преглед, нова серија, 2/3 (2004/2005), Београд, 61 – 63.

Петковић С. 2008а –

Софија Петковић, Ископавања на локалитету Гамзиград – Romuliana, 2005. године, Археолошки преглед, нова серија, 2/3 (2004/2005), Београд, 64 – 67.

Петковић С. 2010 –

Софија Петковић, Римски Гамзиград пре царске палате, у: Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 33 – 42.

Петковић С. 2010а –

Софија Петковић, Ромулијана у време после царске палате, у: Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 167 – 200.

Petković S. 2010b –

Sofija Petković, Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e., Arheološki institut, Beograd.

Петковић С., Живић 2006 –

Софија Петковић, Маја Живић, Група бронзаних фибула са Ромулијане, Зборник Народног музеја – археологија XVIII / 1, Народни музеј у Београду, Београд, 439 – 458.

Петровић Б. 1996 –

Бисенија Петровић, Римски метални налази са локалитета „Калуђерске ливаде“ у Сурчину, Годишњак Града Београда 43, Музеј Града Београда, Београд, 13 – 31.

Петровић Б. 1998 –

Бисенија Петровић, Нови археолошки налази у Земуну, каталог изложбе, Музеј Града Београда, Београд.

Петровић Б. 2006 –

Бисенија Петровић, Калуђерске ливаде: некропола бронзаног доба, Музеј Града Београда, Београд.

Петровић В. П. 2007 -

Владимир П. Петровић, Дарданија у римским итинерарима – градови и насеља, Балканолошки институт, Београд.

Петровић Ј., Поповић М. 2006 –

Јован Б. Петровић, Миловоје Б. Поповић, Бање и Бањице у горњем и средњем Понишављу, Пиротски зборник 31, Народна библиотека у Пироту, Пирот, 33 – 51.

Петровић П. 1964 / 1965 –

Петар Петровић, Нови вотивни натписи из Јужне Србије, Старинар XV - XVI, Археолошки институт, Београд, 245 – 251.

Petrović P. 1968 –

Petar Petrović, Trebić kod Sokobanje, Arheološki pregled 10, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 132 – 135.

Петровић П. 1972 –

Петар Петровић, Нова Трајанова табла у Ђердапу, Старинар XXI (1970), Археолошки институт, Београд, 31 – 39.

Петровић П. 1975 –

Петар Петровић, Станице Timacum на путу Naissus – Ratiaria и античко насеље код села Равна, Старинар XXVI, Археолошки институт, Београд, 43 – 56.

Петровић П. 1994 –

Петар Петровић, Медијана, Резиденција римских царева, Археолошки институт, Београд.

Петровић П. 1995 –

Петар Петровић, Римски лимес на Дунаву у Доњој Панонији, у: Петар Петровић, Милица Душанић, Олга Брукнер, Велика Даутова – Рушевљан, Фрушка Гора у античко доба (Прилози за стару историју и археологију), ур. Никола Тасић, Матица српска, Нови Сад 1995, 9 – 32.

Petrović P. 1995a –

Petar Petrović, Timacum Minus et la vallée du Timok, Inscriptions de la Mésie Supérieure III/2. Beograd, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de Philosophie de l'Université, Belgrade.

Петровић П. 1996 –

Петар Петровић, Медијана. Античко насеље са вилама: хроника ископавања, Старинар XLVII, Археолошки институт, Београд, 295-300.

Петровић С. 2004 –

Славољуб Петровић, *Римски новац у Подрињу*, каталог изложбе, Народни музеј Шабац, Шабац.

Петровић С. 2010 –

Славољуб Петровић, Налази римског новца у Подрињу, Нумизматичар 28, Народни музеј у Београду, Београд, 107 – 143.

Петровић Б., Катић, Спасић 2009–

Бисенија Петровић, Велибор Катић, Милош Спасић, Живот у глини – неолитска уметност на тлу Београда – фигурална пластика из збирки Музеја Града Београда. каталог изложбе, Музеј Града Београда, Београд.

Пецикоза 2011 –

Владимир Пецикоза, Однос природног окружења и организације насеља базирана на економији на примеру локалитета Петница – насеље икспред Мале пећине, Српско археолошко друштво XXXIV годишњи скуп – програм, извештаји и апстракти, Српско археолошко друштво, Краљево, 29 – 30.

Plavšić, Simić 2008 –

Senka Plavšić, Milena Simić, Analiza antičke keramike iz Bogatića, Petničke sveske 64 – deo III, Istraživačka stanica Petnica, Petnica, 356 – 361.

Племић 2011 –

Бојана Племић, Дијанин култ на простору римских провинција Горње Мезије, Доње Паноније и Далмације, Филозофски факултет у Београду, Београд, непубликована докторска дисертација.

Поповић Б.1998 -

Бранислав Поповић, Купиново, Црква Светог Луке, Споменичко наслеђе Србије – непокретна кулурна добра од изузетног и великог значаја, ур. Светлана Пејић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 238.

Popović, V. 1987 –

Vladislav Popović, Die süddanubischen Provinzen in der Spätantiken vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts, in: Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, ed. B. Hänsel, München, 95-139.

Поповић В. 1994 –

Владислав Поповић, Украсни делови ношње и накит од сребра у периоду сеобе народа – Decorative parts of the costume and the silver jewelry during the great invasion, у: Античко сребро у Србији, ур. И. Поповић, Народни музеј Београд, Београд, 69 – 76, 129 – 148.

Popović, D. 1967 –

Dragan Popović, Rekognosciranje u Sremu, Arheološki pregled 9, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 172 – 180.

Popović, D. 1968 –

Dragan Popović, Rekognosciranje u Sremu, Arheološki pregled 10, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 215 - 224.

Popović D. 1969 –

Dragan Popović, Rekognosciranje u Sremu, Arheološki pregled 11, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 249 – 259.

Popović D. 1981 –

Dragan Popović, Keramika starijeg gvozdenog doba u Sremu, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Sremskoj Mitrovici, Beograd.

Поповић Д. 1994 –

Драган Поповић, Праисторијске градине на јужним обронцима Фрушке Горе, Зборник Матице српске за историју 50, Матица српска, Нови Сад,

Поповић Д. 1995 –

Драган Поповић, Археолошки споменици у источном Срему, Зборник Музеја Срема 1, Музеј Срема у Сремској Митровици, Сремска Митровица, 9 – 30.

Поповић Д. 1995/96 –

Драган Поповић, Истраживање праисторијског насеља „Лице“ у Ердевику, Рад Музеја Војводине 37 - 38, Музеј Војводине, Нови Сад, 7 – 26.

Поповић Д. 1997 –

Драган Поповић, Археолошко наслеђе на тлу Руме и шире околине, Зборник Завичајног музеја Рума I, Завичајни музеј Рума, Рума, 7 – 24.

Поповић Д. 1997а –

Драган Поповић, Истраживање локалитета (Пећине) у Врднику, Рад Музеја Војводине 39, Музеј Војводине, Нови Сад, 7 – 40.

Popović D., Medović 1969 –

Dragan Popović, Predrag Medović, Pećine, Vrdnik – naselje eneolitskog i ranog bronzanog doba, Arheološki pregled 11, Arheološko društvo Jugoslavije, 35 - 36

Поповић И. 1983 –

Ивана Поповић, Споменици култа подунавског коњаника из Народног музеја у Београду, Зборник Народног музеја XI-1, Народни музеј у Београду, Београд, 53 – 68.

Поповић И. 1988 –

Ивана Поповић, Античко оруђе од гвожђа у Србији, Народни музеј у Београду, Београд.

Поповић, И. 1992 –

Ивана Поповић, Прстење – Римски накит у Народном музеју у Београду, Народни музеј у Београду, Београд.

Поповић И. 2010 –

Ивана Поповић, Сакрално – фунерарни комплекс на Магури, у: Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 141 – 158.

Роровић Лј. 1956 :

Љубиша Роровић, *Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa*, Narodni muzej, Beograd, 1956.

Поповић, Љ. 1984 –

Љубиша Поповић, Вајуга – Караула (Извештај о археолошким истраживањима у 1980. години), Ђердапске свеске II, Археолошки институт – Народни музеј у Београду – Одељење за археологију Народног музеја у Београду, Београд, 109.

Роровић, Вукмановић, Радојчић 1986 –

Petar Popović, Mirjana Vukmanović, Nenad Radojčić, Fouilles de sondage sur la localité Vaјuga – Pesak, Ђердапске свеске II, Археолошки институт – Народни музеј у Београду – Одељење за археологију Народног музеја у Београду, Београд, 168 – 183.

Поповић М. 1986 –

Марко Поповић, Прелиминарна сондажна истраживања у области средњовековног Раса, II део, Новопазарски зборник 10, Завичајни музеј Нови Пазар, Нови Пазар, 235 – 240.

Поповић М. 1988 –

Марко Поповић, Прелиминарна сондажна истраживања у области средњовековног Раса, IV, Новопазарски зборник 12, Музеј Рас Нови Пазар, Нови Пазар, 155 – 160.

Поповић М. 1991 –

Марко Поповић, Себечево и Слатина – остаци средњовековних насеља, некропола и црквина, Новопазарски зборник 15, Музеј Рас Нови Пазар, Нови Пазар, 13 - 38.

Поповић М. 1993 –

Марко Поповић, Околина манастира Сопоћани – Остаци средњовековних насеља, некропола и црквина, Новопазарски зборник 17, Музеј Рас Нови Пазар, Нови Пазар, 7 - 26.

Роровић М. 1996 –

Marko Rorović, La forteresse de Slankamen, Старинар XLVII, Археолошки институт, Београд, 155 – 168.

Поповић П. 1989/1990 –

Петар Поповић, Млађе гвоздено доба Ђердапа, Старинар XL-XLI, Археолошки институт, Београд, 165 – 180.

Роровић Р., Vukmanović 1986 –

Petar Rorović, Mirjana Vukmanović, Vajuga – Pesak, nekropola starijeg gvozdenog doba, Arheološki pregled 26, 1985, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Ljubljana, 77 – 78.

Роровић Р., Vukmanović, Radojčić 1990 –

Petar Rorović, Mirjana Vukmanović, Nenad Radojčić, Mala Vrbica-Konopište, Praistorijske i srednjovekovna nekropola i antička arhitektura. Arheološki pregled 29, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 82.

Премовић Алексић 1986 –

Драгица Премовић Алексић, Средњовековна некропола у Глоговику, Новопазарски зборник 10, Завичајни музеј Нови Пазар, Нови Пазар, 27 – 42.

Премовић Алексић 2009 –

Драгица Премовић Алексић, Средњовековне наушнице у Музеју „Рас“ у Новом Пазару, Новопазарски зборник 32, Музеј „Рас“ у Новом Пазару, 7 – 18, Нови Пазар, 27 – 42.

Продановић Ранковић 1998 –

Ивана Продановић Ранковић, Врдник – Раваница, манастир, Споменичко наслеђе Србије – непокретна кулурна добра од изузетног и великог значаја, ур. Светлана Пејић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 152.

Прокић 1975 -

Радослав Прокић, Римске терме у Чачку, Рашка баштина 1, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, Краљево, 167 – 178.

Premerstein, Vulić 1900 –

Artur von Premerstein, Nikola Vulić, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien 3, Österreichisches Archäologisches Institut, Wien, 105 – 178.

Radenović Pejović 1985 –

Zorica Radenović Pejović, Banja Kulina, Erdevik – rimsko kupatilo, Arheološki pregled 24, Београд, 108 – 109.

Радић, Иванишевић 2001 –

Весна Радић, Вујадин Иванишевић, Оставе српског средњовековног новца у збирци Народног музеја у Београду, Зборник Народног музеја XVII-1, Народни музеј у Београду, Београд, 285 – 307.

Радичевић 2001 –

Дејан Радичевић, Средњовековна некропола на локалитету Терме у Чачку, Зборник радова Народног музеја у Чачку 31, Народни музеј Чачак, Чачак, 23-37.

Радичевић 2003 –

Дејан Радичевић, Археолошка налазишта X - XI века у Чачку и околини, Гласник Српског археолошког друштва 19, Српско археолошко друштво, Београд, 223 – 247.

Радичевић, Стојичић, Митровић, Ранисављевић 2004 –

Дејан Радичевић, Гордана Стојичић, Горан Митровић, Александар Ранисављевић, Сондажна истраживања рановизантијских утврђења у Врањској Бањи и Корбевцу, Гласник Српског археолошког друштва 20, Српско археолошко друштво, Београд, 145 – 169.

Радојчић 1986,

Nenad Radojčić, Les fouilles du site „Pesak“ a Korbovo en 1981, Ђердапске свеске III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Народног музеја у Београду, Београд, 133 - 142.

Радојчић 1996 –

Ненад Радојчић, Извештај са рекогносцирања на простору општине Аранђеловац, Гласник Српског археолошког друштва 11, Српско археолошко друштво, Београд, 241 – 246.

Радојчић 2005 –

Ненад Радојчић, Гроб из раног бронзаног доба са некрополе Гламија у Корбову, Зборник Народног музеја XVIII-1, Народни музеј у Београду, Београд, 115 – 121.

Радојчић 2011 –

Ненад Радојчић, Археолошки локалитети на подручју Општине Аранђеловац, Шумадијски записи IV - V, Народни музеј у Аранђеловцу, Аранђеловац, 31 – 49.

Радојчић, Поповић П. 2001 –

Ненад Радојчић, Петар Поповић, Мала Врбица – Конопиште, некропола XII века, Зборник Народног музеја XVII-1, Народни музеј у Београду, Београд, 371 – 376.

Radosavljević – Krunić 1986a,

Slavica Radosavljević - Krunić, Resultats de l' étude anthropologique des squelettes provenant du site Ajmana, Бердапске свеске III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Народног музеја у Београду, Београд, 143 - 147.

Radosavljević – Krunić 1986a,

Slavica Radosavljević - Krunić, Etude anthropologique des ossements trouves sur le site „Pesak“, Бердапске свеске III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Народног музеја у Београду, Београд, 55 - 58.

Ракоција 1998 –

Миша Ракоција, Манастири и цркве града Ниша, ДИГП Просвета – Завод за заштиту споменика културе Ниш, Ниш.

Ранков 1988 –

Јелена Ранков, Idimium, касноантичке терме (ископавања 1960 – 1962. године). Зборник Народног музеја XIII – 1, Народни музеј у Београду, Београд, 111-136.

Ранковић, Икодиновић 1973 –

Душанка Ранковић, Милена Икодиновић, Извештај систематских истраживања Доњег Драгачева, Зборник радова Народног музеја у Чачку IV, Народни музеј у Чачку, Чачак, 155 – 181.

Ранковић, Икодиновић 1974 –

Душанка Ранковић, Милена Икодиновић, Извештај систематског истраживања Горњег Драгачева, Зборник радова Народног музеја у Чачку V, Народни музеј у Чачку, Чачак, 177 – 198.

Рашковић 1998 –

Душан Рашковић, Појединачни налази римског и византијског новца Народног музеја Крушевац, Нумизматичар 21, Народни музеј Београд и Српско нумизматичко друштво, Београд, 63 - 115.

Рашковић 2001 –

Душан Рашковић, Налази из касноантичког периода на локалитету Конопљара, Археолошка налазишта Крушевца и околине, Народни музеј Крушевац и Балканолошки институт у Београду, ур. Никола Тасић и Ема Радуловић, Крушевац -Београд, 81 – 107.

Рашковић 2001а –

Душан Рашковић, Трстенички крај у антици, Крушевачки зборник 7/8, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 7-30.

Рашковић 2002 –

Душан Рашковић, Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју, Трећа југословенска конференција византолога, Византолошки институт у Београду и Народни музеј Крушевац, ур. Љубомир Максимовић, Нинослава Радошевић, Ема Радуловић, Београд-Крушевац, 29 – 73.

Рашковић 2003 –

Душан Рашковић, Стање истражености античких налазишта Расинског округа – Трагом рекогносцирања Драгослава Срејовића и Николе Тасића 1954. године, Зборник радова са научног скупа: Рад Драгослава Срејовића на античкој археологији и историји, Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности – Универзитет у Крагујевцу, Београд - Крагујевац, 31-57.

Рашковић 2005 –

Душан Рашковић, Стање истражености рановизантијских утврђења на северозападу области Наиса, у: Зборник радова са Трећег научног скупа: Ниш и Византија III, Универзитет у Нишу, Нишки културни центар, ур. Миша Ракоција, Ниш, 183 – 194.

Рашковић 2010 –

Душан Рашковић, Примери налаза новца на локалитетима рановизантијских утврђења на југу централне Србије, Ниш и Византија IX, Град Ниш, Универзитет у Нишу, Нишки културни центар, ур. Миша Ракоција, Ниш, 171 – 185.

Рашковић 2011 –

Душан Рашковић, Стање истражености рановизантијских утврђења на северозападу области Наиса, Ниш и Византија X, Град Ниш, Универзитет у Нишу, Нишки културни центар, ур. Миша Ракоција, Ниш, 183 – 194.

Рашковић, Берић 2002 –

Душан Рашковић, Никола Берић, Резултати рекогносцирања античких и средњовековних налазишта трстеничке општине и суседних области, Гласник Српског археолошког друштва 18, Српско археолошко друштво, Београд, 137 – 159.

Рашковић, Гаврић 2011 –

Душан Рашковић, Гордана Гаврић, Налази новца са рановизантијских утврђења у крушевачком крају, Зборник Народног музеја у Београду – археологија XX-1, Народни музеј у Београду, Београд, 443 – 470.

Рашковић, Ђокић 1997 –

Душан Рашковић, Небојша Ђокић, Преглед рекогносцирања античких налазишта и комуникација на подручју Јужног Темнића, Гласник Српског археолошког друштва 13, Српско археолошко друштво, Београд, 135 – 146.

Рашковић, Трифуновић 2004 –

Душан Рашковић, Милан Трифуновић, Касноантичка и рановизантијска археолошка налазишта Јастрепца – прилог планирању заштите природног добра, Заштита природе 55/1-2, Завод за заштиту природе Србије, Београд, 69 – 82.

Рашковић, Чађеновић 2010 –

Душан Рашковић, Гордана Чађеновић, Археологија Варварина и варваринског краја, Расински анали 8, Тематски зборник: Историја Поморавља и два века од варваринске битке, ур. Синиша Мишић и Андреј Шемјакин, Историјски архив Крушевац, Крушевац, 7 – 34.

Рашковић, Берић, Бугар, Трифуновић, Чађеновић 2000 –

Душан Рашковић, Никола Берић, Марин Бугар, Милан Трифуновић, Гордана Чађеновић, Рановизантијска утврђења у крушевачком окружју, каталог изложбе, Народни музеј Крушевац, Крушевац.

Ризнић 1884 –

Михаило Ст. Ризнић, Разне вести – поклони Српском археолошком друштву, Стариначар I, Српско археолошко друштво, Београд, 83 – 85.

Ристић 1996 –

Владислав Ристић, Моравска архитектура, Народни музеј Крушевац, Крушевац.

Ружичић 1894 -

Н. Ружичић, Манастир Бања, Стариначар год XI, бр. 1-2, Српско археолошко друштво, Београд, 62 – 65.

Сариа 1925 –

Балдуин Сариа, Археолошке белешке, Стариначар III, Српско археолошко друштво, Београд, 3 - 163.

Сергејевски 1940 –

Димитрије Сергејевски, Римски натписи из Босне, Ужичког краја и Санцака, Споменик Српске краљевске академије ХСШ, Српска краљевска академија, Београд, 133 – 160.

Сладић, Ружић 2001 –

Миодраг Сладић, Мира Ружић, Милетов бунар – ново налазиште гамзиградске културе,, Гласник Српског археолошког друштва 17, Српско археолошко друштво, Београд, 153 – 168.

Сладић 2010 –

Миодраг Сладић, Гамзиград у протоисторији, у: Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 107 – 140.

Соколовић 1998 –

Миодраг Соколовић, Стари Сланкамен, Место битке из 1691., Споменичко наслеђе Србије – непокретна кулурна добра од изузетног и великог значаја, ур. Светлана Пејић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 57.

Спасић 1995/1996 –

Драгана Спасић, Античка оловна огледала у Народном музеју у Пожаревцу, Viminacium 10, Народни музеј у Пожаревцу, Пожаревац, 29 – 60.

Sreјović 1994 –

Dragoslav Sreјović, A porphyry head of a tetrarch from Romuliana (Gamzigrad), Старинар XLIII - XLIV, Археолошки институт, Београд, 41 – 47.

Srejović 1994a -

Dragoslav Srejović, The representations of Tetrarchs in *Romuliana*, *Antiquite tardive* 2, Brepols Publishers, Turnhout, 143 - 152.

Srejović 1997 –

Dragoslav Srejović, *Arheološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd.

Срејовић 2010 –

Драгослав Срејовић, Царски дворaц, Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 43 – 48.

Срејовић, Васић Ч. 1994 –

Драгослав Срејовић, Часлав Васић, Imperial Mausolea and Consecration memorials in Felix Romuliana (Gamzigrad, Eastern Serbia), Faculty of Philosophy, Belgrade.

Срејовић, Д., Лазић, М. 1997 -

Драгослав Срејовић, Мирослав Лазић, Насеља и некрополе бронзаног доба у Тимочкој крајини. *Археологија Источне Србије*, ур. Мирослав Лазић, Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, Београд, 225-244.

Срејовић, Станковић, Боровић Димић 1989 –

Драгослав Срејовић, Светозар Станковић, Јелена Боровић Димић, Лађариште – култура и уметност првих земљорадничких заједница на тлу Србије, каталог изложбе, Културни центар Врњачке Бање, Врњачка Бања 1989.

Срејовић, Цермановић Кузмановић 1987 –

Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић Кузмановић, Римска скулптура у Србији, Српска академија наука и уметности, Београд.

Срејовић, Цермановић Кузмановић 1992 –

Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић Кузмановић, Речник грчке и римске митологије, Српска књижевна задруга, Београд.

Сремац 2008 –

Радован Сремац, Прилог познавању топонима општине Шид са посебним освртом на римске локалитете, Гласник Српског археолошког друштва 24, Српско археолошко друштво, Београд, 313 – 328.

Stalio 1986 –

Blaženka Stalio, Le site préhistorique Ajmana à Mala Vrbica, Ђердапске свеске III, Археолошки институт - Народни музеј у Београду – Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 27 - 50.

Сталио 1992 –

Блаженка Сталио, Групно сахрањивње на Ајмани – Мала Врбица, Зборник радова Народног музеја XIV-1 археологија, Београд, 65 – 76.

Stamenković 2013 –

Sonja Stamenković, Rimsko nasleđe u Leskovačkoj kotlini, Arheološki institut, Beograd.

Станић 1975 –

Радомир Станић, Црква у Лаћиследу код Александровца, Рашка баштина 1, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, Краљево, 312.

Stevanović 2004 –

Divna Stevanović, Piti ili ne piti: Hipokrat, O vrstama vazduha, vode i mesta, Lucida intervalla – Prilozi odeljenja za klasične nauke 28, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd, 98 – 116.

Стојадиновић Д., Стојадиновић В. 2009 –

Душан Стојадиновић, Владимир Стојадиновић, Извори минералних вода крушевачког краја, Расински анали 7, Историјски архив Крушевац, Крушевац, 141 - 150.

Stojaković 1987 –

Momčilo Stojaković, Braničevski tefter: poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine, Istorijski institut, Beograd.

Stojić 1986 –

Milorad Stojić, Gvozdeno doba u basenu Velike Morave, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Zavičajni muzej Svetozarevo, Beograd – Svetozarevo.

Stojić 2001 –

Milorad Stojić, The Brnjica Cultural Group in The South Morava Basin, Старинар L, Археолошки институт, Београд, 9-32.

Стојић, Васић Р. 2005 –

Милорад Стојић, Растко Васић, Читлук код Соко Бање – Некропола са инхумираним покојницима из гвозденог доба, Крушевачки зборник 11, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 177 – 182.

Стојић, Јоцић 2005 –

Милорад Стојић, Мирослава Јоцић, Ниш. Културна стратиграфија праисторијских локалитета у нишкој регији, Археолошки институт и Народни музеј Ниш, Београд –Ниш.

Стојић, Чађеновић 2001 –

Милорад Стојић, Гордана Чађеновић, Керамика из периода прелаза бронзаног у гвоздено доба на локалитету Конопљара у Читлуку, Археолошка налазишта Крушевца и околине, Народни музеј Крушевац и Балканолошки институт у Београду, Крушевац-Београд.

Стојић, Чађеновић 2006 –

Милорад Стојић, Гордана Чађеновић, Крушевац: културна стратиграфија праисторијских локалитета у зони става Западне Мораве и Јужне Мораве, Археолошки институт – Народни музеј Крушевац, Београд – Крушевац.

Стошић 2007 –

Марија Стошић, Завичајни музеј у Параћину, Корени V, Историјски архив Јагодина, Јагодина, 33 – 41.

Стојковић, Варљен, Микић 2007 –

Оливер Стојковић, Татјана Варљен, Живко Микић, Молекуларно – генетичка анализа скелетних остатака историјских личности из манатира Ресаве и Раванице, Саопштења XXXIX, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 63 – 70.

Тапавички Илић 2014 –

Милица Тапавички Илић, Фортификациони систем Скордиска, Крушевачки зборник 16, Народни музеј Крушевац, Крушевац (у штампи).

Тасић Н. 1962 –

Никола Тасић, Насеље култура поља са урнама у источном делу Срема, Рад музеја Војводине 11, Нови Сад, 11 – 15.

Тасић Н. 1966 -

Никола Тасић, Проблем културе поља са урнама у Војводини, Старинар XVII, Археолошки институт, Београд, 15 – 26.

Tasić N. 1971 –

Nikola Tasić, The Bosut Group of the Basarabi Complex and „Thracian - Cimmerian“ Finds in Yugoslav Region along the Danube in the Central Balkans, *Balkanica II*, Beograd, 27 – 67.

Tasić N. 1974 –

Nikola Tasić, Starije gvozdeno doba, u: *Praistorija Vojvodine*, ur. P. Popović, Institut za izučavanje istorije Vojvodine i Savez arheoloških društava Jugoslavije, Novi Sad, 257 – 276.

Тасић, Н. 1998 –

Никола Тасић, Енеолит, Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, ур. Никола Тасић, Српска академија наука и уметности, Музеј у Приштини, Београд, 88 – 115.

Тасић, Н. 1998а –

Никола Тасић, Гвоздено доба, Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, ур. Никола Тасић, Српска академија наука и уметности, Музеј у Приштини, Београд, 148 – 225.

Тасић Н., Томић 1987 –

Никола Тасић, Емилија Томић, Археолошка ископавања у долини доњег тока Западне Мораве и проблеми етногенезе Дарданаца, *Гласник Српског археолошког друштва* 4, Српско археолошко друштво, Београд, 129 – 136.

Тасић, Н. Н. 1998 –

Ненад Н. Тасић, Старчевачка култура, Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, ур. Никола Тасић, Српска академија наука и уметности, Музеј у Приштини, Београд, 30 – 55.

Тасић, Н. Н. 2001 –

Ненад Н. Тасић, Једно од могућих тумачења налазишта Конопљара код Читлука, Археолошка налазишта Крушевца и околине, Народни музеј Крушевац и Балканолошки институт у Београду, Крушевац-Београд.

Татић Ђурић 1964 -

Мирјана Татић Ђурић, Златни налаз из Вишњице, Зборник Народног музеја IV, Народни музеј у Београду, Београд, 185 – 195.

Тодоровић, Кондић, Бирташевић 1956 –

Јован Тодоровић, Владимир Кондић, Марија Бирташевић, Археолошка налазишта у Београду и околини, Годишњак Града Београда III, Музеј Града Београда, 75 – 98.

Тодоровић 1956 –

Јован Тодоровић, Ранословенске пећи код Вишњице, Годишњак Града Београда III, Музеј Града Београда, 75 – 98.

Тomić Е. 1968 –

Emilija Tomić, Pozlatska reka, Pozlata – naselje bronzanog doba, Arheološki pregled 10, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 31 – 32.

Томић М. 1998 –

Мирјана Томић, Соко Бања, Тврђава Соко Град, Споменичко наслеђе Србије – непокретна кулурна добра од изузетног и великог значаја, ур. Светлана Пејић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 355.

Томовић Г. 2009 –

Гордана Томовић, Посед српског властелина Детоша у XIV веку, Историјски часопис књ. LVIII, Историјски институт, Београд, 93 – 108.

Томовић М. 1989/1990 –

Миодраг Томовић, Каламисова „Афродита Сосандра“ и проблем скупног налаза скулптура са Медијане“, Старинар XL - XLI, Археолошки институт, Београд, 231 - 240.

Tomović M. 2000 –

Miodrag Tomović, Roman Sculpture in Upper Moesia, Archaeological Institute, Belgrade.

Tomović M. 2000a –

Miodrag Tomović, Кракулу Јордан и Златно Копање и Металургија у Антикитету, Старинар L, Археолошки институт, Београд, 155 – 185.

Тошић, Рашковић 2007 –

Гордана Тошић, Душан Рашковић, Ранохришћански споменици на источним падинама Копаоника, Зборник радова Византолошког института XLIV, Византолошки институт, Београд, 25 – 51.

Тошић, Рашковић 2009 –

Гордана Тошић, Душан Рашковић, Хришћански мотиви на археолошком материјалу из Крушевца и Алексинца, Ниш и Византија VII, Град Ниш, Универзитет у Нишу, Нишки културни центар, ур. Миша Ракоција, Ниш, 179 – 195.

Trbuhović L. 1986 –

Leposava Trbuhović, Kurvingrad - Compte-rendu des fouilles, Ђердапске свеске III, Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 59 – 70.

Трбуховић Л. 1988 –

Лепосава Трбуховић, Неки налази из Подунавља у касноантичкој збирци Народног музеја, Зборник Народног музеја XIII-1, Народни музеј у Београду, Београд, 155 – 164.

Trbuhović V., Vasiljević M. 1972 –

Vojislav Trbuhović, Milivoje Vasiljević, Rekognosciranja u Podrinju i sonдаџна ispitivanja, Arheološki pregled 14, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 164 – 189.

Трбуховић В., Васиљевић М. 1973/1974 –

Војислав Трбуховић, Миливоје Васиљевић, „Обровци“ посебан тип неолитских насеља у Западној Србији, Старинар XXIV - XXV, Археолошки институт, Београд, 157 – 161.

Трифуновић 2001 –

Милан Трифуновић, Геолошке карактеристике ширег подручја археолошког локалитета „Конопљара“, Археолошка налазишта Крушевца и околине, Народни музеј Крушевац и Балканолошки институт у Београду, ур. Никола Тасић и Ема Радуловић, Крушевац - Београд, 21 – 25.

Тројановић, 1890 –

Сима Тројановић, Преисторијске старине из рудничког округа, Старинар год. VII, бр. 4, Српско археолошко друштво, Београд, 101 – 110.

Тројановић 1892 –

Сима Тројановић, Преисторијске старине из рудничког округа, Старинар год. IX, бр. 1, Српско археолошко друштво, Београд, 1 – 23.

Ђоровић 1926/1927 –

Владимир Ђоровић, Обнова манастира Бање, Старинар IV, Српско археолошко друштво, Београд, 223 – 224.

Ферјанчић С. 2002 -

Снежана Ферјанчић, Насељавање легијских ветерана у балканским провинцијама I – III век н. е., Балканолошки институт, Београд.

Ферјанчић С. 2013 -

Снежана Ферјанчић, Историја римских провинција на тлу Србије у доба принципата, Константин Велики и Милански едикт 313. – рађање хришћанства у римским провинцијама на територији Србије, ур. Ивана Поповић и Бојана Борић Брешковић, Народни музеј у Београду, Београд, 16 - 25.

Ферјанчић С. 2013а -

Снежана Ферјанчић, Историја римских провинција на тлу Србије у доба тетрархије и Других Флавијеваца (284 – 363. година), Константин Велики и Милански едикт 313. – рађање хришћанства у римским провинцијама на територији Србије, ур. Ивана Поповић и Бојана Борић Брешковић, Народни музеј у Београду, Београд, 16 - 25.

Ферјанчић С., Јеремић Г. Гојгић 2013а -

Снежана Ферјанчић, Гордана Јеремић, Александра Гојгић, Римски епиграфски споменици Чачка и околине, Народни музеј Чачак, Чачак.

Ферлуга 1966 –

Јован Ферлуга, Јован Скилица, Византијски извори за историју народа Југославије III, Београд, 51 – 172.

Фидановски 1998 –

Слободан Фидановски, Римски и рановизантијски период, Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, ур. Никола Тасић, Српска академија наука и уметности, Музеј у Приштини, Београд, 256 – 349.

Филиповић Б. 2003 –

Будимир Филиповић, Минералне, термалне и термоминералне воде Србије, Удружење бањских и климатских места, Врњачка Бања – Институт за хидрогеологију Рударско-геолошког факултета у Београду, Београд.

Филиповић В. 2007 –

Војислав Филиповић, Минијатурне неолитске посуде са изливником / сиском и њихова употреба, Архаика I, ур. М. Лазић, Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, Београд, 95 – 108.

Хацић 1997 -

Светлана Хацић, Археолошко – истраживачки радовима на локалитету „Старо купатило“ у Бањској, Старине Косова и Метохије – књига 10, Покрајински завод за заштиту споменика културе – Приштина, Приштина, 201 – 206.

Хаџић 2004/2005 –

Светлана Хаџић, Археолошка истраживања у порти манастира Бањска, 2003. године, Археолошки преглед, нова серија 2/3, Министарство културе Републике Србије, Српско археолошко друштво, Београд, 82 – 84.

Healy 2000 –

John F Healy, Pliny the Elder on Science and Technology, Oxford University Press, London.

Hegner, Mrđić 1996 -

Katarina Hegner, Nemanja Mrđić, Arheološko-istorijska interpretacija ostave rimskog srebrnog novca iz Donjeg Crniljeva, Petničke sveske 42, deo III, Istraživačka stanica Petnica, Petnica-Valjevo, 44-57.

Цвјетићанин 1994 –

Татјана Цвјетићанин, Морфолошки односи римских сребрних и луксузних керамичких посуда, Радионице и ковнице сребра, ур. Ивана Поповић, Бојана Борић Брешковић, Татјана Цвјетићанин, Народни музеј у Београду, Београд, 163 – 172.

Цвјетићанин 1998 –

Татјана Цвјетићанин, Римска керамика из Чачка и околине, Зборник радова Народног музеја у Чачку XVIII, Народни музеј у Чачку, Чачак 103 – 120.

Цвјетићанин 1998a –

Татјана Цвјетићанин, Касноантичка и рановизантијска керамика са градина из околине Чачка, Зборник радова Народног музеја у Чачку XVIII, Народни музеј у Чачку, Чачак, 121 – 136.

Cermanović Kuzmanović 1985 –

Aleksandrina Cermanović Kuzmanović, Novopazarska Banja – Kasnoantička bazilika i nekropola starijeg gvoynenog doba, Arheološki pregled 26, 1985, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Ljubljana, 148 – 149.

Цермановић Кузмановић 1960 –

Александрина Цермановић Кузмановић, Нова некропола жутобрдске културе – „Песак“ код Корбова, Старинач XI, Археолошки институт, Београд, 185 – 192.

Церовић М. 2008 –

Момир Церовић, Резултати археолошких ископавања тумула у Радовашници, Museum (Годишњак Народног музеја у Шапцу) 9, Народни музеј Шабац, Шабац, 7 – 48.

Церовић Н. 2001 –

Наташа Церовић, Пољопривредне алатке из средњовековних збирки Народног музеја у Београду, Зборник Народног музеја XVII-1, Народни музеј у Београду, Београд, 261 – 275.

Црнобрња А. 2003 –

Адам Црнобрња, Остава антонијана из Тулара, Museum (Годишњак Народног музеја у Шапцу) 6, Народни музеј Шабац, Шабац, 61 – 109.

Црнобрња Н. 1978 –

Никола Црнобрња, Попис и карта налаза античког новца на подручју града Београда, Годишњак Града Београда XXV, Музеј Града Београда, Београд, 197 - 210.

Црнобрња Н. 1987 –

Никола Црнобрња, О налазу римског новца откривеног у Врњачкој Бањи, 1924. године, Наша прошлост 2, Народни музеј у Краљеву, Краљево, 67 – 76.

Црнобрња Н. 1996 –

Никола Црнобрња, Римски новац са локалитета „Калуђерске ливаде“ у Сурчину, Годишњак Града Београда 43, Музеј Града Београда, Београд, 33 – 36.

Црнобрња Н. 2004 –

Никола Црнобрња, Три оставе римског новца из региона Тамнаве (Свилеува, Тулари, Владимирци), Museum – Годишњак Народног музеја у Шапцу 5, Народни музеј Шабац, Шабац, 35 – 44.

Чађеновић 1998 –

Гордана Чађеновић, Богомољиште код Крушевца – градинско насеље старијег гвозденог доба, Гласник Српског археолошког друштва 14, Српско археолошко друштво, Београд, 95 – 101.

Чађеновић 2001 –

Гордана Чађеновић, Старчевачки хоризонт на локалитету Конопљара у Читлуку, Археолошка налазишта Крушевца и околине, Народни музеј Крушевац и Балканолошки институт у Београду, Крушевац - Београд, 27 – 41.

Чађеновић 2007 –

Гордана Чађеновић, Праисторијске градине у зони става Западне и Јужне Мораве, Крушевачки зборник 12, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 7 – 32.

Чађеновић 2011 –

Гордана Чађеновић, Гвоздено доба у зони става Западне Мораве и Јужне Мораве, Крушевачки зборник 15, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 23 – 96.

Чанак Медић 1989 –

Милка Чанак Медић, Архитектура Немањиног доба II. Цркве у Полимљу и на Приморју, Републички завод за заштиту споменика културе – Археолошки институт, Београд.

Чанак Медић, Стојковић Павелка 2010 –

Милка Чанак Медић, Брана Стојковић Павелка, Архитектура и просторна структура царске палате, у: Felix Romuliana Гамзиград, Археолошки институт Београд, посебна издања 47, ур. Славиша Перић, Београд, 33 – 42.

Čerškov E. 1957 –

Emil Čerškov, Oko problema komunikacija i položaja naselja na Kosovu i Metohiji u Rimskom periodu, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije II, Muzej Kosova i Metohije, Priština, 65 – 86.

Čerškov E. 1958 –

Emil Čerškov, Antička bista čene iz Klokota, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije III, Muzej Kosova i Metohije, Priština, 185 – 192.

Čerškov E. 1969 –

Emil Čerškov, Rimljani na Kosovu i Metohiji, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd.

Čerškov T. 1986 –

Toni Čerškov, Mediana horreum, Arheološki pregled 25, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 41 – 43.

Чкоњевић и др. 2012 –

Биљана Чкоњевић, Александра Гојгић, Марина Котарац, Делфина Рајић, Радивоје Бојовић, Милош Тимотијевић, Ивана Ћирјаковић, Благо Народног музеја – истраживања 2002 – 2012, каталог изложбе, Народни музеј у Чачку, Чачак.

Шакота 1970 –

Мирјана Шакота, Прилози познавању манастира Бање код Прибоја, Саопштења IX, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 19 – 46.

Шакота 1988/1989 –

Мирјана Шакота, Епиграфски приложак манастиру Бањи, Саопштења XXI, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 181 – 182.

Šeper 1952 –

Mirko Šeper, Neolitičko naselje na Kormadinu, Arheološki vestnik 3/1, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Ljubljana, 24 – 98.

Špehar 2010 –

Perica Špehar, Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrĎenja u Đerdapu, Arheološki institut, Narodni muzej u Beogradu, Beograd.

Шупут 1989 –

Марица Шупут, Манастир Бањска, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд.

Curriculum Vitae

Име и презиме: Љубиша Васиљевић

Датум рођења: 16. 11. 1971. године

Место рођења: Чачак

Место пребивалишта: Крушевац

ЈМБГ: 1611971782814

Број телефона: 063/19-28-145

Е-mail: ljubisa05@gmail.com

Образовање:

- 2009. године – одбрањена магистарска теза под називом *Култ бога Силвана у римским провинцијама на територији Србије* (ментор: др Александар Јовановић, чланови комисије: др Мирослав Вујовић и др Радмила Зотовић) на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду.
- 2000. године – дипломирао на Филозофском факултету у Београду, Одељење за археологију, Катедра за Класичну археологију, код др Александра Јовановића са темом *Археолошка слика Западног Поморавља (део у саставу римске провинције Далмације)*.
- 1991. година – завршио Гимназију у Чачку, културолошко-језичка струка, занимање културолог сарадник.
- 1987. година – завршио Основну школу „Др Драгиша Мишовић“ у Чачку.

Истраживачко и радно искуство:

- 2014. година - Руководилац пројекта *Мултидисциплинарно истраживање Мојсињско-Послонског комплекса са посебним освртом на археолошка истраживања локалитета Укоса и Кућиште у Град Сталаћу*.
- 2014. година – Гостовање изложбе *Косовска битка са посебним освртом на историјску улогу браће Мусић* (коаутор: Сања Рудић) у Музеју Семберије у Бијељини, Музејској збирци у Осечини и Дому Војске Србије у Београду.
- 2013. година – Руководилац античке и нумизматичке збирке у Народном музеју Крушевац.

- 2013. година – Руководилац археолошких истраживања локалитета Лазарев Град у Крушевцу.
- 2013. година – Гостовање изложбе *Косовска битка са посебним освртом на историјску улогу браће Мусић* (коаутор: Сања Рутић) у Народном музеју у Панчеву, Историјском архиву у Зрењанину, Музејској збирци у Врбасу и Завичајном музеју у Руми.
- 2012. година – Археолог, истраживач – координатор у Народном музеју Крушевац.
- 2012. година – Руководилац *Пројекта археолошких истраживања локалитета Лазарев град у Крушевцу.*
- 2012. година – Руководилац *Пројекта мултидисциплинарних истраживања Мојсињско-Послонског комплекса.*
- 2012. година – Члан екипе на археолошким истраживањима локалитета Укоса у Град Сталаћу.
- 2012. година – Руководилац Пројекта *Опрема депоа и библиотеке у Народном музеју Крушевац.*
- 2012. година – Руководилац Пројекта *Нова стална поставка Народног музеја Крушевац.*
- 2012. година – Руководилац Пројекта *Покретне изложбе Народног музеја Крушевац.*
- 2012. година – Руководилац Пројекта *Конзервација предмета од метала из збирки Народног музеја Крушевац.*
- 2012. година – Гостовање изложбе *Косовска битка са посебним освртом на историјску улогу браће Мусић* (коаутор: Сања Рутић) у Заводу за проучавање културног развика у Београду, Музеју Топлице у Прокупљу и Културном центру у Лесковцу.
- 2012. година – Коаутор изложбе *Археологија у сликама.*
- 2012. година – Реализација изложбе *Јеринин град код Трстеника.*
- 2012. година – Реализација Пројекта *Српско језеро* (сарадња са Природњачким музејем у Београду).
- 2011. година – Сечено стручно звање вишег кустоса.
- 2011. година - Руководилац Пројекта *Нова стална поставка Народног музеја Крушевац.*
- 2011. година - Руководилац Пројекта *Покретне изложбе Народног музеја Крушевац.*
- 2011. година – Руководилац *Пројекта мултидисциплинарних истраживања Мојсињско-Послонског комплекса.*
- 2011. година – Организација активности везаних за реализацију *Пројекта реконструкције и адаптације зграде Народног музеја Крушевац.*

- 2011. година – Реализација Пројекта *Према новом музеју* (сарадња са Центром за музеологију и херитологију Филозофског факултета у Београду).
- 2011. година – Реализација *Пројекта обележавања 60 година од оснивања Народног музеја Крушевац.*
- 2011. година – Реализација Пројекта *Опрема депоа у Народном музеју Крушевац.*
- 2011. година – Коаутор изложбе *Антички Хореум Марги.*
- 2011. година – Коаутор изложбе *Култ бога Митре у зони става Западне Мораве и Јужне Мораве.*
- 2011. година – Аутор изложбе *Неолитско насеље у Страгарима (из Музејске збирке Народног универзитета у Трстенику).*
- 2011. година – Гостовања изложбе *Браћа Мусић* у Музејској збирци Народног универзитета у Трстенику, Музеју Хореум Марги – Равно у Ћуприји и Културном центру у Лебану.
- 2010. година – Директор Народног музеја Крушевац.
- 2010. година – Руководилац пројекта *Синопсис сталне поставке Народног музеја Крушевац.*
- 2010. година – Руководилац *Пројекта археолошких истраживања непосредног окружења зграде Народног музеја Крушевац.*
- 2010. година – Аутор изложбе *Браћа Мусић.*
- 2009. година – Вршилац дужности директора Народног музеја Крушевац.
- 2008. година – Сечено академско звање магистра археологије.
- 2004. година – Аутор изложбе *Рибарска Бања.*
- 2004. година – Члан стручне екипе на археолошким истраживањима локалитета Суваја на Јастрепцу.
- 2003. година – Сечено стручно звање кустоса.
- 2002. година - Члан стручне екипе на археолошким истраживањима локалитета Лазарев град у Крушевцу.
- 2001. година – Члан стручне екипе на археолошким истраживањима локалитета Бедем у Маскару.
- 2001. година – Стручни сарадник на изложби *Археолошки споменици у оквиру ГУП Крушевац.*
- 2000. година – Запослен у Народном музеју Крушевац на пословима археолога и представника за односе са јавношћу.

Симпозијуми, семинари, курсеви:

- 2014. година - Српска археологија између теорије и чињеница II, Археологија и јавност у Србији, Филозофски факултет у Београду, са презентацијом (коаутор: Сања Рутић) *Археолошке изложбе приређене у организацији Народног музеја Крушевац (2009-2014).*
- 2013. година – Светлост од светлости, Музејско друштво Србије, са презентацијом (коаутор: Сања Рутић) *Владарске задужбине на разгледницама из збирке културне историје Народног музеја Крушевац.*
- 2013. година – XXXVI Скупштина и Годишњи скуп САД у Новом Саду са презентацијом (коаутор: Сања Рутић) *Археолошка истраживања Лазаревог града у Крушевцу – кампања из 2010. године.*
- 2012. година – Symposium *Transition to the new Museum*, International Foundation Forum of Slavic Cultures and The Gallery of Matica Srpska, Novi Sad.
- 2012. година - Семинар *Ревитализација музејских поставки*, Министарство културе, информисања и информационог друштва, ЦИК, Народни музеј у Нишу, Ниш.
- 2012. година - Symposium “Risk Assesments of Cultural and Natural Heritage in the Region of South East Europe”, Second Regional Scientific Conference of ICOM SEE, Ministry of Culture, Media and Information Societi of Republic of Serbia, ICOM, University in Niš and National Museum in Niš, Niš, May. Презентован рад *Археолошка истраживања Лазаревог града у Крушевцу – нови изазови у новом миленијуму.*
- 2012. година - Symposium “Archaeological Heritage – its Role in Education, Presentation and Popularization of Science”, Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia, Ministry of Culture and Media of Republic of Serbia, Viminacivm, October. Презентован рад (коаутор: Сања Рутић) *„Archaeological Research and Archaeological Exhibitions Organized by Krusevac National Museum within 2009 – 2012“.*
- 2011. година - XXXV Скупштина и годишњи скуп Српског археолошког друштва у Краљеву са презентацијом *Култ римског бога Силвана у Србији.*
- 2011. година – Организација стручног скупа *Према новом музеју*, Крушевац – Нови Пазар.
- 2010. година – Семинар *Менаџмент у конзервацији*, ЦИК, Београд.
- 2010. година – Организација састанка Секције за односе с јавношћу и маркетинг – ПРИМА Музејског друштва Србије у Крушевцу.
- 2010. година Семинар *Превентивна конзервација*, ЦИК, Београд.
- 2009. година - XXXV Скупштина и годишњи скуп Српског археолошког друштва у Зрењанину са презентацијом *Археолошки споменици бога Марса у римским провинцијама у Србији.*
- 2009. година - Стручни скуп секција и годишња скупштина Музејског друштва Србије, Нови Пазар.
- 2008. година - Стручни скуп секција и годишња скупштина Музејског друштва Србије, Сомбор, са презентацијом *Народни музеј Крушевац у светлу првих педесет бројева крушевачког штампаног недељника Град.*

- 2007. година – Састанак средњовековне секције САД у Кикинди са презентацијом *Археолошки споменици средњовековног Крушевца*
 - 2006. година - Састанак средњовековне секције САД у Кикинди са презентацијом *Раносредњовековни археолошки налази из Крушевца*.
 - 2005. година – Стручни скуп Секције за односе с јавношћу и маркетинг МДС-а у Ваљеу.
 - 2005. година – Стручни скуп Секције за односе с јавношћу и маркетинг МДС-а у Београду.
 - 2003. година - Скупштина и годишњи скуп Српског археолошког друштва у Београду.
 - 2002. година – Научни скуп *Сахрањивање под хумкама у бронзано и гвоздено доба*, Чачак.
 - 2001. година – Учешће у организацији Скупштина и годишњег скупа Српског археолошког друштва у Крушевцу.
 - 2001. година – Учешће у организацији семинара *Како даље* у Крушевцу.
- итд.

Публиковани радови и апстракти:

- С. Рутић, Љ. Васиљевић, *Владарске задужбине на разгледницама из збирке културне историје Народног музеја Крушевац*, Музејско друштво Србије, Крушевац – Ниш 2014
- Крушевачки зборник 16, Народни музеј Крушевац (уредник), Крушевац 2014, у штампи.
- Љ. Васиљевић, С. Рутић, *Археолошке изложбе приређене у организацији Народног музеја Крушевац (2009-2014)*, Српска археологија између теорије и чињеница II, Археологија и јавност у Србији, Филозофски факултет у Београду, Београд 2014.
- Љ. Васиљевић, С. Рутић, *Symposium Archaeological Heritage – its Role in Education, Presentation and Popularization of Science*, Крушевачки зборник 16, Народни музеј Крушевац, Крушевац 2014, у штампи.
- Љ. Васиљевић, С. Рутић, *Култ нимфи и Силване у римским провинцијама на територији Србије*, Зборник апстраката средњовековне секције САД, Шид 2014.
- Љ. Васиљевић, С. Рутић, *Археолошка истраживања Лазаревог града у Крушевцу – кампања из 2010. године*, XXXVI Скупштина и Годишњи скуп САД, Нови Сад 2013.
- Lj. Vasiljevic, *Archaeological Research of Lazarus City in Krusevac / New challenges in New Millenium*, *Археолошка истраживања Лазаревог града у Крушевцу – нови изазови у новом миленијуму*, Ra ICOM SEE Newsletter No.1, Niš, May 2012.
- Љ. Васиљевић, *Историјат археолошких истраживања у организацији Народног музеја Крушевац*, у: *Археологија у сликама*, каталог изложбе, Крушевац 2012.

- Љ. Васиљевић, *Лазарев град у Крушевицу*, у: *Археологија у сликама*, каталог изложбе, Крушевац 2012.
- S. Rutic, Lj. Vasiljevic, *Archaeological Research and Archaeological Exhibitions Organized by Krusevac National Museum within 2009 – 2012*, Book of Abstracts, Symposium “Archaeological Heritage – its Role in Education, Presentation and Popularization of Science”, Belgrade – Viminacium 2012.
- Љ. Васиљевић, *Јеринин град код Трстеника*, каталог изложбе, Крушевац 2012.
- Љ. Васиљевић, *Антички Horreum Margi*, каталог изложбе, Крушевац 2011.
- Љ. Васиљевић, *Неолитско насеље у Страгарима*, каталог изложбе, Крушевац 2011.
- Љ. Васиљевић, *Култ бога Силвана у римским провинцијама у Србији*, XXXIV Скупштина и Годишњи скуп САД, Краљево 2011.
- Крушевачки зборник 15, Крушевац 2011 (уредник).
- Љ. Васиљевић, *Браћа Мусић*, каталог изложбе, Крушевац 2010.
- Љ. Васиљевић, *Народни музеј Крушевац у светлу првих педесет бројева крушевачког штампаног недељника Град*, Зборник радова са стручних скупова Музејског друштва Србије, Београд – Сомбор, 2010.
- Крушевачки зборник 14, Крушевац 2009 (уредник).
- Љ. Васиљевић, *Археолошки споменици бога Марса у римским провинцијама у Србији*, Крушевачки зборник 14, Крушевац 2009.
- Љ. Васиљевић, *Водич кроз Народни музеј Крушевац*, Крушевац 2009.
- Љ. Васиљевић, *Рад археолошког одељења Народног музеја Крушевац*, Крушевачки зборник 12, Крушевац 2007.
- Љ. Васиљевић, *Активност археолошког одељења за време постојања Установе за музејско-архивску делатност у Крушевицу*, Расински анали 3, Крушевац 2005.
- Љ. Васиљевић, *Трагови рударства у топонимији крушевачког краја*, Расински анали 1, Крушевац 2005.
- итд.
- Научно-популарне чланке и извештаје о актуелностима у музеологији, археологији и заштити споменика културе публиковао сам у часописима *Ликовни живот*, *Путеви културе* и *Просветни преглед*, док сам чланке и фељтоне посвећене археологији и музеологији објављивао у крушевачким штампаним недељницима *Победа* и *Град*.

Страни језици:

- енглески језик - читам, пишем и говорим.
- немачки језик – положен испит на постдипломским студијама на Филозофском факултету у Београду – читам уз помоћ речника.
- француски језик – учио сам га као други језик у Гимназији – читам уз помоћ речника.
- бугарски и словеначки језик – разумем и читам.

Рад на рачунару:

- Microsoft Office.

Чланство у струковним удружењима:

- Српско археолошко друштво
- Музејско друштво Србије (обављао дужност члана Извршног одбора и председника и секретара Секције за односе са јавношћу и маркетинг – ПРИМА).

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани: Љубиша Б. Васиљевић

Број уписа: _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом „Експлоатација и значај термалних извора у римском периоду на територији Србије“

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложана дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, _____

Потпис докторанда

Љубиша Васиљевић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије

докторског рада

Име и презиме аутора: Љубиша Б. Васиљевић

Број уписа: _____

Студијски програм: Археологија

Наслов рада:

**ЕКСПЛОАТАЦИЈА И ЗНАЧАЈ ТЕРМАЛНИХ ИЗВОРА У РИМСКОМ ПЕРИОДУ
НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ**

Ментор: доц. др Мирослав Вујовић

Потписани: Љубиша Б. Васиљевић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним станицама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, _____

Потпис докторанда

Љубиша Васиљевић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ЕКСПЛОАТАЦИЈА И ЗНАЧАЈ ТЕРМАЛНИХ ИЗВОРА У РИМСКОМ ПЕРИОДУ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, _____

Потпис докторанда

Љубиша Васиљевић